

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM. XXXIV. KÖTET.

A GÖRÖG EPOSZ
TÖRTÉNETE.

IRTA

CROISSET M.

A COLLÈGE DE FRANCE TANÁRA.

A MÁSODIK ÁTNÉZETT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS UTÁN

FORDÍTOTTA

KEMPF JÓZSEF.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST

(AZ 1898. ÉVI ILLETMÉNY ELSŐ KÖTETE.)

CROISET

A GÖRÖG EPOSZ
TÖRTÉNETE.

II.

A

GÖRÖG EPOSZ

TÖRTÉNETE.

IRTA

CROISET M.

A COLLÈGE DE FRANCE TANÁRA.

A MÁSODIK ÁTNÉZETT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS UTÁN

FORDÍTOTTA

KEMPF JÓZSEF.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1898.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-bizottsága eszközzésére az Akadémia kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata jelenik meg. E vállalat czélja: a tudományokat mai színvonalukon előadó művek által a tudományos műveltség terjesztése.

A bizottság kiváló gondot fordít a munkák megválasztására és különösen a fordítások megbírlására és ellenőrzésére is.

Ennek megfelelőleg minden fordított munkát egy e végből fölkért szakember előzetesen átvizsgál és a fordítás helyességeért, hűségeért a felelősségben osztozik a fordítóval.

A jelen munka fordítását *dr. Némethy Géza* lt. úr vizsgálta fölül.

A M. T. Akadémia könyvkiadó-bizottsága.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az Odysseia. — A költemény elemzése.

Bibliographia.

Kéziratok. — Az Odysseiára vonatkozólag nincs sem régi papyrustöredékünk, mint az Iliasra vonatkozólag, sem olyan kéziratunk, mely értékesség dolgában a *Venetus A.*-hoz fogható volna. Úgy látszik, hogy az Odysseia legrégibb kéziratai nem mennek túl a XII. századon. Az Odysseia kéziratokra bő fölvilágosítást adnak, éppen úgy, mint az Iliaséira La Roche *Homer. Textkritik*, pag. 433. s köv. és azonkívül Odysseia kiadásának *Prolegomena* című fejezete, valamint Hayman kiadása 3-ik részének előszava. V. ö. továbbá Dindorf-nak a scholionokhoz írt előszavát, melyről később leszen szó. Mindeme kéziratok kivétel nélkül csak közepes szabatoságúak.

A legfontosabbak a következők: a *Palatinus*, a három milanói kézirat (*Ambrosiani*), a *Harleianus*, a bécsi kéziratok, a hamburgiak, a müncheni *Augustanus*, továbbá a párisi kéziratok.

Ezen kéziratok magukban véve nem nyújtanak nekünk mást, mint a szöveget olyan állapotban, mint az a byzan-

tini korszak közepe táján volt. Mindamellett azon érte-
sítéseknél fogva, melyeket tartalmaznak, gyakran sok-
kal előbbre lehet hatolnunk, és nincs benne nagy túlzás,
ha azt mondjuk, hogy az Odysseiának alexandrin kor-
szakbeli szövege úgyszólván oly ismeretes előttünk, mint az
Iliasé. Egyébiránt pedig az Ilias-kéziratokra főntebb tett
megjegyzéseink egyenlően alkalmazhatók az Odysseia-kéz-
iratokra is. A philologiai tudománynak manapság már
jogában áll nem ragaszkodni megrögzötten olyan szö-
veghez, mely csak közepesen megvilágított hagyományt
terjeszt elénk.

Scholionok. Éppenúgy találunk scholion-, mint kézirat-
másolatokra is; az Odysseiára vonatkozó scholionok
értékesség dolgában szintén nagyon távol állanak az
Iliaséitól.

A legrégebben ismert scholionok az úgynevezett
Scholia vulgata, melyek *Kis Scholionok* vagy *Pseudo-
Didymos-féle Scholionok* neve alatt is ismeretesek. Ezen
gyűjtemény önálló mű gyanánt jutott el a mi korunkig,
nem pedig marginalis jegyzetek alakjában: egy régi
kommentár töredéke ez, mely az alexandriai kritikusok-
tól s azok örököseitől, különösen pedig Didymostól köl-
csönzött jegyzeteket foglalt magában. Sajnálatos dolog,
hogy ezen töredéknek szerzője nem tudta jobban kihasz-
nálni a rendelkezésére álló nagy segédforrásokat. Az
editio princeps 1528-ban Veneziában jelent meg.

Ezekon kívül nagymennyiségű Odysseia-kézirat van
elszórva Európa különböző könyvtáraiban, melyek mar-
ginalis jegyzeteket tartalmaznak, de a melyek közül
még igen sok nincsen kiadva. Ezen szél-jegyzetek leg-
nagyobb részt kevés értékkel bírnak, részint mert csak
ugyanazt tartalmazzák, mit a *Kis Scholionok* már elmond-

tak, részint pedig ugyanegy munkát végeznek Eustathios kommentárjaival, melyek korunkig eljutottak. Rendesen azon kéziratok neveivel szokták őket jelölni, a melyekhez tartoznak. (*Scholia Marciana, Scholia Ambrosiana* stb.) Fölösleges itt valamennyit felsorolnunk. Legjobbak a Harley-féle kézírathoz tartozó scholionok (*Scholia Harleiana*), melyeket Porson, Cramer és Dindorf gyűjtöttek össze.

Mindazon Odysseia-scholionokat, melyek egy vagy más tekintetben figyelemre méltóknak látszottak, összegyűjtve közzétette Dindorf *Scholia graeca in Odysseiam ex codicibus aucta et emendata edidit* G. Dindorfius (2-vol in 8° Oxford 1855).

A szó valódi értelmében vett scholionok mellett az Odysseiánál is meg kell majd emlékeznünk, mint az Iliasnál is megtettük, néhány ókori kritikai munkáról, melyek korunkig eljutottak. E tekintetben, hogy minden fölösleges ismétlést kikerüljünk, utalunk az Ilias bibliographiájának idevágó részére. (Lásd fentebb a II. fejezet élén.) Eustathiosnak az Odysseiára vonatkozó kommentárját közzétette Stallbaum két kötetben, Lipcsében 1825—26.

Kiadások. — Az Odysseia legnagyobbbrészt az Iliassal együttesen van kiadva ama tudományos művekben, melyeket fentebb idéztünk vala. Itt csak egyszerűen fölemlítjük még a következőket: A firenzei Aldina (1488), a római kiadás (1542—1550). Estienne Henrik (1566), ez utóbbi már jelezve, mint a Vulgata forrása, — továbbá S. Clarke kiadása (1729—1740), melyet Ernesti tökéletesbitett (1759—1764), G. Dindorf kiadása 1824, továbbá Wolfé (1804—1807), Porsoné a Cod. Harleianus összehasonlításával 1800, G. Dindorfé 1827, melynek szöveg-

kritikai kiadása közzététetett a Didot-féle gyűjteményben is, végül Bekker kiadása 1858.

Ezeken kívül az Odysseiát több ízben még külön is kiadták, különösen korunkban, a mi nagy mértékben hozzájárult helyesebb felfogásához, a mennyiben a szóban forgó költeményre vonatkozó kérdéseket bizonyos fokig függetlenek gyanánt tekintették s minden esetben elkülönítették az Iliasszal összefüggő kérdésektől.

A Baumgarten-Crusius-féle kiadás (három kötet, Lipcse 1822—1824) jegyzetek alakjában jól megrostált kivonatokat tartalmaz Eustathios commentárjaiból és az alapvető scholionokból. — G. Dindorf 1855-ben Oxfordban új recensióját adta az Odysseia-szövegnek. — Az újabb kiadások közül legismertebbek a J. La Roche-féle (Lipcse 1867—68) Prolegomena-val és tizenegy régi kézirat facsimiléjével; továbbá a Pierron kiadása (Páris 1875), A. Kirchhoffé (Berlin 1879), figyelemreméltó függelékkel, mely a költemény megalakulására és szerkezetére vonatkozik. Az angol kiadások közül fölemlítjük H. Hayman kiadását, London 1866—79, a Merry-félét, London 1878. J. Van Leeuwen és Mendes da Costa kiadását, Leyden 1890—92. — Meg kell még emlitenünk az érdekes kísérlet révén egy más kiadást is, mely annyiból érdekes, hogy megkísérlte az Odysseiának állítólagos ősrégi alakját visszaállítani, még pedig ez ősrégi alak az aeol tájejtés volna; ez a véleményünk szerint merész kísérlet van megtéve a G. Fick-féle kiadásban (Göttingen 1883).

Az iskolák számára készült kiadások között tényleg a legfigyelemreméltóbbak J. H. Faesi kiadása (1849), Düntzeré (1863), különösen pedig K. Ameis kiadása, melyet Hentze nézett át és számos felvilágosító német

jegyzetet tartalmaz, továbbá van benne roppant értékes kritikai függelék is; Ameis Odysseiája mindig több-több javítással számos kiadást ért. Az első tizenkét ének kilenczedik kiadása 1890—1893. időközben jelent meg.

Foglalat.

- I. Az Odysseiára vonatkozó kérdések önálló volta. Az első négy ének. — II. Az V—VIII. ének: Odysseus a phaeákoknál. — III. A IX—XIII. ének: Odysseus elbeszélései. (Ἀλκίνοο ἀπόλογοι). — IV. A XIII—XVI. ének: Odysseus visszaérkezése Ithakába. — V. A XVII—XX. ének: Odysseus próbáratevései palotájában. — VI. A XXI—XXIV. énekek: Odysseus bosszuállása.

I.

Az Odysseia második főműve a görög epopéjának. Éppen úgy, mint az Ilias, ez is egy hosszú, összefüggő költemény alakjában jelentkezik előttünk, melyet szintén egy és ugyanazon szerzőnek tulajdonítanak, a ki még mindig Homeros. Világos, hogy ha az Ilias alapvető, eredeti egységét nem fogadjuk el, ez által már az Odysseiáé is természetszerűleg nagyon kétéssé válik. Ez a két nagyterjedelmű elbeszélő költemény egyes eltérései dacára is csakugyan annyira hasonlít egymásra, hogy mindjárt első tekintetre szinte lehetetlennek látszik erre is nem alkalmazni azokat az általános észrevételeket, melyek a másokra ráillenek. Azonban ez csak egyszerűen az első benyomás, mely az alapos, mélyebbreható tanulmánynyal szemben nem állja meg a helyét. Mindenek előtt megtörténhetett, hogy az Ilias, a mennyiben már egész költeménynyé alakult, mint a gyanánt szolgált az Odysseiá-

nak, minthogy egy kissé már előbb megszületett. Ezen esetben semmi ellenmondás sem volna található annak elfogadásában, hogy az Odysseia már mindjárt létrejöttkor az volt, a mivé az Ilias csak fokozatos fejlődés útján lett. Mind ennek daczára a két költeményre vonatkozó kérdések függetlenek egymástól s természetüknél fogva megkivánják, hogy egymástól elkülönítve tárgyalják őket.¹

Az Odysseia négy énekkel kezdődik, melyeket együtt véve úgy tekinthetünk, mint bevezetést.² Néha ezzel az összefoglaló czimmel szokták jelölni, hogy *Telemachia*, mért főhőse az ifjú Telemachos, Odysseusnak fia.³

¹ Az Odysseia kritikai elemzését bőven és élénken megvilágította Kirchhoff föntebb idézett művének jegyzeteiben és függelékeiben, hol összefoglalta az e tárgyra vonatkozó összes megelőző munkákat. A magunk részéről bőven felhasználtuk észrevételeit, gyakran függetlenül magunkat az ő föltevéseitől. Bergk az ő görög irodalomtörténetében szintén közölte az Odysseia részletes elemzését. Meg kell még emlékeznünk Jacob igen hasznavehető ily című munkájáról: *Über die Entstehung der Ilias und der Odyssee*, Berlin, 1856, továbbá Bonitz föntebb (185. l.) idézett művéről. Végül Wilamowitz-Möllendorf az ő *Homerische Untersuchungen* című művében (Berlin, 1894) újra vizsgálódás tárgyává tette e kérdést, még pedig nem ritkán merész kritikával, de a mely soha sincs szellemesség hián, és, a mint már ez nála megszokott dolog, épp oly tudományos mint mélyreható módszert alkalmaz.

² Az Odysseiának huszonnégy énekre vagy rhapsodiára való fölosztása teljesen egybevág az Ilias hasonló felosztásával. Olvasóinkat utaljuk mindarra, mit ezen tárgyra vonatkozólag fentebb a 135. s köv. lapon elmondottunk.

³ Alapvető részletes tanulmány a Telemachiára vonatkozólag Hennings műve a *Neue Jahrbücher für Philologie*, 3-ik kötete pótfüzeteiben a 133-ik s köv. lapokon; külön is megjelent Lipcsében 1858-ban.

Legelőször is, éppen mint az Iliasban, a Múzsához intézett invocatióval találkozunk benne, melyhez az elbeszélendő események összefoglalásának egy neme van csatolva. A szoros egymásután hiánya, mely a gondolatokban lépten-nyomon érezhető, nyilván a többszörös átdolgozásra és toldozgatásra vall.¹ A mi ezen részben legrégibbnek látszik, nem tart mást szem előtt, mint a költemény első részét, t. i. Odysseus bolyongásait és mindazt, mit a hős hazájától távol szenvedett: egy árva szóval sincs említve mindaz, mi az egész Odysseiának utolsó tizenkét énekét betölti, t. i. a hősnek nyílt vagy alattomban kitervezett küzdelmei a kérők ellen. A bevezetés írója előtt az események láncolatának ez a második sorozata csak messze-messze homályban lebeghetett, a mennyiben csak egy eléggé homályos czélzást tesz rá a XVIII-ik verssorban, még pedig olyan helytől véve körül, mely erőszakosan megszakítja a gondolatok természetes sorozatát, és a melyet következésképen nem lehet másnak, mint később betoldottnak tekinteni. Ebből az a következtetés vonható, hogy a költői bevezetésnek ez a bizonyos neme azon énekesoportozat szemmeltar-

¹ Úgy látszik, hogy a 6—9-ik verssorok, melyek Odysseus társainak a Nap tehenei ellen elkövetett merényletére vonatkoznak, egy legrégibb szakaszba utólag ékeltettek be. Ezek a bevezető sorok ugyanis túlságig hajtott fontosságot tulajdonítanak olyan tettnek, melynek aránylag kis hely jutott magában a teljes költeményben, és a melynek elbeszélése, mint később látni fogjuk, nem tartozik hozzá szorosan az alapvető, legrégibb elbeszélés anyagához. A mi a 15—19. verssorokat illeti, azok megszakítják a gondolatok természetes láncolatát, a melyet pedig könnyű szerrel helyre lehetne állítani, a mint már Kirchhoff is megjegyezte, ha t. i. a 15-ik vers kezdetét (ἐν σπέσσι γλαυροῖσι) hozzá csatolnók a 19-ik sor végéhez (θεοὶ δ' ἑλείαρον ἅπαντες).

tása révén szerkesztetett, a mely csak az első rész leg-kimagaslóbb eseményeit foglalta magában, még pedig olyan időkben, mikor a költemény második része csak a legendák alakjában létezett s nem volt egész költeménybe foglalva.

A bevezetés után kezdődik maga az elbeszélés. Egy előleges jelenetben a költő a maga egyszerűségében is fenséggel teljes módon tárja elénk egyik tárgyát. Ez t. i. hogy a trójai háborúban szerepelt valamennyi achiv hős már vagy meghalt, vagy ismét megtért hazájába; egyedül Odysseust tartja vissza távol szeretett házájától Kalypso nympha, daczára a hős epedő honvágyának, ki boldog volna már, ha csak a hazaföldjéről, magasfedelű palotájából az ég felé gomolygó füstöt láthatná is. Az istenek is megszánták már a hőst, kivéve Poseidont, ki állandó gyűlöletet táplál iránta, mióta fiát, az egyszemű óriást megvakította. Poseidon távolléte alkalmával Athene, Odysseusnak védő istennője, közbenjár a hős érdekében atyjánál, Zeusnál. Athene kivisz annyit, hogy Zeus menten elküldi Hermest Kalypsó nymphához azon üzenettel, hogy Zeus parancsára nyomban bocsássa el magától Odysseust. A mily szépen van elgondolva ez a jelenet (16—87 v.), épp oly kevéssé elégíti ki várakozásunkat azon mód, a melyen be van végezve. A kérelem, melylyel Athene az imént volt szemünk előtt, eredmény nélkül marad; Hermes éppenséggel nem lát földatához, hogy teljesítse küldetését, és arra lesz majd szükség az V. ének elején, hogy ez a jelenet megismételtessék, még pedig az átkölcsonzótt verssorok segítségével, hogy másod izben megint ugyanahhoz az elhatározáshoz vigyen vissza bennünket a költő, a melynek csak ekkor találjuk meg természetes következményét. Nagyon bajos

ennélfogva kétségbevonunk, hogy az isteneknek az I-ső énekben leírt ezen gyűlése eredetileg nem az V-ik ének bevezetését képezte-e? Igen valószínűleg csak azon szándékkal szakították el az V-ik énektől, hogy így hely jusson mindazon közbeeső elbeszéléseknek, melyek manapság a négy első éneket képezik.¹

Ezen elbeszélések Athenénak Ithakába való leszállásával veszik kezdetüket. Az istennő Menteknek, a taphosbeliek fejedelmének alakjában jön az ifjú Telemachoszhoz, kinek palotáját a kérők egész raja lepte vala el. Ez a Mentés Odysseusnak régi vendégbarátja volt. Ennek az inventiónak nyilvánvaló oka abban áll, hogy Telemachosz útját istenek közbejöttem indítsa meg; ez az eljárás egyezett meg ugyanis az epikai költés hagyományos szokásával. A vendégszeretőleg fogadott istennő beszélgetésbe ered a fiatal emberrel és azt az eljárást sugallja neki, melyet a közvetetlenül következő elbeszélés folyamán át tanusítani fog. A beszélgetés hosszúra nyúlik és kevés benne a drámai erő; ide járul, hogy az istennő-adta utasítások minden egyébnek inkább mondhatók, mint határozottaknak. Az egyedüli dolog, mi határozott körvonalakban emelkedik ki belőle, abban áll, hogy célszerű

¹ Wilamowitz (idézett művében, 12-ik lap) azt veti ellen, hogy Zeus beszédére Aegisthos meggyilkoltatása ad alkalmat, a mi pedig olyan tény, melyről az Odysseia legrégibb énekeiben nem történik említés, míg a Telemachiában mint „nagy új esemény” szerepel. Nem akarom kicsinyelni az ellenvetés erejét, de nem látom elfogadhatónak, miért kelljen ezen ellenvetésnek többet nyomnia a latban, mint a Kirchhoff-fölvetette összeillesztési fölvetésnek, a mely szinte kézzelfogható. Vagy azt lehet elfogadnunk, hogy az Orestes boszuállásáról szóló legenda hosszú időn át fölötté népszerű volt, vagy hogy Zeus beszédje átdolgozáson esett keresztül, mikor bekebelezték a Telemachiába.

lesz Pylosba Nestorhoz, azután meg Spartába Menelaoszhoz elmenni, hogy atyja eljövételéről náluk tudakozódjék. Így vannak bevezetve a Telemachos utazására vonatkozó adatok. Athene nyomban eltűnik attól a pillanattól kezdve, mikor a költőnek nincs többé szüksége reája, és nyomban a kérők jelennek meg szemeink előtt, a mint neki esnek a palotában a dárídónak s víg tobzódásnak (*Μνηστῆρων εὐωχία*), mialatt a dalos Phemios az achivok visszajöveteléről zeng nekik. Semmit sem találunk ebben a leírásban, a miben a nagy szellem eredeti hatalmas teremtető ereje megnyilatkoznék. Valóban semmi egyéb sem vonja magára csodálkozásunkat, mint csak az a rövideske jelenet, hol a női termékből a kérők közé lejövő Penelope szerepel (328–367 v.); ez minden esetre kecses jelenet, melylyel még egyszer találkozunk, még pedig majdnem ugyanazon alakban a XXI. ének folyamán (57 s köv. v. továbbá a 343 s köv. v.-ben); a két helynek összehasonlítása után a legcsekélyebb kétség sem maradhat fenn az iránt, hogy a XXI. ének ezen helye nem eredeti. A napnak a lakomával szakad vége: a kérők és Telemachos között váltott néhány szó talán még erősebb vonásokban tünteti elénk a már amúgyis ismeretes ellenséges indulatot. De meg vagyunk lepetve annak hallatára, hogy az ifjú ember más napra gyűlést szándékszik összehíni s ott előre ki akarja jelenteni, mit szándékozik tenni, mert hiszen így éppen önmagamaga rontja le saját sikerének legjobb esthetőségeit. Ez mindenesetre az inventió gyenge voltára vall, a mivel egyébiránt az egész első ének folyamán át lépten-nyomon találkozunk.¹

¹ Ma már én is csatlakozom Kirchhoff véleményéhez (*Odyssea, Excurs. I.*), ki azt vitatja, hogy az I-ső ének legnagyobb részét a

A második csoport fő tárgya a *Népgyűlés* (Ἰθακησίων ἀγορὰ), melynek természetes folytatását képezi a *Telemachos útrakelése* című rész (Τηλεμάχου ἀποδημία). Ezen énekben semmi különös dissonantia sem vehető észre.¹ A költő ügyesen mutatja be a párbeszédnek hosszú sorozatán át az érzelmek változatosságát, melyeket a vitatkozás felszínre vet. Telemachos fölfedi a népgyűlés előtt a kérők erőszakoskodásait; panaszával néhány barátja lelkes bátorításának daczára sem ér el semmit sem; még egy hajóra sem tud szert tenni, melyen atyja keresésére indulhatna.

Ebben a mozgalmassággal teljes szóharcban minden szereplő személy a saját helyzete és saját szenvedélye szerint nézi a dolgokat, és mindegyikük erőteljességgel és természetességgel mondja el, a mi mondanivalója van. Mindamellet mindegyik személy jelleme nagyon nagyon távol áll attól, hogy csak valamelyiké is avval a nagyszerűséggel volna kidomborítva, mint a milyen az Ilias első énekében oly nagy erővel nyilatkozik.² Azután,

második rész után szerkesztették; még pedig egészen más költőnek műve volna. Bizonyítását teljesen következetesnek látom. V. ö. Wilamowitz idézett műve 6-ik s köv. lapjain, hol eme bizonyítás támogatására még kitűnő megjegyzések vannak felhozva, melyek az első ének szerzőjét a közepes tehetségű utánzó színében tüntetik föl.

¹ A legfigyelemreméltóbb betoldás az a hely, a mely Antinoos beszédjét foglalja magában (93—110. v.), a melynek eredetije különben magának Penelopének szájába van adva. (XIX. én. 138—156. v. V. ö. Kirchhoff: *Odyssea*, az ezen helyhez irt jegyzetben.)

² Ezen személyiségek között különösen Mentor érdemli meg figyelmünket. A 224. s köv. versekben az van mondva, hogy Odysseus elmenetelekor ő reá bízta a házának kormányzását. Ez semmi szín alatt sem vág össze a költemény második részével, a hol

hogy a gyűlés széteszlott, Telemachos, ki minden kérésével kudarczot vallott, szomorúan ballag el a tengerpartra, szakasztott úgy, a miként Achilleus a czivódás után, és ott könyörög Athenéhez, hogy jöjjön segítségére. Meglepő itt az Iliashoz való hasonlóság és szinte azt a hitet támasztja az emberben, hogy az Ilias első énekének utánzása nem kis részben járult hozzá annak a gondolatnak sugallásához, hogy a Telemachia szerzője megírja egyúttal ennek a népgyűlésnek jelenetét, a mely gyűlés, az igazat megvallva, édes keveset lendít magán a cselekvényen, de a jellemek kidomborítására mégis fölöttébb alkalmas.

Az istennő közbenjárására, ki Mentor alakját ölti magára, megszerzi a merész úti vállalkozásához szükséges eszközöket; a második ének vége Telemachos úti készülődéseit és útrakelését tárja szemeink elé. Tárgya magában véve elég közepszerű, de a költő nem csekély ügyességgel tudta czéljaira kizsákmányolni.

Telemachos először Pylosba megy Nestorhoz, és az ott eltöltött tartózkodás képezi tárgyát az Odysseia harmadik énekének (Τὰ ἐν Πύλῳ). A fiatal embernek és társainak megérkezése, a Nestor által Poseidon tiszteletére rendezett ünnepiesség, az öreg király részéről jövő szíveslátás és az ő elbeszélései, Athene eltünése és a tiszteletére hozott áldozat, végül Telemachosnak Spártába történt elutazása képezik a harmadik ének epizódjait. Semmi számottevő közbetoldásra sem bukkanunk ezen elbeszélésben. A maga egészében tekintve termé-

Mentor semmi szerepet sem játszik. A Telemachia szerzője mindazáltal jól ismerte ezt a szerepet, de eszéágába nsem volt ekkora fontosságra törekedni.

szetszerű összefüggésben áll úgy a megelőző, mint a következő énekkel. Nem lehet kétségbe vonni, hogy már kezdettől fogva egy teljes, ugyanazonos egésznek volt része. A *Telemachia* költője szándékának folytatását látjuk ezen énekben is. Telemachos lévén a hőse, a költő szellemesen tudja növelni személye szerepének fontosságát, mikor bemutatja nekünk, mily szíveslátásban részesül oly előkelő embernél is, mint a minő Nestor vala. Így lassan-lassan megszokjuk benne Odysseus méltó fiát látni. Az erkölcsök és jellemek rajzolása kevesebb drámai erővel bír, mint a II-ik ének *Népgyűlése*, de ezt a helyzetek különbözősége hozza magával; mindamelllett ez a rajz is nagyon kedves a természetes egyszerűség és báj következtében, melyben ugyanazon művészség nyilatkozik meg, csak hogy inkább mondható szellemesnek, mintsem erővel-teljesnek.

A negyedik énekben Telemachos Spartába, Menelaoszhoz érkezik. Ez éppen kétszeres lakodalmi ünnep rendezésével van elfoglalva, t. i. fia házasodik, leánya pedig férjhez megy. A költő nagy kedvteléssel írja le Menelaosz palotájának nagyszerűségét és az ünnepiességeket. Telemachos, miután megtudják, hogy Odysseus fia, örvendetes szíveslátásra talál; Menelaosz és Helena gyönyörűségeket lelik abban, hogy dicséretekkel halmozzák el az apát fia előtt. Később, mikor kipihente magát, Menelaosz mindazt elbeszéli neki, a mit Odysseusra vonatkozólag ő maga hallott az öreg Proteus isten szájából. Az elbeszélés terjedelméből nem kell okvetetlenül azt a következtetést vonni, hogy az alapvető elbeszélést későbbben bővítették ki. Menelaosz kalandozásai a *Telemachia* szerzője előtt kétségen kívül epizodikus természetű tárgynak tűnhettek ugyan föl, de viszont olyannak is,

mely phantastikus jellegénél fogva nagyon alkalmas volt hallgatói érdeklődését fölébresztetni. Az egész eljárási mód, melylyel Menelaost bemutatja, a fény, melytől övezve szemeink elé állítja, mind azt kívánja, hogy a hőse szájába adott elbeszélés bizonyos terjedelmű és csodás elemekkel átszőtt legyen. Emez elbeszélés után az előadás fonala váratlanul megszakad. Telemachos, a ki kijelenti, hogy nyomban vissza szándékozik térni (599 v.) és ki vendégbarátaitól már a távózásakor átadni szándékolt ajándékokat is elfogadja, mégis mintegy egy havi időt készül Spartában tölteni. Nem is tér előbb visszafelé, mint a XV-ik énekben, hol az ajándékok átadásáról való jelenet szóról-szóra meg van ismételve. Nyilvánvaló ügyetlenség mindenestre, de szükséges, ha a Telemachia, mint mi gondoljuk, a költemény többi részeinél későbben íratott meg. Telemachosnak tényleg nem volt szükséges még atyja előtt Ithakába visszamennie, mert hisz ott az atyjára való várakozása közben semmi szerep sem jutott volna számára; másrészt pedig semmi elfogadható okkal sem tudta igazolni Telemachosnak Spartában töltött hosszas tartózkodását. Előnyösebbnek találta, hogy ezt az ellenmondást többé-kevésbébbé ügyes módon elsimítsa, és mindent összevéve nem is tehetett ennél okosabbat. Mindenestre nagyon hirtelenül szakadunk el tőle és nélküle érkezünk Ithaka földjére. A kérők itt észreveszik Telemachos távollétét; összebeszélnek, hogy visszatérése alkalmával elteszik őt láb alól; hogy ezt véghez vihessék, lest vetnek a visszatérő ifjúnak.¹ Mikor emez előkészületek Medon révén

¹ Hogy a költemény ez a része aránylag sokkal később keletű arra nézve sajátságos adatra bukkant Kirchhoff (l. a 640-ik sorhoz

tudtára esnek Penelopénak, nagy nyugtalanság tölti el szívét. De álmában megnyugtatja őt nőtestvérének, Iphthimének megjelenése, kit Pallas Athene küldött vala. Így aztán teljesen ki van fejtve a helyzet, a melylyel a költemény bevezető része véget is ér.

Mindebből elég világosan kidomborodnak mind az előnyök, mind a hiányok, melyek eme bevezetés költőjének sajátságait megalkotják. Előadási módja inkább elbeszélő, mint drámai; szereti a bőbeszédűséget s a tárgyától való el-elkalandozást. Menelaos és Helena jellemvonásai gyönyörűségére szolgálnak az olvasónak, mindamellett úgy az egyiknél, mint a másiknál, de különösen Menelaosnál, a szavakkal való visszaélés egy nemére találunk, mely a túlzásra hajló kijelentések alakjában nyilvánul; ez a túlzás határozott szakítás a költemény egyéb részeiben tapasztalható egyszerűséggel.²

A nélkül, hogy már itt belebocsátkoznánk az Odysseia megalakulásának tanulmányozásába, mely a következő fejezetnek képezi majd tárgyát: már most kell megjegyeznünk két dolgot, mint az első négy ének elemzésének főeredményét. Először is, hogy ez a négy ének kelleetlenül szakítja meg a költemény cselekvényét, mely az istenek gyűlésének jelenetével indult vala meg,

irt jegyzetet). Ezen verssorban czélzás történik Eumaeosra, a ki nines megnevezve, hanem egyszerűen csak kondásnak, σκῆπτρον-
nek van mondva. Ezt nagyon könnyen megérthetjük mi, kik a költemény folytatását is olvastuk és kik következőleg ismerjük a kondást és szerepének fontosságát; de lehetetlen, hogy csak így fejezték volna ki magukat abban az esetben is, ha a költemény folytatását már előbb nem ismerték volna.

² V. ö. nevezetesen a 104—110 és a 169—182-ik verssorokat.

és már ezzel is szinte önmagától elárulja, hogy egy vagy több utánzónak, folytatónak műve. Mind a négy ének sajátos jelleme is ezen eredetre vall; szép, választékos, könnyed költészettel állunk itt szemben, melyben megvan a báj és az életerő, de a melyből hiányzik az erővel való teljesség és a tömörség. A benők előforduló hasonlatok ritkák és szegényesek. A pathetikus előadás tehetsége, mely oly annyira beszűkö az V., VI. és VII. énekek szerzőjénél, nagyon hiányzik főleg az első ének írójánál. Megható helyzeteket rajzol, anélkül, hogy bennünket voltaképen meghatna. Ha az Odysseia legrégibb, alapvető énekeinek szerzője lépett volna föl azon szándékkal, hogy elbeszéléseihez ilyenfajta bevezetést szerkesztszen, minden kétségen felül áll, hogy ő eme bevezetést sokkalta rövidebbre s ennek következtében sokkalta hatásosabbra szabta volna. Az ő magasröptű képzelő ereje, mikor a kérők szörnyű vakmerőségét és Odysseus nagy vagyónának saját fia szemeláttára történt elharácsolását akarta volna festeni: ez a tárgy neki bizonyára minden erőködés nélkül sokkalta eredetibb és erővel teljesebb vonásokat szolgáltatott volna műve megalkotásához. Ebből a körülményből minden habozás nélkül azt a következtetést vonjuk, hogy ezt a négy első éneket úgy toldották hozzá későbbben a többi, eredeti énekhez. De más részről nem osztozhatunk abban a véleményben, hogy ez a négy ének valaha önállóan is létezhetett. Azt a gondolatot, hogy mindjárt kezdetben létezett egy Telemachia, még pedig az Odysseiától teljesen függetlenül, és hogy csak később olvasztatott bele az Odysseiába, a magunk részéről teljességgel elfogadhatatlannak tartjuk. Mondhatni akármit, nincs ebben a négy első énekben elég anyag

az önálló elbeszélések egész sorozatára, még pedig azon oknál fogva nincs, mert nincs benne cselekvény. Voltaképen nem egyébről van itt szó, mint egy utazásról, melynek főhőse pusztán csak annak meghallgatására szorítkozik, mit neki elmondanak. A négy első éneket csak azzal a szándékkal szerkeszthették, hogy azon helyet foglalják el, melyet a mai Odysseiában tényleg elfoglalnak.¹

II.

Az ötödik énekkel kezdődik az Odysseia legszebb része. Magában foglalja az V., VI., VII. énekeket és talán a VIII-ik ének egy részét. A mi ezen részeket legszembe-
szökőbben jellemzi, az a képzelem teremtő erején kívül a pathetikus előadás képességében rejlik.

Hogy az ötödik éneket eredeti állapotába állítsuk visz-

¹ Kirchhoff (*Odyssea*, IV. 919. o. irt jegyzet) azt tételezi föl, hogy ez a négy első ének eredetileg a XV-ik énekkel volt összekötve és hogy ezzel együtt egy nagyobb elbeszélést alkotott, melyet később más-más helyre iktattak, de a melyeknek csak némely részét vették bele később az Odysseiába. A föltevés igen bonyodalmas, de semmi tekintetben sem javította azon vélemény helyzetét, melyet épp ehelyt támadunk. Wilamowitz is hisz ennek a négy első éneknek eredeti önállóságában, melyek az ifjú Telemachos utazására vonatkoznak. Hogy ez a föltevés megállja helyét, legalább is annyit kellene föltételeznünk, hogy ezen utazások igen hosszúra nyúltak és hogy a szerzőnek így magukkal az achivok fejedelmeivel kellett volna a trójai háború és a visszatérés bizonyos számú kalandját elbeszéltetnie. De semmi alapos ok sincs ennek a föltevésnek elfogadására, és mindenesetre meglepő volna, hogy az ily elbeszéléseknek nyomuk veszett volna, vagy egyszerűen kihagyták volna őket akkor, mikor a teljes Odysseia megalakult.

sza, természetesen el kell tüntetnünk az istenek gyűlésének második jelenetét, mely mindjárt a költemény elején foglal helyet, s az 1—28. verssorig terjed; egyszerű hozzátoldás ez, mely kölcsönvett verssorokból van csinálva, még pedig úgy, hogy mesterségesen forrasztották egyiket a másikhoz.¹ Ha eme jelenetet kiküszöböltük, helyébe mintegy kárpótlásul egy hasonló jelenetet kapunk ismét, a melylyel már egyszer találkoztunk s megcsodáltuk az első ének elején: ez a jelenet csakugyan minden nehézség nélkül csatlakozik az őt követőhöz.² Innen kezdve aztán minden a maga rendjén megy, mint a karikacsapás. Zeus elküldi Hermest Kalypso nymphához azon parancsolattal, hogy menten bocsássa el a férfiút, kit magánál rejteget s erővel visszatart. Hermes elmegy a parancscsal, és a költőnek gondja van rá, hogy előttünk írja le Ogygia szigetének bájos voltát, mielőtt még a parton elvonultan üldögélő Odysseust láttatná velünk, ki mindazzal a szépséggel, a mely szemeit gyönyörködtethetné, mitsem törődik, hanem ott ül könybe-

¹ Athene egész beszéde (7—20. verssorban), így oszlik föl: a 7—12-ig = a II. ének 230—236 sorával; a 13—17 = a IV-ik ének 576—580-al; a 19—20. = a IV-ik ének 700—702-vel. Nem egyből ez egyszerű férczelménynél.

² Bizonyára semmi meglepő sem volna abban, ha ezen jeleztük átdolgozásban egyik-másik verssornak nyoma veszett volna. Kirchhoff szellemesen mutatta ki, hogy elég volna egyetlenegy verssor arra, hogy az első ének 87-ik verssorát összekapcsolja az ötödik ének 29-ik verssorával, teljesen kihagyván az egész Telemachiát, mely őket manapság elválasztja; és hogy bizonyítását még érzékelhetőbbé tegye, conjectura útján megállapítja még ezt az összekötő verssort is, kölcsön vévén az *Ilias* XVI. 458-ik sorát, mint az epopéia szokásos formuláját: $\Omega\varsigma \ \xi\varphi\alpha\tau', \ \omicron\delta\delta' \ \acute{\alpha}\pi\iota\theta\eta\varsigma \ \pi\alpha\tau\eta\rho \ \alpha\upsilon\delta\rho\omega\nu \ \tau\epsilon \ \theta\epsilon\omega\nu \ \tau\epsilon.$ — $\alpha\iota\psi\alpha \ \delta'\ \acute{\alpha}\rho \dots$ (x. t. é.)

lábbadt szemekkel a part kiszögellő szikláin s a tenger véghetetlenségén át a messzeségbe tekint. A jelenet benyomása megindító: az ember a maga közvetlenségével nyilatkozik meg benne.

A panaszok, melyeket Kalypsó a Hermes megbízatására adott válaszában tesz, bizonyos tekintetben kézzelfogható kifejezései annak a kemény fogságnak, mely Odysseus vállaira nehezült vala. Szükséges éreznünk, mekkora nehézségekbe ütközik a viszony szétszakítása, hogy a hős elbocsátásának erkölcsi fontossága egész jelentőségében álljon szemeink előtt. Zeus parancsa véget vet ugyan Kalypsó minden vonakodásának, de a költőnek arra is van gondolja, hogy eme szakításban Odysseus személyes elhatározása is nyilvánvaló legyen. Az istennő oda jön hozzája, még pedig teljes diszében, telve mindenféle csábító akarattal, és tudtára adja a hősnek, hogy most már szabad és megteheti elmenetelére az előkészületeket; és mikor a hős még mindig nem akar neki hinni, az istennő a legünnepiesebb esküvel erősíti meg imént mondott szavait; de ugyanekkor a megbánást is megkísérli benne fölébreszteni mind a fölött, a mit tenni szándékszik, és minden áron éreztetni akarja vele, mennyire alatta áll Penelope minden tekintetben. Az istennőnek adott feleletben Odysseus teljesen a maga valóságában nyilatkozik meg. A mit Kalypsó neki mond, a hős már mind tudja és készségesen elismeri helyes voltát. Igen, a tengeren való áthajózás ezernyi-ezer veszedelemmel jár; igen, Penelope csak földi asszony, és semmi módon sem vetekedhetik istennővel: de mindennek dacára is, a mit ő óhajt, a miben minden reménye összpontosul, mégis csak az, hogy visszatérhessen hozzá, hogy valahára megláthassa visszatérésének földerülő

napját. Az embernek ezen nemes makaessága az emberi érzelmekben, a halandónak ragaszkodása a halandó gerjedelmekhez: ime itt kezdődik a pathetikus előadásnak mélységes mély forrása.

Odysseus hozzálát a munkához. Saját kezeivel kezdi készíteni kis hajóját. Neki indul útjának, és ime ott van Odysseus teljesen magára hagyatva a végtelen hullámon, ott ül éjjel-nappal a kormányon. Tizenhét nap múlik el; végül feltűnnek a szemhatáron a phaeákok földjének körvonalai. Ekkor Poseidon lép a színtérre. Észreveszi ellenségét, ki már-már kisiklani készül kezei közül; parancsára fölszabadul a vihar, és Odysseus ott küzd egyedül a mindent fenekestül fölforgatni készülő elemekkel. Ez a rettenetes küzdelem képezi az elbeszélésnek egész második felét. A költő éppoly hatalmas, mint az első gondolathoz alkalmazkodó képzelő erővel változtatja benne a peripetiákat, még pedig nem pusztán leírási vágyból, hanem azon czéllal, hogy hőse erkölcsi sajáttságainak egész természetét teljes világításban mutassa be. A költőre nézve Odysseusban összpontosul minden. Ő az, ki magára vonja tekintetünket a tomboló hullámokon; lelkének minden felindulása egyremást ismétlődik bennünk; osztozunk csüggedésében, kétségeinek, elhatározásainak részeseivé szegődünk, örülünk bátorságán és végül vele együtt ujjongunk sikerén, mikor eléri a partot, mikor a vendégszerető folyóhoz fordul oly szívrazó könyörgésével, és mikor áhítatosan borul le és öleli át a tápláló édes anyaföldet.

Semmi gyanús eredetű ebben az egész remek elbeszélésben, legfőlebb itt-ott egy-egy magában álló, csekély jelentőségű verssor. Itt egy teremtmény erejű költő hatalmas művével érezzük magunkat szemben, és ez a

benyomás végig kísér bennünket a következő énekek egész sorozatán.

A VI. és VII. ének szorosan csatlakozik az ötödikhöz. Az események mindig ugyanazon főszemély körül csoportosulnak, csak a színtér változik szemeink előtt pillanatról-pillanatra, még pedig oly módon, hogy a legbájosabb változatosság egészen magával ragad bennünket. A végtelen tenger és a romboló vihar helyett a szép vidék nyugalmas tájaira vezet bennünket a költő, a széles folyó termékeny és dús partjaira. Szemünk elé tárul aztán a nagy és hatalmas tengeri város örökön érdekes mozgalmassága, a kikötő, a hajógyártásra szolgáló helyek, a piac, oldalt a büszke palota arany és ezüst kapuival, hol a béke mellett is boldog élet vigassága zsong a palotát övező cserjék s bokrok mögött.¹ Ilyen a kép háttére. A mi a szereplő személyeket illeti, a költő hatalmas képzelme azok megteremtésében is nem kevésbé mondható szerencsésnek. Itt van mindjárt a viruló és bájos ifjú hajadon Nausikaa környezve leánytársaitól. Azon híres jelenet, hol a hajadon a bajnok Odysseust fogadja, valóban csodálatraméltó az élénk megvilágításnál fogva, melyet a hős jellemére vet. Ebben az annyira erőlyes természetű emberben teljes természetes-

¹ Azon okokat, melyek Friedländert (*Philologus*, 1851. pag. 669 et sequ.) és Kirchhoffot arra birták, hogy Alkinoos kertjeinek leírását, valamint az azt közvetlenül megelőző szakaszt (103–131-ik) betoldásoknak tartsák, a magam részéről nem látom találónak. Az időalakok megváltoztatása (a praesens, mely az imperfectumra következik) a stílusbeli eljárás legtermészetesebb módja; az ellen sem lehet továbbá semmit sem fölhozni, hogy olyan dolgok vannak itt leírva, melyeket Odysseus nem láthat, mert hisz ez az észrevétel éppen úgy alkalmazható volna a megelőző leírásra is, a melyet pedig senkinek sem jutott eszébe gyanús helyként tekinteni.

séggel nyilatkozik meg egyszerre a szíves nyájasság, az ifjú hajadont megillető tisztességtudás, a párját ritkító rábeszélő képesség, nyelvezetében a széptevés bizonyos neme, és a megható rátartóság egészen a legalázatosabb könyörgésig. A nyugalmasság egy neme ez ebben az énekben a megelőző ének azon vihart kavarta mozgalmas cselekvénye után, de olyan nyugalmasságé, melyet még nagyon előnyösen ki lehet aknázni a főhős jellemének bővebb kifejtése czéljából.

A következő jelenetek, vagyis Odysseus megérkezése a phaeakok városába, betérése a palotába, az Alkinoos király és Arete királynő részéről történt fogadtatása, mindezek összevéve nem kevésbé hordják magukon a költő eredeti szándékának ismertető jeleit. A leírások közepett is mindig Odysseus személye van előtérben. A mint könyörögve telepszik le a tűzhely hamujában, vagy a mint a király felszólítja, hogy mellette foglaljon helyet, — mindig a legkisebb erőlködés nélkül meg tudja őrizni természetes méltóságát. Bizonyos fensőbbség, mely benne mindenha megvolt, mindig bizonyos magaslatra emeli őt még megalázkodása közepett is, és ez a fensőbbség megérzik akár könyörgésének mesterkéletlen szépségén, akár elbeszélésének bátor komolysággal párosult szerénységén.

Mindamellet meg kell vallanunk, hogy Odysseusnak ezen első elbeszélésével (VII. 241. s köv.) egyidejűleg kezdődnek az elég komoly nehézségek. Mindjárt az elbeszélés legeleje egy-két ügyefogyottabb fogás¹ révén némi betoldásokat látszik elárulni.² Azután Alkinoos két

¹ Össze kell csak hasonlítani a 244—246. és a 254—255. verssorokat.

² Igen valószínű, hogy Kirchhoff nagyon élesen és helyesen

izben igéri meg Odysseusnak, hogy másnap reggel hazaküldeti őt szülőföldjére (VII. én. 189—191 és 318.). De a valóságban meg Odysseus az egész következő napot a phaeákoknál tölti, részt vevén a versenyjátékokban és a következő éjjelt kalandjai elbeszélésére szánván; véglegesen nem is indul előbb útjára, mint a harmadik nap estéjén, a nélkül, hogy a phaeákoknál való késedelmezése kellőleg meg volna magyarázható. Annyi minden esetre bizonyosnak látszik, hogy a költemény e része később megnyújtatott, még pedig nem lehetetlen, hogy több izben is.

Igen nehéz eldönteni, micsoda szerepe kellett, hogy legyen emez átdolgozásnak a VII-ik ének végén, és mindannak, a mit eddig e tekintetben megkísérlettek, csak conjecturalis értéke van. De viszont a VIII-ik ének legnagyobb részét teljes bátorsággal utólagos toldás gyanánt tekinthetjük, mert benne minden, vagy legalább majdnem minden epizodikus jelleggel bír. Emez ének mintegy közvetítő szakasz gyanánt tekinthető Odysseus megérkezése és elbeszélései között, és nem lehet tagadni, hogy a jelenetek, melyekből áll, bármily értékes is egyik-másik, bizony kissé hosszabbra nyújtják a mű egységességét, összhangját. A phaeákok gyűlése (VIII. 1—45) csak kevés érdekességgel kínálkozik, és Athene ugyanezen gyűlésen minden szükségesség nélkül játszsza a híradó szerepét (7. v.), éppen mint az *Ilias* második énekében.

látott, mikor feltételezte, hogy Odysseus elbeszélései eredetileg (IX—XIII. én.), vagy legalább emez elbeszéléseknek legrégibb szakaszai itt voltak elkelyezve. De úgy hiszem, nincs igaza, mikor gyanús színűnek tőnteti föl a VII-ik ének végét, mely még akkor is, ha föltevését elfogadjuk, mintegy önmagától a legtermészetesebb módon igazolja magát.

A Demodokos dalos első dalolásáról szóló epizód (62—95. v.) igazán megindító s helytelenül tekintették Odysseus nagy felindulásának rajzát úgy, mint későbbi utánzását azon hasonló helynek, mely ugyanezen ének végén (521. s köv. v.) is megtalálható, mert hisz éppen emez első dalolásnak Odysseusra gyakorolt hatása az, mi bennünket legfőként érdekel. A játékok leírása, jöllehet nem nagyot lendít a cselekvényen, szorosan véve azzal a szándékkal van szerkesztve, hogy egyszerre szemléltesse velünk s kidomborítsa Odysseusnak nemes büszkeségét, erejét és testi ügyességét. Ellenben az *Ares és Aphrodité szerelmi kalandjáról* szóló elbeszélés, mely a dalos szájába van adva, teljesen kiki a tárgy keretéből. Ezenkívül a könnyed, csipős és gúnyolódó satira ez a bizonyos fajtája, melynek az istenek szolgálnak tárgyául, úgy látszik a legkevésbé van összhangzásban azzal a komoly vallásos érzéstől átlengett szellemmel, a mely egyébként az egész költemény folyamán át uralkodó elemet alkot. Azt is hozzá kell még tennünk, hogy eme darab meglehetősen távol áll attól, hogy természetyszerűleg hozzá kapcsolódjék a megelőző részhez, mert az efajta ének, akárhogy tekintjük is, semmi esetre sem alkalmas a tánczkísérésre, a mint azt az elbeszélés mai alakjában magával hozza. Már az ó-korból reánk maradt kritikuskok is gyanús természetűnek tekintették e szakasz eredetét, mint ezt a scholionok is tanúsítják. Okunk van úgy tekinteni, mint utólag betoldottat a VIII-ik ének összességébe.

A VIII-ik ének vége az esti nyugalom képét tárja elénk és oda vezet bennünket még egyszer Démodokos második lantzengetéséhez, dalolásához, mely újra fölkelte Odysseus megindultságát. Ez a felindulás fölébreszti

Alkinoos jóindulatú kíváncsiságát, és ennek révén szem-mellátható szándékossággal van bevezetve a mai Odysseiába Odysseus elbeszéléseinek kezdete, a mely elbeszéléseket ez a nyolczadik ének, igaz, hogy egy kissé hosszadalmaskodva, előkészíti.

III.

Odysseusnak Alkinoosnál történt elbeszélései (Ἀλκινόου ἀπόλογοι) oly énekesoportozatot alkotnak az Odysseiában, a melyek legérdekesebb tárgyát képezik a tanulmányozásnak. Valóban ezek azon helyek, melyekből talán a legvilágosabban megérthetjük az elemek különféleségét, melyek a teljes költeményt megalkották.

A IX-ik ének magában foglalja a Kikonoknál, Lophagoknál és a Kyklopsoknál végbemént epizódokat. A két előbbi csak általánosságban összefoglaló alakban van előadva, a nélkül, hogy a részleges jelenetek bármelyike is, melyből össze van állítva, bővebben ki volna fejtve. Úgy látszik, hogy itt amaz elbeszélés különleges eljárási módjával vagyunk szemben, mely még a home-rosi epopoeia kora előtt volt divatban, és a mely minden valószínűség szerint elég hosszú időn át fenn tudta magát tartani amannak oldalán is. A Kyklopsról való epizód (Κυκλώπειρα) e tekintetben úgy kezdődik, mint a megelőző kettő, de alakja majdnem nyomban megváltozik: az elbeszélés széles mederben hömpölyög tova s hatalmasan nekilendül, és a helyett, hogy egyszerű vázlattal lenne dolgunk, egész csodálatos elbeszélést látunk legördülni szemeink előtt, a mely egyszerre leíró is, drámai is, és a mely életerőtől duzzadó személyeket léptet föl

előttünk. Ott van egyrésről a Kyklops vadsága, vadállati természete és szörnyű kegyetlen ösztönei közt is az állatai iránt táplált megindító ragaszkodással, melyek megosztják vele nyomoruságos életét; ott vannak másrésről Odysseus társainak lelki fölindulásai, az ő aggodalmaik, a hősnek rettenthetetlen bátorsága, furfangossága, hidegvérűsége és végül az a hősieskedő esztelensége, mely a haszontalan veszedelemmel való daczolásnak teszi ki őt a miatt, hogy ellenségét gúnyolni merte. Daczára a IX-ik ének egyes részei között mutatkozó mélységes különbségeknek, bajos dolog elhinni, hogy nem egészen egy és ugyanazon költő műve, és hogy nem ugyanazon időben szerkesztetett volna; csakhogy eme költő minden valószínűség szerint az előbbi időkből való költői elbeszéléseken, mondákon dolgozott, melyek neki bizonyos tekintetben annyagul szolgáltak,¹ és míg eleintén csak némi félenkséggel illesztette hozzá az Odysseiához, a Kyklopsról szóló epizódban már ellenkezőleg merészen neki lendült lelkesedése tárgyának.²

A tizedik éneknek a maga egészében sokkalta mesé-

¹ Kayser (*Abhandlungen* pag. 34.) igen helyesen jegyezte meg, hogy Athene Odysseusnak mindemaz elbeszélésében egyáltalán nem játszsza a tevékeny védő istennő szerepét, a mit pedig a költemény többi részében megtesz. Ez valóban nagyon meglepő különbség imitt, és bizony nagyon bajos róla másképp adni számot, mint ha fölteszszük különböző eredetét. V. ö. alább 286-ik l.

² Erre mindjárt magán az epizód elején találunk bizonyítékot. A költő itt ugyanis elég szembeszökően a hagyomány révén kapott adat szerint írja le az egyszemű óriásokat (105—115. v.), a mely hagyománytól a költemény további folyamán elég figyelemre méltó eltéréseket tanusít. Eme szavak „οὐδὲ ἄλλ’ ἦλ’ ὡν ἀλέγρουσιν“, melyek e helyen előfordulnak, nincsenek összhangzatban a 399-ik s következő versszakokkal.

sebb jellege van, mint a kilenczediknek. Az inventiók a tizedik énekben sokkal csodaszerűebbek, jóllehet kevesebb drámai erővel bírnak. Itt van mindjárt az Aeolus lebegő szigetén való egy hónapi tartózkodás és annak az ajándéknak elbeszélése, mikor a szelek istene Odysseusnak egy tömlőt adományoz, melyben mindama szelek el vannak zárva, melyek Odysseus hazafalé vivő útjára nem kedvezők. Meg kell jegyeznünk, hogy egyetlenegy más nyom sincs az Odysseia hátralevő részeiben, mely a szélviharok fölött való e hatalomra utalna, melyet itt Aeolusnak tulajdonítanak (21—22. v.). Itt szem melláthátólág olyan mythologiai költéssel van dolgunk, mely újabb keletű a legrégibb, alapvető mondáknál. Ide járul még, hogy az egész elbeszélésben, elejétől végeig, valóban bizonyos meglepő nemtörődömség uralkodik a valószínűség rovására. Odysseus éppen abban a fontos pillanatban aluszik el, a mikor már kivehette Ithaka szigetét (29 s köv. v.); azután részletesen elmondja mindazt, mit társai alvása közben egymásnak mondtak, a mit tehát ő természetszerűleg nem is hallhatott;¹ azonkívül a fékükvesztett szélviharok éppen a lebegő sziget mellé hajtják vissza Odysseus hajóját, melyet kilencz napja hagyott vala el. Ez itt merőben céljátévesztett csodás elem és csupa mesterkéltnél dolog, a melynek mását a megelőző énekben hiában kutatnók.

¹ Kirehöff e tényben annak bizonyosságát vélte fölfedezhetőnek, hogy ez az elbeszélés eredetileg nem volt Odysseus szájaiba adva, és úgy vélekedett, hogy más alakjához valami ügyefogyott át-átgyúrás révén jutott, a mennyiben az első személyben tartott elbeszélést a harmadik személyűre változtatták át. Ezen egészen gépies átszajátítást én a magam részéről nehezen elfogadhatónak tartom, és eme föltézés valóban céljátévesztett is, mert csak

Ugyanezen jellemvonások vehetők észre a Laestrygonokról szóló epizódban, mely nyomon követi a másikat. (77—132). Odysseus itt még olyan dolgot is elmesél, a melyet sem önmaga nem látott, sem valamely más személytől nem hallhatott (103. s köv. v.); és míg a Laestrygonok emberevő óriások, Antiphates királyuknak leánya semmiben sem különbözik a közönséges, földi nőktől (célszerű összehasonlítani a 105—110. és a 111—112. verssorokat). Ide járul még, hogy az egész epizód a maga összességében véve nem egyéb, mint változata a Kyklopsról szóló epizódnak azzal a különbséggel, hogy amabban nincs meg az eredetiség érdeme.

Egyetlenegy hajójával menekülve Odysseus eljut Ajajé szigetére, hol Kirke lakik. Megjegyzendő itt az átmenetek egyhangúsága, melyek egyik epizódról a másikra vezetnek át (IX., 565.; X., 78. és 133.), melyek egytől egyig a IX-ik ének 105-ik versének azonos kaptafájára készültek (ἐνθεν δὲ προτέρω πλέομεν ἀκαχημένοι ἤτορ). Az igazat megvallva, ez a X-ik ének okozza, hogy az egész Odysseia földrajza lehetetlenné van téve, mert hisz emez ének szerzőjének magának sem volt arról még csak halvány sejtelme sem, ellentétben a IX-ik ének szerzőjével, ki bizonyos szabatossággal képzelte el magának hőse uti tervét.¹

egyetlenegy valószínűtlenséget távolítana el olyan elbeszélésből, a mely különben hemzseg a sok valószínűtlenségtől.

¹ Strabon szerint Eratosthenes mondotta volna (Strab. I. p. 31, Meineke), hogy ha az ember meg akarná határozni Odysseus megtett útjait, előbb azt a mesterembert is föl kellene hajszozni, ki Aeolus tömlőjét varrta, melybe a szelek bele voltak vala zárva. Igazán sok való rejlik ebben a szellemes mondásban; mert ha egszer kinyitjuk ezt a tömlőt, el vagyunk veszve.

A Kirkénél végbement epizódnak jellemző vonása a varázslás, mely egyébként máshol seholsem szerepel az egész Odysseiában.¹ De azonkívül az elbeszélés ugyanazon jellemvonásokban is különbözik a költemény legrégibb részeitől, a melyeket már föntebb jeleztünk. Odysseus ott is olyan dolgokat beszél el, a melyeket nem tudhatott, és ott is megelégszik a költő közönségének pusztá mulattatásával, a nélkül, hogy valami sokat törődne a valószínűséggel. Az istenek közbelépése neki megszokott eljárás, mely könnyűszerrel fölmenti őt az inventió gondjától.² A véletlen események, a különleges részletek, mint például Kirke négy szolgálójának leírása (343. s köv. v.), vagy Odysseus társainak átalakulása (391. s köv. v.) majdnem az egész elbeszélést betöltik, még pedig az igazán érdekes drámai elem rovására, mely eme részekben nagyon gyöngye lábon áll. Nem található itt meg az érzelmek mélyre ható tanulmányozása, sem Kirke jellemében, ki sokkalta alantabb marad Kalypsónál, sem Odysseus személyiségében. Sőt még ennél is többet mondunk: nyilvánvaló, hogy a költő teljesen megfeledkezett a hős igazi jelleméről. Míg az V-ik ének szerzője úgy mutatta be őt nekünk Kalypsónál, mint a ki teljességgel csak hazautazásának gondolatába van belemerülve, a X-ik ének

¹ Megjegyzésre méltó, hogy Kirké tényleg nem a benne levő isteni hatalommal viszi véghez emez átváltoztatásokat, a mint ezt a homerosi istenek egyébként tenni szokták, hanem a kuruzsló ital és varázsvessző segítségével, a mi voltaképen a varázslás lényegét képezi. Innen van Kirké istennőnek jellegzetes mellékeve πολυφάρμακος (Od. X. 276.).

² Hermes főlöszleges szereplése a 278. s köv. verssorokban; különös figyelemre méltók a 305—306. sorok. — Czeltalan a csodás elem s azonfelül mesterkelt is az 570—574. sorokban.

szerzője pedig úgy szerepelteti őt előttünk, mint a ki teljesen bele élte magát a jólétbe s esze ágában sincs a hazatérés, míg társainak untalan sürgető nógatásai föl nem ébresztik benne a gondolatot (367. s köv. v.). Éppoly közönyösséget tanusít a költő a valószínűség iránt, valaminth a tárgy erkölcsi fontosságának részleteivel szemben is, mikor a befejező epizód inventiójával foglalkozik, hol Kirke tudomására juttatja Odysseusnak, hogy le kell mennie az alvilágba a holtak árnyaihoz, megkérdezni Tiresiás jós szellemét. Semmi elfogadható ok sincs fölhozva eme rendelet támogatására, melyet Odysseus zokogva, de minden legkisebb ellenmondás nélkül fogad. Napnál világosabb, hogy a költő itt egyszerűen hozzá szándékszik ragasztani a saját elbeszélését egy régibb elbeszéléshez, mely a megholtakhoz való lebecsátkozásról szólott vala, a melyről különben a következő ének révén értesülünk.

Ezekből már belátható, hogy a tizedik ének a maga egészében véve szinte kézzelfogható hozzátoldás az eredeti, alapvető énekekhez. Ennek a hozzátoldásnak igazi minémősége még világosabban fog előttünk jelentkezni, mikor a tizenkettedik ének folyamán ismét találkozni fogunk Kírké személyiségével.

Az egész XI. éneket *Odysseusnak a megholtak lelkeihez való utazása*, eredetileg *a holtaknak való áldozás* (Νέκυια) tölti ki.¹ A benne meglevő összhang s kerekdedség vetekedik a IX. ének szép elbeszéléseivel: az inventio ugyan-

¹ Érdekes tanulmány olvasható az Odysseia eme XI-ik énekére vonatkozólag a Köchly-féle *Opuscula philologica* gyűjteményben II. kötet 393. l. Érdekes a Wilamowitz-féle műben is (*Homerische Untersuchungen*), azon speciális fejezetben, mely e tárgyra vonatkozik.

azon mesterkéletlensége, az érzelmekben ugyanaz a természetesség és ugyanaz a szenvedélyesség, az előadásnak ugyanaz a drámai vezetése, menete. Néhány, az eredeti elbeszéléshez utólag ragasztott hely könnyűszerrel föl ismerhető, és elég lesz, ha csak amúgy futtában érintve jelezzük. Mindjárt eleinte úgy húszra rugó vesszor jegyzendő meg, mint a melyek az összeragasztásra voltak szánva; mikor a X. éneket bekebelezték a költeménybe, ezek a versek azon ének összekapcsolására szolgáltak, melyet most teszünk tanulmányunk tárgyává. Nyomban ezután kezdődik az eredeti elbeszélés kifejlődése. Odysseus áldozatot mutat be és a holtak seregestül gomolyognak az áldozó-gödör körül; zavargó, szédítő sokaság ez, mely borzalommal és vallásossággal teli néhány sorban van leírva, melyek Vergilius figyelmét sem kerülték ki, hogy Aeneise VI. énekében fölhasználja.

A megholtak között Elpenor, Odysseus társa az, kit csak az imént láttunk egy véletlen baleset következtében elveszni a X. ének végén, Kirke palotájában; mindaz, a mi rá vonatkozik (51—83. v.), összefüggésben van eme X. énekkel; és valóban a legkisebb figyelmes olvasás is rávezet bennünket, hogy ezen epizód nem csatlakozik szorosan az elbeszélés többi részéhez, s nem vág egybe az alapadatokkal, melyekkel világos ellenmondásban áll.¹ De íme a gomolygó tömeg közepett megjelenik Antikleia, Odysseus anyja; a fiú mindjárt eleinte távol tartja őt magától, bár szíve sugallata ellenére is, csakhogy a jóssal szót válthasson.

¹ Odysseus beszélgetésbe bocsátkozik Elpenorral, jöllehet egyetlen halotthoz sem szándékszik szót intézni, mielőtt Tiresiaszt látta volna, sőt még saját édes anyját is elmellőzi, csakhogy a jóssal beszélhessen. Elpenor beszél, holott az áldozati vérből még

Úgy látszik, hogy az öreg jósnak felelete elég komoly viszontagságokon ment vala keresztül. Odysseus e pillanatokban még nem tudja, melyik haragos isten üldözi őt: azt kérdi, micsoda égi hatalom zárja el a szülőföldjére vivő útját. Tiresiasnak bizonyára mindjárt eleinte meg kell neveznie Odysseus ellenségét, — és ez az, mit felelete első soraiban meg is tesz (101—102. v.); azután fölvilágosítania, mi módon engesztelheti meg majdan, — és ez képezi tárgyát beszéde legvégső részének (121—131). De a mai Odysseiában ezek a részek nem csatlakoznak szorosan egymáshoz, és el vannak egymástól különítve egy fejtegetés által, mely a Napisten ellenséges indulatát és a kérők halálát tárgyalja. Ez a fejtegetés, bővebb tanulmány tárgyává tétetvén, magában véve is számos komoly kritikai észrevételre szolgáltatott alkalmat, és mi több, olyan tárgyakra látszik célozni, a melyek az eredeti, alapvető énekek sajátosságaitól nagyon elütnek. Teljes joggal helyt lehet adni annak a hitnek, hogy ezen rész csak lassanként toldatott ide be és hogy valószínűleg olyan szakaszt szorított ki innen, mely jelenleg hiányzik.

Ezek után következik s történik meg az Odysseus és anyja között való jelenet; ez a mélyen megindító találkozás egyike a homerosi epopoea legszebb jeleneteinek, melyeket a költői ihletettség valaha alkotott (152—224). Nagy ellentét tapasztalható eme pathetikus találkozás és a legkitünőbb női alakok szellemeinek kissé hosszúra

nem is ivott. Végül emez epizódban a költő bizonyos skeptikus szellemével találkozunk, ki mintegy tetszeleg magának abban, hogy önmaga domborítsa ki saját elbeszélése valószínűtlenségeit (58. v.). Itt bizonyosan avval a költővel van dolgunk, ki a tizedik énekben szakasztott ily eljárással írta le a Moly nevű varázsfüvet. (X. 304—306. v.)

nyújtott elvonulási epizódja között (225—332); akkora a különbség, hogy az ember lehetetlennek tartja egy és ugyanazon költő műve gyanánt tekinteni.

Ez valóban nem egyéb pusztá névsornál és előszámlálásnál, mely Hesiodos módszerére vall, és nincsen benne semmi drámaiság. Odysseusnak ebben az egész szakaszban semmi tényleges, cselekvő szerepe sincsen; úgy áll ott előttünk, mint pusztá névelsoroló, és a költő semmitsem közöl velünk lelki állapotáról, érzelmeiről, a mely körülmény éppen homlokegyenest ellenkezik az igazán homerosi előadással.

Odysseus elbeszélései már két és fél éneket töltöttek be minden megszakítás nélkül. Egy kevés fölfüggesztéssel találkozunk a hősnők szellemeinek elősorolása után, tehát eme szünet következésszerűleg magának az áldozatnak (Νέκυια) közepén történik (328—384). Minthogy ezen epizódyszerű jelenet minden látszat szerint nem birt más rendeltetéssel, mint Alkinoost fölmenteni a VII-ik énekben tett ígérete alól, a hős elutazása egy nappal későbbre halasztatván: nagyon helyes az a föltevés, hogy ez a jelenet itt toldatott be, mivel az eredeti, alapvető elbeszélésnek fokenként történt meghosszabbítása emez ígéret gyorsabb teljesítését lehetetlenné tette.

A Νέκυια második részének tárgya Odysseusnak egymást követő találkozása régi fegyvertársaival, Agamemnonnal, Achilleussal és Ajaxxal.¹ Mindeme jelenetek telvék

¹ Ez a 385-ik versnél szembeszökő odaragasztással kezdődik. Úgy látszik, hogy a Persephonének tulajdonított szerepet ugyanazon ének 635-ik verssora sugalmazta, de nincs kellő összhangzatban sem eme verssorral, sem az általános főadattal, mert Persephone a Hades mélységén van és nem kell sem megjelennie, sem a cselekvésben részt vennie.

igaz és mélységes érzelmekkel; nincs bennök semmi fölösleges csodás elem, a mennyiben a bennök nyilatkozó pathetikus elem teljesen az emberi természetből van merítve. Mélyen megindítja szívünket az a komor bánat, mely eme nagy lelkekre nehezül, továbbá a szívöket csordultig töltő emlékek, a földi érzelmeikhez, vágyaikhoz való ragaszkodásuk, végül elvesztett életük után való epedésük.¹ Achilleus siralma megrendítő; Ajax sötét, komor haragja nem kevésbbé. De a mint ez utóbbi hős eltávozik a nélkül, hogy valamit szólott volna, egészen elütő természetű szakasz következik (565—626). Ez néhány mythologiai kitünő személyiségeknek leírása, kik az Alvilágban büntetésre vannak kárhoztatva, vagy büntetés nélkül vannak ott. Eme szakasz felöltő ellenmondásban van az egész leírás egyöntetűségével, a mint ezt már a régi scholiasták is észrevették az ismét és ismét előforduló megjegyzésekben. Egészen idáig tényleg egy nagy terjedelmű mezőség áll szemeink előtt, mely eleintén elhagyatott pusztá, aztán lassan-lassan megtelik a halottak árnyaival, kik az Erebosból özönlének elő. Itt ellenben már azok a személyiségek, kikről a költő beszél, szükségképen megállapodott lakóhelylyel bírnak: itt van ítélőszékén Minos, itt van a kilencz holdnyi területen elnyulva fekvő Tityos, itt van a mocsarába merült Tantalos, ott van Sisypchos a mint a meredek hegylejtőn az óriási sziklakövet hengergeti. Nyilvánvaló, hogy ez a két conceptió egymással teljesen ellentétes. Ez már magában véve elég bizonyíték, hogy ez a szakasz

¹ Az Agamemnonnal való párbeszéd minden valószínűség szerint valamely toldás-foldáson esett át.

utólag toldatott hozzá a Νέκυια című részhez.¹ Ha ezt a szakaszt pusztán s egyszerűen kiszakítjuk, akkor a XI-ik ének utolsó sorai (a 628—635) minden nehézség nélkül csatolhatók folytatásként Ajax eltávozásához (568. v.), és a megkezdett elbeszélés így természetes befejezést érne.

Mindent összefoglalva emez ének nagy szépségekkel fölruházott elbeszélésből áll, a mely közé azonban utólag három vagy négy, egyébként könnyen fölismerhető szakaszt ékeltek be.

A XII-ik ének ellenben teljesen későbbi eredetű, és semmi kétség sem fér hozzá, hogy benne megint a X-ik ének költőjét találjuk meg a maga sajátos előadási módjával. Az események, melyek emez éneket betöltik, a következők: Odysseusnak és társainak Kirke istennőhöz való visszatérése, az istennőnek a jövőre vonatkozó kijelentései és figyelmeztetései, az elutazás, a Szirénekkal továbbá Charybdiszel és Skyllával esett kaland, megérkezés Trinakria szigetére, a Napisten csordáin ott elkövetett szentségtörés, a vihar, Odysseus társainak végpusztulása, végül magának a hősnek szenvedései, a mint a kilencedik nap végén, vészekkel teljes hanyattatás után a vihar Kalypsó szigetére sodorja, hol majd hét évig kell késedelmeznie. A rendkívülihez való ragaszkodás, a csodás elemnek pusztán önmagáért való hajhászása lépten-nyomon tapasztalható benne; és itt is, szakasztott úgy mint a X-ik énekben, ezen csodás elem

¹ Wilamowitz eme részt orphikus eredetűnek tartja s így értelmezi; lásd különben idézett művének a Nekyia című fejezetét s a 109-ik lapon olvasható kitérést. A magam részéről inkább az emberi élet allegoriájának tartanám, mely sok tekintetben a hesiodosi mythosokra emlékeztet és mely minden nehézség nélkül tekinthető ugyanazon időből eredőnek.

felülkerekedik az erkölcsi igazságon, mely itt csak nagyon közepes mértékben található. Ehhez járul még a pusztán képzelem-alkotta földrajz.¹ A költő egyébként itt még édes-keveset törődik az elbeszélés menetének fejlődésével és a részletek valószínűségével. Miért viszi vissza megint Odysseust és társait a bűvölő Kírkéhez? Egyedüli indító oka ama vágyában található, hogy az istennő szájába egy a jövőre szóló kijelentést adhasson, melyet röviden a látványosság programjának lehetne nevezni. Eme csodás elemekben annyira tetszeleg magának, hogy a következőkben kétszer is szükségesnek tartja előttünk bemutatni, eleinte csak mintegy vázlatosan és távolról sejtetve, azután pedig az apró részletekig menő és sokkal érzékelhetőbb módon azokban a leírásokban, a melyek közül egyik-másik, az igazat megvallva, nagyon értékes és becses. Az apróbb nehézségeket illetőleg tovább is azt látjuk, hogy azok a költőt nem állítják meg útjában. Ha például arra van szüksége, hogy Odysseust eltávolítsa társaitól, hogy ezek azalatt föláldozhassák a Napisten barmait, egyszerűen arról értesít bennünket, hogy a hős elvonul a sziget belsejébe könyörögni az istenekhez, hogy világosítsák föl őt hazavivő útja felől, s félrevonultában elalszik (333. s köv. v.). Mikor a Napisten barmai már föl vannak áldozva, az ő Odysseusa azt is tudja, mi történt Lampetié és Hyperion között, és a költő rendes szokása szerint itt is önmaga árulja el a valószínűtlenséget azzal a magyarázattal, mely a valószínűtlenséget még jobban súlyosbítja (389—390). Ezek

¹ Ajajé szigete Keleten fekszik, mert ez az irány az, mely felől a nap kiemelkedik (XII. 3—4. v.) Ezt az adatot lehetetlen megegyeztetni az elbeszélés további részeivel.

oly lényeges vonások itt, melyeket észre nem venni szinte lehetetlen. Az ő sajátyszerű képzelő tehetsége, a rendkívüliért való rajongása nem kevésbbé ismerhetők föl a csodás előjeleknek azon, legkevésbbé homerosi leírásában, mely csodás jelek akkor mennek végbe, mikor a Napisten teheneit már földarabolták (394—397). Végül hozzá kell még tennünk, hogy nem igen erőködik elbeszéléseit azon egésznek keretébe illeszteni, a melyet elbeszélései közben alkot. Mert nyilvánvaló, hogy csakis ő lehet az a költő, ki beleillesztette az Odysseiába a Hélios Hyperion haragjának motivumát, mely az eredeti költő előtt még ismeretlen volt. Ez utóbbi szerint Odysseusnak még nem volt más ellensége, mint Poseidon, ki a fián, Polyphemos óriáson elkövetett gonoszságot akarta megtorolni.¹ A XII-ik ének költője még egy második ellenséget is adott neki, s következőleg ez az a költő, kinek okvetetlenül bele kellett hoznia a költeménybe az erre a második ellenségre vonatkozó célzásokat, melyek egyike a XI-ik ének folyamán Tiresias jövőmondásában található (XI-ik én. 104—113), a másik pedig az első ének bevezetésében az exordiumban foglaltatik (I. 6—9).²

¹ Hyperionról nem történik említés sem az első ének „az Istenek gyűlése“ című részében, sem az ötödik énekben, a mikor Odysseus elhagyja Kalypsó szigetét. Eme két döntő körülmény között egyesegyedül Poseidon viselkedik ellenséges indulattal Odysseus iránt. Vegyük csak tekintetbe különösen az I. 19-ik verssorát: θεοὶ δ' ἑλέαιρον ἅπαντες — νόσφι Πασειδάωνος. Az a költő, ki így beszél, semmit sem tud valamely más isten gyűléstéről is.

² A mi e tekintetben döntő befolyású körülménynek tekintendő, az abban áll, hogy éppen az a szóban forgó két hely, úgy az egyik, mint a másik, erőszakosan megszakítja a gondolatok természetes menetét.

Innen van, hogy a megelőző 'Αλκίονος ἀπόλογοι ezimű részlet két, egymásba olvasztott elbeszélésből van összeállítva, melyek egyike, a legrégebb az alapvető rész; ez a IX-ik és XI-ik éneket foglalja magában, leszámítva természetesen a betoldott részeket; a második szakasz az újabb keletű, a X-ik és XII-ik énekből áll, a melyek a megelőzőkhöz néhány, nagyon könnyű szerrel fölismerhető összekötés segítségével csatoltattak hozzá. Ennek a második elbeszélésnek főhősnője Kirké, Helios leánya, Aletesnek, Kolchis királyának huga; ezen király egyike volt az Argonautákról szóló monda legkiválóbb személyiségeinek. De az is megint az Odysseia ezen szakaszában van, hogy egy sokat emlegetett czélzás történik erre a mondára vonatkozólag (XII-ik 70. v. 'Αργὼ πᾶσι μέλουσα). Már ez magában véve is elegendő ok volna annak gyanítására, hogy az eredeti elbeszélésnek eme kifejtése az egykorú költészet befolyásának hatása alatt történt, a mely egykorú költészet az Argonauták hajózásának mondáját is feldolgozta. Ez a gyanítás, mint azt Kirchhoff bebizonyította,¹ úgyszólván teljes bizonyossággá változik, ha figyelembe veszünk némely, egészen meglepő hasonlatosságokat az Argonautákról szóló monda és a szóban forgó elbeszélés számos helye között.² Tegyük még hozzá, hogy maga az elbeszélés, az előadás jellege is kiegészítené eme bizonyítást, ha arra szükség volna. A kalandozó képzelem-szülte inventiók, melyeket az imént jeleztünk, a csodás elem alkalmazása tekintetében kevésbbé egyszerűek az Odysseia régi inven-

¹ *Odyssea*, első rész, Excursus II. 287. s köv. lapjain.

² Kirchhoff összehasonlítja például, még pedig teljes jogossággal, a Laestrygonok episdóját az Argonauták cyzicusi partraszállásával, a Planktai-sziklákat pedig a Symplegadak szirtjeivel.

tióinál, és nem lehet kétségbe vonni, hogy az effajta izlés Görögországban leginkább csak a homerosi költészet merész, magas szárnyalása után való idők alatt fejlődhetett ilyenné, a mikor az epopoeia a saját maga felújítására levén kényszerülve, a kolchisi és thessaliai csodásabb mondák feldolgozására szorult.

IV.

A tizenharmadik énekkel kezdődik az Odysseia második fele. Odysseus utazásai be vannak fejezve; a hős saját szigetén, sőt csakhamar saját palotájában van; ott előkészíti a boszuállást, és mikor az alkalmas pillanat elérkezett, véghez is viszi.

Ez a második rész kézzelfoghatólag folytatása az elsőnek, vagy legalább eme szakasz legrégebb, alapvető részeinek; e második ugyanis az első ismertnek tételezi föl, és a költő elég gyakorta tesz benne czélzásokat amarra. De ez a folytatás egyúttal sajátos jellemvonásokat is tüntet föl, a melyeket a következő elemzés alkalmával szándékozunk bővebben megvilágítani. A legfigyelemreméltóbb a cselekvény menetének lassúsága és az a nagy tér, mely a beszélgetéseknek van szentelve, a mely utóbbi úgyszólván a cselekvény főalakjává változik. Benne a nagy drámai kiváló tulajdonok alá vannak rendelve bizonyos általános eljárási mód következtében az érzelmek választékos, finom rajzolásának. Egyébként ez a második szakasz is körülbelül olyan természetű elemekből van összeállítva, mint az első. Az eljárás, mely szerint az elbeszélés szövetét képező szálak egymásba vannak szöve s bonyolítva, már előlegesen is mintegy

arra figyelmeztetnek bennünket, hogy ebben a második részben is több, egymást fokonként követő szándék, terv érvényesült. A részletekbe mélyedő tanulmányozás és az irodalmi szokások eltéréseinek figyelemmel való kísérése teljesen megerősítik bennünk emez első benyomást, de mindez ne ismertesse ám velünk félre a conceptionnak igazán egységes voltát, a melyet elemzésünk majd teljes világításba helyez, és a melyről a következő fejezetben szándékozunk számot adni.

A XIII-ik ének eleintén elbeszéli, mint hagyja el Odysseus a phaeákok szigetét, aztán elénk adja éjjeli hajózását, Ithakába való megérkezését, a mint a parton az alvó hőst kincseivel együtt leteszik, továbbá azt a csodás eseményt, mint változik sziklaszigetté egy régi jóslat szerint a phaeákok hajója. A XIII-ik ének emez első felét (1—184. v.) mindazoknak az Odysseia befejező része gyanánt kell tekinteniök, kik e költeményt úgy fogják föl, mint a mely eddig képez egy teljes, és folytatásától elkülönített költeményt¹. E nélkül a kiegészítés nélkül emez első költeménynek csakugyan nem volna megoldása, s következőleg nem volna költeménynek tekinthető. De ha a dolgokat egy kissé szabadabban, kevésbbé elfogulva vizsgáljuk és azt a módszert követjük, melyet már az Iliasra is alkalmaztunk, semmi ok sem forog fönn, hogy a XIII-ik éneket így kettévágjuk. Költői és erkölestani szempontból tekintve ez a két rész csakugyan elválaszthatatlan egymástól. A második rész előadja nekünk Odysseusnak a saját szigetén történt fölébredését és tanuivá tesz bennünket az Athene istennővel végbement beszélgetésének, ki mint a hős

¹ Ilyen véleményt táplál nevezetesen Kirchoff.

fővédője eleinte viruló pásztorfiú alakjában jelenik meg neki, de csakhamar felfödözi előtte valódi nevét. Ennek a beszélgetésnek nyilvánvaló célja az, hogy Athene istennő személyét az új énekekbe is belevonja, ki a régibb énekek egy részéből hiányzott, és hogy mintegy igazolja eme nagy különbséget, a mit a költő egyébként mesteri módon meg is tesz. Athene arra hivatkozik, hogy ő nem akart összetűzni Poseidonnal (341—343). De már maga ez az igazolás, bármily szellemes is a maga nemében, mégis elárulja a folytató költőt, ki minden erejéből azon van, hogy a saját szerzeményét a lehető legnagyobb valószínűséggel hozzácsatolja a már híressé s ünepeltté vált régibb költői műalkotásokhoz.¹ Egyébiránt az egész tizenharmadik ének a legnagyobb mértékben magán hordja azokat a jellemző vonásokat, melyek a költemény befejező részének legjelesebb énekein végig megtalálhatók. Az előadás benne kevésbé drámai, de megtalálható benne a mesterkéletlen és átlátszó tiszta költészet, mely helyenkint magas szárnyalásnak lendül s fenségessé válik, és erkölcsi igazsága révén mély hatást gyakorol reánk.² A költő tetszeleg magának a való

¹ Alig szükséges különben megjegyeznünk, hogy az Athené által fölhozott ürügy alapján véve alig elégséges az igazolásra; mert hisz az Odysseus által Poseidon isten ellen elkövetett bűn előtt sem tesz többet védettje érdekében, mint ama merénylet után, s mi több, ez a tartózkodás és önuralom, melyet Pallas itt önmagára erőltet, egyáltalán nincs összhangzatban azzal a merész kezdeményező föllépéssel, melyet részéről az első énekbeli istengyűlésen tapasztalunk.

² Aristoteles (*Poétika* c. 24.) nagyon dicséri a hajókikötés jelenetének elbeszélését, de azt jegyzi meg, hogy egyedül a költő nagy tehetségén mulik, hogy az olvasó meg ne ütődjék az események valószínűtlenségén.

látszatával bíró költött dolgok elmondásában, a milyen például Odysseus ama tisztán költött elbeszélése, melyet a pásztorfiú alakjában megjelent Athenének mond el. Ez a költő mindenekelőtt elbeszélő, és ezen föladatának szellemesen meg tud felelni. A csodaszerű ránézve hagyományos elem, melyet inkább alkalmilag vesz igénybe, mintsem költői segédforrás gyanánt, a helyett, hogy lép-ten-nyomon arra használná, mint pl. a Kirkére vonatkozó énekek szerzője, hogy vele meglepetést érjen el; elég figyelmesen csak elbeszélése szükségéhez képest él a csodás elemmel, de nem tulajdonít neki semmi különösebb fontosságot, mert az ő szemében más bír érdekekkel. Az érzelem finomságában áll az, a miben ez a költő nagy mester, és a lelki báj és kellem úgyszólván vele születtek. Az istennő és a hős között végbement beszélgetés, mely különböző fokozatain annyi szellemességgel van új és új alakba öntve, e tekintetben igazi műremeknek vehető, habár manapság talán a benne rejlő bájoságot nem élvezhetjük a maga teljességében, a mint ezt tehették hajdan az erre jobban előkészített lelki állapotok.

Egy fölötte fontos dolgot kell itt különösen megjegyeznünk, s ez abban áll, hogy az Odysseus és Athene közt végbement e beszélgetés nyilvánvalóan bevezetést képez azokhoz az elbeszélésekhez, melyek a költemény végső szakaszát töltik be. De ha mégis emez elbeszélések előtt szerkesztetett, meg kell engednünk, hogy ezeket a költő már akkor megalkotta, ha nem is mint összefüggő költeményt, legalább is mint olyan énekek csoportozatát, melyeknek gondolatilag már magukban kellett foglalniok három lényeges jelenetet, melyekre már előlegesen is tesz célzásokat; ez a három főjelenet

a következő: Az *Eumaiosnál való tartózkodás* (404. s köv.) A *palotában történt próbáratevés* (335—336. és 403—404) és a *Boszuállás* (394—396). Úgy hiszszük, hogy ez a föltevés a helyes, és a következő énekek elemzése meg fogja erősíteni föltevésünket.¹

Odysseus kikötván Ithakában, mindjárt valami menedék hely után néz a mezőn; eljön régi eselédjéhez, a kondás Eumaeoshoz, ki őt vendéglátó szivességgel fogadja. Ez az Eumaoshoz való érkezés s a sziveslátás képezik a XIV-ik ének tárgyát, mely az *Odysseia* második szakaszának egyik legkiválóbb énekét alkotja. Ez, mint épp az imént láttuk, olyan mozzanat, mely a megelőző énekben előre volt jelezve, még pedig az Odysseus és Athene között végbement beszélgetés alkalmával. A költőnek lépten-nyomon kivehető szándéka az volt itt, hogy bizonyos drámai erővel éreztesse velünk, mennyire kétségbe voltak már esve Odysseusnak még leghivebb emberei is urok hazatérte fölött még ama pillanatokban is, mikor már ott volt saját szülőföldjén: és ez az valóban, mely csakugyan legjobban kiviláglik Eumaeos minden szavából, ki oly odaadó hű eselédje urának és annyira kétségbe van már esve annak távolléte miatt. És a költő ugyanekkor azt a, már magában véve is megindító mondat is fel akarta használni művében, a mely szerint Odysseust a saját birtokán idegenként tekinté egy külön-

¹ Athene a beszélgetés vége felé néhány szót mond Odysseusnak az ő fiáról, Telemachosról, ki Spartában van (413—428.), és midőn amazt elhagyja, kijelenti, hogy elmegy a fiút is Ithakába vezérelni (439—440). Ez a két hely nem lehet más, mint összekapcsolásra szánt rész, ha megállhat az a föltevés, melyet mi a magunk részéről helyesnek tartunk, hogy a Telemachos utazása az *Odysseia* második részénél későbbben szerkesztetett.

ben kitünő cselédje, ki nem ismer rá saját gazdájára. És ezt a feladatot kitünően megoldotta. Eumaios jelleme maga a megtestesült jóság, vallásosság; vendégét szívesen fogadja, urához hosszú húsz év multán is olyan hűséges, mint a legelső napon, de ugyanekkor bizalmatlan is, mint afféle olyan ember, kit a hosszas tapasztalás sok mindenre megtanított; jellemének egész festésében a legnagyobb választékosság és legnagyobb természetesség nyilvánul. Pusztán két ember tölti be az egész színteret, és nincs is szó tulajdonképen vett cselekvényről, mert hiszen minden csak a beszélgetések útján halad. De ennek a két személyiségnek érzelmei és helyzete a legnagyobb mértékben fölkeltek érdeklődésünket. Ezenkívül a mezei élet emez érdekes festése, mely a jelenetnek háttéréül szolgál, még különös bájt és kellemet kölcsönöz az egész dolognak. Ha az elbeszélések hosszadalmassága nincs is teljesen igazolva azon főszándék által, melyet az imént jeleztünk, ennek oka abban keresendő, hogy a költő, mint már említettük is, túlságosan is tetszeleg magának az effajta inventiókban. Egyébiránt jegyezzük meg, hogy a költő már magának a recitativ előadásnak szempontjából is bizonyára érezte annak szükségét, hogy különálló elbeszélésének elég hosszú terjedelmet szabjon, hogy már maga-magában is elég legyen ilyen elszavalásra és elég anyagot szolgáltatasson egy különálló ének számára.¹

¹ Egyáltalán nincs valami fontosabb természetű dolog emez énekben, melyet valami nagyobb súlyú betoldás gyanánt kellene jelezniünk, pusztán a 174—184 verssorok, melyek Telemachosnak Pylosba való utazására vonatkoznak. Mi a magunk részéről eme passust ki-küszöbölendőnek tartjuk. mint általán mind az ilyen természetű helyeket, melyek a költemény ezen részében Telemachosra vonat-

A mily könnyen áttekinthető a XIV-ik ének a maga egészében, éppoly nehézségekre bukkanunk a XV-ik énekben. Itt már többé nem egy jelenettel van dolgunk, mely a maga rendje és módja szerint fejlődik: ez már egyes darabok és szakaszok gyűjteménye. Fokonkint Spartába, majd Ithakába visznek bennünket, és mindez a jövés-menés nyilván nem czéloz másra, mint összekötni a költemény elején teremtett helyzeteket azokkal, melyek a költemény további folyamán készülnek megalkakulni. Telemachos visszaérkezése képezi ezen ének első részét (1—300). Athene, ki Odysseust Ithakában hagyta el, még pedig a XIII-ik énekben rajzolt beszélgetés után, most Spártába érkezik, a hol Telemachost Menelaosnál hagytuk, még pedig a IV-ik ének végén.¹ Álmában jelenik meg az ifjúnak és úgy buzdítja hazatérésre. Erkölcsi szempontból tekintve az ő beszéde (10—42. v.) nehezen egyeztethető össze a költemény többi részével, mert Penelope személyiségét egészen kiforgatja eredeti jellegéből; irodalmi tekintetből pedig az átkölcsönzésnek kiváló példáját tárja elénk.² Még ennél is több kifogásra szolgáltat alkalmat az a nagy valószínűtlenség, mely Telemachos Spártában való tartózkodásának tartamát illetőleg joggal megróható.

koznak; és a ki a szöveget mélyrehatóbb tanulmányozás tárgyává teszi, be fogja látni, hogy ez a kiküszöbölés teljesen meg van okolva maga által a gondolat természetes menete által.

¹ Pallas éjjel érkezik oda, mikor Telemachos már mély álomba merült, jöllehet reggel hagyta vala el Ithakát. Ez olyanforma apró ellenmondás itt, a melytől nem menekülhetett meg olyan költő, ki azon szándékot kívánta megvalósítani, hogy eredetileg különböző, önálló szakaszokat kössön össze egymással.

² Hasonlítsuk csak össze a 10-ik s köv. verssorokat a III-ik ének 312. s köv. soraival.

Ez a tartózkodás valóban körülbelül egy hónapig tartott, jöllehet Telemachos mindjárt a megérkezését követő napon annak az erős elhatározásának adott kifejezést, hogy rögtön vissza szándékozik térni, és egyáltalán semmivel sincs megokolva, miért változtatta hát meg azóta ezt az elhatározását. Telemachos és Menelaos bucsúzásának jelenete nem kevesebb anyagot szolgáltat a bíráló észrevételeknek, habár irodalmi értéke el nem vitatható. E jelenetben Menelaos vendégbaráti ajándékot ajánl föl ifjú vendégének, a mely ajándékát különben már a negyedik énekben is felajánlotta vala; ezen ajánlás szintén azon szavakkal történik,¹ a nélkül, hogy lehetséges volna ezen verssorokat akár az egyik, akár a másik helyen kiküszöbölni.² Telemachos ekkor elhagyja Spartát, áthalad Pyloson is a nélkül, hogy ott időt töltené, s hajóra száll, hogy visszatérjen sziklás szigetére. Pylos mellett a parton Theoklymenos nevű menekülő jóvendőmondóval találkozik s fölveszi hajójára; vele együtt érkezik meg aztán Ithakába. Ez itt egyelőre fölösleges személyiség, de szerepe majd kijut neki a XX-ik ének folyamán. Emez epizódnak sorsa kritikai szempontból mindenesetre szorosan össze van nőve a szóban forgó egész ének sorsával, vagy legalább is az ének ama helyével, hol a jós szerepel. Úgy az egyik, mint a másik okvetetlenül ugyanegy időben kebeleztetett bele a költeménybe.

A míg Telemachos a tengeren tartózkodik, az elbeszélés hirtelen Ithakába vezet bennünket vissza. (301—492).

¹ IV. én. 613—619. és XV. 113—119. v.

² Mi azt hisszük, hogy ezek eredetileg a IV-ik énekhez tartoznak és hogy a XV-ik ének emez egész szakasza nem egyéb összetoldásnál. Igen sok tekintetben hasonlít a költemény első énekeihez, különösen az inventió jellegénél fogva.

Egy éjjel és egy nap mult már el azóta, hogy Odysseust Eumaiosnál hagytuk; ez az idő számításon kívül maradt; Odysseus mindig Eumaiosnál késedelmezik, és itt egy újabb beszélgetésnek leszünk tanuivá, mely bele nyulik a késő éjjelbe. Természetes, hogy a megelőző estének oly érdekes eszmecseréi után ez utóbbi éjjel kellő tárgy hiával van. Voltaképen nem is szolgál másra, mint hogy kihúzza az időt, míg Telemachos Ithakába érkezik. Eumaios elmeséli Odysseusnak, mi úton-módon rabolták őt el a phoenicziai kalózok még gyermekkorában és hogyan került Laërtes feleségéhez. Az elbeszélés magában véve nagyon vonzó, de úgy tűnik föl, mintha nem vágna bele a költemény cselekvényébe. Nyilván kivehető, hogy a cselekvény ily kifejtése nem vált más-ként lehetségessé, csak akkor, mikor Eumaios szerepe a később keletű énekekben mind jobban és jobban megnagyobbodott, névszerint a *kérők leggyilkoltatása* című részletben. A mint ezt a pásztort ott látták tusakodni ura oldala mellett, a mint így majdnem hős gyanánt kezdett szerepelni: könnyen érthető, hogy a közönség jóakaró érdeklődése iránta is föltámadott; ekkor lassan-lassan kedvöket találták abban is, hogy tudjanak egyet-mást a hű pásztor származásáról, előbbi bolyongásairól, életsorsáról. Az ő elbeszélése egyúttal két czélnak áll szolgáltatásban: kiegészítést, bővítést is képez, meg összekapcsolásul is szolgál az alapvető, eredeti énekhez.¹

¹ Eumaios a 420-ik sortól fogva oly dolgokat beszél el, a melyeket nem tudhatott; az effajta valószínűtlenségekre már utaltunk a X. és XI. énekekben. Ezen elbeszélési módot, ha már egyszer elfogadták, szinte lehetetlen volt ismételtlen nem utánozni már csak azon könnyűség okáért is, a melylyel az elbeszélőnek szinte kínálkozott.

Telemachos ez idő alatt hallgatagon úgy van szerepeltetve, mint ki a tengeren hazafelé hajóz. Az ének végén elhagyjuk Eumaiost és Odysseust, hogy Telemachos kikötésének legyünk tanui. A mint Eumaiosnál kiköt, utitársait hajójával a városba küldi és ő maga egyedül folytatja útját Eumaios tanyája felé.

Az atya és fia ezek szerint színről-szinre látják egymást. Az egymás kölcsönös fölismerése képezi a XVI. ének főjelenetét, a melynek első felét foglalja el. De az a szükségszerűség, hogy az elbeszélés összefüggése biztosítva legyen, még pedig azáltal, hogy a legrégebb, alapvető jelenetekhez odacsatolták az újabb keletűeket, azt is maga után vonta, hogy azután az ének első feléhez egy másodikat kellett hozzáfűggeszteni, a mely szakasz érték tekintetében jóval alatta marad az elsőnek.

Telemachos megérkezik Eumaioshoz; az öreg cseléd megindító örvendezéssel fogadja fiatal gazdáját és bemutatja neki vendégét, Odysseust, ki krétai jövevény gyanánt szerepel s kinek titkáról a költő Telemachossal most még nem akarja föllebbentetni a fátyolt. Hogy a kölcsönös megismerés lehetőségessé váljék, szükséges, hogy a költő Eumaiost eltávolítsa. Ezt úgy gondolja el magában, hogy Telemachossal elküldeti őt anyjához, Penelopéhoz, titkon értesíteni őt hazajöttéről. Itt nem folytathatjuk el azt a megjegyzésünket, mily kevésbé van ez a különben oly ügyesen alkotott inventió összhangzatban a megelőző ének végével. Telemachos utitársai már visszatértek Ithakába, a nélkül, hogy az ő visszatértéről való hallgatás szívökre lett volna kötve; ők a városban fünek-fának elmondták az új hírt, s mire Eumaios beér a városba, úgy találja, hogy a hírt ismeri már boldog, boldogtalan. Hogyan ajánlhatja hát neki Tele-

machos, hogy visszatértéről egy léleknek se szóljon, csak édes anyjának, attól tartván, hogy ellenségei is értesülnek róla? Két olyan jelenet, mely egymásnak oly kézzelfoghatólag ellentmond, nem tulajdonítható egyazon költőnek. A mint Eumaios elment, Odysseus megismer-teti magát fiával; ez a pillanat telidesteli van nagy lelki fölindulásokkal, melyeket aköltő ugyanegyidejűleg választekos és megindító szépséggel tudott felruházni. Apa és fiú ezután azon tanakodnak, mit kelljen tenniök. Ezen tanakodásban fordul elő a kérőknek bizonyos fajtájú névsora (245. s köv. v.); ez a felsorolás igen gyanús, mely már az ókori kritikusok figyelmét is felébresztette; valószínű hadsereg vonul el szemeink előtt; itt is érezhető az a túlzásért rajongó izlés, melyet az *Ilias* újabb keletű szakaszaiban szintén jeleztünk vala. A mi az Odysseus részéről fiának adott utasításait illeti (281—298), azokat már Aristarchos is elvetette, mint a XIX-ik ének elejéről kölcsönöztek, a hol csakugyan szóról-szóra megtaláljuk. Napjainkban már be van bizonyítva, hogy ellenkezőleg, a XVI-ik ének eme helye szolgált mintául a XIX-ik ének imént említett helyének.¹

Ezen szép jelenet mellett a XVI-ik ének többi része ugyanekkor sokkalta kevesebb értékű conceptiót tár elénk, és az elrendezésben az áttekinthetőség, világosság hiánya nyilván a toldozásokra vall. Mindenki tesz-vesz itten, a nélkül, hogy valami számbavehetően lendítene a cselekvényen, vagy valami olyast hozna létre, mi az olvasó figyelmét fölkeltené. Telemachos utitársai megérkeznek Ithakába. A kérők, kiknek ez tudomásukra esik, fölötte nyugtalanul jönnek ki a palotából. Emlék-

¹ Kirchhoff, *Odyssea* 2-ik rész, II. Excursus.

szünk, hogy a negyedik ének végén, azaz egy hónappal ezelőtt, néhányat egy hajóval elküldtek maguk közül lest hányni Odysseus fia ellen, a mikor majd Pylosból visszatér. A cselvetés így dugába dőlt, s kik ennek a végrehajtásával voltak vala megbízva, éppen ebben a pillanatban jönnek vissza. Így mindannyian összekerekülvén, valamennyi kérő együttesen tanakodik, de tanakodásaiknak semmi foganatja sincsen. Visszamennek a palota nagy termébe, hova Penelope is lejön minden elégséges ok nélkül, hogy megkísérelje lebeszélni a kérőket a saját fia ellen szőtt gonosz fondorlatokról. Eumaios ezalatt elhagyta a várost s vissza látjuk őt térni Telemachoshoz, kinek beszámol küldetéséről.

Elég világos, hogy a XVI-ik ének ez a két része nem eshetik ugyanegy elbírálás alá. A második részben nincs sem egységesség, sem eredeti drámai erő; elengedhetetlenül szükséges az elbeszélés folytonossága szempontjából, íme az egész. Az első rész ellenben már maga-magában is teljes éneket alkot, és ezen jogcímnél fogva ott szerepelhetett a legrégibb, alapvető énekek sorozatában. Mindenesetre megjegyzendő, hogy a Telemachos visszatéréséről szóló adatot foglalja magában, a mint hosszabb vagy rövidebb távollét után Eumaioshoz megérkezik. Megkísérlették azt tenni föl, hogy eredetileg, t. i. az elbeszélés legrégibb alakjában és a Telemachia megalakulása előtt úgy állott a dolog, hogy Telemachos eljön ugyan Eumaioshoz, de nem ama hosszú utazásból érkezik oda, hanem egyszerűen a városból. Ez nem volna lehetetlen. A Telemachiának az Odysseia legrégibb énekeihez való hozzácsatolása bizonyára alapos átdolgozásokat vont maga után, melyeknek nyomaira lépten-nyomon rá-rábukkanunk, és kézzelfogható, hogy ez főleg

áll Telemachos szerepére vonatkozólag. De éppen azért, mert ezek az átdolgozások elég fontosak s jelentőségesek voltak, manapság az ama bizonyos alapvető, legrégibb énekek eredeti állapotára vonatkozó föltevések is nagyon merészekké kezdenek válni. Talán okosabb dolog ezek-től távoltartania magát az embernek, és csak arra szorítkoznia, hogy a dolog valódi állapotát láthassa.¹

V.

A most következő négy ének csoportozata Odysseust a saját palotájában mutatja be nekünk, a hol koldus álarczában még mindig ismeretlen marad, a hol a kérők elhalmozzák őt mindenféle szidalommal, gúnynyal, gyalázzal, mialatt ő teljes lelki erejét kénytelen összeszedni

¹ A mi engem illet, nem fojthatom el azon sejtelmem kifejezését, hogy az alapvető énekeken végbevitt igazítgatások százszoztora mélyrehatóbbak voltak, mintsem föltételeznék; áll ez különösen a költemény szóbanforgó szakaszait illetőleg. Vannak helyek a XVII-ik énekben, hol Telemachosnak az atyján elkövetett gyalázatokkal szemben tanusított magatartása nem magyarázható meg eléggé a közöttük előre megbeszélt egyességből. Ha az ember ezeket olvassa, szinte önkéntelenül azt kérdi magától, vajjon a megismerés eredetileg nem történt-e később eme jeleneteknél? Lehet, hogy talán későbbben ment végbe magában a palotában; és csakugyan föl is merül egy-egy ezt sejtető adat a XVI-ik ének mai szövegében (a 165-ik versben a μέγαρον szó; a 202-ikben az ἐνδον ἐόντα szók). Mikor a Telemachiát az Odysseiába bekebelezték, természetesen meg kellett változtatni ezt a sorrendet azon czélból, hogy Telemachos érdekes visszatérését alkalmazni lehessen, és az új megismerés szerkesztése mindannak megtartásával történt, a mit a régi alakból csak megtartani lehetséges volt.

a tettetésre, hogy kileshesse a bosszuállásra kínálkozó pillanatot. A helyzet már magában véve is oly megindító, olyannyira kidomborította a hellén jellemvonások egyikét-másikat, s következőleg oly élénken kellett érdekelnie az Odysseia hallgatóságát, hogy nem kell megütköznünk annak láttán, hogy az eredeti, alapvető jelene-
teket elég tekintélyes számú bővítésekkel gyarapították, a melyeket helylyel-közzel igen bajos a többiből ki-
hámozni.

A XVII-ik ének voltaképen nem egyéb, mint annak elbeszélése, *mi úton-módon érkezik meg Odysseus a saját palotájába*. De az ének ama mellékjelenetek egyikével kezdődik, melyek arról tesznek tanubizonyyságot, mily eljárást kellett követnie az Odysseia legutolsó rendezőjének, nehogy az általános főcselekvény kifejtése alkal-mával egyetlenegy személy is háttérbe szoruljon. Telemachos került legelőször sorra. Ő érkezik meg legelőször a palotába, hol édes anyja örömmel-teljes gyöngédség-gel fogadja.¹ Az elbeszélés, mely vele utazásait meg-téteti, jórészt a IV-ik énekből átkölcsönzött versek gyűjteménye, vagyis más szóval a Telemachia utolsó szakaszának megismétlése. Meg kell vallani, hogy ez a compositió inkább gyors, mint ügyes és megfontoló köl-tőre vall, mert Telemachos szóról-szóra megismétli benne Menelaos állításait, a melynek menete egyébiránt nagyon

¹ A szavak, melyekkel Penelope Telemachost fogadja, szabatosan ugyanazok, mint a melyekkel nem régen azelőtt Eumaios fogadta vala. Elégge felöltő, hogy az édes anyai gyöngédség szavai ugyanazonosak a cseléd ragaszkodását kifejező szavakkal. Ezen helytelen ismétlés is annak a könnyelmű nemtörődömségnek egy neméről tanúskodik, mely oly könnyen megmagyarázható az Odys-seia betoldott részeiben.

különösnek tűnhetik föl olyan elbeszélő szájában, ki saját emlékei s élményei nyomán beszél¹.

Emez átkölcösznött bevezető rész után kezdődik maga az eredeti elbeszélés. Ebben megtaláljuk mindama nagybecsű kiváló tulajdonságokat, melyek a XIII-ik és XIV-ik ének értékességét megalkotják. Minden a maga helyén van itten, mindenben megvan a drámai lüktetés; maga az inventio egyszerű és meglepő. Odysseus és Eumaios együtt ballagnak befelé a városba és megérkeznek a szent forráshoz, hol a Nymphák oltára vagyon. Itt találkoznak a Melanthios nevű kecskepásztorral; ez a hányiveti, elvetemült szolgál szidalmakkal illeti a koldust, sőt sarkával meg is rugdossa őt. Azután következik a palotába való megérkezés Odysseus érzelmeinek páratlanul finom izlésű festésével, majd az Argos kutyának csodaszépségű epizódja, a mint ráismer régi urára és lábainál leheli ki páráját, s végül az a teljes homerikus jelenet, melyben Odysseus van ismét rajzolva, a mint oda telepszik a nagy férfit terem küszöbére, majd a mint később asztalról asztalra kéregetve körüljár, és kéregetés közben Antinoos szidalmakkal illeti, sőt tetteleg bántalmazza, kit aztán Odysseus elátkoz. Mindeme jelenetek szinte duzzadnak az életerőtől, s az érzelmek változatai éppoly természetesek bennök, mint a milyen mélyek. Mentül

¹ Érdemes megfigyelni különösen a 132-ik s következő verssorokat. — Néha-néha oly módon fejezi ki magát, hogy Penelopénak nem volt okvetetlenül módjában őt megérteni. Eme kifejezés γέρων ἄλιος a 140-ik verssorban, mely Proteust jelzi, teljesen világos és érthető a IV-ik ének ugyanazon helyén, mikor ez a mythologiai személyiség meg van nevezve és le van írva, de itt teljesen érthetetlen Penelopéra nézve, mert hisz ő nem tudja, hogy Menelaos megkérdezte Proteust is.

inkább kiemeljük a költemény ezen nagyszabású szakaszait, annál ragyogóbb szépségükben jelennek meg előttünk.

A mint ezen ének vége táján Penelope értesül a koldus megérkezéséről, Eumaiossal, mint közbenjáróval magához hivatja őt, hogy elmondathassa vele, minő híreket tud. Odysseus válaszul azt izenteti, hogy majd csak a kérők szétoszlása után szándékozik szólani a ház úri nőjével. A XIX-ik ének eme jövődő tárgya, vagyis éppen Penelopénak ez az álruhás Odysseussal való beszélgetése, itt határozottan a XVIII-ik ének átugrásával van kitervezve, és az ezen éneken való átsiklás eredménye aztán, hogy a XVII-ik és a XIX-ik ének együttvéve egy önálló csoportozatot alkotnak. Ha ellenben éppen ezt a XVII-ik éneket magát vetjük egybe a XIV-ik énekkel, nyomban észre lehet vennünk, hogy e kettő között ugyanakkor megegyezésekre is meg ellenmondásokra is bukkanunk. A mód, a melyen Eumaios híradással van a koldus felől és őt Penelopével megismerteti, meglehetősen egybevág azzal, a mit a pásztor a XIV-ik énekben a koldusra vonatkozólag beszélgetés közben magától a koldustól hallott. De mikor Odysseus a kérők kérdéseire elmondja állítólagos viszontagságait (419—444. v.), az elbeszélés, melylyel a kérők elé áll, jelentékenyen elüt attól, melyet megelőzőleg Eumaiosnak tett (XIV. 199 s köv. v.); igen, de ennél a második elbeszélésnél a pásztor is jelen van, következőleg Odysseus emez ellenmondásával olyan embernek szemeiben keveredik rossz hirbe, még pedig minden elfogadható vagy kényszerítő ok nélkül, a kinek szolgálatát később föl szándékozik használni. Vajjon nem lehet-e e körülményekből arra a következtetésre jutnunk, hogy a XVII-ik ének nem volt-e mindjárt a XIV-ik ének folytatása gyanánt tervezve? Ez eredetileg valamely

más énekesoporthoz tartozhatott, a mely mindenesetre föltételezte a megelőző énekekben elmondott események ismeretes voltát, de a szigorú pontossággal nem sokat törődve hivatkozott rájuk.

Egy sereg epizód következik most, melyek közül egyetlenegy sem föltétlenül szükséges az általános cselekvényhez; ime ilyenekből áll az egész XVIII-ik ének. Az első, mely érték dolgában sokkalta felülmulja a többit, Iros koldust vezeti elénk s elmondja az Odysseussal történt birkózását (1—157. v.); ez valóban szellemes és drámai erővel lüktető inventió, mely szemléltetővé teszi a hősnek nagy testi erejét a nélkül, hogy még teljes valóságában bemutatná. Bármilyen lett légyen is eredetileg ez epizód, bajos elhinnünk, hogy azon nagy jelek előtt szerkesztetett volna, melyek a mai Odysseiában utána következnek. Azon másodrendű elbeszélések egyike ez, melyeknek természetszerűleg kellett vala csoportosolniok a főbb helyzetek körül, melyeket a legrégibb, alapvető énekek jeleztek.¹

A második epizód Penelope látogatása a kérőknél (158—303. v.) Itt azon költői megokolással találkozunk, mely több alkalommal is előfordul az Odysseia folyamán, és melynek eredetije minden valószínűség szerint a XXI-ik énekben fordul elő. Azonban Penelope lejövetelének itt egészen más célja van. Ő ez alkalommal azért jön le, hogy átadassa magának a kérőkkel az ajándékokat, tévútra vezetvén őket valódi szándékát illetőleg; és ez

¹ Erre vonatkozólag apróbb bizonyítékot lehet találni a 156-ik verssor célzásában, mely minden látszat szerint a XXII-ik ének 284-ik sorára akar célozni, pusztán csak a névben van eltérés ('Αμφινομος 'Αμφιμέδων helyett), a mi okvetetlenül vagy a pontatlan visszaemlékezésből, vagy valamely szöveghibából magyarázható.

sikerül is neki; Odysseus, ki mindezt látja, el van ragadtatva neje ügyességétől. Jóllehet kétségen felül áll, hogy ezt a jelenetet nem szabad a mi modern gondolkodásunk szempontjából ítélni meg, mégis meg kell valanunk, hogy kevésbé egyeztethető meg Penelope azon tartózkodó és szerény jellemvonásával, melyet az eredeti költő ennek az okos asszonynak tulajdonított. Drámai szempontból pedig még nagyobb hibául kell felrónunk, hogy a két házastárs egymás elé van állítva, mielőtt erre az alkalmas pillanat elérkezett volna; a XVII-ik ének költője a házastársak találkozását még hátrább tolta, még pedig azon célzattal, hogy ezt külön elbeszélés tárgyává tehesse; ennek a költőnek a gondolata szerint a helyzet főszépségének legkivált abban kellett volna állnia, hogy Odysseus hosszú hűsz esztendei távollét után váratlanul szemben találta volna magát feleségével, a nélkül hogy neki, a hősnek, szabad lett volna elárulnia nagy lelki fölindulását; és íme itt egy jelentéktelen mellékkörülmény már azt hozza magával, hogy a hős már most viszontlátja Penelopét; így aztán a legfőbb jelenet hatásán valami játszi szeszélyességből már előlegesen óriási csorba esett. És, a mi szintén figyelemre méltó körülmény, maga a szerző is elfelejtett bennünket erre a tényre figyelmeztetni, a minek pedig oly nagy erkölcsi fontossága van a cselekvény kifejtésének szempontjából. Hogyan lehet ezek után kétségbe vonnunk, hogy a szóbanforgó epizód nem később csatoltatott hozzá az eredeti elbeszéléshez, mikor azt újabb hozzácsatolt jelentéktlenebb inventiókkal törekedtek gyarapítani? Csak annyit jegyezzünk meg, hogy ez epizód későbbi eredetű az Iros jeleneténél, a melyre egyenes vonatkozással rá is utal (233. s köv. v.).

A következő jelenet (304—345) nem kevésbé fölösleges az általános cselekvény szempontjából tekintve. A szolgálok bejönnek a férfiterembe, hogy azalatt, míg a kérők tánczra kerekedtek, kivilágítsák a helyiséget. Odysseus el akarja őket távolítani; de minthogy az egyik szolgálo, névszerint Melantho, szidalmakkal illeti őt, csak fenyegetésekkel tudja őket visszavonulásra bírni. Az arczátlankodó Melanthó nyilván a XVII-ik ének durva és goromba Melanthios kecskepásztorának mássa; már maga nevük hasonlósága is kiemeli s jelzi érzelmeik s tetteik hasonló voltát. Alig lehet elgondolni, hogy az eredeti költő minden indító ok nélkül így utánozta vagy úgyszólván ismételte volna önnönmagát. Íme itt is tehát utólag oda toldott epizóddal van dolgunk, mely későbbi az Iros epizódjánál, mint ezt a 333-ik s következő verssorok bizonyítják. Az Odysseuson egy Eurymachos nevű kérő által elkövetett bántalom elbeszélése zárja be ezen jelenetek sorozatát, melyek alig-alig függnek össze egymással. Itt van szemeink előtt Antinoos XVII-ik énekbeli epizódjának egy változata is, csakhogy az utánzat sokkalta alatta marad a mintának.

Mindent összefoglalva úgy látszik, hogy ez az egész XVIII-ik ének egészen elüt az alapvető énekek csoportozatától, s a benyomás, melyet ránk gyakorol, arra utal, hogy itt valamely közvetítő-féle énekkel van dolgunk, mely olyan események folytatólagos elbeszéléséből alakult, a melyek egymásba mintegy beleoltattak.

Odysseus és Penelope beszélgetése (Ὀδυσσεύς καὶ Πηνελόπειας ὁμιλία), mely jelezve volt már a XVII-ik énekben is, majdnem egészen betölti a XIX-ik éneket.

Csakhogy eme beszélgetés előtt Odysseus, Telemachos és Athene istennő valamennyi fegyvert kihordanak a nagy

férfitereimből, hol a kérők össze szoktak vala gyülekezni, és azon fáradoznak, hogy az épület valamely belsőbb zugában rakják le; ez is epizódyszerű szakasz, a mely okvetetlenül később csak lassan-lassan ékeltetett bele az egész költeménybe.¹ A beszélgetés elején Melantho újra bántalmakkal illeti Odysseust, a mit Penelope keményen megró. Ha Melantho szerepe nem volt már meg az eredeti énekekben, itt mindenesetre átdolgozáson ment keresztül. De mellőzzük el az aprólékos részeket. A két házasa-

¹ Ez a rész bizonyára azon szakaszok egyikének hatása alatt készült, a melyek a tizenhatodik énekben Odysseusnak a fia számára adott utasításokat tartalmazzák; több verssora éppenséggel szóról-szóra át van véve. Másrészről pedig egyenes vonatkozásban áll a XXII-ik ének (141. v.) ama helyével, hol Melanthios így szól a kérőkhöz:

„Várjatok egy kissé, fegyvert hozok egybe' tinéktek

Fegyvertárából: mert ott vannak bizonyára;

Máshova nem teheté sem Odysseus sem fiasarja“.

Mindenesetre áll, hogy a szóban forgó szakasz nem egyezik meg teljesen a XVI-ik énekkel. A XVI-ik ének szerzője azt tétélezte föl, hogy a fegyverek eltávolítása Odysseus jeladására lopva, tehát a kérők jelenlétében történt, míg ellenben itt emez eltávolítás egészen más körülmények között ment végbe. Sőt mi több, a XVI-ik ének szerint Telemachosnak a maga és apja számára vissza kellett volna tartania néhány fegyvert, a mit pedig a XIX-ik énekben nem tesz. Véleményem szerint a költő szándéka itt az volt, hogy megtartsa az összhangot a XXII-ik énekkel, a hol ezek a visszatartott fegyverek nem szerepelnek. Ebből azt lehet következtetni, hogy ezen egész szakasz betoldás és összekötés a XVI-ik és a XXII-ik ének közt. Ez az egymásnak ellenmondó két ének ezzel a közvetítő szereppel úgyszólván bizonyos kölcsönös engedményeket tesz egymásnak, és az ellenmondás így annyira a mennyire el van simítva, úgy, hogy az olvasónak vagy hallgatónak, ki csak közepesen ügyel az elbeszélésekre, figyelmét kikerüli.

fél beszélgetése teljes kifejlésében méltán sorakozik az Odysseia legszebb részeihez. Penelope, ki nem is sejti, hogy Odysseussal beszélget, mindabban, a mit csak mond, lépten-nyomon elárulja, mily szívvel-lélekkel ragaszkodik távollevő férjéhez. Az álarcz alá rejtezett hősnek elbeszélései úgy vannak szöve-fonva, hogy a legalkalmasabbak ezen, a benyomások iránt annyira érzékeny női szívben a leghullámzóbb felindulásokat támasztani, a mi aztán az egész jelenetet a legmeghatóbb természetesség színezetével vonja be. Egyébiránt a költő alkalmilag drámai elemet is vegyített ebbe a jelenetbe, a mennyiben ide szötte be Odysseusnak régi dajkája, Eurykleia részéről történt fölismerését.¹ Könnyen el lehet gondolni, milyen lehetett emez *Odysseus és Penelope beszélgetése* legrégibb alakjában, mely mai alakjától csak némely betoldás hiányzásával tért el, a mely betoldások tehát természet-szerűleg kevésbbé szorosan függtek össze az elbeszélés legrégibb szakaszaival, és bizonyos fokig önállók voltak azon jelenetek hosszú sorozatában, melyeket a költő képzelme teljes szabadsággal használt föl a vallásos mondák-ból.²

¹ Pusztán csak az Odysseus megsebesülésére vonatkozó hosszú elbeszélést (398—467. v.) kell innen eltávolítani, mint kézzelfogható betoldást; ez a magyarázatás itt fölösleges, rossz helyen is van alkalmazva ezen hosszúra nyújtott elbeszélés fejtegetéseinek alakjában, mikor éppen az érzelmekkel annyira telidesteli jelenet közepébe van beékelve.

² A tizenkilencedik ének mai alakjában az íjverseny próbájának gondolata által függ össze a huszonnegyedik énekkel; ezen íjverseny tervét Penelope a beszélgetés vége felé mondja el a jövevénynek, melyet ez utóbbi helyesel és sürget. De ezt az összefüggést jólélekkel úgy tekinthetnők, mint valamely későbbi rendező művét. A XXI-ik énekben csakugyan úgy adja majd elének a

Eme széles mederben tovahömpölygő, de mégis szép rendben tartott jelenet után ismét olyan epizódssorozatra találunk, a melyek alig függnek össze egymással; olyan-féle esettel van itt dolgunk, mint volt a XVIII-ik énekben; a XX-ik énekről van most szó. A régiek egyszerűen ezt a címet adták neki: *A kérők lemészárlása előtt* (Τὰ πρὸ τῆς Μνηστηροφονίας), és valóban egyedül ezen ezim, mely semmit sem mond, illik rá az olyan elbeszélésre, melyben voltakép semminemű egység sincs. Mind a mellett e sorozat egy-egy jelenete nagyon szép, sőt a főcselekvény szempontjából sem egészen fölösleges; ilyen például mikor Odysseus napkeltekor fölébred a palota udvarán s fölkelését kedvező előjelek kísérik; ilyen például, mikor a gulyás, Philoitios megérkezik a tanyáról, kinek jelleme páratlan igazsággal van vázolva. Egy valóságos második Eumaios ez, ki éppen oly rajongással ragaszkodik távollevő urához, mint az előbbi; ez a hű cseléd semmiesetre sem szerepelhetne úgy, a mint majd tényleg szerepelni fog a XXII-ik énekben a kérők lemészárlásánál, ha már előre be nem lett volna itt mutatva a hallgatóságnak. Szükségképen úgy kell a dolognak állnia, hogy a XX-ik ének, vagy legalább annak

költő ezt az ijversenyt, mint a mely közvetlenül Athene sugallatából jön létre (XXI-ik ének 1-ső s köv. v.), a miről pedig e helyen, a XIX. énekben, azt látjuk, hogy Odysseus és Penelope kölcsönös elhatározása révén van kitervezve. Egyébiránt a Penelopénak a beszélgetés végén megpendített terve semmi módon sincs összhangzásban a jelenet egészével, mert maga ez a beszélgetés is föltételezi, hogy Penelopében még élhet némi halvány remény Odysseus viszontlátására, és magának a koldusnak beszélgetése is, melyet a Penelope által elmondott álmra vonatkozólag előad, okvetetlenül alkalmas volt Penelope reményének megerősítésére.

ez a része előbbi időből való, mint a XXII-ik ének. Megkapó nagyszerűség nyilatkozik Theoklymenos jós jövőmondásában is, a mikor előre megmondja a kérők közelgő halálát, és abban a leírásban, mely leírja azt a hirtelen bódultságot, mely rajtuk erőt vesz. Mindamellett a részletekben nyilvánuló e szépségek sem akadályozhatnak meg bennünket azon megjegyzés megtevésében, hogy az egészből hiányzik a jól rendezettség, áttekinthetőség, s hiányzik ama mesterkéletlen inventió, mely ezeket az egymástól elütő jeleneteket igazán drámai erővel bíró egységbe bírná foglalni. Egyébként meglepetve látja az ember Telemachost kimenni, hogy a jelzett gyülekezeten ott legyen (144. v.); sehogyan sincs az ember arra elkészülve, hogy az Apollón tiszteletére szánt fényes ünnepiesség előkészületeiről halljon (156. v. s később a 276. s köv. v.), a melyekről alig történik majd említés, pusztán csak egy helyütt, ott is csak úgy közbevetőleg. (XXI. 258.). Ezen kívül még az a bántalom is, melylyel Ktésippos illeti Odysseust, voltaképen csak ismétlése annak a jelenetnek, melyet már két ízben láttunk. Mindent összevéve, ennek a XX-ik éneknek valódi természetét igen nehéz meghatározni, s mi a magunk részéről nem is hiszszük, hogy a kérdés már teljesen meg volna világítva. Nem lehetetlen, hogy a következő nagy jelenetekhez bevezető résznek szerkesztették. Azt lehet valóban tapasztalni, hogy ez a XX-ik ének bizonyos fokig mindazt alkalmas volna pótolni, a mi eddig megelőzte, mert mintegy az eddigi helyzetek összefoglalása gyanánt mutatkozik, és így a XXI. és XXII. énekkel egybefoglalva teljes egészét alkotó szavalni, vagy recitative előadni való darabot képez.¹

¹ Az Apollón ünnepére vonatkozó czélzást Kirchhoff úgy ma-

VI.

Közeledünk a költemény végkifejlődéséhez. Mindaz, a mi e szempontból lényeges, benne foglaltatik a XXI-ik, XXII-ik énekben s a XXIII-ik ének első részében. Ezeknek a jeleneteknek, melyekre a többi valamennyi rávonatkozik, okvetetlenül szerepelniök kellett már a legrégibb kidolgozásban, melyet valamely nagy költő toldott hozzá az Odysseusról szóló monda ezen második részéhez. Nem is akad itt egyéb dolgunk, mint néhány csekélyebb jelentőségű betoldásra ügyelnünk, melyek úgyszólván semmi tekintetben sem változtatták meg a költemény eredeti külsejét.

A XXI-ik ének az íjverseny jelenetét tárja szemeink elé, a mely verseny közvetlen előkészületül szolgál a kérők lemészárolásához. Maga az előadás mesterkéletlen és könnyen áttekinthető, és különösen kitűnik az érzelmek finom rajzolásában; ezek az érzelmek a nélkül, hogy áticsapongnának a szenvedélyességbe, érdekesek és magas szárnyalásuak. Az epopéia itt már, a mikor a versengők hiu önhittségét, hivalkodásuk különféle voltát, s a bosszankodásnak különféle árnyalatait rajzolja előttünk, a mint ez a kérőkben megaláztatásuk miatt már szinte a dühöngésbe csap át, inkább az újabb

gyarazza, mint a mely valamelyik, ma már elveszett elbeszélésből való átkölesöznésnek köszönné eredetét; ez az elbeszélés valószínűleg nyomavesztetten beleolvadt volna a ma meglevő elbeszélésbe. Ez elég merész föltevés, de annyit láthatunk belőle, hogy bármint esőrjük-esavarjuk is az ügyet, itt komoly nehézségekkel állunk szemben.

comoediához, mintsem a tragoediához közeledik; mindennek daczára a tragikai elem is folyton erősen van képviselve ezekben a jelenetekben, még pedig Odysseus személye által, a ki már csak alig-alig bírja türtőztetni nőttön növekvő haragját, s kinek hatalmas, bosszuálló ereje már-már nyilvánvalóvá leszen. Jegyezzük meg mindjárt epizód gyanánt azt a jelenetet is, mely Penelope és fia között megy végbe (343—358. v.); ez a jelenet már több alkalommal előfordult a költeményben, még pedig az utáncat alakjában; azután következik Odysseus fölismerése két hű pásztora részéről, Eumaios és Philoitios részéről (188—244); ez nem annyira drámai szépségei miatt méltó a figyelemre — mert ezt a költő, úgy látszik, egyéb tekintetek miatt fölládozta — mint inkább az előadási mód miatt, melylyel változatosabbá van téve az, mit a főjelenet egy kissé kevesebb változatossággal adhatott volna elő; végül ott van Odysseus leírása, a mint kísérletet tesz az ijjal (404—432); ez minden tekintetben csodálatraméltó szakasz, a mely úgy látszik egykor minta gyanánt szolgálhatott akár a festőknek, akár a szobrászoknak.

Attól kezdve, a mint ez a rettenetes fegyver Odysseus kezeibe kerül, a bosszuállás pillanata elérkezett. A XXII-ik ének azon összeütközésnek elbeszéléséből áll, mely majdan a szörnyű mézárklással végződik.¹ Ha a kerekded egészen joggal megróható is bizonyos hosszadalmasság, viszont lehetetlen meg nem csodálni benne a

¹ E részben minden alapvetőnek látszik, kivéve talán az Al-Mentor közbelépésének epizódját (201—240.) és egy könnyebb természetű átalakítást a 290—291. versben, mely célzást tesz Ktesippos sértésére, mely megelőzőleg van elmondva a XX-dik ének egy különben gyanús helyén.

képzelő erőnek hatalmas szárnyalását, mely lépten-nyomon tapasztalható. A mint Odysseus magát mindjárt eleinte fölfedi, mélyen megindító, és maga a mód is, melyen a viaskodás megtörténik, azonnal megrendítő érzelmeket támaszt az olvasó lelkében. A kérők megrettenése, a hős rettenetes haragjának szörnyű kitörése, ellenségeinek könyörgése, a hős büszkeségének dölyfös erőszakossága: mind meg annyi szinpadi mesterfogás, melyben páratlan fenség nyilatkozik meg. Magának a viaskodásnak előadása minden szépsége daczára sem mondható tökéletes alkotásnak; az arányosságra való túlságos törekvés, mely még a legnagyobb mozgalmasságból is kierzik, az általános elrendezésre a mesterkéeltség bizonyos bélyegét üti: az ember hajlandó volna azt mondani, hogy a költőnek, ki itt nagyon különbözik az Ilias költőjétől, a külső okokból meritett peripetiákra van szüksége, minthogy maga a szörnyű tusa sem nyújtott neki e tekintetben elég segédforrást. De viszont teljesen az Ilias költőjével találkozunk az Odysseia végső jeleneteiben, melyek a mészárlás után következnek, midőn a szenvedélyek viharai lecsendesülnek és midőn a győző dühöngésébe némi kegyesség is vegyül. Az öreg Eurykleia dajkának megrémülése, a mint urát vértől szennyezve s holttestektől környezve látja, éppoly erővel teljes, mint merész alkotás (398. s köv. v.); végül a palotának a bűnös női cselédek megbüntetése után történt ünnepies, vallásos megtisztítása méltóan zárja be egy komoly, szertartásos jelenettel mindamaz elbeszélések sorozatát, melyek a megrendítő és borzalmas képeket egész nagyságukban tárták vala elénk.

Nem lehet kétségbe vonni, hogy a XXIII-ik ének legfőbb része, vagyis *Odysseus és Penelope egymásraismere-*

rése már eredetileg is azon alakban volt fogalmazva és elbeszélve, a mint azt ma bírjuk magának a megelőző jelenetek írójának révén. Valóban, ha az a csodás álom, mely Penelopén a XXI-ik énekben (357. v.) erőt vesz, és egy szerencsés fogással fölmenti őt attól, hogy a XXII-ik ének rettenettes vérengzési jelenetében a legcsekélyebb része is legyen: szükségképen magában foglalja azt is, hogy a költő a fölébredés alkalmára tartogassa neki azt a meglepetést, mely hosszú megpróbáltatásainak valahára véget fog vetni. Egyébiránt magában a megismerés jelenetében ismét találkozunk azzal a választékos művészettel, mely eme részek költőjét annyira jellemzi; itt is, mint mindenütt, abban tűnik ki, hogy személyeinek érzelmeit, törekvéseit egy kissé vontatott kitérésekkel vezeti czélja felé, a mely körülmény aztán azok különféle árnyalatait érvényre emeli és szellemes módon tudja sokszorosítani a peripetiák számát.¹

Mikor a két hitvestárs egymást megismerte, mikor Odysseus ismét urává lőn saját palotájának, és mikor ismét megtalálta hű nejének gyöngéd érzelmeit: úgy

¹ Kirchhoff a 111—176. verssorok ezen jelenetét elhagyandónak tartja, a melyek alatt a megismerés jelenete mintegy föl van függesztve az Odysseus és Telemachos között végbemenő beszélgetés következtében, hol azt hányják-vetik meg, mik lesznek majd következményei a kérők lemészárolásának. Ez az elhagyás véleményem szerint fölösleges, sőt téves is. Nagyon is szokásos eljárása a költőnek, hogy a főjelenetet hirtelen megszakítja egy-egy epizóddal. A mi Odysseus előleges véleményét illeti, melyet a kérők szüleinek boszuállására vonatkozólag elgondolt vala, az magában véve nagyon természetes, és semmisem áll útjában ama föltevésnek, hogy ez a rész mai helyén szerepelhetett már a XXIV-ik ének megszerkesztése előtt, a mely ének nem egyéb, mint az itt jelzett gondolatnak későbbi megvalósítása és kifejtése.

találjuk, hogy már ki van meritve mindama valóban érdekes jelenetek sorozata, melyeket a vallásos monda szolgáltatott vala. És csakugyan az ó-kor legélesebben látó két kritikusa, byzantiumi Aristophanes és Aristarchos, szintén úgy tekintették a XXIII-ik ének 296-ik verssorát, mint a mely az Odysseia végső határát jelzi.¹ Az újabbkori műbírálok is legnagyobbbrészt csatlakoztak eme véleményhez. Mindamellett azok a főszakaszok is, melyeknek gyűjteménye az Odysseia mai alakját képezi, főleg már azon szempontból is figyelembe veendők, mivel kiváló példái gyanánt szolgálnak a későbbi hozzátoldásoknak, melyek a végleges szöveget megállapították.

Azon elbeszélés, melyet Odysseus Penelopénak tett (300—343. v.) s mely egy nemét képezi mindamaz események gyorsan összefoglaló előadásának, melyeket Odysseus megelőzőleg már Alkinoosnál is elmondott, manapság nagyon czéltalanul nyújtja a megismerés jelenetét, akkor, a mikor már az amúgy is teljesen elért határvonalához. A hősnek a mezőre való kimenetele, hol atyja, az öreg Laërtes lakik (a XXIII-ik ének vége), pusztán csak toldalék, mely emez éneket összeköti a XXIV-ik ének alapvető részével.

A XXIV. ének végén helyezkedik el az az epizód, melyet az ó-korban közönségesen a második Νέκυια néven neveztek vala el. Ez azok közül az epizódok közül való, melyek a legvilágosabban elárulják, hogy későbbi eredetűek. A kérők lelkei Hermestől vezettetve leérkeznek a halottak országába, a hol Agamemnon Achilleussal beszélgetve éppen

¹ Eustathios pag. 1498: Ἰστέον δὲ ὅτι κατὰ τὴν τῶν παλαιῶν ἱστορίαν Ἀρίσταρχος καὶ Ἀριστοφάνης, οἱ κορυφαῖοι τῶν τότε γραμματικῶν, εἰς τὸ, ὡς ἔρρέθη, „ἀσπάσιοι λέκτροισι παλαιοῦ ἠερμὸν ἱκόντο“, περατοῦσι τὴν Ὀδύσσειαν.

szomorú sorsa keserveit panaszozza el. Az elbeszélés, melyet Amphimedon kérő Odysseus szörnyű bosszuállásáról regélt vala el, alkalmat szolgáltatott Agamemnonnak a hű Penelope eldicsérésére; összehasonlítja Klytemnaestrával, s úgy látszik, hogy ez az összehasonlítás volt fő tárgya az egész epizódnak, mely különben csak nagyon közepes érdekű. A scholionokban lehet látni azt a számos, megszokott kifogást, melyeket Aristarchos érvényesített a második *Nézet* valódisága ellen. Ezek az érvelések különben általán hasznavehetetlenek gyanánt tűnnek föl az újabbkoriak mellett, mert az egész szakasz általános gyöngé voltán kívül szinte fölösleges hivatkozni arra a szembeszökő nagy ellentétre, mely az első és második *Nézet* között oly kirívó, hogy lehetetlennek látszik mind a kettőt ugyanegy költőnek tulajdonítani.

Az ének utolsó szakasza szemtanúivá tesz bennünket ama jelenetnek, mikor Odysseus elaggott édes apja, Laërtes, ráismer fiára; elének tárja aztán azt a jelenetet is, melyben a kérők szülei s rokonai összeütkeznek Odysseussal s társaival; végül következik az a részlet, hol Ithakában megint helyreáll a béke. Ezek a jelenetek nincsenek egymástól elszigetelve; olyan teljes egészeket képeznek ezek, hogy vagy el kell fogadni a maguk egészében, vagy pedig együttesen el kell őket vetni. Legfőbb hibájuk abban áll, hogy olyan pillanatokban kerülnek szemünk elé, mikor már minden érdeklődésünk ki van merítve, és hogy olyan képekre irányozzák figyelmünket, melyek egyik-másika kelleténél jobban is emlékeztet bennünket a már megelőzőleg is látottakra. Végül az Odysseus és Laërtes között végbement megismerés magában véve semmivel sem áll alább a költemény hasonló jeleneteinél, és ha a vége csak amúgy elnagyoltan

van tárgyalva, mintha az író már sietett volna bevégezni művét: akkor megint csak azzal az aránytalansággal találjuk magunkat szemben, a melyet nem szabad nagyon meglepőnek találnunk, mikor az Odysseia második szakaszának írójával van dolgunk. Mindamellet legalább egy körülmény áll útjában annak, hogy ezt a pótló befejezést neki tulajdonítsuk, és pedig ez a körülmény Dolios személyiségének megalkotása. A megelőző énekben Dolios úgy szerepel, mint Melanthios atyja, és jellemző nevét is bizonyára csalfa természetéről kapta, a melynek fia is örököse. Itt ellenben Dolios a hűséges vén cselédnek ősképe, egy második Eumaios, ki oly rajongással csüng Laërtesen, mint az előbbi Odysseuson.

Igen kevés valószínűséggel bír, hogy ugyanazon költő ennyire ellenmondjon önnönmagának; sokkalta természetesebbnek tetszik emez utolsó énekben valamelyik tanítványnak vagy folytatónak művét látni, a ki ki akarta húzni a dolgokat a legeslegvégső határvonalig.

Ezen elemzés már bepillantást enged nekünk az Odysseia valódi szerkezetébe; jóval kevésbbé egyszerű ez, mint az Ilias szerkezete, és olyan énekek sorozatait foglalja magában, melyek már sokkalta jobban hasonlítanak az összefüggő, teljes egészét alkotó költeményekhez. Most ennek a gondolatnak megvilágításához szándékunk fogni, a mennyiben azt akarjuk fejtegetni, hogyan alakulhatott meg ez a költemény.

HATODIK FEJEZET.

Az Odysseia megalakulása.

Foglalat.

I. Az eredeti egységesség rendszere : Nitzsch és Müller Otfried. — Az önálló énekek rendszerre : A *Telemachia*, *Odysseus Elbeszélései*, a második rész énekei. — III. Kisérletek az alapvető csoportozatok visszaállítására : Köchly és Kirchhoff. — IV. Az Odysseia megszületése : az alapvető elem. — V. Az Odysseia kibővítése az elbeszélés folytatása útján. — VI. A költemény bevégezése.

I.

Mielőtt a megelőző elemzésből levonnók az Odysseia megalakulására vonatkozó következtetéseinket, futtában elő kell adnunk, mint az Iliasnál is megtettük, azokat a különböző magyarázatokat, melyek a költemény mai egységességére vonatkoznak.

A legegyszerűbb dolog, legalább első látszatra, ha az Odysseia megalkotását úgy képzeljük el magunknak, hogy egy egyetlen költő elgondolta magában az egész költemény megteremtését, hogy egy jól kigondolt tervet állított föl maga-magának, aztán eme tervet lassan-lassan minden részletben keresztülvitte. A dolgok ilyenén felfogását tette magáévá az egész ó-kor, még pedig úgy

az Odysseiára mint az Iliasra vonatkozólag. Emlékezzünk csak vissza Aristoteles szavaira, mit mond e tárgyra vonatkozólag? Bármint tartsunk is a nagy bölcselő itt nyilvánított véleményéről, nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynunk, sem vele csak amúgy könnyedén végeznünk. „Homeros pedig valamint sok egyéb tekintetben kitűnik a többi közül, abban is kiváló érdemmel bír, hogy akár a művészet szabályainak ismerésénél, akár saját józan belátásánál fogva tisztán látta, mi valamely költeménynek egységessége. Mikor ugyanis az Odysseiát megalkotta, nem tárgyalta mindazt, a mi Odysseussal egész életén át történt, mint például a Parnassos hegyen való megsebesülését, vagy mikor örültnek tetette magát a görög hadak gyülekezésekor: ezen események közül ugyanis egyik sem volt olyan, hogy egyik a másiknak szükségképen kiindulási pontját képezte volna, sőt nem is volt ahhoz hasonló; ehelyett az egész Odysseiát a körül csoportosította, a mit mi egységes cselekvénynek szoktunk nevezni; ugyanigy járt el az Iliast illetőleg is.“¹ Aristotelesnek gondolja volt arra is, hogy az Odysseia emez egységes cselekvényét műve egy más helyén önmaga foglalja össze: „Az Odysseiának foglalatja rövid. Valaki sok éven át távol van hazájától; Poseidon útjában áll s magára van hagyatva, otthon pedig úgy állanak ügyei, hogy vagyonát a kérők tönkre-

¹ Poet. c. VIII.: 'Ο δ' 'Ομηρος, ὥσπερ καὶ ἄλλα διαφέρει, καὶ τοῦτ' εἰς καλῶς ἰδεῖν ἔτι διὰ τέχνην ἢ διὰ φύσιν. Ὀδύσσειαν γὰρ ποιῶν οὐκ ἐποίησεν ἅπαντα ὅσα αὐτῷ συνέβη, οἷον πληρῆναι μὲν ἐν Παρνασσῷ, μανῆναι δὲ προσποιήσασθαι ἐν τῷ ἀγερμῷ, ὧν οὐδὲν θάτερον γενομένου ἀναγκαῖον ἦν ἢ εἰκός θάτερον γενέσθαι, ἀλλὰ περὶ μίαν πράξιν, ὅταν λέγομεν, τὴν Ὀδύσσειαν συνέστησεν, ὁμοίως δὲ καὶ τὴν Ἰλιάδα.

teszik, fia ellen pedig cselt hánynak; ő maga a viharoktól veretve hazaérkezik, övéi közül némelyeket megismervén, a kérőkre támad, ő maga megmenekszik, ellenségeit pedig leveri. Pusztán ennyi a foglalat, a többi közbeszövés¹. A mi Aristotelesnek legelőször szemébe tűnik, az a mű tervezetének egységessége. Az igaz, hogy mikor a cselekvényt összefoglalja, egyszerűsíti a dolgot, a mennyiben teljesen kihagyja a Telemachiát és a phaeákoknál való tartózkodást. Egy szabályszerűen kifejtett egyetlen főgondolat, és az ezen eseménynyel már eredetileg összebonyolitott mellékes epizódok elbeszélése, ime ennyiből áll mindent összefoglalva ama kép, melyet ő magának az Odysseiáról alkotott.

Minthogy ez a felfogás napjainkban számos megtámadásnak volt kitéve, mint majd valamivel alább látni fogjuk, természetes, hogy a homerosi két eposz eredeti egységességének védői Aristoteles felfogását magukévá tették és annak védelmére keltek. E tekintetben Nitzsch és Müller Otfried egyéniségeit választhatjuk olyanok gyanánt, mint ama vélemény legkiválóbbjait, kikhez igen tekintélyes számú műbíráló csatlakozik.²

Nitzsch minden utógondolat nélkül csatlakozott Aris-

¹ Poet. c. XVII.: Τῆς γὰρ Ὀδυσσεΐας μικρὸς ὁ λόγος ἐστίν. Ἀποδημοῦντος τινος ἔτη πολλὰ καὶ παραφύλαττομένου ὑπὸ τοῦ Προσειδῶνος καὶ μόνου ὄντος, ἔτι δὲ τῶν οἴκοι οὕτως ἐχόντων ὥστε τὰ χρήματα ὑπὸ μνηστῆρων ἀναλίσκεσθαι καὶ τὸν υἱὸν ἐπιβουλεύεσθαι αὐτὸς δὲ ἀφικνεῖται χειμασθεὶς, καὶ ἀναγνώρισας τινὰς αὐτοῖς ἐπιθέμενος αὐτὸς μὲν ἐσώθη, τοὺς δ' ἐχθροὺς διέφθειρεν. Τὸ μὲν οὖν ἴδιον τοῦτο, τὰ δ' ἄλλα ἐπεισόδια.

² Az eredeti egységesség rendszerének kritikájára vonatkozólag igen nagy hasznát lehet venni Bonitz Hermann föntebb idézett művének, melyre már az Ilias fejtegetésekor hivatkoznunk: *Über den Ursprung der homerischen Gedichte*, 5-ik kiadás. Bécs, 1881.

toteles véleményéhez¹, és ezen kifejezésekkel kommentálta őket: „Aristoteles helyesen jegyezte meg, hogy az Odysseia már kezdetétől fogva szem előtt tartja végkifejlését, és hogy azonkívül ügyesen vezeti Odysseust olyan helyzetbe, mely már az első könyvekben jól ki volt tervezve, és hogy végül, mikor a kérők bűnössége lassan-lassan már megnövekedett, a költemény szörnyű boszúállóként megjelenteti Odysseust, s mindezt a művészi bonyolítás oly leleményes eszközével, hogy e tekintetben semmi más költemény sem hasonlítható vele össze.“² Mindjárt itt kell egyébiránt megjegyeznünk, hogy ha elfogadjuk is emez észrevételek szabatosságát, ez egyáltalán nem vonná maga után azt a kötelezettséget, hogy belőle okvetetlenül a költemény eredeti egységességére kellene következtetnünk. Mert ha a *Telemachia* például utólag adatott hozzá az alapvető énekek egy csoportjához, mint azt a magunk részéről hiszszük, akkor nagyon természetes, hogy ennek is kell sejtetnie, ennek is elő kell készítenie a végkifejlést, mert hisz a *Telemachiát* éppen avval a szándékkal ragasztották hozzá, hogy ezen cél szolgálataiban álljon. Úgyszintén a mi a kérők bűnösségét illeti, mely a második rész fokonként alakult jeleitei által mind nagyobbnak és nagyobbak van feltüntetve, nem világos-e, hogy minden effajta újabb és újabb inventiónak szakasztott azt a végeredményt kellett

¹ Erklärende Anmerkungen zur Odyssee. tom. II. Előszó.

² Historia Homeri fasciculus posterior cap. V.: Persuasissimum habemus considerate Aristotelem ac merito etiam descriptionis laudem carminibus homericis praecipuam dedisse. Observaverat Odysseam, statim ab initio in exitum intentam, eo artificio Ulyssem in adumbratam prioribus libris condicionem adducere auctaeque sensim culpa vindicem sistere ut cum hujus operis implicatione ac sollertia nullum posset carmen comparari.

létrehoznia, melyet az imént idézett észrevétel szerzője minden habozás nélkül a legelső conceptionnak tulajdonít? El kell ismernünk, hogy az egységeseknek ez a felfogása, bármily valószínűnek tessenek is különben, a valóságban nem bír akkora erővel, hogy ama részleges ellenvetéseknek, melyek a megelőző elemzésből mintegy önmaguktól kibontakoznak, ellene tudna állani. Sőt mi ennél is több, e felfogásnak még helyességét is jogosan megtámadhatjuk. Áll-e az például, hogy a kérők bűnössége fokról-fokra növekedett egészen a végső kifejlésig? Egyetlenegy figyelmes olvasó sem gondolhatja ezt. A XVII-ik ének, mely első azok közül, hol Odysseus szemben áll a palotájába tolakodókkal, egyúttal az az ének is, hol az általuk keltett fölháborodás a legeslegnagyobb. Távol attól, hogy ez a fölháborodás a hátralevő részekben növekednék, nem sok hiba, hogy inkább azt mondhatnók, hogy csökkenőfélben van. Nincsen-e tehát következőleg jogunkban visszafelé fordítani az érvelést, melyet éppen most támadunk? Ha az Odysseia egész második szakaszát egyetlenegy költő alkotta volna, még pedig előre megállapított szigorú terv szerint, úgy hiszszük, bizonyára nem mulasztotta volna el az Odysseuson elkövetett megaláztatásokat és bántalmakat két vagy három, mindinkább és inkább meglepő jelenetre szétosztani, a mint ezt az igazi homerosi elrendezés természete magával hozza, még pedig olyan módon, hogy hallgatóinak türelmetlen várakozását a lehető legvégső határig feszítse, mielőtt a bosszuállás kitörését festette volna. Éppen a fokozatosságnak eme hiánya, mely a mai Odysseianak e részében lépten-nyomon érezhető, nem a legbiztosabb ismertető jele-e annak, hogy a legelső conceptionban nem volt benne az egységeség?

Müller Otfried nem kevésbé hozható föl bizonyító tekintélyül ezen kérdésben, melyet most tárgyalunk.¹ „A tárgy egységessége, írja ő, éppoly elvitathatatlanul uralkodik az Odysseiában, mint az Iliásban, és nem volna lehetséges a költeménynek bármely lényeges részét is elhagyni a nélkül, hogy tátongó űr ne maradna a főszme kifejtésében.“ A második mondat az, mely a legnagyobb nehézséget okozza. Miben áll ez a főszme? Melyek ezek a lényeges részek? A Telemachia például ezek közé tartozik-e? Müller Otfriednek elvitázhatatlanul igaza van azon megjegyzésével, hogy az Odysseiában megvan a valódi egység, de annak tudása körül fordul meg a kérdés, hogy hogyan alakult meg ez az egységesség és hogy voltaképen miben áll annak természete? Vajjon megtaláljuk-e mindjárt a költemény kezdetén az egységesség tiszta eszméjét? És vajjon úgy vehető-e ki, hogy az elbeszélésnek minden egyes szakasza, úgy a mint azok a ma meglevő költeményben elrendezve találhatók, természetyszerűleg következnek-e az egységesség eme legelső eszméjéből? Müller Otfriednek ez az általánosság alakjában kimondott állítása semmi fénysugarat sem vet a szóban forgó kérdésre. Különben az a kérdés is fölmerül, vajjon ez a kritikai álláspont, melyet képvisel, megállhatja-e helyét? Vajjon az Odysseia egyes részeinek valódiságát ama többé vagy kevésbé szoros viszony szerint kell-e megítélnünk, a melyben azok akár a főcselekvény előadásával, akár a főhős jellemének rajzolásával vannak? Ezen eljárás mellett kétségeket kellene támasztanunk a költemény legkiválóbb szépségű

¹ Hist. de la littér. grecque chap. V. Hillebrand fordításában I. köt. 113.

részletei iránt. Íme, mit tartsunk például a Nausikaa-féle epizodról, vagy például az Odysseus és Eumaios beszélgető jelenetéről? Vajjon helyesen állíthatjuk-e, hogy e jelenetek kihagyásával a főcselekvényben tátongó űr támadna? Bizonyára nem. Vagy legalább okvetetlenül szükséges-e Odysseus jellemének megrajzolásához? A legkevésbé sem lehet ilyenekül tekinteni. Kétségtelen, hogy hozzájárulnak annak kiegészítéséhez, egy-egy finom és kellemes vonást illesztenek annak képéhez; de ha eme jelenetek hiányoznának is, az Odysseia nem kevésbé állhatna meg, mint ilyen, a maga eszményeinek szabályszerű láncolatával és erkölcsi egységével. Az ily általános természetű állításokban rendszerint több a látszat, mint a való igaz ereje; egyáltalán nem olyan természetűek ezek, hogy csak úgy elsurrantatnának bennünket azok fölött az aprólékos eltérések fölött, melyek a megelőző fejezetben figyelmünket magukra vonták vala.

A fokozatos fejlődés hiányán kívül, mely az Odysseia második felében tapasztalható, az összhangzat szempontjából még egy nagy ellenvetés tehető az eredeti egységesség ellenében; és ez az ellenvetés természet-szerűleg Telemachos szerepléséből következik. Az a várákozásunkat oly kevésbé kielégítő mód, mely által a négy első ének össze van illesztve a fölbeszéléssel, és az összefüggésnek az a kézzelfogható tökéletlensége, mely a költemény második felében egészen a XVI-ik énekig bezárólag tapasztalható, úgy látszik éppen nem egyeztethető össze azzal a föltevessel, hogy az Odysseiát már kezdettől fogva előre szigorúan megállapított tervet szerint szerkesztették meg. Sőt mi több, úgy az Odysseiára, mint az Iliásra vonatkozólag az eredeti egységesség elméletének leggyöngébb oldala, hogy bizonyos

engedmények okvetetlenül teendők, a melyek elől nincs mód kitérni. Ha az Iliasra vonatkozólag elfogadjuk például, hogy az úgynevezett *Doloneia*, vagyis egy teljesen kidolgozott epizód, mely ma egy egész éneket alkot, utólagosan toldatott hozzá az eredeti elbeszéléshez: akkor ezzel hallgatagon már azt is el kell ismernünk, hogy ez a főelbeszélés legalább is egy bizonyos időn át tárva-nyitva volt idegenszerű, új dolgok betoldására, a melyek, ha egyszer elfogadtattak, utóbb az egész mű kiegészítő részeivé váltak. Ha ezt a tényt elismerjük, az elmélet főelve nyilván le van rontva; akkor már nem marad egyéb vitatni való hátra, mint az a kérdés, vajjon ez a betoldás több-e vagy kevesebb? Ugyanigy áll a dolog az Odysseiával is. Az eredeti egységességnek még legbuzgóbb védői sem utasíthatnak el maguktól egyáltalán legalább is épp ily engedményt, a mennyiben be kell ismerniök, hogy a második *Néxvia*, vagyis más szóval *A kérők lelkeinek az Alvilágba való leérkezése* a XXIV-ik énekben olyan költőnek műve, ki a saját inventióját hozzá toldotta egyéb, már előbb létezett inventiókhoz. Ugyanezen okoskodás alkalmazható aztán itt is. Minden olyan rész, mely nem csatlakozik szorosan az eredeti, általános tervhez, vagy a mely nem hordja magán a legelső költő lángeszének határozott bélyegét, gyanúsnak tekinthető; és így mind közelebb és közelebb jutunk ahhoz, hogy maga ellen az alapvető egységesség ellen intéztetik a támadás.

Ezek az észrevételek, ha egybevetjük őket a részletek ellen emelhető, imént jelzettük kifogásokkal, döntő erejűeknek tűnnek fel szemeinkben.¹

¹ Föl kell még emlitenünk az Odysseia eredeti egységességének

II.

Az Odysseia elemzése révén mindenesetre nyilvánvalóvá lesz, hogy ez kevésbé alkalmas a teljes decompitióra, mint az Ilias. Valóban ilyen kísérletbe módszeres eljárás útján eddig még nem fogtak. Wolf nem tett egyebet, mint pusztán fölvetette a kérdést; és Dugas-Montbel, ki szívesen lelkesült Wolf Prolegomenái iránt, elvben megengedi, hogy a homerosi két eposz darabokból és szakaszokból szerkesztetett, de eszméinek módszeres kifejtésével s bizonyításával, a mit meg kellett volna kísérelnie, adós maradt.¹ Valóban az Odysseia legtöbb éneke világosan arra vall, hogy mai rendeltetésük szemmeltartása mellett szerkesztették, és hogy egyáltalán nem alkalmasak amaz elméletnek támogatására, mintha eredetileg egymástól teljesen függetlenül alakultak volna. Pusztán csak némelyikre vonatkozólag fogadhatjuk el, hogy önmagukban is megállhatnak, teljesen kiszakítva ama csoportozatból, melyhez manapság tartoznak; de ezen énekek száma nem rug valami sokra. De még ezen énekekre is azt kell megjegyeznünk, hogy ha őket figyelmesebben tanulmányozzuk, arra a meggyőződésre jutunk, hogy nem igen kedveznek ennek elméletnek.

védői közül a következőket: Grote, *History of Greece*, II. 166; Düntzer, *Kirchhoff, Köchly und die Odyssee*, Köln, 1872; és E. Kammer, *Die Einheit der Odyssee*, Leipzig, 1874.

¹ V. ö. l' *Histoire des poésies homériques* az Ilias fordítása élén, különösen pedig az idézett helyeket műve e kötetének III-ik fejezetében, 180. l. Fölvilágosítások találhatók ugyanezen szerző fejezeteiben is, melyeket Odysseia fordításához csatolt.

Ilyenek mindjárt a Telemachosra vonatkozó énekek. Kirchhoff, ki az Odysseia kiadásában annyit tett, hogy az Odysseia megalakulásának kérdéseire bővebb világosságot vessen, abban a hitben volt, hogy ezen négy énekben valamely önálló költemény töredékeit láthatja, melynek főhőse Telemachos lett volna.¹ Megjegyeztük már s most is ismételnünk kell, hogy valamely ilyfajta költemény teljesen érthetetlennek látszanék. Nem lehetne olyan személyiséget még csak gondolni sem, a ki kevésbbé rátermett volna valamely epikai költeményben a legelső szerepet játszani, mint az ilyen határozatlan, félénk ifjú ember, ki gyengeségének teljes tudatában van és ki egymásután valamennyi barátjától csak jó tanácsokat tud kérni. Különben is ez az állítólagos epikai tárgy, igazat szólva, még csak nem is epikai tárgy. Az utazások egész sorozata igen szépen képezheti tárgyát valamely morális vagy didaktikai elbeszélésnek, a milyen például Fénelon *Télémaque* című műve, hol a főcselekvény érdekessége átalán már magában az írónak gondolatában is csak másodrendű szerepet kíván játszani; az ilyen műben a tanításról van szó, következőleg az író főczélja, hogy a képzelt események alakjában lehető legnagyobb számú példát tárjon olvasója szeméi elé; maga a cselekvény itt is csak arra szolgál, hogy eme példákat létre hozza, a mennyiben középük bizonyos drámai elemet kever, de a mely sohasem kekedik felül s nem lesz túlnyomóvá. De ilyenfajta epikai költemény szerkesztését igazán lehetetlen elgondolnunk. Ha a Telemachosra vonatkozó énekek már az

¹ Így vélekedik Wilamowitz is ily című művében: *Homerische Untersuchungen*. Lásd fentebb 281. l. 1-ső jegyzet.

Odysseiában is hosszadalmasaknak és fárasztóknak látszanak előttünk, mennyire nagyobb híjával volnának az érdekességnek, ha úgy volnának elénk adva, mint valamely önálló költemény, és ha olyan igénynyel lépnének föl, hogy önnönmagukban vonják magukra érdeklődésünket. Ilyen föltevés szembeszökőleg ellenkezik magával a dolog természetével. Minthogy ez a négy első ének már eredetileg arra volt szánva, hogy az Odysseia bevezetéseül szolgáljon, sajátos jellemvonásaikat éppen eme körülménynek köszönik, és ha az összeragasztás tökéletlensége a későbbi rendezés nyomait árulja el, ez még nem elég ok arra, hogy a költőnek, ki e szándékot megvalósítani törekedett, világos célzatát félreismerjük.

A másik csoport, mely a mai Odysseiában az eredetileg önálló énekek elméletét támogatni alkalmasnak látszanék, az az Odysseus elbeszélései a phaeákoknál. Erre a pontra nézve föltöbb fontos, hogy egymást jól megértsük. Ha ezzel egyszerűen csak azt akarják mondani, hogy emez elbeszélések egészben vagy részben eredeti alakjukban létezhetek, mielőtt Odysseus ajkaira adattak volna: így az állítást magunk is elfogadjuk, sőt alantabb magunk is megkiséreljük annak támogatását. De ha azt állítanák, hogy az Odysseia elbeszélései nem egyebek, mint eme, szóról-szóra megismételt régi énekek, kivéve egyes igék végződésének azon szükséges megváltoztatását, hogy ezeket az elbeszéléseket magának a hősnek ajkaira lehessen adni: ezt a föltevést már a magunk részéről elfogadhatatlannak kellene kijelentenünk. Kirchhoff ragaszkodott ehhez a föltevéshez, legalább az elbeszélések egy részére vonatkozólag (a X. és XII-ik énekekre), mikor szellemesen megjegyzi, hogy Odysseus

számos helyen olyan dolgokat beszél el, a melyeket magától átalán nem tudhatott; ez olyan valószínűtlenség, mely nyomban megszűnnék, ha az elbeszélést nem a hős csinálta volna, hanem a költő, ki saját nevében beszél. Bármily tetszetős is ez az okoskodás, itt melőzni vagyunk kénytelenek. A szóban forgó szakaszok, mint maga Kirchhoff is megjegyezte, sokkal újabb eredetre vallanak, mint Odysseus egyéb elbeszélésének többi részei; ezek már léteztek, mikor amazok csak létre jönni kezdettek. Hogyan lehet tehát elgondolni, hogy ezek a részek már akkor önálló, a többiektől alakra nézve is különböző csoportot alkottak volna, holott valóságban csak a megelőző részek folytatását és bővebb kifejtését képezték? Valamely, az apró részletekben mutatkozó valószínűtlenség, mely bizonyára már nagyon jókor egyszerűen szokásos költői eljárássá vált, nem lehet döntő befolyású az ilyen föltevés nehézségeivel szemben.

Végül néhány újabbkori kritikus¹ azon gondolatra jött, hogy az Odysseiának egész második fele eredetileg egymástól teljesen független énekekből állott, melyeket csak később fűzött össze valamely rendező. Hogy ezek az énekek nem alkottak eredetileg a szó szoros értelmében vett valódi költeményt, azt megengedjük, de hogy úgy szerkesztettek volna, hogy egyiknek a másikhoz a közös legendai alapon kívül egyéb köze egyáltalán ne lett volna s hogy ezt is különböző költők művének kelljen tekintenünk: ez olyan állítás, a melyet véleményünk szerint a költemény mai állapotának figyelmesebb tanulmányozása könnyűszerrel megczáfol.

¹ Lásd R. Volkmann, *Commentationes epicae*, 79. s köv. lapokon; Meiser a *Philologus*-ban VIII. kötet.

Általán mindenesetre elmondhatjuk, hogy az Odysseia minden egyes része kivétel nélkül azon czél szemmel-tartása mellett szerkesztetett, a melynek manapság szolgálatában áll, bár sem ugyanazon egy időben nem alkották őket, sem az nem mondható, hogy ugyanegy költő dolgozta föl valamely előre megállapított eredeti terv szerint. Hátra van még annak megmagyarázása, hogyan származott egyik ének a másikból, hogy az az egységesség, melyet mi látunk bennök, mégis létre jött legyen.

III.

Ennek a főadatnak megoldása végett legelső nyilvánvaló teendőnk az, hogy az Odysseia énekeit, a mennyire csak lehetséges, visszaállítsuk legrégibb, legelső alakjukba, hogy aztán egymás közt összehasonlíthassuk őket s ennek nyomán megállapíthassuk egymáshoz való kölcsönös viszonyaikat. Ehhez a munkához sokkal későbbben fogtak hozzá az Odysseiára vonatkozólag, mint az Iliast illetőleg, de ma már ez is nagy buzgalommal folyik. Itt csak néhány szót szándékozunk mondani Köchly és Kirchhoff kísérleteiről, még pedig azon okból, mert ezeket igen fontosaknak tartjuk.

Köchly a legrégibb, alapvető Odysseiát csoportokra, ezen csoportok mindegyikét pedig énekekre osztja föl.¹ A költemény első fele, mely az első XII éneket és a

¹ *Opuscula philologica* tom. I. *De Odysseae carminibus dissertationes*, I, II, III (1862—1863.); és tom. II: *Über den Zusammenhang und die Bestandtheile der Odyssee* (1862) és *Über das eilfte Buch der Odyssee* (1864.)

XIII-iknak mintegy első harmadát foglalja magában, két nagy csoportot képez; ezek: *Telemachos Utazása* és *Odysseus Visszatérése*. A *Telemachos Utazása* négy rhapsodiából áll; az első későbbi a három utána következőnél; az *Odysseus Visszatérése* öt rhapsodiára oszlik, melyek összehasonlíthatók a tragoedia öt felvonásával; ezek a következők: *Kalypso*, *Nausikaa*, *Odysseus a Phaeákoknál*, *Odysseus Bolyongásai*, *Odysseus Visszatérése* a szó szorosabb értelmében. A költemény második szakasza nyolcz főrhapsodiából alakult, a melyekhez későbben számos egyéb bővítés ragasztatott; ezen nyolcz rhapsodia a következő: *Odysseus megérkezése Ithakába*, *Odysseus és Eumaios*, *Odysseus és Telemachos Megismerése*, *Odysseus a kérők jelenlétében*, *Odysseus Penelope jelenlétében*, *a Kérők lemeszárlása*, *a Kiengesztelődés*, *a második jelenet az Alvilágban*.

A mit ebben a kísérletben helyeselnünk kell, bármennyire kihívja is a kritikát az apró részleteket illetőleg, az abban áll, hogy számot vet két lényeges dologgal, melyek a költemény elemzéséből, vagyis más szóval annak egységéből és sokféleségéből mintegy önként kidombródnak. Köchly igen nagy fontosságot tulajdonít az egységességnek s úgyszólván azt részesíti előnyben, még pedig két módon: először a mennyiben elismeri, hogy a költeménynek valamennyi része egyik a másikára való tekintettel készült, s még a legifjabb keletűek is annak szemmeltartásával szerkesztettek, hogy a legrégibb énekekhez alkalmazkodjanak; továbbá mikor megengedi amaz alapvető énekesoportozatok létezését, melyek több ének összefűzésére szolgáltak, bár mindig lehetséges volt ezeket is önállóan is előadni, elszavalni. Ez mindenestre olyan felfogása a dolgoknak, mely meglehetősen

egybevág azzal a benyomással, melyet a költemény figyelmesebb tanulmányozása mireánk magunkra is teszen, s hogy úgy mondjuk, aligha áll nagyon messze az igazságtól. De a mi leginkább gyanús színbe keverte ezt a kísérletet az előrelátóbb kritikusok szemében, az abban áll, hogy szerzője olyan tárgyban, hol föltétlen bizonyosságra jutni lehetetlen, sohasem tudta tudatlanságát bevallani. És e megjegyzéssel kötelességszerűleg rámutatunk egyúttal a homerosi modern kritika leggyakoribb fonákságaira. Köchly és mindazok, kik nyomdokain kívánnak haladni, a legapróbb részletekig vissza akarják állítani az alapvető énekeket, melyeknek létezését jelzik; és engedve a nagyon találékony szellemek természetes kísértésének, vissza is állítják az innen is amonnan is kölesőnzött verssorok segítségével, melyeket csodálatra méltó ügyességgel tudnak egymáshoz illesztgetni.¹ Világos, hogy az ilyen módszer maga-magát rontja le éppen a saját eredményeivel; mert ha az alapvető énekek csakugyan akkora átdolgozásokon mentek keresztül, hogy eredeti alakjukból annyira kivetkőzödtek: soha egyetlenegy alapos tudomány sem lesz hajlandó ama hitet magára erőszakolni, hogy az eredeti énekek visszaállítása lehetséges. A kritika számbavehető biztossággal csak olyan

¹ Íme például, miből van Köchly szerint az a rhapsodia összerakozva, melynek ezt a címet adja: *Odysseus visszatérése* ('Οδυσσεύς ἀπόπλους); ν, 1—3; λ, 363—369; ν, 4—9; θ 392—520; ν, 29—35; θ 417—422, 425, 430—434, 440—448; ν, 36—63; θ, 457—469; ν, 63—69. Ennek elemei a mai Odysseiának három énekében vannak szétszórva, még pedig úgy szétszórva, hogy három verssort innen kell összeszedni, ötöt amonnan, hogy helyre legyen állítva az alapvető egységesség. (Köchly, *Opusc. philolog.* I. pag. 187. s. köv.)

egységes részek irányában járhat el, a melyek jellemvonásai eléggé szembetűnők; nyilvánvaló ellenmondás az, egyrészről jelezni az oly mélyreható átdolgozások nyomait, másrészről meg akkora pontossággal meghatározni akarni a költői mű eredeti állapotát.

Kirchhoff e tekintetben átalán óvatosabb volt, és az ő Odysseia-kritikája a maga egészében egyike a modern tudomány legfigyelemreméltóbb műveinek.

A mai Odysseia Kirchhoff véleménye szerint lényegileg három, egymástól jól megkülönböztethető elemből alakult. Az első *Odysseus régi hazatérése*, mely manapság hat és körülbelül még fél éneket tesz ki (V—XIII. 185. v. ig); ezek a következők: Odysseus megérkezése a phaeákokhoz, az Alkinoosnál történt elbeszélései, elutazása; ezek a régi Nostos tárgyai; ez a rész eredeti alakjában körülbelül egy harmadával rövidebb volt, mint a mai Odysseiában. A második lényeges elemet a mai Odysseia végső szakaszai képezik, még pedig ama pillanattól kezdve, hol Odysseus már Ithaka földjén van (XIII. 185. v.); csak hogy ki kell belőle szakítanunk azokat a nagyon is számbavehető toldalékokat, melyek utólag megnagyobbitották; ez a második rész Kirchhoff szerint folytatását képezi az eredeti, alapvető elbeszélésnek, és sohasem képezett önálló egészet. Végül a harmadik lényeges elem legnagyobbbrészt azokat a nagy hozzátoldásokat foglalja magában, melyek a költeménynek végleges alakját adták vala meg, ide tartoznak következőleg *Telemachos Utazásai* mindavval együtt, mi emez utakkal összefügg.

Ez elméletnek főérdeme abban áll, hogy élénk világot vet a költemény szerves fejlődésére. A helyett, hogy az egész költeményt egymástól független darabokra szagatná, Kirchhoff úgy mutatja be nekünk, a mint egy

bizonyos belső, szerves fejlődés következtében fokról-fokra növekedett, s a mint minden egy magnak a csirájából sarjadt föl és létre hozta mindazt, a mit csak a költemény magában foglal. Tévedése véleményünk szerint csak abban van, hogy Kirchhoff az Odysseiát ennek különböző fejlődési fokain is mindig mint egységes, teljes egészet képező költeményt gondolja magának; ebből aztán természetszerűleg következik ama kötelezettség, hogy Kirchhoffnak az alapvető csoportozatban is kell olyanfajta cselekvényt találnia, mely a végkifejlődést kezdettől fogva szem előtt tartja; a második részben pedig a későbbi hozzátoldások leszámításával meg kell találnia a cselekvény folytonosságát, a mit pedig csak nagy fáradozás útján lehet elérni. Itt van még a két rendszer kombinálása is, a mely abban áll, hogy az egyik elmélettől kölcsön veszi a szerves fejlődés eszméjét, a másiktól meg a részek egymástól való bizonyos függetlenségének gondolatát; és véleményünk szerint ez jár legközelebb az igazsághoz.¹

¹ A még merészebb föltevéseket nem szándékunk itt sorról-sorra vitatni, a milyenek például Niese vagy Wilamowitz elméletei. Az első azt tételezi föl, hogy Odysseus már első találkozásakor megismertette magát Penelopéval és hogy a kérők ekkor önként mindannyian visszavonultak. Világos, hogy a körütekintő kritikának nem volna szabad csakugyan hirtelenül belemennie a tárgy ily össze-vissza való felforgatásába pusztán olyan külső jelek után indulva, a melyek mindig különböző értelmezésnek képezhetik tárgyát. A második, Wilamovitz, megtartja a kérők vérengző lemészárlásának végkifejletét, de ő is azt akarja bizonyítani, hogy Penelope az eredeti elbeszélés szerint már az első találkozás végén megismerte Odysseust (*Homer. Unters.* c. 3. pag. 47—66.). Jóllehet Wilamowitz igénye sokkalta szerényebb, de még mindig távol van attól, hogy a bizonyítani szándékolt föltevést be is bizonyítani.

IV.

Midőn az *Odysseia* I. énekének szerzője úgy mutatja be nekünk Phémios dalost, mint a ki lakoma közben előadja a kérőknek az *Achivok Visszatérését*, ez a körülmény azt látszik bizonyítani, hogy az ő idejében még nem kallódott szét amaz énekek gyűjteménye, a melyek nagyjában az események egész hosszú sorozatát magukban foglalták. Nem lehet kétségbe vonni, hogy az *Achivok Visszatérését* csakugyan ezen mód énekelték, mielőtt még az *Odysseia* megszületett volna. Ha erre bizonyítékot kellene keresnünk, azt is megtalálnók Athene szerepében. Attól kezdve, a mint Odysseusnak meg lett a maga külön legendája, Athene az ő védőistennőjévé vált, kétségtelenül ama bizonyos jellembeli hasonlóság révén, melyre az *Odysseia* egy helyén rátalálhatunk.¹

És ennek daczára magukat a költemény eseményeit sem lehet kellőleg megmagyarázni, hacsak föl nem tételizzük, hogy a költészet bizonyos ideig úgy képzelte az istennőt, mint a ki haragos indulattal viselkedik az összes achivok iránt, következőleg maga Odysseus iránt is. Poseidon valóban csak attól az időtől fogva ellensége a hősnek, midőn ez boszút állott az egyszemű óriáson, Polyphemoson; de vajjon Odysseust nem hánytavetette-e már a vihar előbb is messze hazájától a barátságtalan, zordon partokra? Vajjon melyik istenség tette őt ily kemény próbára, ha nem maga Pallas Athene, ki valamennyi achiv ellen föl volt ingerelve minden különb-

¹ Odyss. XIII. 296. s köv.

ség nélkül?' A régi költészetnek okvetetlenül el kellett vala beszélnie emez eltérő dolgokat és meg kellett állapítania a hagyományt, mielőtt ez az istennő oly kiváló s külön jó barátjává és mindig jóakaró védőjévé lett Odysseusnak, vagyis még mielőtt az ezen hősrre vonatkozó külön mondák s énekek megalakultak volna. Így hát biztossággal kapcsoljuk össze az *Odysseia* régibb szakaszait a megelőző korbeli költői alkotásokkal, a melyek kezdetleges alakjukban egy összegező előadásban átölelték vala a *Visszatérések* egész legendáját. Odysseus bolyongásai akkor még csak egyszerű epizód gyanánt szerepelhettek a viszonylag csak korlátolt terjedelmű mondagyűjteményben.

Az a költő, ki először jött eme különszakítás gondolatára, lett az *Odysseia* igazi megteremtője. Véleményünk szerint az *Odysseus elbeszélései Alkinoosnál* című részben keresendő (a IX-ik énektől kezdve) e költő legelső kísérlete. Ezeknek az elbeszéléseknek meglepő jellemvonása csakugyan az az aránytalanság, mely még némi habozást látszik elárulni. Némely részei csak pusztá összegezések, nagyolások, melyek a Homeros előtt dívott költési módra emlékeztetnek, mások ellenkezőleg nagyon bő előadásban vannak elbeszélve.² Semmisem tűnhetik föl ennél természetesebbnek előttünk, ha ezt a részt úgy tekintjük, mint olyan dalos művét, ki a már meglevő énekeket használja föl és egyszer megelégszik azzal, hogy önmaga is hozzá-hozzátesz valamit a sajátjából, máskor meg kedvteléssel hódol az egyes epizódok fölött való

¹ Odyss. V. 108.: 'Ατὰρ ἐν νόστῳ 'Αθηναίην ἀλίποντο, — ἦ σφιν ἐπὶ ῥσ' ἀνεμόν τε κακὸν καὶ κόματα μακρά.

² V. ö. a megelőző fejezetben a IX-ik ének elemzését.

terjengősségnek, ha azok éppen nagyobb erővel ragadták meg képzeletét. Elbeszéléseinek alakja kétségen kívül az ő saját alkotása: ő maga az, kinek az a gondolata támadt, hogy a kérdéses elbeszéléseket Odysseusnak magának szájába adja. De ez nem foglalja magában szükségképen azt is, hogy mindjárt apró részletekig menőleg beszéltetett el benne a hősnek a phaeákokhoz való megérkezése. Abban a *Visszatérés* című részben, mely már megelőzőleg létezett vala, a phaeákoknál, ennél a csodálatos népnél való tartózkodása nyilván úgy volt emlegetve, mint Odysseus bolyongásainak legvégső állomása. Egészen természetes dolog volt hát elbeszéltetni vele összes kalandozásait, hogy benne a cyclus legalább megközelítőleg teljes legyen. Ha szükségesnek mutatkozott, néhány bevezető verssorral belehozták az események sodrába; ezek a bevezető sorok voltak hivatva arra, hogy az új és külön énekeket hozzájuk fűzzék a legendák már ismeretes énekesoportozataihoz. A ki a home-rosi eposzokkal csak némileg is ismerős, tudja, mily megszokott dolog volt emez idők költő-művészetében, hogy egy-egy epizódot ily módon kapcsoltak hozzá az események egész sorozatához.

Az elemzésből már mindenesetre kivehettük, hogy Odysseus elbeszéléseinek egyes, igen számot-tevő részei minden valószínűség szerint utólag toldattak be, részint mint a megelőző énekek utánzatai, részint hogy az énekek anyagát nagyobbítsák, a mely énekeket az akkori hallgatóság rajongó csodálkozással fogadott vala. De hagyjuk most ezt a dolgot. A legrégebbi énekek, vagyis a IX-ik és a XI-ik énekek képezik az *Odysseia* kezdetleges, alapvető elemét, és jelenleg ezeket az énekeket vesszük tárgyalás alá.

Odysseusnak a phaeákokhoz való megérkezése (V—VIII-ik ének) képezi az Odysseiában a természetes bevezetést, és ez is a költeménynek legszebb része. Ha ezt a szakaszt összehasonlítjuk Odysseus elbeszélésének bizonyos epizódjaival, például a Kyklopsról szóló elbeszéléssel, meglepő hasonlóságokra bukkanunk. Természetesnek látszik hát annak a föltevésnek elfogadása, hogy ez elbeszélésnek szerzője azonos a Kyklops epizód szerzőjével; mikor a költő ugyanis látta elbeszélése nagy sikerét, nekibuzdult s megteremtette azt a bevezető részt is. Átálán véve ugyanez a költő az, ki előbbi alkotása révén különös fontosságot kölcsönzött ama jeleneteknek, melyek Odysseusnak a phaeákoknál való tartózkodását tárgyalták vala. Ez a téma az övé volt; ő dolgozta ezt föl azzal a fenséges szárnyalású képzelemmel, a melyet már egyszer bemutatott, de ebben a feldolgozásban eddig egészen szokatlan szabadsággal, mert ebben már nem volt tovább is kénytelen egyetlenegy előbbi elbeszéléshez is kötni magát.

Az V-ik ének (a maga természetes bevezetésével, vagyis az I-ső ének „*Istenek Gyűlése*” című szakasszal), továbbá a VI., VII. és talán a VIII-ik ének valamelyes része, a betoldások és átdolgozások kihagyásával, ime ezek ennek a nagy eszmének gyümölcsei. A költőnek fővezető-gondolata az volt, hogy Odysseus jellemét a szabadon teremtett dráma egy nemében világítsa meg. Kalandozásait, bolyongásait már elbeszélte, azokhoz nem térhetett még egyszer vissza; de a legenda szerint annak hőse, miután már három éven át szertebolyongott vala, még hét évet töltött Ogygia szigetén. Ennek a tartózkodásnak végére helyezte a költő az ő drámai előadásának első szakaszát, Kalypso történetét, vagyis Odysseusnak

a nymphától való megszabadulását. A második szakasz, *Nausikaa*, s a harmadik, *Odysseus Alkinoosnál*, természetszerűleg következtek az első után. Manapság már lehetetlen eldöntenünk, helyes-e vagy helytelen, hogy némely kritikus véleménye szerint ebből a hosszabbra nyújtott előadásból úgy félig-meddig valamely egyszerűbb, alapvető elbeszélés alakja volna kihámozható. Bizonyára semmisem akadályoz azt hinnünk, hogy a költő önnön-maga módosítgatta s gyarapítgatta lassan-lassan a saját maga művét. A *Nausikaa*-féle epizóddal például nagyon könnyen megeshetett, hogy a költő maga toldotta be utólagosan: de minthogy eme kérdések kifürkészésére nincs elég segédeszközünk, szinte céljátévesztett is azok fölvetése.

Így alakult meg az *Odysseia* alapvető, kezdetleges eleme: egyrésről *Odysseus* elbeszéléseiből, másrésről, emez elbeszélések előtt a drámai elbeszélés egy fajtájából, mely az igazat megvallva fontosság dolgában amazokat jóval felülmulta. Nem volt ez még a szó szoros értelmében vett költemény, mert hiszen még nem volt végkifejlete, sem az előadásban nem volt meg maga a cselekvény szabatos menete; egyszerűen csak énekek csoportozata volt ez, és semmivel sem több. De a mi benne már megvetette a mélységes egység alapját és a mi termékenyítő hatását már eleve biztosítandó volt: az nem volt egyéb, mint *Odysseus* jellemének csodálatra-méltó concepciója, továbbá az a hatalmas érdeklődés, melyet a költő fel birt kelteni a szülőföld és családi tűzhely után való ezen véghetetlen és egyetlenegy vágyódás iránt, mely hősenek szívét-lelkét oly mélységesen át- és átjárta.

V.

Az *Odysseidával* ugyanígy állott az eset, mint állott az *Iliással*. Az első énekesoportozat, mely a közönség elé került, már magával sikerével fölbuzdított másokat. De egy figyelemre méltó különbség is merült föl. Az *Ilias* első énekei a cselekvénynek elég hézagát hagyták meg egymás között, a melyeket aztán az első folytatók természetyszerűleg kezdtek kitöltögetni. De az *Odysseia* énekei összefüggőbb sorozatot képeztek: nem lehetett semmi érdekeset sem közbeszöni Odysseusnak a phaeákokhoz való megérkezése és saját elbeszélései közé;¹ magukat az elbeszéléseket, az igaz, lehetett még bővíteni, és tényleg bővítették is őket, de ez a bővítés nem volt derűre-borúra nyújtható minden egyhanguság nélkül. Egyébiránt ennél a bővítésnél okosabb dolog is kínálkozott vala: az t. i. hogy a költő vigye vissza művében Odysseust szülőföldjére. Az első énekesoportozat Odysseus személyiségét népszerűvé tette. De a reá vonatkozó legenda még nem volt kimerítve. A régi *Visszatérés*, mely akkor a merészebb költészet anyagául szolgált, többé vagy kevésbé röviden még arról is beszélt, mi módon került vissza Odysseus Ithakába, s azt is elmondta, hogyan jutott megint birtokába palotájának. Ez nagyszerű thema volt a feldolgozásra.

Az a dalos, ki ennek az anyagnak feldolgozását vállalta magára, nem volt teljesen egyenlő az előbbi költő-

¹ Mégis e közé szőtték be a VIII-ik ének legnagyobb részét, még pedig több alkalommal, de ezen elbeszélésnek hézagossága már maga elég tanubizonyság a tárgy meddősége mellett.

vel. Nem volt benne meg sem ugyanaz a hatalmas képzelő erő, sem ugyanaz a természetes fenségesség; de azért még ő is csodálatraméltó költő volt, ki a legjobb hagyományokon nevelődött és megvolt benne az éppoly finom, mint mély érzés az erkölcsi igazság iránt. Némely situatiót, melyet tárgyalt, a megelőző énekek adataiból meríthetett,¹ de az erkölcsi világ festése az ő elvitázhatatlan tulajdonát képezi s ennek rajzolásában csakugyan kitünő költő.

A mennyire ma megítélhetjük, a költőnek azt a gondolatot kellett megvalósítania, mely benne akkor támadt vala, mikor elkülönzött énekekben fokról-fokra fejtette ki azokat a főbb helyzeteket, melyek a legendából mintegy önként kínálkoztak neki, vagy a melyeket saját képzelme útján alkotott. Első érdeme a költőnek, hogy e ki-magaslóbb helyzeteket szépen ki tudta válogatni, elkülöníteni a mondából, második érdeme pedig, hogy minden egyes situationak meg tudta adni saját fontosságát, mely azt mindenkorra vonzóvá s megindítóvá tette. Kétségtelenül ilyen módon énekelte meg *Odysseus partraszállását* (XIII. ének), továbbá a következő jeleneteket: *Odysseus Eumaiosnál* (XIV. ének), *Odysseus és Telemachos kölcsönös fölismerése* (a XVI. ének egy része), *Odysseus a kérők között* (XVII. ének), *Odysseus még ismeretlenül Penelope jelenlétében* (XIX. ének), *Philoitios* (a XX. ének egy része), végül *Az Ijverseny, A Kérők lemeszárlása, és Penelope és Odysseus kölcsönös fölismerése* (XXI., XX-ik énekek s a XXIII-ik ének része), a mennyiben ez utóbbi

¹ V. ö. Müller Otfried jegyzetével (A görög irodalom története, I. k. 117. l.), melyet Eurytos ijjára vonatkozólag tett, továbbá Kirchhoffnak az Odysseia ezen részeire írt jegyzeteivel. Egyébiránt az egész dolog elejétől végeig telve van conjecturákkal.

három ének szorosan egybefüggő egésznek képez s majdnem szétszakíthatatlan csoportozatot alkot. Fölöttébb merész dolog volna manapság pontossággal meghatározni akarni, milyen chronologiai sorrendben keletkeztek ezen hosszú epikai sorozatnak különböző szakaszai. Mai állapotukban egyik szakasz a másiknak folytatását képezi, de az első nem oly elengedhetetlenül szükségesek az utolsókhoz, hogy emezek ne létezhettek volna mindjárt kezdetben amazok nélkül. Lehetséges, hogy a költő legelőször a legkimagaslóbb helyzeteket ragadta meg, aztán tetszése szerint nagyobbította művét. Minden szabad volt neki e műfaj tekintetében, és minden nap meghozta neki az újabb és újabb lelkesedést.

Azt lehet mondani, hogy az Odysseiának ezen állapotában olyan bájjal és szépséggel kellett birnia, hogy ezek a kecsességek a későbbi látszólagos tökélyesbitgetések révén nem hogy növekedtek volna benne, hanem inkább megcsappantak. Nagyon jól látjuk manapság az Odysseia második részében, hogy olyan költővel van dolgunk, ki nagy fáradságot fejt ki, hogy több elbeszélést vezessen egymással párhuzamosan; és mindent összevéve a jelenetek tekintélyes száma inkább csak hasznos, mintsem igazán érdekes. Ellenkezőleg minden vonzó és eleven volt emez alapvető, legrégibb jelenelekben, melyek egymásután következtek, a nélkül, hogy szorosan egybe lettek volna fűzve egymással. Bilincseket nem ismerő költészet ez, minden dogmatikai agsgoskodás nélkül, melyben nincs semmi néven nevezendő merevség, s melynek a hajlékonyság és függetlenség úgyszólván lényegét képezi; olyan költészet ez, mely szabadon válogatja ki a hatalmas terjedelmű anyagból a kedves és termékenyítő részeket, s melynek kisebb gondja is nagyobb

annál, hogysem teljességre törekedjék; főgondja csak az, hogy drámai erő lüktessen benne s megnyerje a hallgatóság tetszését. A hallgatóság képzelme önként követte a költőt s nem szegte útját semmiféle terhes követelésekkel. A prózának még semmi néven nevezendő szabályai sem ártották bele magukat abba a tiszta költészeti érintkezésbe, mely úgy a költő mint a hallgatóság egyenlően gyermekded, egyenlően ifjú lelkülete között kifejlődött. Nem kívánták az epopéjától, hogy valami krónikához hasonlítson, sem azt, hogy szabályos ütenyszerű lépésekkel haladjon előre nagy útján. Minthogy az epopéa a képzelem gyermeke volt, meg voltak lenge szárnyai s fel is merte azokat használni a merész röptű szárnyalásra. Az igaz, hogy ez a szárnyalás nem volt többé az a büszke, magas lendület, mely őt az Ilias idejében oly hatalmasan emelte föl és ragadta magával a költészet legmagasabb országaiba; de ebben a szárnyalásban is meg volt még mindig a kecsesség, telve kellemmel és önbizalommal, mely magasan fel tudott emelkedni a földi rögök mindennapisága fölé.

De ha valószínűnek látszik is, hogy az említett jelek mind ugyanegy költő művei, azért még e tekintetben nem szabad nagyon határozott állításokat kockáztatnunk. Olyan időkben, mikor a költői szabad szárnyalás mellett ott van a tanulékony egyszerűség is, igen könnyen megeshetik, hogy a tanítvány műve hamar összezavarodik a mesterével. Mindenesetre, ha megengedjük is, hogy valamennyi alapvető főjelenetnek ugyanaz az egy lángeszű költő a megteremtője, egyáltalán nem látszik lehetségesnek, hogy a másodrendű jeleket, melyek manapság amazok gyarapítására, kibővítésére szolgálnak, ne tulajdonítsuk a későbbi utánpótlóknak.

Valóban elég csak azokra az éneksorozatokra visszagondolnunk, melyeket fentebb említettünk, hogy megértsük, mennyire föl kellett ébresztenie a megelőző énekek sikerének az új dalosokat újabb, kiegészítő jelenetek alkotására. Ezek az újabb énekek egészen természetesen meg találták a maguk helyét a régiebbek között, és egyszer összefűzték őket az elszavalás alkalmával a megelőzőkkel, máskor meg másokat önállóan szavaltak el. Ilyenek gyanánt tekinthetők a XVIII ének összes epizódjai, a milyenek például az Irossal vívott ökölharcz, Penelope lejövetele a kérők közé, Melanthios arczatlankodása, Eury-machosnak Odysseuson elkövetett gyalázkodása; mindeme jelenetek úgy tekinthetők, mint ilyen fajta hozzátoldások. Mi jelenleg megelégszünk azzal, hogy bizonyos általános vonásokban csak jelezzük a toldalékos, kiegészítő természetű énekeket. Gyakran föl lehet őket ismerni utánzásra valló sajátságaiknál fogva; egyszer-másszor az is megeshet, hogy a többé-kevésbé figyelemre méltó, szóról-szóra átvett kölcsönzések is nagyban hozzájárulnak felfödözésükhöz. Emez átkölcsönzések figyelmes tanulmányozása úgy az Iliasban, mint az Odysseiában, egyike a kritika által felhasználható legbecsesebb forrásoknak, midőn ez tájékozást kíván szerezni a költemény egyes részeinek viszonylagos eredetére s korára nézve.

VI.

Nincs kétség abban, hogy az Ilias végleges befejezése vonta maga után s döntötte el az Odysseiáét is. Láttuk, mint növekedett az *Ilias* lassan-lassan a betoldott énekek segítségével s mint végződött azzal, hogy

egy teljes egészet alkosson, a mely már többé nem volt bizonyos elvekbe való ütközés nélkül bővíthető, s láttuk, mint adta meg neki akkor, kétségtelenül a historiai ösztön befolyása révén, mely ezen időkben már ébredezni kezdett, néhány többé vagy kevésbbé sikerült hozzátoldás a véglegesen befejezett költemény alakját. Az *Odyssseia* természetesen szintén keresztül esett eme módosulásokon. Ebben is megvolt az a törekvés, hogy mindinkább és inkább teljes egészet képező költeménynyé alakuljon.

Az *Odyssseia* azon állapotában, melyben az imént írtuk le, terjedelem dolgában eléggé alatta állott az *Ilias*nak. Úgy látszik, hogy az a költő, ki amazt befejezte, át és át volt hatva attól a vágytól, hogy a két költeményt oly hasonlóvá tegye egymáshoz, a mennyire csak lehetséges.

Ennek a költőnek legfőbb alkotása a *Telemachia*, vagyis a mai *Odyssseia* első négy éneke összevéve. Az alapvető, kezdetleges *Odyssseia* meg lévén alakulva, mint azt fentebb elmondottuk, lehetetlen volt, legalább gyökeres átdolgozás nélkül lehetetlen volt magából az *Odyssseus* visszatérését tárgyaló mondából valamelyes olyan anyagot meríteni, mely csak némikép is bevezetésül szolgálhatott volna az *Odyssseia*hoz. A hősnek Alkinoos királynál tett elbeszélései magukkal a bevezetést képező énekekkel tényleg átölelték az egész *Odyssseia* anyagát. A költő a legleleményesebb módon tudta ezt kiegészíteni. Azt a czélt tűzte ki magának, hogy az *Odyssseia*t az achivok visszatérését tárgyaló általános mondai anyagból bővíti ki, azért szerepeltette *Odyssseus* bajtársainak egyikét-másikat, azért beszéltette el ezekkel is saját kalandjaikat. Az ifjú *Telemachos* személyi-

sége nagyon szerencsésen megtette neki azt a szolgálatot, hogy a már meglevő énekesoportokhoz a róla szóló énekeket is új toldásként hozzájuk adja. Elbeszélvén Nestorhoz és Menelaoshoz tett utazását, egészen természetes bevezető részszel látta el a költeményt. Ezen hozzátoldás természetes következménye lett, hogy meglehetősen mélyrevágó átdolgozásokat vont maga után az Odysseia második felében. Minthogy e szerint Telemachos már az előző szakaszban szerepet játszott, vissza is kellett őt hozni Ithaka földjére, miután a költő egyszer onnan elutaztatta; eme körülménynek köszönik létüket azok a közepes szerencsével sikerült hozzátoldások, melyeket akkor jeleztünk, mikor a költeménynek a XIII-ik és XVI-ik énekek között elterülő részeit vettük elemzés alá.

Ha a XXIV-ik ének utolsó jelenetei, vagyis *Odysseus és Laërtes egymásra való ismerése*, továbbá *az Ithaka népevel vívott tusa*, nem oly természetű toldásokat képeznek, a milyeneket éppen az imént említettünk, akkor kétségtelenül szintén ez a költő volna az, kinek az előbb említett két jelenetet is tulajdonítanunk kellene. Tényleg az Odysseia, úgy a mint az a szóban forgó költőnek kezeiből kikerülendő volt, nem volt többé pusztán jelenetek sorozata, hanem már teljes egészét képező cselekvény, kicsinosítva minden részletében, melynek következőleg a végkifejlődést is szem előtt kellett tartania. Ha ez a végkifejlődés még nem létezett, akkor nem lehetett mást tenni, mint hozzá toldani a költeményhez.

A befejezés eme művének köszönhető, hogy az Odysseia olyan költeménynyé vált, mint azt ma bírjuk, leszámítva talán egyik-másik, nem nagy fontosságú utólagos beékelést. Bármilyenek voltak legyen is az eltérések,

melyek az egyes részek között mutatkoztak, maga a költemény külső megjelenése olyan szerkezetre vallott, mintha az egész előre megállapított szigorú terv szerint készült volna. Maga emez egésznek rendezése látszólag olyan volt, mely több eszmélkedésre vall, mint az Ilias egyes részeié. Ennek magyarázata két okban rejlik: először amaz alapvető, legrégibb eszmében, mely Odysseust maga-magát tette vala meg saját kalandjai elbeszélőjévé; olyan eszme ez, mely a költemény legrégibb, alapvető részeinek szerkezetére a lehető legnagyobb befolyást gyakorolta; másodszor amaz eljárási módban, a melyen a költemény a *Telemachia* segítségével kiegészítését nyerte. A népies és költői ösztön és a szükség-szerűség működtenek itt közre, daczára az időbeli nagy távolságoknak. Valósággal nem volt abban a kombinációban, mely ez eredményeket életre hozta, semmi tudományosság, hanem csak természetesség.

HETEDIK FEJEZET.

Szellem és művészet az Odysseiában.

F o g l a l a t.

I. A költemény terjedelme és arányai. A tárgy egységessége; a cselekvény menete. Az *Odysseia* kevésbbé változatos, mint az *Ilias*. — II. Az elbeszélés. Új jellemvonások: kevesebb mozgalmasság és több érdeklődés. A nagy jelenetek: a *Vihar*, a *Kérők halála*. A költemény általános hangja: a hasonlatok ritkasága, az elbeszélés valószínűsége és finomsága. Az ember és a természet; Eumaeos lakása. Képzelem. A természetes a csodálatosban: a *Kyklops*. — III. A személyiségek: Odysseus; jellemének költői és erkölcsi értéke; kimagasló szerepe a költeményben. — IV. Másodrendű személyiségek: Odysseus hozzátartozói, Telemachos, Eumaeos és Philoitios; ellenségei, a *kérők*. Legendaszerű személyiségek: *Alkinoos*, a vendéglátó király; Nestor és Menelaos. — V. A nők: Penelope, Areté és Helena; Nausikaa. — VI. Az istenek az *Odysseiában*. Egyetértőbbek s erkölcsösebbek, mint az *Iliás*ban. A részletekben való eltérések. Athene szerepe. — VII. Az *Odysseia* nyelvezete.

I.

Művészeti szempontból tekintve, miben hasonlít az *Odysseia* az *Iliáshoz*? Miben különbözik tőle? Kísértsük meg itt teljesebbé tenni és szabatosabban kifejtteni mind-

azt, a mi e tekintetben már a megelőzőkből mintegy természetszerűleg kidomborodik.¹

Az *Odyssëia* a maga egészében véve éppen úgy egy szempillantással áttekinthető, εἰςὅσονπτον, költemény, mint az *Ilias*. Mind a kettőnél ugyanaz a terjedelem és ugyanaz a mérték a mesében: ha az ember bármelyiket olvassa megszakítás nélkül, a költemény végeig úgy jut el, hogy semmi lényegeset sem feledhet el. Valamint az *Ilias*, úgy az *Odyssëia* is természetszerűleg oszlik akkora jelenetekre, hogy úgy látszik, miszerint ezen jelenetek terjedelme már elvileg meg volt határozva a nyilvános szavalásoknál bevett szokások által. A szóban forgó jelenetek azon utak s módok következtében, a melyeken a költemény véglegesen megalakult, sokkal könnyebben oszlnak mintegy önnön-maguktól bizonyos csoportokra, mint az *Ilias* jelenetei, és ez a szinte önkéntesnek látszó csoportosulás még inkább segítségére jön az emlékező tehetségnek a tekintetben, hogy az események egymásutánját jobban megtarthassuk. Innen van, hogy az *Odyssëia* egyike a legvonzóbb epikai költeményeknek s talán az a költemény is egyúttal, hol az ember a lehető leggyorsabban és minden erőmegfeszítés nélkül menten képes tájékozódni. Ez egyik főérdeme,

¹ A homerosi két költemény között meglevő különbségeket már az ó-korban is elég élénken érezték, úgyannyira, hogy két alexandriai műbíráló, Xenon és Hellanikos, a „chorizontes, elkülönzők“ névre tettek szert annak révén, hogy nem akarták az *Odyssëiát* is Homeros művének elismerni; ezek véleményét Aristarchos hevesen megtámadta. E tárgyra bővebb felvilágosítás található Sengebusch művében, *Homérica dissertatio prior*, pag. 56 et sequ. Az ily alakban fölvetett kérdést megvitatták még Seneca idejében is (*De brevitate vitae*, 13.) A chorizontes, kik az ó-korban kis számmal voltak, bizonyára a maguk részére hódítottak sok újabb-kori műbírálót.

hogy az embernek kevés fáradságába kerül a költeménynyel való alapos megismerkedés.

Mit kell gondolnunk mindamellett az egyes részek arányosságáról? Az elemzés megmutatta nekünk, hogy az Odysseiában az egyes külön jelenetek mily kevésbé állnak helyes arányban azzal a befolyással, a melyet különben a cselekvény menetére gyakorolnak. Az *Iliasban*, az igaz, azt látjuk, hogy a másodrendű epizódok is meglepően hatalmas arányokban vannak kifejtve; de viszont a költemény nagy jelenetei, azok, a melyek leginkább magukra vonják tekintetünket, egyúttal a legszükségesebbek is; de természetes dolog is ez, mert a cselekvényt a teremő művész mindjárt eleinte a maga egész nagyságában rajzolta meg. Az *Odysseiával* nem áll a dolog ugyanígy. Itt, a mint az imént láttuk, nyilvánvaló, hogy az egyes részek inkább amaz érdekesség következtében választattak meg s dolgoztattak föl, a melyet magukban véve képesek voltak kelteni, nem pedig annál a szoros viszonymnál fogva, melyben a főcselekvénynyel állottak. Mindjárt a költemény elején meglepő példák erre a *Telemachia* hosszadalmas elbeszélései. Azután íme ott van a költemény középpontja, vagyis Odysseusnak a phaeákokhoz való megérkezése, a náluk való tartózkodása, a hol úgyszólván minden epizódyszerű, ha csak kivételnek nem tekintjük a VI-ik ének azon szakaszát, hol Nausikaa szerepel. A költemény második felében vajjon ki nem érzi, hogy az Eumaeossal történt beszélgetés terjedelme mennyire nincs helyes arányban annak drámai fontosságával? Ugyanez mondható az Odysseus és Penelope között végbement beszélgetésről is. Úgyannyira, hogy egy vagy két kivétellel általánosan elmondható, hogy a legismeretesebb és legbővebben kifej-

tett jelenetek egyúttal azok a jelenetek is, a melyek a költemény főcselekvénye tekintetéből a legkönnyebben volnának nélkülözhetők. Olyan tény ez itt, a melyet nem lehet eléggé hangsúlyoznunk. Mikor az *Odyssseia* szerkezetét úgy dicsérik, mint a mely tudományosabb, művésziebb az *Iliásé*-nél, egyszerűen téves útra vezettetik magukat a pusztá látszat által. Igazán szólva, eme tudományos szerkezet tényleg nincs meg sem az egyikben, sem a másikban, hanem voltaképen úgy áll a dolog, hogy az *Ilias* alapjait sokkalta hatalmasabb kéz vetette meg; ennek köszönhető a szerkezet véghetetlen egyszerűsége. Az *Odyssseia* ellenben, a mely már eredetileg bizonytalanabb kézzel volt rajzolva, alkalmas volt bonyodalmasabb, de kevésbbé mély combinatiókra, következőleg az *Odyssseia* tisztább bepillantást enged emez idők költőinek lelki állapotába, kik előtt maga a főcselekvény általán igen csekély fontosságú volt, és kik egy-egy jelenethez inkább az érdekességnél fogva ragaszkodtak, melyet az illető jelenet mintegy önként kínált nekik.

De a mi az arányokat illeti, az *Odyssseiában* tényleg nagyobb szabadságra kínálkozott alkalom, mint az *Iliasban*. Továbbá az *Odyssseiában* nem is akkora szükség az egyes részek szoros összefüggésére, mint amott. Az egész *Ilias* egyetlenegy erkölcsi helyzetből, hogy úgy mondjuk, egyetlenegy szenvedélyből fakad; nem lehet tehát eléggé csodálni annak a lángszellemnek hatalmát és termékenyítő hatását, mely oly ügyesen ki tudta zsákmányolni a monda által nyújtott ezen helyzetet, mely mindjárt eleinte oly érdekessé tudta tenni, és a mely oly hatalmas erővel ki tudta domborítani előadásának két vagy három phasisát. Az *Odyssseiában* a költemény ese-

ményei nem egyetlenegy erkölcsi situatio következményei, a mely helyzet már mindjárt kezdetben föl volna vetve. Odysseus végzete független az ő saját akaratától; legalább nagyobbbrészt független; ő viseli végzetét, de nem csinálja; éppen ennek következménye azután, hogy a főcselekvény különböző phasisai sokkal lazábban függenek össze egymással.

Mindamellett az *Odysseia* egységessége szembeszökő, és Aristotelesnek igaza volt, midőn olyan megvilágításba helyezte, a mint tényleg cselekedte. De ezen egység nem köszönhető, mint az Iliasnál, egyetlenegy szerzőnek: három kimagasló költő közös művének kell azt tekintenünk, kiknek egymásután következő inventióját megkülönböztettük a mai Odysseiában. A legrégibb költő az, ki az *Odysseus elbeszéléseit* s a phacákoknál való tartózkodását megalkotta; emez énekekben van letéve a költemény csirája, a mennyiben Odysseus egy szívét-lelkét átjáró gondolattal van benne fölruházva; ez az uralkodó gondolat, hogy visszatér saját tűzhelyéhez; az általános egység ennek a költőnek sokkal többet köszön, mint akármely másiknak. Ez után az első költő után a második szakasz főbb énekeinek szerzője tovább fejlesztette eme csirát, midőn pontosan azt vette költeménye tárgyául, hogy Odysseus emez uralkodó gondolatát, a hazatérést, megvalósítsa; ennek a költőnek köszönhető, hogy a hős kalandozásai egy teljes egészszé alakultak, mert ő adta meg nekik a természetes bevégződést. Itt van végül a Telemachia költője; róla sem mondható a legkevésbé sem, hogy félreismerte vagy figyelmen kívül hagyta volna ezt az egységességet, sőt inkább annak erősítésén fáradozott, mikor már azonnal a költemény elején sejtette és vágy alakjában kifejezhette Odysseus haza-

térését és a kérőkön való boszúállását, melyek a költemény végső kibonyolódását képezik.

De daczára ennek az értelmes együttműködésnek, nemcsak hogy az *Odysseia* eseményei lazábban függnék össze az *Ilias* eseményeinél, hanem még kevésbé tömörök is azoknál. Akárhány legyen is az *Ilias* epizódjainak száma, maga a költeménynek szövedéke sokkalta sűrűbb, zártabb. Valamennyi kimagasló eseménye rövid időközökben nyomon követi egymást. Zeus ígérete után, melyet Thetisnek az első énekben tett vala, egészen Hektor haláláig, mely a huszonkettedik énekben történik, nem múlik el több, mint öt nap. A tekintélyes terjedelmű elbeszélésben is gyors léptekkel halad előre a főcselekvény; ez magából a dolog természetéből folyik: a fölhevült szenvedélytől alkotott helyzet rohamosan teremti meg következményeit. Mikor az alapvető adatok kibővítésére került a dolog, zsúfoltan egymás hegyé kellett halmozni a másodrendű jeleneteket ama főbb jelenetek között, melyek egymástól amúgy is csak csekély közökkel voltak elválasztva. Így hát maga az elbeszélés, a költemény meséje is meg van terhelve, sőt ezen megterhelés helyel-közzel egyenesen a túlzásba csap át. Ellenkezőleg az Odysseiában a főesemények valamivel többet töltenek ki harmincznapnyi időköznél; ez hatszorta hosszabb időtartam, mint az *Iliasé*; és még azt is meg kell jegyeznünk, hogy az *Odysseia* eseményei nem is rúgnak valami nagy számra, mert Odysseusnak a szó valódi értelmében vett kalandozásait, úgy a mint azok az elbeszélés alakjában élénk vannak tárva, a költő úgy gondoltatja velünk, hogy azok tiz éynyi időközt töltenek ki, a mely tiz év a költeményen kívül esik. Ha az *Ilias* szinte a túlságig meg van zsúfolva eseményekkel, az Odysseiáról talán

azt mondhatjuk, hogy ott nincs elég esemény. Az előadás a tárgyhoz arányítva, túlságosan hosszúra van nyújtva s az ember szinte azt volna hajlandó hinni, hogy egyik-másik részen megérzik a költő azon törekvése, hogy a költeményt anyagának csekélyebb volta daczára is olyan arányúra nyújtsa, a mekkora terjedelemnek az *Ilias* bizonyos tekintetben állandó mintája gyanánt szolgált.

A mennyivel hátrább áll az *Odysszia* az *Ilias*nál szerkezet dolgában, épp annyival marad alatta változatosság tekintetében is. Ez annyival is méltóbb figyelmünkre, mert ha már pusztán tárgyat vennők is szemügyre, már e szempontból is azt várnók, hogy ellenkezőleg üt ki a dolog. Az *Ilias*nak egész cselekvénye egyetlen térsegen, a táborban folyik le; azt hinnők, hogy szemeink előtt nem történhetnének más események, mint pusztán harci dolgok, hadi jelenetek. Az *Odysszia* eseményei ellenben több, egymástól nagyon elütő színtereken hömpölyögnek tova, majd a végtelen tengeren, majd valamely csodaszerű szigeten, majd a mezőn, majd Odysseus palotájában. De ez itt mind csak inkább külső változatosság, mintsem mélységes. Az, mi a költőnek magának lelke mélyéből törne elé, a mi neki saját találmánya volna, kevésbbé található meg az *Odyssziában*, mint az *Ilias*ban.

Az egész Telemachián ugyanaz az egy hang volna végig, a mely a költemény eme részének aránylag rövid volta daczára, semmi módon sem bír szakítani ezzel az egyhangúsággal. De leginkább érezhetővé válik a változatosságnak eme hiánya a tizenharmadik ének elejétől s meg is marad egészen a költemény végeig. Benne nem találjuk meg, mint az *Ilias*ban, azokat az

élükre állított hatalmas dolgokat, azokat a kedves és megindító jeleneteket, egyesítve a szenvedélyek tüztől forrongó jelenetekkel, hiába keressük az előadási módnak és hangnak azokat a különféle árnyalatait, melyek a hallgató figyelmét egy pillanatra sem engedik lan-
kadni.¹ Semmi sem vet élénkebb világot e két költemény korbéli különbségére, mint ez a körülmény. Mikor az *Ilias* megszületik, az epikai költés még teljes ifjúkorát élén, minden egyes költő alkotó kedvének szabad szárnyalást enged; ellenkezőleg az *Odysseia* idejében a hagyományok már mind inkább és inkább kötelezőkké váltak; a költői művészetnek már megvannak irányadó szabályai, melyek útját megkönnyebbitik ugyan, de a könnyebbités az eredetiség rovására történik: a költő kevesebb erőfeszítéssel alkothat, de a dolog természetes következménye szerint kevesebbé is üti rá alkotására saját egyénisége bélyegét.

Hozzá tehetjük még, hogy az *Odysseia* már Aristoteles és Longinus jól ismert megjegyzései szerint is kevésbbé drámai, mint az *Ilias*.² Amott a cselekvényt gyakran az

¹ Harpe e tárgy fölött gyakorolt kritikája nem is olyan igazságtalan, mint némelyek itt-ott megjegyzik, bár egy kis túlzástól sem ment, a mint első tekintetre kivethető. „Az *Odysseia* menete, mondja ő, fárasztó, bágyadt. A költemény kalandozásokról kalandozásokra vontatva húzódik, a nélkül, hogy valahol valami bonyoldalmi csomót kötne, mely magára vonná figyelmünket és eléggé fölébresztené érdeklődésünket. Penelopénak és Telemachosnak situatiója ugyanaz huszonnég éneken át stb.” (*Cours de littérature*, IV. lap, első szakasz). Ez az állítás inkább kemény szavakkal van kifejezve, de el nem vitatható, hogy alapjában véve igaza van.

² Aristoteles, *Poetika* cz. 24: Ἡ μὲν Ἰλιάς . . . παθητικόν, ἡ δὲ Ὀδύσσεια . . . ἡθικόν.

elbeszélés szorítja ki helyéből.¹ Véleményem szerint nem lehet tagadni, hogy a költemény csakugyan nem egy helyen fáraszt vontatottságával; helyenkint valóban érezhető a költemény folyamán az, mit a *Fenségesről* című munka írója Homeros öregségének tulajdonít, de a mit mi a magunk részéről az epikai költészet még kevésbé érezhető, de a valóságban mégis létező hanyatlásának szeretnénk nevezni, olyan hanyatlásnak, mely az Ilias által elért óriási hatás után vált érezhetővé.

II.

A két költemény közt mutatkozó emez általános különbségekre még magában az elbeszélésben is rátalálhatunk. Nem mintha az *Odysszeia* elbeszélő művészlátása más természetű volna, mint az *Iliasé*: az eljárási mód az elbeszélés megszerkesztésében, azt elvinni egészen a végéig, azt változtatossá tenni, egy szóval az ösztönszerű vagy hagyományos eljárások egybevágása egyik költeménynél sem mutat szembeötlő eltéréseket. A mi az Odysszeiában mégis az újság ingerével hat, az nem az elbeszélés alakja, hanem az elbeszélő nagy szellemi képessége.

A szó valódi értelmében vett nagy jelenetek, melyek

¹ A *Fenségesről*. VII. fejezet (Boileau fordításában): „Innen van véleményem szerint, hogy, mert Homeros az ő Iliasát lelki képességeinek teljes viruló erejében költötte, eme művének egész valója telidesteli van cselekvénnyel, míg ellenben az Odysszeia legkiválóbb részei az elbeszélés terén mozognak, mely már inkább megegyezik az öreg ember lelki állapotaival: úgy hogy ez utóbbi művében a nyugvóra szálló naphoz lehet őt hasonlítani, melynek még mindig megvan ugyanaz a fenségessége, de sugarainak nincs többé sem az az égető heve, sem az az ereje.”

képzelő erőnket szédítő magasba ragadják és a melyek szívünk mélységeit megrázzák, az *Odysseiában* éppen oly ritkán fordulnak elő, mint a mily gyakoriak voltak az *Iliasban*. És azt sem lehet mondani, hogy ez vele jár a tárgy sajátságával, vagy hogy maga a dolgok természete hozza így magával. Ugyanazt az anyagot lehetett volna tárgyalni egészen más módon is. Könnyű lett volna valamely lángszellemű költőnek, mint a hogy az *Ilias* alapvető énekeinek költője tette, újabb epizódokat találnia föl, melyek a nélkül, hogy a főcselekvény legenda-szerű menetét megváltoztatták volna, egészen más külsővel ruházták volna föl a költeményt. Minden megerőltetés nélkül elképzelhetünk magunknak olyan *Odysseiát*, hol az ide-oda való utazásoknak kisebb szerep jutott volna, hol az Eumaeosnál való tartózkodás úgyszólván csak jelezve lett volna, és a mely az Odysseia minden erejét majdnem kizárólag csak a bosszúállás festésére összpontosította volna, megtoldva, gyarapítva néhány patheticus jelenettel; a tragikai költemény egy faja lett volna belőle, melyet a harci lelkesülés lehetete lengett volna át, valamely olyanforma költemény, mint egy hellenizált *Nibelungen*. Ha az *Odysseiát* is ugyanazon költő alkotta volna, ki az *Iliast*, véleményünk szerint az ilyenfajta költeményt teremtett volna belőle. Nem vagyunk képesek teljes bizonyossággal elgondolni magunknak mindazt, mit tudott volna ennek a költőnek hatalmas képzelő ereje ebből a tárgyból alkotni, de abban az egyben bizonyosak vagyunk, hogy ő így vagy amúgy módját tudta volna ejteni, hogy művét telidesteli töltse az *Iliasban* nyilvánuló hatalmas, férfias indulatokkal. Annyi világos, hogy az Odysseia költői közül egyetlenegyben sem volt meg ez az őrzöngő indulat s a gondolatok eme

szédítő szárnyalása. De az is kétségen kívül áll, hogy maguk a változott idők, mikor költeményüket alkották, egészen más ízlésre kényszerítették őket. Lépten-nyomon azt látták, hogy most már kevésbbé csodálják a harezi erőt és az indulatok gyors és féktelen kitörését, mint a megelőző időkben; most már mind jobban és jobban elfordultak a harezi erőszaktól; nap mint nap után többre kezdték tartani azokat a tulajdonságokat, melyek a békés polgári élettel járnak, az igazságosságot, az értelmességet, a társasulásra hajló szellemet. Ettől kezdve minden dologban emberiesebbé kezdett válni az eszmény. Így történt, hogy talán magában a költészetben is kevesebb zordonságot, kevesebb óriási nekihevülést kerestek, hanem ezek helyett több finomságot, több választékos megfigyelést, több valószínű apró részletet, a kíváncsiságot kielégítő dolgot vártak tőle. A szellemi gyönyörködés mind jobban és jobban kiszorította az érzelmi kedvtelést. A hallgatóság bizonyára még mindig azt kívánta a költőtől, hogy szívét megindítsa, de a közönség most már többre kezdte becsülni a mérsékeltbb lelki izgalmat, mely az értelemnek is megadta a módot, hogy okulhasson és jól megismerhesse azon dolgokat, melyekről a költők neki beszéltek. Az epepeia, hogy tetszésüket megnyerje, kénytelen volt hát mind jobban és jobban közeledni a történelemhez, vagyis más szóval a valósághoz.

Az egész Odysseiában nincs több két olyan jelenetnél, melyek fenséges vagy rémséges hatásuknál fogva az Ilias bizonyos szakaszaira emlékeztetnének bennünket; ezek egyike a vihar leírása az V-ik énekben, a másik meg a kérők lemeszárlása a XXII-ik énekben. Az előbbiben szakasztott az a fajta fenségesség nyilatkozik meg, melyre az *Iliasban* hívtuk föl a figyelmet; néhány egy-

szerű és megkapó hatás, melyet egy-két hatalmas erővel odavetett vonás hoz létre, melyek annál jobban kidomborodnak, mivel a leírás kevésbbé van terhelve az apróbb részletekkel; az a jelenet, mikor Poseidon vihart támaszt:

Így szólván, sűrű fellegeket vont össze az égen
S föl kavará a vizek fenekét hármasszigonyával.
Fölveri minden szél viharát s felhőkbe borítja
Az eget és földet, s a vak éj leborúl az egekből;
Együtt zúg Euros s a Notos viharos Zephyrossal
S felleggűző Boreas hullámhegyeket vet a partra.¹

Majd valamivel tovább így folytatja, a mint a hullámok ide-oda hányták Odysseus csónakját:

„Azt a habok hányták a vizek sodrán ide s arra,
Mint mikor őszi szelek hajtják a mezőn a katángot,
És a katángtövisek sűrűen egymásba tapadnak:
Úgy vitték a hajót a szelek most erre s amarra;
Egyszer a Nótos adá Boreasnak hányni-dobálni,
Másszor meg Zephyrosnak adá Euros, hogy az űzze.“²

A viharoknak minden borzalmassága, minden felforgató ereje mintegy össze van itt gyűjtve néhány szóban. És a nagyszerűségnek eme benyomását nemcsak az elbeszélés egyik-másik szakasza hozza létre, hanem megmarad az az előadás elejétől annak végeig. De azonkívül, hogy ez a körülmény az Odysseiában csak kivételes, el kell ismernünk, hogy ugyanott már fel-feltűnedeznek az epikai előadás új sajátosságai is. Bármily fontos legyen is magában a felbőszült tenger eme gyönyörű leírása, van

¹ Odyss. V. 290. s köv.

² Odyss. V. 327. s köv.

valami ebben a részletben, mely már előlegesen is magára vonja az ember figyelmét, és ez a valami mind-annak finom és érdekes elemzése, a mi a vihar alatt Odysseus kebelében véghez megy. Az Ilias egyetlenegy részében sem lehet megtalálni az egymást követő érzelmek fokozatos fejlődésének ezt a szabatosan keresztültvitt rajzát, mint a milyen itt ezt a kétszáz sort betölti. És itt nemcsak a kiválóbb lelki mozgalmakról van szó, a milyenek az elcsüggedés érzete, az akarat-erő visszatérése, a kétségbeesés, az állhatatosság, a hősie erőfeszítés, a könnyörgés, az öröm ujjongó kitörése; minden egyes phasisban hány, de hány változatos mozzanatot lehet megkülönböztetni! Mennyire kedve telik a költőnek ebben a mindig igaz elemzésben, a melyben annyira kitünik. Kövessük csak őt nyomról-nyomra; kísérjük csak figyelemmel, mily lángszellemüleg tud mindig újabb és újabb körülményeket alkotni; semmi aprólékoskodás bizonyára, de mekkora finomság mégis ebben a mindannak daczára hatalmas arányú festésben!

Ha áll ez a vihar nagyszerű jelenetének leírására, mennyivel inkább áll még a kérők lemeszárolására! Az Iliassal szemben itt tapasztalható eltérés annál meglepőbb, mert itt a két költemény tárgya eléggé hasonlít egymáshoz. Emlékezzünk csak vissza amaz epikai csatákra, a melyeket már a megelőző fejezetekben tanulmányoztunk vala! Nem merítettük-e azt a meggyőződést, hogy magukon a csatazó hősök személyes szenvedélyein kívül minden egyes csatajelenetnek megvolt a maga sajátos élete, mozgalmassága? A napnak különböző órái, a véres viadatok különféle eshetőségei, különösen pedig az istenek be-beavatkozása a maguk során és rendjén, drámai változatosságokat öntöttek a tusák elbeszélésébe.

A viaskodó hősök személyes tusáinak háttérében sejtelmesen ott látszott valami rettenetes nagy dolog: maga a férfiölő ütközet a maga kétszeres borzadalmaival és a győzelem bizonytalan kimenetelével. A kérők le-mészárlásának nagy jelenetében pedig semmi hasonló vonásokra sem bukkanunk. A conceptio ereje itt leginkább két mozzanatban nyilatkozik meg: egyik az elején, Odysseus csodálatra méltó maga-megismertetésében szemlélhető, a másik meg akkor, mikor az elbeszélés vége felé az öldöklés be van fejezve, mikor szemeink elé tárul a holttestekkel telehalmozott udvar és a vértől áztatott férfi-terem. A mi magát az összeütközést illeti, az leginkább a jellemelek pontos tanulmányozásával és a sorsfordulatok lángeszű inventiójával lep meg bennünket. A költőnek legnagyobb sikere abban áll, hogy bemutatja nekünk egyrésről Odysseus engesztelhetetlen gyűlöletét, mely komoran borong, de biztos bosszúja felől, másrésről pedig, hogy élénk színekkel ecseteli a kérők váltakozó érzelmeit, megborzadásukat, dugába dőlt védekezésüket, kétségbeesésüket; ezekből az elemekből alkotja meg a költő drámáját s az, mit létrehoz, valóban csodálatra méltó. De az így megalkotott epepeia már előre sejteti velünk a történelem közelgő fellépését.

Vajjon azt akarjuk-e az előbbiekkal mondani, hogy az *Odyssseia* előadásából átalán hiányzik a nagyszerűség? Semmisem esik távolabb szándékainktól. De ez a nagyszerűség sokszorta nyugalmasabb és egyenletesebb. Az *Ilias* csodálatra ragad bennünket, hatalmába keríti lel-künket és hatalmasan felmagasztosítja. Az *Odyssseia* ellenben szeliden emel föl bennünket a szendébb költészet országaiba, hol szemeink elé hatalmas arányú és érdekes perspectivákat tárva bonyolódik le előttünk.

Ez a különbség, hogy úgy mondjuk, külsőleg bizonyos jellegzetes sajátágként jelentkezik előttünk, a mely körülményre már elég gyakorta történtek utalások. A hasonlatok az *Iliasban* igen tekintélyes számmal fordulnak elő, de viszont az *Odysseiában* fölöttébb gyér számmal akadunk rájuk. Vajjon nem abban rejlik-e ennek oka, hogy a hasonlat, úgy a mint azt régibb költők alkalmazták, bizonyos tekintetben ragyogó eszményítése volt a dolgoknak, a mi az új izlés igényeinek nem felelt meg többé. A kérők lemeszárlásának nagy jelenete bizonyára elég sok alkalmat szolgáltatott volna a költőnek, hogy a hagyományos eljárást gyakorta igénybe vegye, és mégis teljesen elhanyagolta. Maga az összeütközés az első háromszáz sorban van elbeszélve, még pedig egyetlenegy hasonlat nélkül, és csak a vége felé történik meg, hogy a költő kivételesen visszatér a régi módszerhez azon végből, hogy a legyőzöttek szörnyűséges szétszórását és a győzők nekibőszülését annál élénkebben fesse.¹ De ezzel még nincs elmondva minden; nemcsak hogy a hasonlatok sokkalta gyérebb számuak az *Odysseiában* mint az *Iliasban*, hanem azonkívül még az előbbiben található hasonlatok egészen más természetűek is. Ezek a hasonlatok legtöbbször nem arra szolgálnak, hogy az eposz anyagát nagyobbítsák vagy az elbeszélés csinosbításához hozzájáruljanak, hanem hogy az előadott dolgokat megértessék. Mikor például Odysseus társai segítségével belefúrja az izzó dorongot a Kyklops szemébe, a költő ácsmesterhez hasonlítja őt, a ki hajófát fúr keresztül a fúróval, és a szerszám mozgását is szemlélteti velünk, mikor leírja, mint pörgetik a munkások a fúrót

¹ Odysseia XXII. 299—309.

szíjjal, két oldalról fogva a végét s a fűrő folyton forog.¹ Ez már a pontosság hajhászására vall, a mely körülmény eléggé bizonyítja, hogy a költészetben a szabatos leírás iránt táplált igények felül kezdenek kerekedni az eszményítési vágyakon. Még érezhetőbbé válik ez, mikor a költő mindjárt alább leírja a Kyklops rettenetes megsebesülését:

„... s recsegett a tüzes rúd szemgyökerében,
Mintha kovácsemler fejszét, bárdot vet a vízbe,
És a hideg vízben sistergve keményszik aczellá,
Mert a vas így lesz csak nagy-erőssé, sziklakeménynyé:
Sztintúgy sistergett a dorong végén szeme gömbje.”²

Ha az Odysseia szóban forgó helyét az Ilias valamelyik költőjének kellett volna tárgyalnia, véleményünk szerint biztosra vehető, hogy ő nem így bánt volna el ezzel a leírással. A mi annak a költőnek figyelmét megragadta volna, bizonyára ama törekvés lett volna, hogy valamely merész és megkapó hasonlattal szemlélhetővé tegye a hirtelen fájdalom rettentő fokát, mely az óriást meggyötri, vagy hogy megrendítő jajkiáltásainak átható erejét rajzolja előttünk. Az a költő ösztönszerűleg a drámai erőt kereste volna ott, hol az Odysseia költője inkább a leírás szabatosságára törekszik.

Ha azonban ezen új eljárási mód bizonyos oldalról tekintve alatta áll a megelőzőnek, viszont azt is el kell ismernünk, hogy a költőknek olyan segédforrásokat bocsátott rendelkezésükre, a melyeknek bőségesen megvan a maguk becses volta. A mit a költők az előadás nagy-

¹ Odysseia IX. 384—388.

² Odysseia IX. 391—394.

szerőségében vesztettek, azt viszont megnyerték a kelemesség dolgában. Az *Odysseia* azon énekei, melyek *Odysseust* *Eumaeos*nál mutatják be nekünk, igazán az új költészet beköszöntését jelzik. A költeménynek eme szakaszában találkozunk talán a legkevesebb cselekvénnyel; de viszont ez a költeménynek azon része, hol a legfinomabb módon érezhetővé válik azon körülmény, a mit az *Odysseia* voltaképen való érdemének lehetne mondanunk. Az *epopeia* megőrizve a veleszületett előkelőséget, itt úgyszólván családiassá változik; a költő teljesen közel jár ahhoz, hogy elmesélővé váljék; kedvét leli még a legkisebb dolgokban is, és nagyon jól ért ahhoz, mint kell belőlük kiválogatni azt, mi bennök kedves vagy megindító akad. A szántó-vető életviszonyai, melyekről az *Ilias*ban csak helylyel-közzel volt alkalmunk egy-egy halvány fogalmat szereznünk amaz oldalpillantások révén, melyekről az *Ilias* elemzésekor szólottunk vala, itt már sokkal nagyobb fontossággal vannak felruházva. Kétséget sem szenved, hogy a mezei élet még itt is csak a jelenetek háttéréül szolgál, és hogy a cselekvény marad meg mindig a földolognak úgy magára az elbeszélőre, mint mi reánk magunkra nézve is. De a jelenetnek eme háttere nem pusztán közönyös dísz gyanánt szolgál: különös bájat kölcsönöz ez a cselekvénynek és elég kellemesen foglal el bennünket arra, hogy egy kissé lassabban mozoghasson a nélkül, hogy a lassúság miatt még csak eszünkbe is jutna az elégedetlenség. Ugyan ki ne tudná megbocsátani a görög *epopeiának*, hogy egy kissé elfeledkezett az eszményi nagyszerűség hagyományos követelményeiről, csakhogy lerajzolhassa előttünk, a mint tényleg meg is cselekszi, a jó *Eumaeos* mezei tanyáját?

„Ott ült már a kanász kunyhója hűvös pitarában,
 Hol magasabb téren a palánk terjedt vala hosszan;
 Szinte körül lehetett járni a karsu kerítést;
 Ő maga építé nyájának, a mint ura elment,
 Sok termésköböl, s körülültetgette fasorral,
 Nem várván úrnője s öreg gazdája parancsát.
 Kivülről végig ezölöpöt vert mélyen a földbe,
 Jó sűrűen, szépen faragott tölgyfák derekából.
 Bévül az udvarban tizenkét öl vala sorban,
 Jó közel egymáshoz, hol a sertés-csorda tanyázott.
 Ötven fetrengő kocza volt mindegyik akolban,
 Mind anya-sertések, miután a kanok kiszorultak.
 Kan kevesebb volt, mert ezeken lakomáztak a kérők
 S egyre fogyasztották; a kanász meg csak be-behajtott
 Egy-egy szép hizót, a melyik legszebb vala köztök.
 Háromszázötven darab élt még ott a hidasban;
 Négy kuvasz állott őrt az akolnál négy fenevadként;
 Mindenikét a derék kondás táplálta-nevelte.
 Színes ökörbőrrel babrált az öreg kondás a pitarban,
 Hogy sarukat szabjon. Három bojtára meg elment
 Sertésnyájaival, ki emerre terelve, ki arra.
 A negyedik meg a városnak tartott vala éppen,
 Kelletlen hajtván a hizott sertést, hogy a kérők
 Áldozhassanak és a kövér falatot megehessék”.¹

A dolgoknak ezt a családi megjelenítését, mely oly finom s a részletekig oly szabatos, a nélkül azonban, hogy valahol is fárasztóvá vagy zsufolttá lenne, még lépten-nyomon megtaláljuk az *Odysszeiának* eme második felében, és e találkozásban mindég kedvünk telik. Egy-szer a mezei élet tárul elénk, másszor a hosszú-hosszú országút, a nymphák szent forrása, hol az utasok egy kis pihenőre szoktak megállni; ott van a hatalmas palota, tágas termeivel, ott van a nők lakosztálya, ott a rejtet-

¹ Odyssseia XIV. 5—28.

tebb zugok, hol a fegyvereket őrzik; ott a sok mellék-helyiség, hol jönnek-mennek a szolgák s szolgálók. A mezei élet s az az életmód, melyet akkortájt az előkelők házaiban folytattak, számtalan oly változatos, mint érdekes részletekben s leírásokban van elénk állítva. Íme például annak leírása, mikor a sertéscsordát hazaterelik az ólakba, és mikor este a pásztornép ellakomázgat s áldoz az istenek tiszteletére:

„Így szótték-fonták amazok hát ott a beszédet.
Ekkor a bojtárok s a koczák szintén közeledtek
S béterelék a koczák csordáit az ólba feküdni.
A becsukott hizók még jódarabig rőfögének,
Miglen a hű kondás így szólt a kanászgyerekekhez :
„Hozzatok egy kihízott sertést, hogy a távoli vendég
Lakmázzon s mi magunk szintén vígan falatozzunk;
Mert hisz elég a bajunk a fehérfogu sertésekkel,
S mások eszik vígan, a miért mink itt kuczorogtunk“.

Szólt s a kemény érezzel fahasábot vág vala széjjel,
Míg amazok behozák az ötéves jóhusu sertést,
És oda állíták, hol a tűzhely lángja világlott.
És a kanász el nem feledé örök isteneinket:
Sertecsomót vágott a fehérfogu konda fejéről,
Tűzbe veté s buzgón esdett föl a mennybeliekhöz,
Jőjjön már hazaföldre híres leleményes Odysseus.
Most a koczáat a sulyos fahasábbal föbe ütötte
S az vonagolt; azután leszurák s a tűzön sütögették,
Szétdaraboltgatták, a kanász meg a nyers darabokra
Zsirtakarót helyezett, minden tagból szeletelve.
Árpszemet hintvén rájuk, beledobta a tűzbe.
A többi darabokra szelék s nyárshegyre huzák fel,
Óvatosan kisüték s leszedék egy szálíg a nyársról
S asztalkákra veték. Ekkor fölkel a kanász, hogy
Szétoszszon mindent, miután jól tudta, mi illik.
Hét fele osztá szét izes husát a hizónak.

Egyet a Nympháknak s Hermesnek tett vala félre
 Áldozatul, míg a többit szétadogatta közöttük.
 Vendégének adá a fehérfogú konda gerinczét
 Tiszteletételnek; megörült rá bajnok Odysseus
 S szárnyas ígét mondván imigyen szóllott vala hozzá:
 „Vajha Zeus szintúgy kedvelne, öreg, valamint én,
 Kit koldúslétemre ezer-sok jóba' füröszttél.“
 Erre viszont szóltál te némes, jámborszivű kondás:
 „Tiszteletes vendég, mi előtted van, vígan éljed...
 Isten majd csak ad és juttat, kinek ezt, kinek aztat,
 Mit szívében akar, miután mindent tehet isten!“¹

Az embereknek és a dolgoknak ez a családias rész-
 letességekkel való festése, ez a finom gyermekiesség,
 mely oly jól ért az anyag megválasztásához, ez a sza-
 batossághoz való szembeötlő ragaszkodás, ez a mesteri
 művészet, melylyel még a látszólag csekély jelentőségű
 körülményeknek és észrevételeknek is meg tudja adni
 a kellő fontosságot: ime mindaz, mi teljesen új az Odyss-
 seiában és a mit nem lehet benne eléggé csodálnunk.
 Kétségtelenül több lángszellemre volt szükség, hogy va-
 laki ama kavargó nagy harczos tömegeket rajzolja, melyek
 őrzöngve viaskodnak egymással Ilios síkságán; de hogy
 valaki eme kedves képeket annyi bájjal megfesse, ahhoz
 több szellem és majd ugyanakkora költészet vala szük-
 séges.

A másik sajátos vonás az *Odysseia* elbeszéléseiben
 abban a nagy hatásban rejlik, melyet a képzelemre tesz;
 legalább azokról az énekekről föltétlenül elmondhatjuk ezt,
 a melyekben Odysseus a saját bolyongásait maga regéli
 el. A csodálatos kalandoknak ezek a hosszú láncolatai
 egyáltalán nem hasonlók az *Ilias* harcziás jeleneteinek

¹ *Odysseia* XIV. 409—445.

sorozatahoz. A költő abból az epikus elbeszélőből, mi egykoron vala, az Odysseiában regélővé alakult át, még pedig majdnem a keletiek mintájára. Még egy kedves jellemző vonását kell fölemlitenünk az Odysseiának: az *Odyszeiát* a sok csodálatos elem miatt szeretjük meg, a mint az *Iliast* a benne levő hősies szellem miatt kedveljük.

A mi ezen csodaszerűben a legszemszedettebb dolog, az abban áll, hogy az Odysseia két, egymást első látásra kizáró dolgot tud egymással állandóan egyesíteni, még pedig minden erőködés nélkül: eme két dolog az inventio gyermekies egyszerűsége, és a legválasztékosabb erkölcsi valószínűség.¹ Az emberi érzelmeknek az a finom tanulmányozása, melyet az imént a költemény második felének oly kiváló jellemvonása gyanánt emeltünk ki, nyomról-nyomra megtalálható eme csodaszerű kalandozások elregélésében is, csakhogy ez a finomság itt úgy szerepel, hogy a legkisebb akadályt sem gördíti a képzelő erő kecses szabadságának útjába. Igazi gyermekmesék például a Lotophagokra és a Kyklopsokra vonatkozó elbeszélések, de mekkora emberi igazság és mekkora öntudatlannak látszó művészet rejlik ezekben a csodás regélésekben! A Kyklopssal való epizód a legkiválóbb mesterműnek mondható ebben a fajtában. Mekkora, talán ösztönszerű művészettel van ez a phantastikus szörnyeteg mindjárt az elbeszélés elején olyan környezetben föltüntetve, a mely úgyszólván felruházza őt mindazzal a való vonással, a mivel csak természeténél fogva felruházható. Nem látjuk őt magát mindjárt

¹ Itt csak az Odysseus elbeszéléseinek régibb részeit tartjuk szemeink előtt, úgy a mint azokat a megelőző elemzésben megállapítottuk. A mi a későbbi részeket illeti, némi megszorításokkal kellene élnünk.

eleinte ; de ime ott van előttünk barlangja, nyája, szóval mindaz, mi arra vall, hogy itt valaki lakik ; és ezek rajza mellett ott néhány szóval oda vetve a szörnyetegnek bizonyos fajta előleges leírása, szilaj természetének, szokásainak előleges ecsetelése ; mindez mintha csak arra volna szánva, hogy hozzája szoktasson bennünket :

„Már mikoron a közel fekvő tájakra jutottunk,
Legszélén a vizek mellett barlangra akadtunk.
Nagy, meredek száját repkénylombok koszorúzták ;
Bent mekegő nyájak: kecskék s juhok éjjelezének.
Udvar vette körül, ásott nagy sziklakövekből,
Sugárfenyvekből, terebélyes tölgyfatövekből.
Órjás férfi lakott vala bent, távol különödvé
Társaitól, nyáját egyedül őrizve, terelve.
Senkihez el nem járt, a jogot s törvényt kikaczagta.
Szörnyü csodás lénynek született; termetre nem is volt
Ételevő ember, hanem inkább sziklamagaslat,
Kit sűrű erdő föld s szomszédai közt kimagaslik“. ¹

Íme, jól kivehető, milyennek képzelte a gyermekies monda ezt az óriást még a költő kortársainak idejében, de a regélő ügyessége csak a távolba vetett pillantás révén mintegy sejteti velünk eredeti alakját. Ez az ember-hegy az összes következő jelenetekben egyszerűen a vad-ember egy fajtájává alakul át, kinek óriásszerű alakja van, természete műveletlen és kegyetlen durvaságokra hajló, kinek veleszületett vadállatiasságát mindamelletts mérsékli a nyájához való családias ragaszkodás egy neme. Így elképzelve a Kyklops többé nem egyszerű szörnyeteg, mely csak a kis gyermekek ijesztgetésére való, hanem valósággal eleven lény, melyet teljesen

¹ Odysseia IX. 180—192.

elgondolhatunk magunknak, melyet képzelünk el tud fogadni lehetséges gyanánt, a mely tehát már kezdettől fogva érdekel bennünket s egészben véve föl bírja bennünk kelteni a borzongás érzetét. Emez átalakulás az elbeszélés folyamán mintegy észrevétlenül megy végbe a jól megválogatott apró részletek segítségével, milyenek a beszélgetésbe való bocsátkozások, a melyek első tekintetre elég egyszerű eszközöknek látszanak ugyan, de a melyek alkalmazásával az elbeszélő lassan-lassan úgy tünteti föl előttünk ezt az oktan szörny-alakfélét, mint a melyben mégis van némi kedély, olyan félig emberi, félig vadállati természet, melyben alkotásához illő ösztönök forrongnak. Íme az ok, hogy mennyire nem ütközhetünk meg aztán annak láttára, a mint az óriás hozzánk hasonló emberi alakká kezd átváltozni, éppoly elevenné, éppoly természetessé, a milyenek ugyanazon elbeszélésben Odysseus és társai is.

De bármily alakban, bármily oldalról képzeljük is magunk elé a homerosi előadást, úgy mint az az Odysseiában jelentkezik, mindig csak vissza fogunk térni ama legkiválóbb érdeméhez, mely a természetes iránt való finom érzékben és a legkényesebb igényeket is kielégítő valószerűségben rejlik. Ebben rejlik oka egyúttal annak is, miért tudta magát ez a csodálatos szerkezetű mű oly mélységesen belopni az ó-kori görögség szívébe, mielőtt még a többi nemzeteket is elbájolta volna. Az *Ilias* volt a par excellence heroikus költemény, az a hősköltemény, melyben a nemzeti szellem szüntelenül tudatára ébredt legkiválóbb becses tulajdonságainak; de az Odysseia egyúttal maga volt a kedves elmerengés, mely a képzelmet kecsességével elbájolva, magasabb szárnyalásra emelte, és ez volt az ősrégi, mester-

kéletlen, egyszerű életnek legmegigézőbb képe, a mely képben a kimondhatatlanul sok finomság a legkellemesebben egyesült a legnagyobb gyermekdedséggel.

III.

A mit eddig az *Odysseia* előadásáról elmondottunk, mindaz bizonyos általános tekintetben elég jól alkalmazható a benne szereplő személyiségekre is.¹ Csakhogy ezek kevésbbé erős vonásokkal vannak megrajzolva, mint az *Ilias* személyiségei; bennök inkább a finom, választékos és gyakran családias valóság az, mi tetszésünket megnyeri, s éppen az említett tulajdonságok révén különböznek az *Ilias* hőseitől még akkor is, ha velük egyenlő helyzetekbe kerülnek is.

Odysseus méltó főhőse a költeménynek, melynek úgyszólván összes súlya mindvégig rá nehezedik. Semmi szín alatt sem lehet kétségbevonnunk, hogy mielőtt az *Odysseia* alapvető énekei megszülettek volna, *Odysseus* főjellemvonásai már elég határozott körvonalakkal meg voltak alkotva nagyjában ama költői elbeszélések, mondák révén, melyek már ekkor széltében-hosszában közéletnek örvendtek vala. Már az *Iliasban* úgy van feltüntetve, mint ki ugyanakkor derék is, leleményes is; az erélylyel párosult okossága és leleményessége felől táplált jó vélemény már ekkor szilárdul meg volt állapítva; mindamellert emez állandó jelzőjét, hogy „πολύτλος“

¹ Hayman *Odysseia*-kiadása az E betű alatt foglalt függelékben elég részletes elemzését nyújtja a szereplő személyiségeknek részletesen fel van tüntetve a főszemélyek jelleme: *Odysseusé*, *Penelopeé*, *Telemachosé*, *Pallasé*, *Antinoosé*, *Eurymachosé*, *Mene-laosé*, *Helenáé*.

(sokatszenvedett) még semmivel sem látjuk igazolva; ez pedig az Odysseiában ugyancsak elég alkalommal előfordul. Ha ez az állandó jelző nem utólagosan került bele az *Iliasba* az *Odysseiából*, a mit mi különben kevésbé valószínűnek tartunk, bizonyára már valamely megalakult mondára teszen célzást, mely a hős uti kalandjaira vonatkozott. Éppen az uti kalandokat tárgyaló eme monda lehet az, melyből Odysseus szereplésének főbb vonásai nagyjában okvetetlenül kialakultak. Odysseus tehát úgy kínálkozott az *Odysseia* legrégibb költőjének, mint az előrelátó, okos ember ösképe, ki a szenvedésekkel szemben meg van edződve, kit a bajok letiporni képtelenek, és végül a ki csodálatos higgadsággal rendelkezik úgy leleményességének, mint bátorságának valamennyi segédforrásával.

Íme, a mit a költő a hagyomány révén kapott, de ime most az is, mit ő maga teremtet. Odysseusnak ezt az okossággal párosult akaraterejét a költő igazán drámaivá tudta tenni, mikor egészen új elbeszélésben mutatja be nekünk, még pedig nem mint a természetadta kiváló tulajdonságok egy fajtáját, hanem mint a kitünő akarat-erő nemes gyümölcsét, mely az örökre igaz emberi érzelmek mélyéből sarjad elő. Az ő Odysseusa nem pusztán az az ember, ki bátorsággal tűr és szenved; a mi az ő Odysseusában már magasabb tulajdon, az amaz eszméhez való szívós ragaszkodás, mely alapjában véve maga szintén érzelem. Viszont akarja látni tűzhelyét, és eme vágyát semmi sem bírja benne elfojtani, de még csak csökkenteni sem. Kevésbé lángoló indulat az, főleg pedig kevésbé rohamos és forrongó, mint Achilleusé, de éppen annyira áthatja szívét-lelkét. Ez már emberi tulajdonság s egyedül ez a vágy hatja át egész valóját.

Mikor legelőször jelenik meg a költemény folyamán, erőszakkal visszatartva Kalypsónál, úgy van élénk állítva, mint száműzött, kinek szivét-lelkét csak egy vágy, egy gondolat járja át, és ez nem más, mint a szülőföld viszontlátása:

„Nappal a sziklákon s parton települt le magában,
Bús sohajok s könnyek közepett pusztulva, epedve,
S könybe borult szemmel nézdelve a mélyvizü tengert“.¹

Ez a távolba vetett tekintet, mely a tenger véghetetlen terjedelmű messzeségein át csak Ithakát fürkészi, első pillanatra megmagyarázza nekünk a hős főszerepét a maga teljességében. A mélységes szeretet hatja át ezt az erős és maga-magában is oly nagy önuralmú keblet, egy sokféle elemből alakult édes-bús fájó érzelem, epedő vágy a család, a tűzhely után, sóvárgás ama helyekért, hol élete lefolyt, kívánczóság mindama lények iránt, kiket valaha csak szeretett. Mikor Kalypsó kísérletet tesz, hogy legalább egy kevés ingadozást leheljen Odysseus lelkébe, ez a szeretet néhány szóval a maga teljességében nyilvánkozik meg:

„Óh kegyes istennő, ne neheztelj árva fejemre ;
Jól tudom én magam is, hogy okos nőm, Penelopeia
Nincs oly szép-alakú, szemtül szemben ha tekintjük :
Te örök-ifjú vagy, míg amaz csak földi halandó,
Mégis nap-nap után nagyesen nem vágyom el innen,
Hogy haza induljak s hazatérésemre viradjak.
És ha a tengereken valamely isten megint' üldöz :
Békétűrő szívvél viselem, mert meg vagyok edzve.
Már eleget türtem, sokat is szenvedtem eleddig
Harcokban, habokon : jöjjön hát még, a minek kell.“²

¹ Odysseia V. 155—159.

² Odysseia V. 215—224.

Odysseus az *Odysszeiában* annak az embernek mintaképe, ki akar, mert szeret, és kinek dolga sikerül, mert akar. Ez a meglepő és oly nemes alkotás különben szerencsésen el tud kerülni minden merevséget. Nagyon távol tud maradni attól, hogy valami sajátságos önfejűségbe, makacsságba élne bele magát, mely semmivel sem törődik s mintegy emberfölöttivé tenné őt: ellenkezőleg a hős lelke fogékony marad minden egyéb érzelem iránt. A megadó türelem s szenvedés mindig újnak látszik ebben a tűréshez s szenvedéshez annyira hozzászokott szívben. Nem lehet meghatóbb dolgot képzelni, mint az ő siránkozását, mikor a végtelen tenger közepén éri őtet utól a szörnyű vihar:

„Jaj nekem, árva fejem! Mi baj ér még végzetül engem?
Félek, az istennő mindent igazára jövendölt,
Hogy sok ezer vész ér a vizen, mielőtt szemeimmel
Meglátnám honomat, — s íme, vészjóslása igaz lett!
Mily viharos felhők tódultak a széles egekre,
Mint kavará föl a vést Kronides, mily szörnyű erővel
Tombol, üvölt a vihar; végem, végem van örökre...
Oh százszor boldog danaok, kik elestetek akkor
Szent Ilion mezején, híres Atridák örömeire...
Bárcsak a balvégzet s a halál szintén utólért vón'
Akkor nap, mikoron sok ezer kelevéz suhogott rám
Trója vitézeitől, Achileusnek holtteménél...
Zengték volna hírem s az achiv nép eltemetett vón', —
S most sorsom nyomorult vésznek zsákmányaul esnem!¹

Odysseus felzokog, majd reménykedik, újra kezd örvendezni egymásután, a mint sorsa váltakozik, s mindez oly gyermekies őszinteséggel történik, mely elbűvöl bennün-

¹ Odysseia V. 299. s köv.

ket. Van-e megragadóbb kép, mint mikor a halálküszde-
lemből megszabadulva, partra verődik a folyó torkolatá-
nál, a phaeákok szigetén:

„Érezvén a folyó vizet, így kezdett könyörögni:

„Bár ki vagy is, hallgass meg uram, mikor im közelítek,
Űzve Poseidónnak dühitől a sivár vizek árján.

Lám hisz az istenek is becsülik mindig azon embert,

A kit a sors hány-vet, s hozzájuk jő menekülni,

Mint mostan magam is, kit a sors annyit keserített.

Óh könyörülj rajtam, ki menekvőként közelítek“.

Szólt s iziben lecsitult a folyó s megszűnt tovafoyni,

És a habos tenger lesimult szintén; a folyóvíz

Torkolatába vevé, de kilépvén, térde lecsuklott,

S két izmos keze is, mer' a sós hullám legyötörte;

Felduzzadt vala testében, száján meg az orrán

Folyt ki a tengervíz; szava, lélekzetje elállott

S félholtan feküdt, mer' az ájultság kimeríté.

Hogy fellélekzett s eszmélete újra fölélédt:

Szétoldá a varázsfátyolt testéről azonnal

S a tengerbe futó víznek hullámira dobta.

És a varázsfátyolt vitték a vizek, mire Inó

Szép kezével kifogá; a vitéz meg a partra verődve

A sás közt lehajolt s a kövér földet megapolta.¹

Az ő nyájassága, mikor Nausikaához fordul, méltóság-
gossága a phaeák vendégbarátoknál, mindmegannyi finom
árnyalat az ő jellemrajzában, és mindez a maga egy-
szerűségében is gazdag természeti adományok megnyilat-
kozása.

Attól a pillanattól fogva, mikor Odysseus Ithakában
van, vagyis a költemény egész második felében, Odysseus
lelki ereje nyilvánul lépten-nyomon, még pedig annak a

¹ Odysseia V. 444. s köv.

nagy önuralomnak révén, melyet maga fölött egészen a végkifejletig gyakorol, mikor nagy felindulását el tudja titkolni ellenségei előtt nem kevésbé, mint jóbarátai előtt. Nagy és megható látvány van abban, hogy ezen ember, ki eljutott végre oly epedőn kívánt szülőföldjére, mégsem örülhet vágya teljesülésének úgy, mint szeretné. Sőt mi ennél is több, mikor szidalmazza őt Melantheus, a kecskepásztor, vagy meggyalázza és bántalmazza Antinoos: akkor ez a tettetés már éppen drámai erővel bír, mert hiszen az akarat szörnyű harczát foglalja magában a legtermészetesebb felindulásokkal szemben; Antinoos ugyanis durván sértegetve

„Szólt s a kezébe kapott zsámolylyal vállba hajintá,
Fellül a jobb vállon; de a hős állott, valamint a
Sziklatetők állnak, s meg nem rendült a dobástól,
Csak csóválta fejét, bosszút forralva magában.“¹

Ha mindamellett valamit meg lehetne róni abban a szerepben, melyet Odysseus a költemény ezen második felében játszik, az talán a túlzás bizonyos neme lehet, mely az önuralom eme gyakorlásában tapasztalható. Azt szeretnők, ha ezek az oly kemény önuralom révén visszafojtott érzelmek hirtelen, elemi erővel törnének ki. Csak a XXII-ik énekben tépik szét fékeiket s a kérők lemészárlásának elején törnek elő a harag rombolásával:

„Hah! ezudar ebfajzat, nem hittétek hazajöttöm
Széles Trója alól, s felevétek szép palotámat
S rettenetes czudarul bánatok rabnejeimmal
S éltemben feleségemnek kérői levétek!

¹ Odysseia XVII. 462. s köv.

Nem volt istenetek, kik a széles egekben uralgnak,
 Földi halandóknak boszujától sem remegétek:
 Hát a veszély kötelét ime most nyakatokra feszitem“.¹

Ez magában véve remek dolog, de valamivel mégis csak többet szeretnénk. Odysseus lelkében másnemű indulatok is dúltak, mint pusztán a düh és bosszúra való szomjazás. Ezekről a mélységes érzelmekről, a melyek hosszú hűsz esztendő óta szüntelenül ott éltek szíve mélyén, mégis csak jogosan várhatnók, hogy annyi erőszakos visszafojtás után nagyobb fékevesztettséggel törjenek elő. Bizonyára elég erősen jelentkeznek a költemény eme második felének fölismerési jeleneteiben. De úgy látszik, mintha az elbeszélőnek aggályai lettek volna tovább is időzni a szív emez isteni gyöngeségeinél és mintha bizonyos szűkmarkúsággal meg akarná tőlünk vonni ezt a látványt. Odysseus sokkal gyengédebben érző, sokkalta igazabban emberi a költemény első felének énekeiben; a második szakaszában sokkal keményebb szívűvé válik, hol érzelmeinek erőszakos visszafojtása szükségszerű következménye lőn szerepének, és a szilárd elhatározás és önuralom az az eszménye, mely a költőnek szüntelenül szemei előtt lebegett, mintha elvett volna valamit lelkének szabad szárnyalásából.

De gondoljunk bármit ezekről az apró-cseprő tökéletlenségekről, melyekkel minden emberi alkotásban találkozunk, Odysseus jellemének ez a magas költői és erkölcsi becse maga-magától lép előtérbe és mindenki előtt szembeszökő módon jelentkezik. Ha Odysseus megpróbáltatásai kivételes természetűek is, mindennek daczára

¹ Odysseia XXII. 35—41.

hasznosítanak minden lehetséges megpróbáltatáshoz azon szenvedések következtében, a melyeket arra mérnek, ki a szenvedésekben áldozatként szerepel, és azon erkölcsi vagy értelmi sajátságok révén, a melyeket az események folyamába mintegy belevonni kénytelenülnek. Szemeink elé tárulnak itt mindama példák, melyek az emberi életviszonyokban csak előfordulhatnak: a nyugtalanság, a sokféle bánat, aggodalom, félelem, a megaláztatások; mindezek többé-kevésbé hasonlóak az emberi életben is előjövőkhöz; ebből a szempontból tekintve, Odysseus szerepe páratlan az egész epikai költészetben; mintegy rövid összefoglalását találjuk itt azoknak a megpróbáltatásoknak és fájdalmaknak, melyek alá mindnyájan alá vagyunk vetve, és ama bátorító látványt tárja szemeink elé, melyet az erős akarattal párosult okosság diadalából meríthetünk. Ismeretes, mennyire szembeszökő volt ez már az ókori görögökre nézve is. Az *Odysseia* még a *Telemachia* nélkül is fölöttébb népszerű lett volna Peloponnesosban, nevezetesen Spártában is; azon czélzások, melyek Alkman számos töredékében mind e mai napig fenmaradtak, fényesen bizonyítják, mennyire ismerték és szerették ezt a költeményt.¹

Mi sem természetesebb ennél. Az *Odysseia* főhőse bizonyos tekintetben typusa volt a lacedaemoni erénynek, mindamellettt kevesebb merevséggel és több ügyességgel. Később a bölcsélet vette át emez eszmét, és még tovább fejlesztette. A régi költők szemében úgy tűnt föl a dolog, mintha az *Odysseia* bizonyos tanköltészeti czélzatokat ápolt volna, a mi pedig távol állott tőle, és bizonyára csak ártott volna szemenszedett naivságának, ha tényleg

¹ *Poetae lyrici graeci*, Bergk, *Alkman* fragm. 28—32, 41 etc.

ily czéljai lettek volna.¹ A homerosi költészet nem akart erkölcsi iskola lenni. De mint minden igazi nagy költészet, az erkölestan szolgálatában állott, a mennyiben az emberi élet viszonyait ábrázolta, melyek nem eshettek kívül az ő körén. Az eszmék e rendjében Odysseus hősi alakja egyike a legszebbeknek, a legnemesebbeknek, melyet a költészet valaha teremtett.

IV.

Maga az *Odysseia* tárgya, nem kevésbbé mint az egész költemény menete, túlnyomó kiemelkedést tulajdonít Odysseus személyiségének.

Az ő szerepe mellett nincs az egész Odysseiában olyan személyiség, melynek fontossága hozzá volna fogható az *Ilias* másodrendű személyiségeinek jelentőségéhez. És éppen eme körülményben rejlik egyik oka annak, hogy ez utóbb említett költeményben több a változatosság. Drámai szempontból nem lehetne összehasonlítani sem Telemachost, sem Eumaeost, sem Antinoost Agamemnonnal, Diomedessel, Hektorral, Priamossal. Mindaz, mi az *Iliasban* szemeink elé tárul, nagyszerű; az *Odysseiában* nincs egyébben nagyszerű, mint Odysseusban; itt elég, ha a többi személyiség emberileg igaz s különböző tekintetben érdeklődést tud maga iránt kelteni.

Vegyük elő legelőször is Telemachost, mert hisz ő tölti be az első négy éneket és mindvégig a színen marad. Ama körülmény, melyet a költemény megalakulását tárgyzó fejtegetéseinkben valószínű eredmény gyanánt

¹ Horatius, *Epistol.* I. 2, 17 s. köv. vers:

Rursum quid virtus et quid sapientia possit
Utile proposuit nobis exemplar, Ulyssem.

megállapítottunk vala, megmagyarázza a jellemének megalkotásában tapasztalható ingadozásokat. Telemachosnak nem kellett szerepelnie mindjárt a második rész alapvető énekeiben, csak azon czím alatt, hogy atyjának segítségére van; helyzete következőleg csak alárendelt. Később a *Telemachia* szerzője, és a ki a második rész hozzátoldott szakaszait alkotta, valóságos epikai személyiséget akartak belőle csinálni. Úgy látszik, hogy ez a költő a fiatal ember eme szerepének megalkotása iránt leginkább a mai huszonegyedik ének folyamán buzduzt föl. Erkölcsi szempontból tekintve, a költő benne akarta megalkotni s szemléltetvé tenni azt a kort, mikor a serdülő ifjú átmegy a férfiaság korába. Olyan feladat ez, melynek megvalósítása számtalan nehézségbe ütközik, mert már előre is ki van zárva minden erősebb vonás, mely pedig legjobban hozzáillik a nagy epikai költészethez. Nem lehet elvitatni sem azon sikereket, melyeket a költő a részletekben el tudott érni, sem azon hiányokat, melyek alkotásán fölmerülnek. Az ő Telemachosának nézve nem valami közömbös személyiség: megvan benne bizonyos veleszületett előkelőség, mely föltámasztja iránta rokonérzésünket, s ugyanakkor látjuk benne gyámtalanságának érzetét is, mely néha meghatóvá teszi helyzetét. Mindennek daczára sem értjük meg jellemét minden ízében. Bajos eligazodni például azon, voltaképen mi czélja van anyjával s mit várna tőle tulajdonképen. E tekintetben valóságos ellenmondásokra bukkanunk a költemény folyamán.¹ Hogy emez ellen-

¹ Érdemes nevezetesen összehasonlítani a XIX-ik ének 530. sorát jelleme összes vonásaival. Telemachos az egész Odysseia folyamán egyetlenegy más helyen sem játszik anyjával szemben olyan szerepet, mint a milyet neki eme sorok tulajdonítanak.

mondások jórészt a többé-kevésbbé későbbi betoldásokból, kibővítésekből erednek, az lehetséges; de már maguk ezek a nagyobbítások sem váltak volna lehetségesekké, ha a költeménynek már legelső megszerkesztése tisztább, határozottabb lett volna.

Telemachos mellett elég megemlítenünk az öreg Laërtest, kiről főleg gyakran történik említés a költemény második felében. Személyesen azonban nem jelenik meg előbb, mint a huszonnegyedik ének folyamatán. Egész szerepét egyetlenegy jelenet foglalja magában, mikor t. i. ráismer fiára, Odysseusra; az egész jelenet valóban megindító. Legfőlebb talán annyit lehetne benne megérteni, hogy olyanfajta indulatot gerjeszt föl újra, melyet az előbbi elbeszélések már majdnem kimerítettek. De ha a megelőzőktől el van különítve, ez a megrovás sem érheti jogosan, és örökre megmarad benne mindannak a bájos volta, a mi igaz és mélyértelmű.

Mindamelletts Odysseus gyámolítói között sem atyja Laërtes, sőt még maga fia Telemachos sem mondható olyannak, ki a főszerepet vinné; mert a legfőbb szerepvivő az a hűséges kiváló cseléd, kit Fénelon oly kecsesen illetett a „jóságos Eumaeos“ névvel.¹ Ha elfogadjuk, hogy Odysseus személyiségének megalkotása leginkább az alapvető éneksoportozatok szerzőjének műve: szinte hajlandók lehetünk azt állítani, hogy Eumaeos szerepének megalkotása annak a költőnek főműve, ki az Odysseia második felét megteremtette. Finomabbul ismervén az

² Fénelon, *Lettre à l'Acad.*, art. V. „Az erkölcsök eme romlatlan egyszerűsége mintegy visszaidézi az aranykort. Ez a jóságos ember, Eumaeos sokkalta jobban meghat engem, mint egy *Clelia* vagy *Cleopatra* hőse. Korunk hiú előítéletei az ilyen szép jelene-
teket nem tudják kellőleg méltányolni.

erkölesi világ minden csínját-bínját s kellemesebb elbeszélő lévén, mintsem pathetikus előadó: legjobb alkalmat talált ennek a jellemnek megrajzolásában arra, hogy tehetségeinek legkiválóbb sajátságait értékesítse. Eumaeos már öreg; a hatalmas szenvedélyek épp oly távol állanak korától, mint helyzetétől; így hát nem maradt más hátra, mint hogy leginkább érzelmeinek természetes finomságával kellett megnyernie a hallgatóság tetszését; és a költő, ki Eumaeos alakját megrajzolta, fényes eredményt ért el. Cselekvényről voltaképen kevés szó van s a mit tesz is, meglehetősen közepes fontosságú. De érdeklődésünket fölkelti, rokonérzésünket megnyeri cselekvés nélkül is. Odysseussal s annak hozzátartozóival szemben tanúsított odaadása és hűsége távol áll minden szolgáltságtól. Ez benne régi és szíve mélyén élő érzelem, mely lassan-lassan mind nagyobbra nőtt; eleinte a hálának és magának az önérdeknek is volt benne némi szerepe; később ez érzelem mind határozottabbá lőn, míg végre korával eme tiszteletreméltó érzelem mintegy második természetévé vált. Odysseus távolléte, Penelope és Telemachos szerencsétlenségei még inkább növelték. Eumaeos velök szemben bizonyos atyáskodó szerepfélét játszik; és bár e szerep eléggé alázatos és édes-keveset számít, mindamellett az öreg cseléd élettapasztalatainál és odaadó ragaszkodásánál fogva megvan a maga értéke. Bizonyos féltékenykedő gonddal örökdi távollevő urának jószága fölött. Derék, becsületes, vendéglátó, jámbor s e mellett éber és tevékeny, mint az olyan emberhez illik, kire fontos érdekek megőrzése van bízva; de azonkívül bizalmatlan, vagy legalább is óvatos, mint a milyen kisebb-nagyobb mértékben mindenki, a ki már hosszabb ideig élt. Szeret sokat csevegni, a mi nagyon jól illik

öreg korához, és legszivesebben uráról beszél, ki soha nem megy ki fejéből. Elragadó látni, mily remek epikai alakot tudott belőle teremteni a költő és hogy mennyire fel tudta őt ruházni a patriarchalis fenségesség egy nemével a nélkül, hogy túllépte volna a pásztoreMBER életviszonyai-szabta határokat, követelményeket.

A gulyás, Philoetios, nem jelenik meg előbb az elbeszélés folyamán, mint csak a XX-ik énekben. Az ő szerepe sokkal kisebb, mint Eumaeosé, kinek odaadó ragaszkodása révén szakasztott mássa. Teljes hű képe tükröződik vissza azokban a szavakban, melyeket mindjárt eleinte intéz az előtte még mindig ismeretlen Odysseushoz (XX. 199—225). Semmi sem vall oly finom megfigyelésre, mint az a mód, a melyen saját személyes érdeke miatt támadt aggodalma belevegyül az a fölött érzett bánatába, hogy nem látja meg többé régi gazdája visszatértét. Egyenes és becsületes természetű ember ez, jóllehet van benne egy kis mindennapiasság is; derék és jóindulatú cseléd, kiből a költő egyáltalán nem akart valami hőst alkotni. Hozzá tehetjük még, hogy a mit ennél a két alázatos személyiségnél annyira megszeretünk, az az ősrégi egyszerű életmód, az elkerülhetetlen bajlódásokba való jókedvű belenyugvás, a mindennapi munka szíves teljesítése, a házi tűzhely iránt tanusított ragaszkodás. Az egész társas élet állapotai, melyekről a történelem semmit sem tud mondani, bennök mintegy meg-elevenednek előttünk. Olyan érdekkeltő mellékkörülmény ez itt, melynek fontossága el nem vitatható.

Odysseus ellenségeinek csoportja költői becsesség tekintetében alantabb áll, mint barátjaié. Abban a költőben, ki az *Odysseia* második felének alapvető énekeit megalkotta vala, semmi sem volt Archilochos szelleméből.

Ő maga is kétségtelenül sokkal jobb ember volt, hogyszem a gonoszakat sikerrel bírta volna megrajzolni. A kérők olyanok magában a költeményben, a milyenek gyanánt a mondában is okvetetlenül szerepelniök kellett: zajongó, dárídózó csapat, pazarló, sőt néha tolakodó is, de semmiesetre sincs meg bennök az erkölcsök az a durvasága, sem az az erőszakoskodó ösztön, melyet szerepük feltételez. Mikor Horatius őket tréfálkozva *nebulones* néven nevezi,¹ igen találó kifejezést használ felőlük, habár talán egy kissé pongyolán szól is. Ezek a kérők csakugyan inkább afféle „gonosz csontok“, mintsem elvetemült gonoszok. Miféle érzelmeket ápolnak Telemachos iránt? Igaz, hogy el akarják őt tenni láb alól, de sehol egyetlenegy jelenetre sem akadunk, hol gyűlöletük oly módon nyerne kifejezést, hogy abból boszujok borzadalmasságára következtethetnénk. Föl szokták tételezni, mert inkább szükséges, mintsem érezhető. Hozzá kell még tennünk, hogy a kérők seregében úgyszólván egy sincs, ki valami határozott, élesebb körvonalakban állana előttünk. Talán csak Antinoos és Eurymachos mondhatók olyanoknak, kiknek vonásai nem mosódnak el a nagy tömegben. A koldus bántalmazásának jelene, mely Antinoos hallatlanul nyers durvaságát helyezi kellő megvilágításba, egyike a második rész legerősebb jeleneinek. Az ijjjpróba jelene is mind a kettőt élénk és érdekes kép alakjában tárja szemeink elé. Nem kevésbbé igaz, hogy itt nincs Odysseussal szemben egyetlenegy hozzá méltó ellenfél. A *Telemachia* szerzője e tekintetben nem múlta fölül a második rész költőjét. A második ének folyamán, hol az ithakabeliek gyűléséről van szó,

¹ Horatius, *Epistolae* I. 2., 27.

sok életerővel teli beszéd merül föl; de valamely eposzban főleg magának a cselekvésnek kell a főszereplő személyiségek jellemét kidomborítania.

Érintsük még röviden a két hűtelen cselédnek, Melantheusnak és Melanthónak egy kissé hosszúra nyújtott szerepét. Melantheus a minta, melynek Melantho csak utánzata. Az a rövidke jelenet a XVII-ik énekben, hol a kecskepásztor bántalmakkal illeti előtte ismeretlen gazdáját, kiválóan sikerültnek mondható, de végre is csak egy jelenet.

Mindama személyiség, melyekről az imént beszéltünk, oly közel áll a valóhoz, a mennyire csak az eposzi költészet megengedi. De nem mondható ez ugyanoly mértékben Alkinoosról, a phaeákok fejedelméről, nem kevésbbé mint Nestorról és Menelaosról.

Alkinoos szorosan véve nem is olyan személyiség, kinek határozott jelleme volna; könnyű belátni, mi ennek az oka. A phaeákok, kik fölött uralkodik, csodás népség; ő bennök öltenek többé-kevésbbé kivehetőleg mintegy való alakot amaz ábrándos mesék, melyeket Jónia tengerjáró népei távol útjaikra hébe-hóba magukkal vittek, vagy egyik-másik ama mondák közül, melyeket onnan magukkal hoztak. Bőség és jólét, örökkétartó öröm, színarannyal kipadlózott paloták, örökös nyárban viruló ligetek, ime ebben állott mindaz, mit az *Odyssëia* alapvető költője azoknak a mesés országoknak jellemző sajátságai gyanánt elképzelt magának. Alkinoos tehát az ő szemében kevésbbé emberi, a többiekhez hasonló személyiség, mint inkább eme népnek, mely maga is egészen eszményi, mintegy képviselője. Egyedüli jellemző tulajdonságának abban kell állnia, hogy fényűzőnek, bőkezűnek és szíves vendéglátónak mutatkozzék, már a mint egy

ily tündérvilág hatalmas uralkodójához illik; és csakugyan ilyen vonásokkal is van megrajzolva. Dúsgazdag és boldog király ő, kit sohasem aggasztanak a gondok, kinél vig lakoma vig lakomát ér, hol tánczra kerekednek, a legjava dalosokat hallgatják s csodálatos történeteket hallgatnak vagy beszélnek el. Horatius, a bölcselők tanítványa és világnézetük értelmezője, nagyon helytelenül rója meg őt, midőn az ifjú Lolliushoz intézve beszédét, így szól:

.... Alcinoique

In cute curanda plus aequo operata iuventus,

Cui pulchrum fuit in medijs dormire dies et

Ad strepitum citharae cessatum ducere curam,

A min a görög és római erkölcsbírák így megbotránkoztak, az az alapvető költőnek és hallgatóinak szemében ellenkezőleg a legcsodálatraméltóbb dolog gyanánt tűnt föl, és az utókor irodalmi szempontból ez utóbbiaknak adott igazat. A phaeákok életének ez a remek rajza kiváló epikai gyönyörűség, melyet a szerencsétlen hajótörött egy ideig láthat és megízlelhet; és Alkinoos király fénytől övezetten marad emlékünkből, mely őt a költeményben körülragyogja.

Nestor és Menelaos az *Ilias* és *Odysseia* hallgatói előtt bizonyára nem tűntek föl már oly eszményi természetű személyeknek; de úgy látszik, hogy a *Telemachia* szerzője, midőn őket hallgatói előtt bemutatni szándékozott, akár akarva, akár nem akarva visszaemlékezett arra a szíveslátásra, mely a képzelmeinkben, mióta egyszer hallottak róla, fel-felújult. Hozzá kell még tennünk, hogy az *Ilias*, mikor eme hősöket népszerűsítette, őket is csodás nagyszerűséggel ruházta föl; a nép csodálata meg

ezt a nagyszerűséget napról-napra még inkább növelte. Innen van az a körülmény, hogy e hősöket oly szívesen képzeltek olyanoknak, mint kik a legnagyobb fénytől, pompától és dicsőséges boldogságtól környezetten töltik életüket. Úgy tündek ők föl az Odysseiában, mint egy más idők hősei, kik békében élvezik dicsőségüket, és kik sokszorta magasabb lények mindazon embereknél, kik ő utánuk éltek a világon.

V.

Az *Odysseiában* szereplő női személyiségek száma körülbelül akkorára rúg, mint az *Iliasban*, és ha szerepük amott kevésbé pathetikus is, érzelmeik finom festése nem kevésbé vonzókká teszi őket.¹

Legkíválóbb személyiség gyanánt szerepel közöttük Penelope. A költemény mai állapota mellett Penelope általános jellemének tanulmányozása meglehetősen nehézségekbe ütközik, még pedig leginkább amaz átdolgozások következtében, melyek őt zavaros színben tüntetik föl. Hogy jellemében a lényeges vonásokat fölismerhessük, azokat a költemény második felének alapvető jeleneteiben kell keresnünk. A legjellemzőbbek erre vonatkozólag a következő című jelenetekben vannak: *Odysseus és Penelope beszélgetése*, az *Íjjpróba* és a *Két házastárs egymásra való ráismerése*. Mikor Penelope az ismeretlen koldussal beszélgetésbe ered s tőle egyetmást kérdez, ügyességgel és okos előrelátással megáldott nőnek látjuk

¹ V. ö. Camboulin már idézett művében (*Les femmes d'Homère*) a Helena, Nausikaa, Arete, Eurykleia és Penelope jellemére vonatkozó tanulmányokat.

őt; finom értelmi tehetsége, mely egyszerre látszik meg elbeszéléseiben és kérdéseiben, teljesen igazolják a költemény folyamán ismétlődő állandó jelzőjét, mely nevéhez mintegy elválaszthatatlanul hozzá nőtt: az okos Penelopeia (περίφρων Πηνελόπεια). Ugyanegy időben a maga részére hódítja rokonérzésünket kettős bája révén: szépségével és bánatával. Termete, magatartása Aphrodite és Artemis istennőkhöz tevéen őt hasonlóná, keservét és bánatát egyszerű méltóságossággal fejezi ki, a mely körülmény semmi módon sem csökkenti érzelmeinek hatalmas erejét. Az *Íjjpróba* a kérők között láttatja őt velünk; a benne levő bizonyos királynői előkelőség föllépését méltóságossá teszi; ő uralkodik a palotában, ő szerez érvényt házi s királynői tekintélyének, de viszont átengedi az uralmat fiának, mihelyt ez számon kéri tőle jogait. A *Megismerés* jelenetében ugyanazon jellemző vonásaival találkozunk: itt is az előrelátó okosság kerekedik benne fölül, sőt az óvatosság bizonyos túlzás látszatával már egészen a bizalmatlanságig van hajtván; de mikor aztán ez a bizalmatlanság fellege szétfoslott, gyöngédsége teljes nagyságában nyilvánul és minden visszafojtott érzelme elemi erővel árad ki szívéből. Íme Penelope jellemének főbb vonásai. Ha ezek a vonások nem alkotnak is Penelopéből az *Ilias* Andromachéjához fogható személyiséget, mindamellett is előkelő és megható alakot teremtenek belőle.

Mindamellett ennek a jellemnek alapvonásaiban van valami határozatlanság, a melynek oka egyrészt talán magában a mondában rejlik, másrészt pedig annak a költőnek laza és kevésbé pontos kidolgozására vihető vissza, ki a folytatásnak lényegesebb s kiválóbb énekeit alkotta vala. Miért nem száll Penelope szembe a kérőkkel, miért nem

utasítja őket vissza föltétlen lemondással? Mit ér el azzal a hitegetéssel, hogy majd előbb vagy utóbb végleg elhatározza magát, hogy férjhez megy-e s melyiküket választja magának? Talán erőszakoskodásaiktól fél, avagy a jövő reményében ringatja magát? Néha szinte hajlandó az ember azt kérdezni önmagától, nem volt-e meg eme két gondolat mindegyikének a maga idején döntő szerepe azokban a jelenetekben, a melyekbe Penelope személye bele volt már vonva. Az első gondolat, mintha t. i. félt volna a kérők erőszakoskodásától, különösen valamely, Penelopéra vonatkozó homályos hagyományból, vagy helytelenül magyarázott benyomásból keletkezhetett; mert hiszen alapjában nehéz volna megérteni, miben rosszbíthatta volna Penelope a saját maga, vagy egyetlen fia helyzetét, ha világosan s ünnepiesen kijelentette volna, hogy örökre hű szándékszik maradni Odysseus emlékéhez; hisz éppen az ő való vagy látszólagos ingadozásai azok, melyek bizonyos ürügyet szolgáltatnak a kérőknek a palotában való állandó tanyázásra. Itt már magában a helyzetben is van valami homályosság, mely árnyékot vet Penelope jellemére. Igen valószínűnek látszik, hogy Penelope az *Odysseia* előtti mondákban, legalább eredetileg, okvetetlenül két érzelem között habozott; meg lehetett szívében a vágy, hogyha Odysseus már meghalt volna, új házassági szövetségre lépni valakivel, mely neki biztos védőt és otthont tudott volna teremteni; de viszont azt a reményt is táplálhatta szívében, hogy messze bolyongó és elveszettnek hitt férjét még valaha viszontláthatja. Ezen adat, mely a két érzelem ez ingadozását bizonyítaná, nagyon szépen megmagyarázná azt, hogy Penelope eme halogatásai sohasem alakulhattak át határozott visszautasítássá. Az *Odysseia* második felének köl-

tője ezt az adatot már sokkal erősebben meggyökerezettnek találta, hogysem mélyreható változtatásokat tehetett volna rajta; de tényleg a dolognak mégis egészen más külső szint adott; az eredeti Penelopénak hitegetései eltűntek és hűsége teljesen az önzetlenség jellemző vonásait kezdte magára öltetni. A személyiségnek physiognomiája így lassan-lassan alkalmassá vált az újabb eszmény megállapítására, a mely ekkortájt kezdett vala a megalakulás felé haladni.¹

Az *Odysseia* többi női személyisége inkább csak epizódyszerű. Csak egy-két szót szándékunk mondani Kalypsóról és Kirkéről, kiknek úgyszólván joguk sincs a női személyiségek csoportjában szerepelni, minthogy ők halhatatlanok. Kalypsó az ötödik énekben inkább nő, mint istennő gyanánt mutatkozik be; jelleme szabadon és határozott körvonalakkal van vázolva: néhány szenvedélye erősen kidomborodó vonásokkal van jelezve; de meglehet, hogy sem a cselekvény menete, sem talán amaz idők erkölcsi felfogásai nem engedték meg, hogy a költő még bővebben kifejtse a nympha jellemét. Kirke sokkalta alantabb áll, mint Kalypsó: nincs benne volta-képen sem szenvedély, sem pedig, az igazat megvallva,

¹ És így átalakulva, az utókor szemei előtt folyton az maradt, a mivé az *Odysseia* tette vala őt, t. i. a hitvesi hűség mintaképe, kit a távollévő férje után érzett vágy és bánat sorvasztanak. Plautus az ő *Stichus* című darabjában, melyet Menander *Testvérbarátok* című darabjából dolgozott át, Philumenát, ki szintén elvesztette férjét, így szólaltatja meg: Credo ego miseram — fuisse Penelopam, — soror, suo ex animo, — quae tam diu vidua — viro suo caruit. Hűséges visszaemlékezés volt ez a Nékroz esodaszép verssoraira:

... οἰζυραί δὲ οἱ αἰεὶ

φθίνουσιν νόκτες τε καὶ ἡμέραι δακρυχοῦσαι.

semmiféle, még nagyobb vonásokkal megalkotott jellem sem; egyszerűen bűvésznő s szerepe következőleg inkább a költői képzelem, mint az erkölcsi megfigyelés országába tartozik.

Arete, Helena és Nausikaa sokkal inkább fölkeltek már előlegesen is érdeklődésünket. Arete, Alkinoos király felesége, a mai költeményben csak úgy odavetett kép gyanánt szerepel. Lehetséges, hogy bizonyos átdolgozások révén szerepe megkisebbedett. Mindazonáltal mai alakjában nem felel meg teljesen ama várakozásnak, melyet a költő terveihez fűztünk. Arete úgy van előttünk megrajzolva, mint a ki mindenható hatalmat gyakorol férje és a nép előkelőinek lelke fölött: úgy látszik, hogy ő mintegy erkölcsi fenhatóságot gyakorol az egész Scheria fölött. Úgy látjuk őt a költemény egyik nagyon híressé vált helyén, a mint a tűzhely mellett gyapjút gyaratolgat, mialatt vendégei ugyanazon teremben kényökre-kedvökre éldelik az ünnepiesség gyönyöreit. Ő az, ki a könyörgő Odysseust fogadja és ki kérdéseket intéz hozzá; de szerepe itt szűkebb korlátok közé van szorítva. Róla csak egy bájos és előkelő képet bírunk szívünkbe vésni, mely lelkünkben a költemény egyik szép emléke gyanánt él tovább.

Helena egyike a *Telemachia* legjobb alkotásainak. Kiengesztelődvén férjével, ismét elfoglalta háziasszonyi helyét a családi tűzhelynél a nélkül, hogy a mult keserű emlékei feltámadnának közöttte és Menelaos között. Ha a nő mintegy önvádként fölemlíti azokat, maga Menelaos siet a hibát az istenekre hárítani, és bizonyosságot tenni arról, hogy szívében minden utólagos neheztelés teljesen elnémult. Ezt a helyzetet a költő fölötte finom árnyalással rajzolta meg, de a képben mégis több a báj és kecses-

ség, mint az erő vagy mélység. Osztozván férjének, Menelaosnak boldog és dúsgazdag életmódjában, Helena szintén kiveszi a maga részét a sziveslátásból. A háziasszony éppen oly szeretetreméltó jóakarattal viselkedik az ifjú Telemachos iránt, mint férje, csak hogy az ő sziveslátása különbözik férjeétől, még pedig a nőiesség, sőt úgyszólván az anyai gyengédség bizonyos árnyalatában, mely csodálatos kecsességgel van meg-rajzolva.

De az *Odysseiában* található valamennyi másodrendű női szerepek közül egyetlenegy sincs, mely becsesség dolgában az ifjú hajadonnak, Nausikaának szerepével vetekedhetnék. Ő hozzá hasonló személyiség nyilvánvalóan nem szerepelhetett a mondában, mely tisztán epizódyszerű jeleneteken egyáltalán nem szokott vala megállapodni; Nausikaa jelenete eleitől végeig okvetlenül ama szerzőnek köszöni eredetét, ki a mai Odysseia hatodik énekét szerkesztette vala. Az a költő az, ki az ifjú hajadon eme típusát annyi kecsességgel megalkotta, ki lángszellemének csodálatraméltó finomságával oly szerencsésen tudta benne egyesíteni az éles értelmet a kedvességgel, a jósággal, sőt magát a félénkséget bizonyos olyanfajta merészséggel, mely a hajadont nagyon megkülönbözteti társnőitől. Nem akad egyhamar oly kedves jelenség, mint az az igazán nőies mesterkedés, melylyel atyját megkéri, hogy engedje őt kocsijukon kihajtani a tengerpartra. Egy álomkép sugalma folytán előre érzi már férjhezmenetelének közeledtét; készen akar lenni lakodalmára, azért azzal a tervvel áll elő, hogy engedjék őt a fehérneműekkel kikocsikázni a mosó medenczékhez, mert a lakodalomkor, az ünnep fényének emelése végett, szükség leszen rájuk; de ezt az igazi indító okot nagyon

ügyesen el tudja palástolni egy finoman kigondolt más fogással:

„Édes apus, befogathatnál-e magas szekerünkbe?
Elvinném a folyóvízhez sok drága ruhámat
A kerekesszekerem, mert szennyes már valamennyi.
Ládd pedig úgy illik, hogy a nép legfőbbik urának
Tiszta ruhája legyen, mikoron törvényt tesz a főkkel.
S hozzá öt fiúsarjad van fedeles palotádban;
Ketteje nős is már, hárman pedig ifju legények,
Kik folyton patyolatra mosott öltönyben akarnak
Tánczra sietni – s a gond csak az én vállamra súlyosbul“. ¹

Ezen oly természetes tettetés éppoly kecses, mint választékos. De ehhez a kecsességhez hozzájárul még bizonyos merész rátartóság is, mely a személyiségnek megkülönböztető vonása. Mikor Odysseus a folyó partján hirtelesen előbukkan a bokor mögül, a mint még a hullámok tajtéka födi, haja össze-vissza van kuszálva s egy kevés lombos ággal csak alig-alig tudja elfödni meztelen és izmos tagjait, valamennyi fiatal leány megdöbbenve szalad szanaszét. Egyedül Nausikaa marad állva s bátorsággal és merészséggel telten várakozik:

„Száz-fele rezzentek s oda súnytak a sziklafokokhoz,
Csak maga Nausikaa maradt, mert Pallas Athene
Bátorságot, erőt öntött hajadon kebelébe.
Szemtől-szembe' megállt“. ²

Athene úgy bánik itt a hajadonnal, akárcsak a hősökkel a harcok mezején, a mennyiben nem tartja méltóságán

¹ Odysseia VI. 57—65.

² Odysseia VI. 138—141.

alul valónak rendkívüli nagy bátorságot lehelni szívébe. Természetes dolog tehát, hogy eme szerepben is megtaláljuk a nagyszerűséget, bármi fiatal és különleges legyen is különben a szereplő. Megvan eme nagyszerűség mindjárt eleinte magában az ifjú hajadon méltóságos magatartásában, midőn távolról hallgatja az előtte térdre omolva könyörgő ismeretlent, majd meg azokkal az édes, nyájas szavakkal biztatja őt. De a költő mindig szemei előtt tartván az igazságot, nagyon óvakodik mindennemű túlzástól, mikor a hajadon egyéniségét megrajzolja. Mikor Odysseus megfürdött és tagjaira magához méltó ruhát öltött s a leány szemei előtt így jelenik meg újra, csodálattal kezdi szemlélni az idegent, ki tőle nem messze ül a tenger sziklás partján, majd társnői némelyikéhez fordulva, hangos szóval s azzal a páratlan gyermekiességgel, mely a homerosi költeményeknek egyik legeslegbájosabb vonását alkotja, oda szól:

„Halljátok szavaim szépfürtű, fehérkaru lányok:
Isteneink vezeték ez utast ide készakarattal,
Isteni phaeákok népsége közé keveredni,
Mert csak imént esúfnak néztem vala őt szemecimmel,
Most meg olyan, valamint széles mennybéli nagy isten.
Vajha velünk laknék s óhajtna közénk települni,
S ily daliás férjet mondhatnék egykor uramnak.
Rajta kínáljátok, társnők, eledellel, itallal“.¹

Lehetetlen a gyengéd csodálkozás e bizonyos nemét finomabb vonásokkal ecsetelni; ez a csodálkozás még nem szerelem, de nagyon közel jár ahhoz, hogy azzá váljék. Véleményem szerint a VIII. ének költője is sze-

¹ Odysseia VI. 239—246.

rencsés ihletből merített, mikor Odysseus eltávozása előtt még egyszer, legutoljára vissza akarta vezetni a hőst a hajadon szemei elé:

„Nausikaá, kit az égbeliek szépséggel öveztek,
Ott állott a szilárd palotának erős küszöbénél;
Nagy-mélyen nézdelve a hős ragyogó szemefényét,
S így szólott hozzá repülő gyors, szárnyas igékkal:
„Légy boldog, jövevény; mikoron hazaföldre verődöl:
El ne feledj, ki tenéletedet mentém meg először“.¹

Íme, egy magában véve nagyon szűk térre szorított szerepben is a teljesen kidomborodó jellem és a rajznak bizonyos könnyedsége, odavetettsége sem szolgál akadályul, hogy a megrajzolt egyéniség személyi sajátságainak minden vonásával a maga valódi alakjában álljon előttünk. Penelope után talán Nausikaa az, ki az *Odysseia* valamennyi női személyisége között leginkább hasonlít az *Ilias* személyiségeihez; ezt a hasonlóságot az erkölcsi és drámai érték, a való élet eleveenségének hű rajza adja meg leginkább.

VI.

Az ember úgy az *Odysseiában*, mint az *Iliasban* gyakori, hogy ne mondjuk, szakadatlan érintkezésben van az istenekkel. Ha általánosságban tekintjük, ezek az istenek nagyobbrészt mind a két költeményben hasonlítanak egymáshoz; de eme külső és mythologiai hasonlóság számos észrevehető különbséget is takargat. Constant Benjamin egyik nagyon híressé vált művében erővel teli

¹ *Odysseia* VIII. 458—463.

vonásokkal rajzolja eme különbségeket, de helyenként túlzásba csap át. Itt néhány összefoglaló észrevételben kell eme dolgokat tárgyalnunk.¹

Először is az *Odysseia* istenei egymással szemben koránt sincsenek oly ellenséges pártokra szakadva, mint az *Ilias* istenei. Eleinte csak az egyetlen Poseidon az, ki Odysseus ügye miatt meghasonlásba kerül az Olympos többi isteneivel. De ez a meghasonlás a költemény folyamán sohasem ölti föl a határozott harc, sőt még a nyílt czivakodás, összeveszés alakját sem. Sőt ellenkezőleg mindenütt inkább gyengítve van, míg a tizenharmadik ének folyamán már teljesen eltűnik.

Úgy látszik, hogy az *Odysseia* idejében, ha a közönség hite elfogadta is még az istenek meghasonlásait, mint lehetséges dolgokat, a mennyiben ez a hit a költők nagy tekintélyére s lépten-nyomon ismételt elbeszéléseikre támaszkodott: az újabb és jobb izlésű kegyelet az ilyen felfogástól már eltávolította az elméket, vagy legalább is a költők izlését, felfogását. Az istenek meghasonlásait, czivódásait még nem tagadták, de azokat leírni, megénekelni már átallották. Míg az *Ilias* hallgatói kedvüket lelték abban, hogy isteneiket pártokra szakadva látták: az *Odysseia* közönsége már jobban szerette, ha őket jó egyetértésben megjelenítve szemlélhette. Természetes, hogy e tekintetben a közönség érzelmeinek leg-hivatottabb kifejezői s értelmezői a dalosok voltak.

A fentebb említett szempontból fölöttébb fontos észrevétel, hogy az *Odysseiában* a kérőknek nincsenek külön

¹ Benjamin Constant, *De la Religion*, tom. III. Bergk az ő „Görög irodalomtörténeté”-ben szabatosan megjelölte eme különbségeket, de úgy hiszszük, hogy még néhány új, kiegészítő vonással megtoldhatjuk emez észrevételeket.

segítő isteneik. Még maguk azok az istenségek sem gyámolítják őket ellenségeikkel szemben egyetlenegy pillanatra sem, a kik a költemény első felében Odysseus ellenfelei gyanánt vannak feltüntetve. Eme körülménynek annál nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk, mert elég sok költői indító ok kardoskodott volna az ellenkező felfogás mellett is. Az *Ilias* példájának, mely hatalmas drámai erejét s érdekességét legnagyobbbrészt az istenek összeütközéséből meríti, okvetetlenül arra kellett csábítgatnia az újabb költőket is, hogy hasonló eszközökkel éljenek; és nem lehet tagadnunk, hogy az isteneknek a kérők érdekében történt közbeléptetése módot nyújtott volna valamely lángszellemű költőnek, hogy a költemény második felébe változatosságot öntsön, a mely változatosság belőle most tényleg hiányzik. Ha mindennek daczára ezt az alkalmas és könnyű eszközt mégis figyelmen kívül hagyták, ez nem történhetett csak amúgy a véletlenség révén. Két föltevés kínálkozik itt mintegy maga-magától. Vagy nem akarták az isteneket úgy állítani a hallgatóság elé, mint kik egymással folytonos czivódásban élnek, és már az ily aggodalmaskodás figyelemreméltó jele amaz új felfogás hatalmas erejének, mely tisztább fogalmakat kezdett magának alkotni az istenség egységéről. Vagy pedig az is meglehet, hogy nehéznek látszott belenyugodni abba a gondolatba, hogy valamely isten különös védelmében részesítsen oly erőszakos és méltánytalan embereket, mint a kérők valának; de ez a második felfogás nem kevésbbé új, mint az első, a melylyel egyébként a legszorosabb összefüggésben van.

Az *Ilias*ban nyomára sem akadunk az efféle óvatosságnak. Ott akadnak istenek még Párisnak, Helena elrablójának, védelmezésére is, sőt van olyan is, ki Pan-

darosnak gyámolítására siet, mikor nyíltan megszegezi az ünnepies eskükötést. Ha tehát az *Odyssseia* egészében az erkölcsi felfogásnak már akkora befolyása van az istenek szerepeinek megalkotására, hogy föléje kerekedik még a művészi és költészeti szempontoknak is: akkor ez itt már minden tekintetben jellemző dolog, mely világosan jelzi a gondolatvilág nagy haladását amaz időközökben, melyek a két költeményt elválasztják.

Emez általános megjegyzésekhez még igen sok részletes észrevételt lehetne fűzni, melyek azonban inkább a mythológiához, mint az irodalomtörténethez tartoznának. Itt legyen elég csak néhány szóval jelezni a legfontosabbakat. Az *Iliasban* Iris közvetíti Zeus parancsolatait; az *Odyssseiában* Hermes teljesíti ugyanazon tisztet. A megholtak tartózkodási helyére vonatkozó eszmék is sokkal szabatosabbaknak látszanak a második költeményben, mint az elsőben. De még maguk az istenek megjelenéseinek módjai is elütnek egymástól a két költeményben. Az *Ilias* szándékosan érzékelhetőbb, következőleg anyagiassabb alakban mutatja be hatalmukat. Azt látjuk ott, hogy Apollón mint komor éj, hatalmas lépésekkel száll le az Olymposról; halljuk tegezésének rettenetes megzendülését; Ares óriás alakú harczos, kinek harczy kiáltása tizezer vitézével ér föl; Héra is szörnyen megrémiti ellenfeleit hangjának hatalmával. Poseidon remek szekerével jár keresztül-kasul a tengereken; a csodálatos tengeri állatok és phantastikus szörnyek kísérete követi. Eme költői eljárás, mely bizonyos fokig kézzelfoghatóvá teszi az istenek hatalmát, mely alakjukat az emberi felfogás arányaihoz szabja, s mely az isteneket az emberekkel láttatja, hangjukat hallatja, teljesen otthonos az *Ilias* költőjére nézve; ez a mód mintegy önként kínálkozik a

költők képzelmenek. Ha ellenben ez az eljárási mód itt-ott fel is tűnik az *Odysseia* folyamatán, ez már csak a visszaemlékezés halavány színe, mely hagyományos leírásokban vagy utánzott helyekben nyilvánul, de a mely sohasem bír többet ismét megifjodni a költő új teremtető hatalma alatt, mert a régi eljárási mód megszűnt a közérzet igényeit kielégíteni. Ama nagy időközben, mely a két költeményt egymástól elválasztja, nagyobb lett a különbség az ég és föld között.

Különös figyelemre érdemes azon szerep, melyet Pallas Athene tölt be az *Odysseiában*. Az *Iliasban* seholsem látjuk, hogy valamely istenség az értelmes rokonérzés révén oly szoros szövetségre lépne valamely földi halandóval. Általán az *Iliasban* az istenek sohasem adnak szót arról, ha valamely halandót dédelgetnek, vagy a többi fölött előnyökben részesítik; lépten-nyomon kiérezhető, hogy eme kedvezések vagy a hagyományokon, vagy a költők által elfogadott mondákon alapulnak, és egyáltalán nem törekednek azokról más módon is beszámolni önmaguknak. Héra Argosnak védő istennője, Apollón Pergamosnak istene; mindenikük kiveszi a maga részét, ha kedvelt városa kerül szóba. Az *Odysseia* Athene istennője egészen más. Közte és Odysseus között természetes rokonérzés fejlődött ki, és benső barátságuk értelmi megegyezésen alapul. Athene, mint az értelem istennője, kedveli az értelmes Odysseust. A tizenharmadik ének ama jelenete, hol az istennő és a földi halandó bizalmasan beszélgetnek egymással, és Athene teljes örömét leli védelmezettje mindennemű leleményességén, melyeken senki sem bír kifogni, teljesen új jelenség a görög költészetben. Az *Iliasban* ennek sehol sem akadunk mására. Az *Odysseiában* már érezhetővé válik, hogy

olyan vallással van dolgunk, mely lassan-lassan tisztulni kezd; itt már az isteni hatalom mintegy újabb ösztön következtében szövetségre lép az emberi értelemmel, úgy adván át magát ennek, mint kedvezése természetes tárgyának, mely iránt előszeretettel viselkedik. Bizonyos öntudatlan bölcsélet még ez, melynek természetes kifejezője a költészetben nyilvánuló újabb ösztön, újabb felfogás.

De nagyon figyelemre méltó az a körülmény, hogy az istennő szerepe, a mint azt az elbeszélés fejlődésének folyamatán látjuk, nincs kellő arányban eme szövetség eszméjével. Athene, ki tényleg pártfogója s barátja Odysseusnak, nem fejt ki önmagához méltó tevékenységet, mikor kegyeltje megvédéséről van szó. Közbelépése elég ritkán történik s akkor is elég lanya. Elvarázsolja meg visszavarázsolja Odysseus külső vonásait, felvilágosítja, mikor a fegyverek áthordásáról van szó, végül néhány pillanatra megjelenik neki Mentor alakjában, mikor a kérők szörnyű mészárlása végbemegy. Bármik legyenek eme darabok szerzői, melyekre most teszünk czélzást, egyikük sem birt magának olyan jeletet kigondolni, melyben az istennőnek oly nagyszerű szerep jutott volna, milyet joggal várhattunk volna. Vajjon a dolog csak a költők tehetségének hián múlt-e? Vagy talán inkább alá voltak vetve a megváltozott eszmék kényszerítő hatásának? A mint Athene lassan-lassan az értelem, az ész isteni jelképezőjévé lőn, nem volt többé alkalmas arra, hogy halandó emberekkel viadalokra keljen. Megszűnt az az izmos, erős istennő lenni, kinek súlyos terhe alatt Diomedes hős hadi szekérének tengelye recsegní kezdett vala. Az ő isteni hatalma mostantól fogvást egészen belsővé változott; benne lakozott

az mintegy Odysseus szellemében, és ha mindamellett még szerepelt az epopeiában, ez már többé nem volt egyéb, mint csak bizonyos megszokottságnak következménye, és a csodaszerűt kedvelő hagyományhoz való ragaszkodás.

VII.

Hátra van még, mielőtt eme tanulmányunkat befejeznők, hogy néhány szóval megemlékezzünk az *Odysseia* nyelvéről.¹ Itt megint annak elismerésével kell kezdenünk, hogy az *Iliassal* való megegyezés e tekintetben is fölöttébb meglepő. A szókinés úgyszólván ugyanaz mind az egyik, mind a másik költeményben; a szók ugyanolyan ejtegetésével, a mondatok ugyanolyan kötésével találkozunk. Némely igeragozási alakok, melyek később meglehetősen közönséges használatnak örvendeztek, mind a két homerosi költeményből egyenlően hiányzanak.² Nem lehet elvitatni, hogy a maguk egészében véve úgy az *Ilias*, mint az *Odysseia* énekei a görög nyelv történetének ugyanazon korszakaihoz tartoznak.

De az élő nyelv sohasem lehet változhatatlan. Ha tehát az *Odysseia* énekei bizonyos általános tekintetben újabb keletűek mint az *Iliaséi*, szinte lehetetlen, hogy az előadásban, kifejezésben ne legyen némely különbség az egyik meg a másik között. Sőt úgy látszik, hogy az emberi nyelvek általános fejlődési törvényeit ismervén,

¹ V. ö. a fentebb (a bibliographia rovatában) idézett különleges lexikonokat és műveket.

² Például a futurum passivum ῥήσονται végződése, a futurum activum optativusa, az aspirált perfectum. Curtius, *das Verbum* tom. I. pag. 8.

már előlegesen is számot adhatunk magunknak arról, minek kell e különbségek lényegének lennie. Okvetetlenül azt kell tapasztalnunk, hogy az *Odysszeiában* némely alakok kimentek a használatból, melyek az *Iliasban* még teljes virágzásban voltak, másrésről meg ama körülmény mellett is tanuskodhatunk, hogy új szók s kifejezések keletkeznek, különösen, hogy az elvont fogalmak jelzésére új szók támadnak. És a dolog csakugyan így is áll.

Az *Ilias* bizonyos mennyiségű olyan alakokat foglal magában, melyek szemmeláthatólag régibb időkre vihetők vissza. Ilyen például a „jó és nagy“ fogalmának jelzésére elfogadott kifejezés (ἰὼς τε μέγας τε), melyet számos hősre szoktak alkalmazni. Megjegyezték, hogy e kifejezés huszonötször fordul elő az *Iliasban*, míg az *Odysszeiában* pusztán háromszor találkozunk vele.¹ Eme körülmény annál nagyobb figyelmet érdemel, mert okvetetlenül az *Ilias* tekintélye vonta maga után természetes következményként, hogy az ilyen szólásmódok továbbra is használatban maradtak. Az a ritka alkalmazás, melyet vele az *Odysseia* tesz, már eléggé mutatja, hogy maga ez a tekintély nem volt elégséges útját szegni annak a természetes mozgalomnak, mely az ósdi, elavult dolgokat feledésre kárhoztatja.

Az elvont nevek még érdekesebb megfigyelésekre adnak alkalmat. A homerosi nyelv csak igen korlátolt számú olyan főnevet foglal magában, melyek az állapotok vagy minőségek megjelölésére szolgálnak. Erről meggyőződhetünk, ha a homerosi nyelvnek valamely

¹ V. ö. H. Collitz idevágó czikkét Kuhn A. szemléjében XXVII., 2., pag. 184.

specziális szótárán csak úgy futtában végigtekintünk és figyelemmel kísérjük, mily csekély mennyiségű leszármazott főnevet lehet találni a melléknevek mellett. Az *Ilias* e tekintetben mindenesetre sokkal szegényebb, mint az *Odysseia*. A nélkül, hogy itt teljes számú statisztikai kimutatást óhajtanánk fölállítani, úgy hiszszük, mindamellet nem árt néhány részletesebb s szabatos megjegyzést tennünk. Ama főnévi végződéseket, melyek a homerosi nyelvben legnagyobb részt az elvont főnevek képzésére szolgálnak, a következő három végződés képezi: *ίη*, *ώνη* és *τός*. A két költemény folyamán érdekes összehasonlításra nyújt alkalmat ama körülmény, a mit talán ezen három végződés termékenyítő hatásának lehetne mondani.

A *ώνη* végződés a homerosi nyelvben *huszonhat* szóval van képviselve; ezen számból *hat* van, a mely csak magában az *Iliasban* fordul elő, *tizennégy* pedig, melyekkel csak az *Odysseia* folyamatán találkozunk.

Az *ίη* végződés a homerosi nyelv *hetven* szavára vonatkozik; *tizenhét* közösen előfordul mind a köt költeményben; *huszonegy* csak az *Iliasban* található, *harminczkettő* csak az *Odysseiában*; végül a *τός* végződés *tizenhét* szóval van képviselve; ezek közül *három* közös mind a két költeményben, *öt* csak az *Iliasnak* sajátja, *kilenczet* pedig az *Odysseiában* találunk.¹

Már eme néhány megjegyzésből is kiviláglik, hogy az

¹ Mind összevéve 81 elvont szó van az *Odysseia* szótárában, mely *ίη*, *ώνη* és *τός* végződésű, míg az *Ilias* szókincse e tekintetben 58-ra rúg. Az arány körülbelül úgy áll, mint 7 az 5-höz. Nyilvánvaló, hogy ezt nem lehet a pusztá véletlenből megfejtetni, sem pedig ama körülményből, hogy az *Odysseia* tárgya különbözik az *Iliásétól*.

említett három végződés mindenikét illetőleg nemcsak az Odysseiában alkalmazott szavak mennyisége haladja meg jóval az Iliasban szereplők számát, hanem mi több, még az is látható, hogy az Odysseiában az analogiának köszönhető terjeszkedés révén úgyszólván szemmeláthatólag fejlődik emez elvont szók továbbképzése, a mely eljárás az Ilias folyamatán még csak halványabb körvonalakban észlelhető. Eme körülmények annál nagyobb figyelmet érdemelnek, mert az *Odysseia* költői bizonyára alkalmazkodtak az *Ilias* nyelvének utánzásához, és hogy hagyományszerűleg tartózkodók voltak a közhasználatú nyelv nagyon új színezetű kifejezéseivel szemben. De a dolgok fejlődésének természetes erejénél fogva ellenállásuk daczára is bekövetkezett, hogy az abstractio lassan-lassan mégis csak behatolt a költői nyelvbe.

De ezen észrevétel még sokkalta jobban előtérbe nyomul, ha az ember a helyett, hogy megelégednék az egyszerű statisztikai adatokkal, figyelmesebben szemügyre veszi egyik-másik szónak a történetét. Íme például ezen szónak kifejezése, hogy igazság (ἀληθείη). Eme szóval az *Ilias* folyamatán nem találkozunk többször, mint kétszer s még hozzá csak a két utolsó énekben, t. i. a XXIII. 361. s a XXIV. 407. sorában, tehát a költemény olyan szakaszainak elbeszélésében, a melyeket sok egyéb oknál fogva az *Ilias* teljes megalakulásának legkésőbbi idejére kellett vala helyeznünk. Minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy ez a szó voltaképen nem tartozik az *Ilias* nyelvéhez. Ellenben hét alkalommal szerepel az *Odysseiában*. Még szembetűnőbb ez a különbség főleg egy olyan kifejezésnél, melynek már pusztá jelentésénél fogva is nagyon gyakran elő kellett fordulnia, a mióta

csak használni kezdték.¹ Arról a melléknévről szólunk, melyet a „jótevő“ kifejezésre használtak (εὖεργός); ez az *Iliasban* teljesen ismeretlen; ellenben az *Odysseiában* háromszor előfordul és alkalmat szolgáltat egy új főnévnek megalkotására, ez t. i. a „jótevés“ (εὖεργεσία). Az εὖεργασία (öröm) szó nem fordul elő az *Iliasban*; az *Odysseiában* pedig öt ízben megtaláljuk. Nem világlik-e ki mindebből eléggé, hogy az ily összehasonlítások, melyek számát könnyű szerrel sokszorozhatnók, szemtanuivá tesznek bennünket, ha nem is az új eszmevilág megszületésének, de legalább is annak a határozott, döntő átalakulásnak, mely az új eszméket akkortájt vitte át uralkodó elemként a köztudatba.²

Mindent összevéve, el lehet mondani, hogy az *Odysseia*

¹ Azonkívül még kell még jegyeznünk, hogy az *Odysseiában* több alkalommal arra is van eset, hogy a valót szembeállítja a költött dologgal. Ez az ellentétbe helyezés akkor kétségtelenül mind tisztábbá lőn és a köznyelvben is közkeletnek örvendett. Már maga eme körülmény eléggé bizonyítja a kritikai szellem nagy előhaladását, vagyis más szóval az ítélőtehetség nagyobb fejlődését.

² Ide járul még, hogy az *Odysseia* nyelve oly szók használatát is megengedi, melyek alkalmazását az *Ilias* gondosan kerüli, kétségtelenül azért, mert nagyon újaknak és nagyon népieseknek tartja őket; így áll a dolog például ezzel a szóval, hogy φογή (fuga); ezt az *Ilias* mindig φόβα vagy φόβος szóval helyettesíti (a φόβος másutt nem fordul elő, mint a *Doloneiában*, még pedig három ízben ismétlődik). A κάλλος szó, mely az *Ilias* előtt még ismeretlen, hatszor megtalálható az *Odysseiában*. Eme kifejezés ἀτρεκέως κατὰλεξον másutt nem fordul elő az egész *Ilias* folyamatán, mint a *Doloneia* egy helyén s a 24-ik ének egy másik helyén, vagyis az *Ilias* ama szakaszaiban, melyek későbbi eredetűek; ellenben az *Odysseiában* széltében-hosszában használják, hol körülbelül 13-szor ismétlődik.

nyelvezete általán elvontabb, mint az *Iliasé*, és hogy amaz sokkalta nagyobb számú kifejezéssel rendelkezik az emberi szellem által alkotott dolgok megértetésére.

Bizonyára nem akad ember, ki közvetetlenül be ne látná, mekkora fontosságuk van az effajta jelenségeknek akár a két költemény korának megállapításánál, akár az eredetükre vonatkozó kérdések tanulmányozásánál.¹

¹ A metrikai tanulmányozás szintén oly szembeszökő módon rávezet bennünket ugyanazokra a következtetésekre. Nem kell-e például döntő érv gyanánt elfogadnunk ama megállapított tényt, hogy a versmértékkal foglalkozó tudósok által hepthemimerés néven ismert metszet az *Iliasban* olyan arányú, mint egy a százhoz, míg az *Odysseiában* átlag csak minden kétszázadik sorra esik ily metszet? V. ö. L. Havet, Cours élémentaire de métrique. Pag. 16. Paris, 1893.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Homeros és a Homeridák.

Foglalat.

I. Homeros életrajzai. — II. Valószínű története: az aeól- és az ión-elem. A chiosi Homeridák. — III. A homerosi költészet elterjedése. A dalosok. A Homeridák utazásai. A samosi Kreophylikák. — IV. A rhapsódok. A homerosi költemények gyűjtése a különböző városokban. Lykurgos, Solon, Pisistratos. — V. A homerosi chronologia.

I.

Miután a homerosi költészetet magában véve tanulmányoztuk, hátra van még, hogy a két költeménynek történetét, a mennyire csak lehetséges, hozzájuk fűzzük a meghatározott helyeknek és időknek.¹

¹ A kérdéseknek igen hasznavehető összefoglalását találjuk Sengebuschnak Homerosra vonatkozó, fentebb már idézett dissertatiójában; ehhez vannak csatolva az alapvető szövegek, valamint számos, az életrajzra vonatkozó megjegyzés. Megemlítjük, hogy ugyanezen dolgok megtalálhatók Dindorf *Iliásának* és *Odysseiájának* elején a „Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum“ Teubner-féle kiadásában. Az első különösen a régieknek Homerosra vonatkozó iratait tárgyalja, a második magokkal a homerosi költeményekkel foglalkozik. V. ö. különben Nitzsch művét is: *Melatematum de historia Homeri* fasc. II. pars altera (*Sententiae veterum de Homeri patria et aetate accuratius digeruntur*); Kiel, 1834.

Ha történetileg bebizonyított tény volna, hogy valóban létezett egy Homeros nevű nagy költő, akkor megelőző következtetéseink után most annak meghatározását kellene megkísérlelnünk, mi volt hát ama költőnek elvitázhatatlan befolyása akár az Ilias, akár az Odysseia, vagy akár mind a két költemény megalakulására vonatkozólag, és világos, hogy ennek a feladatnak megoldása természetszerűleg maga után vonná annak megoldását is, mit eddig elmondottunk. De nagyon is messze vagyunk attól, hogy a dolog így állana. A régieknek Homerosra vonatkozó hagyományai legnagyobbrészt a meszeszerűnek jellemvonását viselik magukon s úgy látszik, hogy az is, a mi történeti valót eme hagyományok magukban foglalnak, sokkal kevésbé alkalmazható egyetlenegy emberre, mint inkább egy egész költői nemzedékre. Legelső kötelességünk tehát eme hagyományokat összefoglalva ismertetni, azután meg kell kísérelnünk, hogy a mondák világából kihámozzuk mindazt, a mi a történelem körébe vág.

Nyolcz életrajz vagy régi följegyzés maradt korunkig, melyek Homeros életével foglalkoznak.¹ Mint ebben a nemben egy sajátságos fajtát, érdemes elemzés alá venni a legfigyelemreméltóbbat, azt t. i., mely bár elég jogtalanul, szerzőjének Herodotost vallja.

Egy regeszerűleg hangzó életrajz ez, melytől azonban nem lehet minden érdemet elvitatnunk. Kyme város alapításánál Aeoliában, mondja az életrajz írója, nagy

¹ Westermann *Vitarum scriptores*, I—VIII., Brunswick, 1845. A második életrajz, melyet Pseudo-Plutarchosnak tulajdonítanak, csak hézagosan van adva eme gyűjteményben. — Mindezen életrajzokra vonatkozólag bővebb felvilágosításokat nyújt Sengebusch első dissertatiója pag. 1—13.

sereg különböző eredetű görög nép verődött össze; volt ezek között egy magnesiabeli szegény ember, Melanopos nevű, Ithagenesnek, Krethon fiának fia; ez elvette Kymében Omyres leányát; ebből a házasságból született Krétheis (Kritheis), ki később Homerost szülte világra. Íme Homeros elődeinek megállapítása; ezek egyrésről ióniabeliek, másrésről pedig aeoliabeliek. Mikor Melanopos közelgő halálát érzé, fölserdült leánykáját barátjára, az argosi származású Kleanaxra bízta. Krétheis valamely titkos szerelmi viszony következtében nemsokára viselős lőn. Miután Kleanax nem tarthatá őt magánál, elküldötte az akkor még elég új Smyrna városába jó barátjához, a boeótiiai Ismeniashoz.¹ Smyrna ama város, ott a Meles folyó partjain, hol Krétheis gyermeke megszületett vala; ezt a gyermeket születés-helyének emlékére Melesigenesnek nevezték el. Így hát a gyermek atyja ismeretlen marad s az életrajz írója nem ismer mást, mint a fiú anyját és születése helyét. A mi a gyermeket illeti, élete folyása szerencsésen kezdődik. Ugyancsak Smyrnában úgy az anyát, mint gyermekét magához fogadja valami Phémios nevű iskolamester; miután ez később Krétheisnek házastársa is lőn, Phémios maga vezette a gyermek Melesigenes nevelését. A fiú már zsenge korától fogva csodálatos lelki tehetségeket árult el. A mint férfiúvá serdült, anyja is, nevelőatyja is meghaltak, de örökségükbe fiuk, Melesigenes lépett, és Smyrnában fényes eredménynyel folytatta mostohájának, Phémiosnak foglalkozását. Iskolájának

¹ A valószínűségekre való törekvés lépten-nyomon kiérzik emez elbeszélésből: Ismenias lényegében véve thebai név; Kleanax a dicső Argos elvitázhatatlan tulajdona.

hirneve még idegeneket is vonzott a mesterhez, kik kereskedés végett utaztak vala Jóniába. Ezek között volt egy Mentés nevű, leukadiai hajótulajdonos is, ki mint okos és művelt ember, hozzá csatlakozott az ifjú mesterhez és rávette, hogy hagyja el iskoláját és szülővárosát, tegyen nagy utazásokat, hogy önmagát képezhesse és az embereket tanulmányozhassa.

Gondoljuk el már most Melesigenest, a mint Mentés hajóján bekalandozza a világot, mint egykoron Odysseus; eleven tudásvágya minden iránt érdeklődött; kérdezett, tudakolt az emberektől mindent, sőt még az is kétségtelen, mint az életíró nagy-komolyan megjegyzi, hogy „mindarról, a mit látott, jegyzeteket csinált magának”.¹ Miután bejárta Tyrrheniát és Iberiát, az utasok Ithakában tartottak pihenőt. Melesigenes itt valami szembetegségbe esett, a mely körülmény arra kényszerítette Mentest, kinek Leukadiába kellett vala hajóznia, hogy a mestert jó barátjának, Mentornak gondjaira bizza. Ithaka szigetén való tartózkodása alatt, a derék Mentornak vendégszerető házában gyűjtötte volna össze az Odysseusra vonatkozó hagyományokat. Mentés nem sokára visszatért, félig-meddig felgyógyult barátját ismét gondjaiba vevé, aztán megint útnak eredtek s folytatták utazásaikat ama napig, miglen Kolophonba érkeztek, hol a szegény Melesigenes teljesen elvesztette szemevilágát. Eme csapás után visszatért Smyrnába s voltaképen itt kezdte meg költői pályafutását.

¹ 6. §.: Εἰκὸς δὲ μὴν ἦν καὶ μνημόσυνα πάντων γράφεισθαι. Az író megelőzőleg már arra figyelmeztet bennünket, hogy már ekkor valószínűleg azt forgatta eszében, hogy följegyzéseit majdan költeményeiben értékesíti: ἴσως γὰρ καὶ τῇ ποιήσει ἥδη τότε ἐπενόει ἐπιθίγεισθαι.

De viszont itt kezdődött sok aja-baja is. Betegsége következtében nagy nyomorúságra jutván, innen kezdve bolyongó életre adta magát. Utazásai folyamán mindjárt Neontichosban látjuk őt, hol a derék, becsületes vargasmunkás, Tychios fogadja vendégszerető házába. Ez a jószívű Tychios volna állítólag, ki később az *Iliasban* mint Ajax pajzsának remeklője szerepelt. Hogy kenyerét megkereshesse, itt szavalta először a Thebaist és a Hymnusokat; az életíró azt állítja, hogy ő még látta azt a helyet, hol a költő ülve szavalta költeményeit; idők folyamán egy sötétlombú nyárfa nőtt azon a téren. Melesigenes Neontichosból ismét Kymébe tért vissza, az ő édes anyjának hazájába, s eme városban is szakasztott úgy elbűvölte hallgatóit költeményeivel és szavalaival, mint Neontichosban; összegyűltek körülötte az úgynevezett lesché-kben, „az öregek beszélgetési helyein;“ csodálói lelkesülésétől fölbátorodván, azt merészelte kérni a város tanácsától, hogy a város nevében állandóan biztosítsa számára a sziveslátást; azt ígérte, hogy a mit érte a város teszen, azt ő majd dicsőséggel fizeti vissza. De Kymé város tanácsosai nem voltak sem eléggé értelmesek, sem eléggé nagylelkűek. Az egyik szót emelt, hogy ha így befogadnának minden vakot (ὁπλήροος),¹ a közös kincstárak csakhamar kiürülnének. És a felszólalónak igazat adtak. Melesigenes ama lépésével hát nem nyert egyebet, mint a „vak“ (ὁπληρος) nevet, mely innentől állandóan rajta maradt. Így Ho-

¹ Az életrajz írója arról értesít bennünket, hogy Kyme lakói így nevezték a vakokat. Mindamellett eme tanubizonyság, melyet a másik életrajz is megerősít, melyet Plutarchosnak tulajdonítanak, továbbá a Proklosnak tulajdonított életrajz is fölhoz, még mindig nagyon gyanus marad.

merossá lévén, eltávozott Kyméből, miután fájdalmát és méltatlankodását néhány verssorban kilehelte, a mely versek korunkig is fenmaradtak. Ezek után Phokaeába költözött. Itt folytatta a leschékben ugyanazon szavallásokat. Fényes sikerei egy Thestorides nevű iskolamesterben különös alku gondolatát ébresztették.¹ Azt az ajánlatot tette a költőnek, hogy ő majd gondoskodik ellátásáról azon feltétel alatt, ha költeményeit átengedi öneki. Homeros elfogadta az ajánlatot és Thestorides számára megírta a „Kis Iliast“ és a „Phokeis“ czimű költeményt. Eme költői teherrel Thestorides bucsút mondott Phokaeának és Chiosban ütötte föl tanyáját, jogosan azon hitben lévén, hogy könnyebben kiadhatja magát költőnek olyan közönség előtt, mely őt nem ismeri. Thestorides ügye csakugyan jól ütött ki, és zajos sikereinek nagy hűhója nem sokára arra ösztönözte Homerost, hogy Phokaeát elhagyja s a csalfa embert leleplezze. Eme szándékkal neki indult Erythraenek; itt halászokra bukkant, kik eleinte nem akarták őt átszállítani, de kiket a szél és hullámok ereje nem sokára átsodort a túlsó oldalra, és így kénytelenek voltak hajtani a költő könyörgéseire. Fölvették őt hajójukra, magukkal vitték és letették Chios partvidékén, nem messze Bolissostól.

Itt a szegény kecskepásztor, Glaukos fogadta magához Homerost, ki gazdáját verseivel gyönyörködtette. Glaukos azután bevezette vendégét Bolissosba, azután bevitte ura házába, ki a bolyongó költőt megbízta gyermekei nevelésével. Itt írta Homeros ura gyermekeinek gyönyörködtetésére a *Batrachamyomachiát* és több effajta kis költeményt, melyek révén hire csakhamar egészen

¹ Azt szokták megjegyezni, hogy ez az iskolamester a Kalchas patronymikont viselte. (Ilias I. 69).

Chios fővárosáig elhatott. Thestorides neszét vevén a dolognak, megrettent s nyomban elillant a szigetről; Homeros ezután mint iskolamester letelepedett Chiosban, hol sikerült némi kis vagyonra is szert tennie; majd megházasodott s két leánygyermeknek lőn atyjává. Itt történt aztán, hogy megalkotta az *Iliast* és az *Odysseiót*, a mely költeményeiben csupa hálából szerepeltette régi jó embereit is, mint Mentest, Mentort és Tychiost. Hírneve csakhamar elterjedt egész Görögországszerte. Hogy dicsőségét élvezze, azon tervvel foglalkozott, hogy elmegy vagy Athénbe, vagy Argosba. Csakugyan tengerre szállt és először Samos szigetén kötött ki; itt valami papnő elűzte őt valamely áldozattól; a költő elátkozta a papnőt. Egy phratría ellenben megengedte neki, hogy ünnepies lakomájában résztvegyen; a költő e szívességet gyönyörű dicsérő beszéddel hálálta meg. Itt történt az is, hogy a fazekasok gyönyörködtetésére a *Κάμυρος* című költeményt szerkesztette, és hogy mikor újra megjött a tavasz, egy csapat gyermek kíséretében házról-házra járt s a gazdagok palotái előtt énekelte az *Εἰσεσιώνη*-t. Azután mégis elhatározta, hogy Athénba is áthajóz. Betegség érvén őt utól, kénytelen volt Ios szigetén nagyobb pihenőt tartani; itt történt, hogy a halászfűk egy talányt adtak föl neki, melyet azonban nem bírt megfejteni. Betegsége mind válságosabbra fordult, míg végül Ios szigetén meg is halt. Hajós társai és földijei magas sírhantot emeltek neki a morajló tenger partján. Az életrajz írója azzal fejezi be elbeszélését, hogy a maga módja szerint bizonyítani törekszik, hogy Homeros aeoliai volt, nem pedig ióniai, és hogy Xerxes hadjárata előtt hatszázhuszonnégy évvel született (következőleg 1102-ben Krisztus előtt).

Azt hiszszük, émez elemzés után eléggé fölösleges annak bizonyítása, hogy a szóban forgó elbeszélés, daczára az elején tett kijelentésnek, nem tulajdonítható Herodotosnak.¹ Nemcsak hogy ez életíró nem egyezik meg a nagy történetíróval a homerosi chronológiára vonatkozólag, sem pedig a cyclikus költemények eredetét illetőleg, hanem, a mi ennél sokkal fontosabb, semmi közös vonást sem lehet felfödozni az egyiknek mesterkéletlen jóhiszemősége és a másiknak szemenszedett okoskodásai között, a melyek segítségével ez utóbbi leplezgetni törekszik a való eseményekkel szemben meglevő tájékozatlanságát. Az ő regeszerű elbeszélése nyilvánvalóan három elemből van összeszerkesztve, a melyek a következők: néhány kymébeli helyi monda; ezekhez járultak Phokaea, Smyrna, Neontichos, Chios és Kolophon mondái; a második elemet képezik a különböző eredetű régi költői hagyományok, epigrammák, epikai töredékek, feliratok, jóslatok, népies énekek, talányok, melyeket az életrajz-író összeszed, hogy elbeszéléséhez bevezetésül szolgáljanak; a harmadik elemet alkotják az ő saját személyes alkotásai, melyeket részint a homerosi költeményekre való visszaemlékezésekből kölcsönzött, részint az általánosan valószínűeknek tartott hagyományokból szerkesztett, melyeket az ő saját eljárás módja szerint magáévá tett.

Íme, hogyan tárgyalták a Homerosra vonatkozó történeteket olyan időkben, melyek semmi esetre sem eshettek nagyon távol az Antoninusok korától.² Már maga az a közhit, melyre az ilyenfajta elbeszélések találtak,

¹ Ἡρόδοτος Ἀλικαρνασσεὺς περὶ Ὀμήρου γενέσιος καὶ ἡλικίης καὶ βιοτῆς τὰς ἐστόρηκε, ζητήσας ἐπεξελεῖν εἰς τὸ ἀτρεκέστατον.

² Ezen állítólagos életrajz kelte homályba van burkolva és megvitatásának nincs se hossza, se vége. V. ö. Sengebusch *Homérica*

melyek a mi korunkig a byzantiumi iskolák révén jutottak el, elég világosan mutatja, mennyire hiával voltak már a régi időkben is a hiteles értesüléseknek. Ezt a körülményt különben egyéb fenmaradt iratok is megerősítik.¹ Azt körülbelül el lehetne fogadni, az igaz, hogy az ember úgy képzelje el az öreg költőt, mint bolyongó vak embert. De még mindez igazában véve nem mondható egyéni vonásnak, a mennyiben az effajta adatok mindannyia elő szokott fordulni magában a dalos típusában; ezek az éneklő költők ugyanis városról-városra jártak és igen gyakran a költészet volt az élıhetőség egyedüli segédforrása azokra nézve, kiket a vakság a megélhetés egyéb eszközeitől elűtött vala. Ott látjuk például szerepelni az *Odyssëia* folyamatán a vak dalost,

dissertatio prior, pag. 8. et sequens. Úgy látszik, hogy benne nagyon is megérzik ama sophista történetírók eljárásı módja, kik Herodotost utánozták és kik fölött Lukianos annyit évelődött. Egyébiránt Homerosnak smyrnai iskolája kis hián nyilvánvalóan úgy van az elbeszélésben fölűntetve, mint valamely ékesszólás tanárának auditoriuma. Az életíró úgy képzei magának az élemedett költőt, mint Polemont, és annak személyisége nagyon hasonlít azokéhoz, kik Philostratos „Életrajzai“-ban szerepelnek.

¹ Korunkig fenmaradt Plutarchos neve alatt két könyvben olyan életrajzféle, melynek czime „Homeros élete és költészete“ (Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως Ὁμήρου, *Plutarchi moralia* ed. Didot, tom. III. pag. 100.). Ez a két könyv valóban két különbözı művet képez. Csak az első alkot szorosan vett életrajzot. Szerzıje ott Homeros életére vonatkozólag egyrészről Ephoros tanubizonyására hivatkozik, másrészről pedig Aristotelesére. Ephoros tanubizonyossága körülbelül megegyezik a föntebb elemzett elbeszéléssel, kivéve néhány csekélyebb jelentőségű részletet és ama mese-szerű adatot, mely Homerosnak Hesiodossal való rokonságáról szól s melyet az életrajzíró nyilván azért költött, hogy azzal hazája dicsőségét növelje. A mi az Aristotelesnek tulajdonított elbeszélést

Demodokost; továbbá az Ilias egy helye, melyet föntebb idéztünk (a 92-ik lapon), elbeszéli nekünk, hogyan fosztották meg a múzsák Thamyris költőt szemevilágától; végül a *delosi Apollónra* írt *hymnus* szerzője is vaknak adja ki magát. A valóságban úgy áll a dolog, hogy midőn az ó-kor Homeros állítólagos történetét elbeszéli nekünk, akkor voltaképen egy ión dalos regés történetét gondolja ki; de ezt a költőt elbeszélést nyilván azon szándékkal hozza létre, hogy az egymástól elütő hagyományokat valami módon kiegyeztesse, a mennyiben eme hagyományok mindegyikéből összhangzatba hoz valamit a másikkal; az ó-kor tehát következőleg bizonyos való adatok alapjánól indul ki, a melyeket most közelebbről meghatározni leszen feladatunk.

illeti, azt tisztán a mondák országába kell utasítanunk. Homeros ott úgy van feltüntetve, mint valamely satyrnak avagy más valamely mezei istennek fia; anyját, Kritheist elveszi Méon, Lydia királya stb. Szemmel látható, hogy ha ezek a mesék valósággal szerepeltek volna Aristoteles *Περὶ ποιητῶν* című művének harmadik könyvében, mint azt az író erősítgeti, akkor bizonyára csak úgy szerepeltek volna ottan, mint a nagy böleselő által felhozott mesék s a melyeket ő a legkevésbé sem vett készpénz gyanánt. Plutarchos értekezésének második könyve nyelvtani, irodalmi, bölcséleti, vallási, orvostudományi, csillagászati stb. bevezetésül szolgál az *Ilias* és az *Odysseia* olvasásához. Nem lehetetlen, hogy ezen különös gyűjtemény Plutarchos ifjúkorának egyik műve, mely alkalmas nekünk fölvilágosítást adni ama módszerről, hogy hogyan commentálták ő idétte a régi epikai költés termékeit az iskolákban.

Egy másik megjegyzést találunk belekeverve ama névtelen elbeszélésbe, mely a következő czímet viseli: *Homeros és Hesiodos eredetéről s költői versenyükről* (*Περὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου γένους καὶ τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν*, a Westermann-féle *Vitarum scriptores* 8-as számú műben, továbbá Göttling *Hesiodosában*). Ez a maga nemé-

II.

Láttuk, hogy az *Ilias* és *Odysseia* olyan monda alapján nyugosznak, a melyek aeol eredetét okszerűen nem lehet kétségbevonni. Nevezetesen az *Ilias* Argos achiv hagyományait egyesíti a thessaliai Phthiotis hagyományaival. Természetes költészete ez úgyszólván amaz achivoknak, kik azon czélból egyesültek, hogy Kis-Ázsiában aeol-gyarmatokat alapítsanak.¹

Ha emez életrajzi mondák közt, melyeket az imént hoztunk szóba, azt kutatjuk, mi vág egybe az alapvető adattal: menten azt fogjuk észrevenni, hogy a legszavahihetőbb följegyzések Homeros születését vagy az eredetére vonatkozó elbeszéléseket Ázsia két aeol városára vonatkoztatják leginkább s hogy ez a két város Kymé és Smyrna.² Eme két városnak semmiesetre sincsenek egyenlő jogcizimei. Kymé úgy van elénk állítva, mint

ben nagyon hasonlít az ál-Herodotos elbeszéléséhez. Ez egy második századbeli tudós műve, ki úgy látszik, Hadriánus császár halála után írta meg munkáját. (3. §.) Ezenkívül pontos apróbb adatokat lehet benne találni néhány elveszett cyclicus költeményre nézve, továbbá egyéb, réginek látszó költészeti termékekre vonatkozólag, melyeket a mű írója mint hiteles bizonyítékokat használt föl. (Lásd bővebben ez iratot illetőleg Markscheffel, *Hesiodi fragmenta* p. 33—42.).

¹ Itt egyszerűen csak jelezzük, mint különlegességet Thiersch B. véleményét, ki Homerost európai görögnek teszi meg, ki még régebben élt a Heraklidák visszatérésénél is. V. ö. *Jahrbücher für class. Philologie* tom. I. (1826.), pag. 435—468., és *Über das Zeitalter und Vaterland des Homer*, Halberstadt, 1824. és 1832.

² A legszavahihetőbb följegyzéseknek mondom az általános valószínűségnél fogva, nem pedig szerzőik személyes szavahihetőségének következtében. Mert hisz a legfigyelemreméltóbb kritikus Aristarchos, Homerost athéni származásának tekintette vala. (V. ö. Westermann 2-ik és 5-ik biographiájával).

Krétheisnek, a költő édes anyjának szülőházája; ez a város az, melyhez a költő élete anyja révén fűződik; de Smyrna az a hely ott a Meles folyó partján, hol Krétheis világra hozza gyermekét, kit e körülménytől mindjárt eleinte Melesigenesnek neveztek vala. A másik két aeol városra, Phokaeára és Neontichosra úgy hivatkoznak, mint olyan helyekre, hol a költő állítólag tartózkodott. Másrészről meg, mikor Homeros már férfiúvá serdült s mikor már dicsőségét biztosítottak láta, Kymé visszautasította őt, Smyrnát pedig a maga jószántából hagyta el, hogy az Ión szigetek egyikén, Chiosban telepedjék meg. Nincs kétség benne, hogy itt becses adatokkal állunk szemben a homerosi költészet igaz történetére vonatkozólag. Kymét a legnagyobb valószínűséggel úgy tekinthetjük, mint a heroicus költészet legelső tűzhelyét a kis-ázsiai Görögországban; okvetetlenül ez a hely az, hol közvetetlenül az *Ilias* korát megelőző időkben a legelső epikai dalok megalakultak és elterjedtek, a mely dalok a trójai háborúra, Mykene királyára, Agamemnonra, az achiv hősré, Achilleusra vonatkoztak vala. Ilyen értelemben állitható, hogy ezen aeol partvidék az, a hol Homeros megszületett, mert ez a hely az, hol a megszületendő epopeia életerőinek legelső elemeit merítette; és azt sem közömbös megjegyeznünk, hogy költött anyjának neve, t. i. a Krétheis név, nagyon közelről emlékeztet Krétheus nevére, ki tudvalevőleg egyik fia volt Aeolusnak, az aeol néptörzsek egyik ősrégi elődjének. Kymé volt hosszú időközön át a görög Aeolisnak előre tolt védőőrsé, mielőtt még annak fővárosa lett belőle;¹ ez a főváros makacsul ellenük szegült a larissa-

¹ Strabon, XIII., 3., 2.

beli pelasg törzseknek és ellenük építette ama megerősített helyet, mely Neontichos (Új-erőd) nevet kapott s mely végül leigázta és rabszolgaságba hajtotta őket. Ezen háborúkedvelő népek körében születtek azok a nyers és harczias énekek, melyek a legközvetlenebb forrásaivá lőnek az Ilias megalkotására törő nagy inspirációknak.

A legenda Kyméből Smyrnába visz át bennünket, tehát még mindig aeol vidékre. Homeros ott pillantja meg először a napvilágot, de még nem nevezik őt Homerosnak. Olyan apró részlettel állunk itt szemben, melyet meg kell jegyeznünk, mert nem fejthető meg másképen, mint ama szükségszerűség révén, a mely szerint egy ősrégi hagyományra tekintettel kell lennünk. Smyrnában a homerosi monda mythikus jelleget ölt magára. A Melesigenes név elég világosan jelzi, hogy ott a költőt eredetileg úgy tekintették, mint a folyónak fiát.¹ Ez bizonyos allegorikai mód volt a homerosi költészet helyi eredetének jelzésére; ez az allegorikus jelzési mód Smyrnalakosaira nézve azon folyó révén jött létre, mely városuk közelében hömpölygette hullámaait tovább, szakasztott úgy, mint az athéniekre nézve Athén legelső királyai magából az athéni földből születtek vala. Ez történeti nyelvre áttéve annyit akar mondani, hogy Smyrnában történt meg legelőször az epikai költészetnek ragyogó megnyilatkozása. Kymében még csak kezdetlegesebb, kissé nyers epikai dalok jöttek napvilágra; az a csira

¹ Ezt a hagyományt számos följegyzésben megőrizve találjuk, a melyeket már megelőzőleg jeleztünk vala; nevezetesen megtaláljuk a Westermann-féle *Scriptores vitarum* 4-ik szám alatt foglalt gyűjteményben, a Γένος 'Ομήρου című részben: Κατά δ' ἐνίοις "Ομήρος ὁ ποιητὴς οὗτος ἦν Μέλητος τοῦ ποταμοῦ καὶ Κριθίδος νόμφης.

csak Smyrnában sarjadt föl gyönyörű növénynyé, szakasztott úgy, mint ama gyermek, kit Krétheis szíve alatt hord vala, csak a Meles folyó partjain pillantotta meg a nap világát. Azt akarja vajjon ez mondani, hogy az Ilias legelső énekei Smyrnában szerkesztettek meg? Semmi sem kevésbbé valószínű ennél; először is, mert akkor inkább a szellemes, mint alapos egybevetések és okoskodások terére kellene lépnünk, hogy megmagyarázhassuk az ión dialektus alkalmazását ezekben az első énekekben; másodsorban, mert a legenda úgy állítja elénk Homerost, mint ki nagy költeményeit nem Smyrnában, hanem Chiosban alkotta vala. Smyrna epikai költészetének úgy alakjában, mint alapjában okvetetlenül aeol költészetnek kellett vala lennie; ez nem hozta létre sem az *Iliast*, sem az *Odyseiát*, hanem létet adott ama, már nagyon figyelemre méltó énekeknek, a melyek nélkül sem az *Ilias*, sem az *Odysszeia* megérthetők nem volnának. Homeros valóban ott volt Phémios iskolájának tanítványa, miután az aeol költői lángszellem ott nyújtott hatalmas okulásokat s útbaigazításokat az ión lángszellemnek, melyeket aztán ez utóbbi csakhamar csodálatos módon fel tudott használni.

Valóban, Chios tekintendő Homeros hazájának, a szó valódi értelmében, mert voltaképen ez a hely az, hol találkozott egy igazi nagy költő, ki, mint már fűntebb is mondtuk, megvetette az *Ilias* alapját.¹ A monda úgy regéli nekünk Homerosról, hogy első helyen Bolis-

¹ A Chios javára döntő legfőbb tanuk a következők: Akusilaos, Pindaros, Simonides és Thukydides. Pindaros, a mint látszik, habozott Smyrna és Chios között; hogy milyen oknál fogva, könnyű belátni. Érdekes erre nézve átolvasni Sengebusch dissertatióját, különösen a 157., 163., 166., 169. lapokat.

sosban, a sziget nyugati oldalán kötött ki, a Pelimnaeos
 hegy tövéénél. Nyilvánvaló, hogy ennek az apróbb adatnak
 is megvan a maga fontos jelentősége, még pedig annyi-
 val inkább, mert nem volt természetes dolog, hogy az
 Erythreából jövő költő éppen ezen a ponton lépett legyen
 szárazföldre. Byzantiumi Stephanos arról értesít bennün-
 ket, hogy Bolissos aeol város volt. Az aeoliai népség
 pedig itt éppen a sziget ión eredetű lakossága közé
 jött letelepedni. Nincs kétség benne, hogy ezek az új tele-
 pesek számos hősi mondát és éneket hoztak magukkal,
 melyek ez időtt Smyrnában legszebb virágkorukat él-
 ték. E város aeol eredetű dalosaira okvetetlenül nagy
 vonzó erővel kellett bírnia azon körülménynek, hogy a
 szigeten a maguk törzséből sarjadt emberekre találtak;
 így történt aztán, hogy az aeol epikai költészet utat
 tört magának Chios szigetén is.

A legszavahihehetőbb ókori tanubizonyságok mindmeg-
 annyian megerősítik, hogy Chios szigetén még a törté-
 neti időkben is volt egy γένος, mely magát Homeridának,
 (Ὁμηρίδαι) nevezte s mások is úgy hívták.¹ Hogy a szóban
 forgó névnek a mindennapi használatban azon jelentése
 volt, hogy „a homerosi költészet kedvelői” — ez köny-
 nyen lehetséges,² de a chiosi homerida γένος létezése
 mindennek daczára is elvitázhatatlan tény marad. A Ho-

¹ Harpokration, *Lexikon* Ὁμηρίδαι; Strabon, XIV., 35. Suidas,
Lexikon, Ὁμηρίδαι. Ál-Lukianos *Demosthenes dicsérete*, 17. Pindaros
 scholiastája *Nem.* II. 1-hez. A Homeridákra vonatkozó régi szöve-
 gek összegyűjtve találhatóak Sengebusch második dissertatiójában
 a 47-ik s köv. lapokon.

² Lásd a Pindaros költeményéhez a föntebbi jegyzetben emli-
 tett scholion. Továbbá v. ö. Isokrates, *Helena dicsérete* 55. Platon,
Ion, pag. 530. Πολιτεία pag. 599. Φαῖδρος pag. 252.

meridák úgy tekintették magukat, mint Homerosnak, a költőnek leszármazottjait. Ezen igényük, melyet már a régi történetíró, Akusilaos is támogatott, igen természetes módon volna megmagyarázható, ha a homerosi költészet s következőleg Homerosnak költött személyisége is a Homeridák műve valának. Ez mindenesetre az a pont, a melynek bővebb megvilágítását meg kell kísérlelnünk. Íme, néhány szóban elmondva, hogyan gondolhatjuk el magunknak az ő történetüket és szerepüket.

A Homeridák kétségen kívül léteztek már Chiosban mint γένοϋς, mialatt az aeol költészet, mely Smyrnából Bolissoson át tévé meg útját, a szigeten terjedni kezdett. Honnan jutottak ők eme névhez? E kérdésre nem tudunk felelni s éppen oly céljátévesztett dolog volna kutatni, mint azt kérdezni magunktól, mi volt történeti eredete az athéni γένοϋς-ok legnagyobb részének.¹ Mindnyájan valamely ősrre vitték vissza eredetüket; ez az ősz lehetett aztán való vagy képzelt személyiség, a ki tel-

¹ A legkülönbélebb etymológiákat állították föl Homeros névének megfejtése végett (ὁμοῦ αἵρεν összegyűjteni, szerkesztteni, összeillesztteni), tehát Homeros = szerkesztő. (Ezen etymológiára különben Curtius kifejtette már, hogy ha összefügg a ὁμοῦ és ἀρραπίζω szókkal, akkor nem jelenthet összeillesztőt, hanem „összeillesztett“-et, a mi nem lehet azonos a szerkesztő fogalmával. V. ö. Abel J. cikke az Egyet. Phil. Közlöny XI. évf. I. füz. 51. lapon, (A fordító); ὁμηρος kezec; ὁμηρος vak stb. Ezek közül a magyarázatok közül egy sem biztos. S az igazat megvallva, ez nem is valami döntő körülmény: minden tulajdonnévnek volt eredetileg valami jelentése, de a körültekintő emberek mostanáig még sohasem hitték azt, hogy az ilyen névnek már okvetetlenül életrajzi adat-töredéknek is kell lennie. — Az etymológiákra nézve lásd bővebben Sengebusch *Diss. hom. posterior* 89. s köv. lapok.

jesen kívül esik a történet körén; így származtatták magukat a Butadák Butestól, a Kerykes Keryxtől stb. Ugyanigy állott a dolog Chios sziget Homeridáival, illetve azok γένος-ával, mielőtt még nagy hírnévre tettek volna szert: őselődjük, Homeros, ki talán ember, talán félisten lehetett, az ősök ugyanazon osztályához tartozhatott. Ezek a Homeridák azok, kiknek körében a homerosi költemények megszülettek vala. Bizonyos számú dalos akadt köztük, némelyek talán nagyobb teremtő erővel, mások folytatási képességgel; ezeknek kell tulajdonítanunk mindezt a hosszú sorozatát a költői műalkotásoknak, melyeket főtebb elemzés alá vettünk. Ezzel nem azt akarjuk mondani, a mint itt-ott tényleg helytelenül értelmezték a dolgot, mintha a Homeridák γένος-a a dalosoknak bizonyos fajta társaságát, szövetségét jelentette volna; hiszen nagyon ritkán esett meg, hogy azt láthattuk volna, hogy Görögországban a γένος szót ilyen-fajta társaságok megjelölésére használták volna. Ez csak egyszerűen, mint minden γένος, ama családok csoportozatát jelentette, kik ugyanegy őselődre vitték vissza eredetüket; ezen családok között akadt egy vagy több, a melyben a kor szokásainak megfelelőleg a költészettel való foglalkozás többé vagy kevésbé szabályszerűen átöröklődött az apákról a gyermekekre; szó sincs róla, hogy egyúttal valamennyi költő lett volna; elég volt, ha minden nemzedékben akadt egy vagy két olyan ember, kisebb-nagyobb számú utód, kik szíyükön hordták, hogy eme családi kincset, hagyományt megőrizték, sőt gyarapítsák. Csakis így magyarázhatók meg Platonnak és Isokratesnek ama helyei, hol a Homeridák úgy vannak feltüntetve, mint a kik birtokosai s bizonyos tekintetben letéteményesei a költeményeknek és hagyományoknak,

melyek az ő őrizetükre vannak bízva.¹ Ezen Homeridák egyike, nevezetesen Kynaethos, ki hogy egyébként milyen korban élt, teljesen bizonytalan, különösen úgy van előttünk megjelölve, mint a homerosi költemények tekintélyes számra rúgó betoldásainak, bővítéseinek szerzője.² A delosi Apollónra írt hymnus szerzője is, legyen az akár ez a szóban forgó Kynaethos, akár pedig valaki más, bizonyára szintén egyike volt eme Homeridáknak, mert ő maga-magát szintén Chios sziget lakójának mondja, és előadási módja szorosan a kérdéses család hagyományához fűzi őt. Végül még más Homeridákat is emlegetnek az epikus költők között; ilyenek egy Thestor nevű, egy Parthenios nevű, a kiket egyébiránt bővebben nem ismerünk.³ Ezek a tények, ha egymással egybevetjük őket, meglepően egybevágznak ama következtetésekkel, melyek magából a Homerosnak tulajdonított költemények tanulmányozásából mintegy önként kidomborodnak. Ezek a költemények hosszú, fokozatos munkára vallanak s az egymás mellé rendelt hozzáadások egész sorozatát árulják el; az ó-kori tanubizonyosságok a Chios szigetén élt Homeridák γένος-ára utalnak bennünket; csakis ezek fokozatos munkája lehet a két epikai költemény, az ő munkálkodásukból lehet legvilágosabban kimagyarázni eme hozzátoldásokat, melyek annyira egybehangzanak egyik a másikkal. A Homeridák γένος-ában találunk egy egész csapat költőnemzedéket, kegyelettel őrizett hagyo-

¹ Platon, *Phaedros* pag. 252.; *Ión* pag. 530.; *Politeia* pag. 559. Isokrates, *Helene dicsérte*, 65.

² Pindaros scholiastája, *Nem.* II. 1: 'Ομηριδῶν ἐπιφανεῖς ἐγένοντο οἱ περὶ Κόναϊθον, οὗς φασὶ πολλὰ τῶν ἐπῶν ποιήσαντας ἐμβαλεῖν εἰς τὴν 'Ομήρου ποίησιν.

³ Eudokia (Eudoxia) 'Ιωνιά (Violarium) 812.

mányt, családi összetartó szellemet, mely hiven állt szolgálatában egy nagy költői műremeknek. Nem tehetünk mást, mint nekik tulajdonítani az *Ilias* és *Odyssseia* megteremtését és továbbfejlesztését.

Teljesen meg lehet érteni, hogy eme nagy költői családban mindegyik családtag munkája névtelen vala. Nem volt ez ennek vagy amannak a költői műve, hanem volt az összes Homeridák költői alkotása. De több nemzedék után, mikor az egyes személyiségek emléke lassan-lassan elhomályosodott, meg kellett történnie, és tényleg meg is történt, hogy emez egész család költői alkotását, mely a Homeridákra akkora dicsőséget árasztott és nevüket széltében-hosszában ismertté tette vala, ők maguk és az ő hallgatóik az ő γένος-uk őselődjének tulajdonították; így hát ez a költészet tényleg Homeros költészete volt, minthogy azok, kik alkották, maguk is Homeros fiai voltak. Az őselőd személyesítette, képviselte az egész családot; utódainak közös dicsősége őt illette meg legtermészetesebben.

III.

Chios sziget ezen Homeros családjabeli dalosai, aoidosai nem maradhattak pusztán szülőszigetük szűk határaitra korlátozva. Jóllehet ott volt állandó lakóhelyük és költészetüknek kiapadhatatlan forrása, azért untalanul el-eltávoztak szigethazájukból, hogy megint csak oda térjenek vissza. Ugyanazon nagy család tagjai lévén s ugyanazon cultus-hoz ragaszkodván, nekik sem voltak éppenséggel egyéb erkölceik, szokásaik, mint a milyeneket amaz időkben valamennyi ilyen énekes költő ápolt vala, lett légyen az bárki is.

Az ilyen dalos lényegében véve nomád, vándordalos volt: mentül gyakrabban változtatni hallgató közönségét, élethivatásával járó szükségszerűség volt; így kerülhette ki ugyanis, hogy közönségét untassa s kifárasztja. Egyébiránt, ha az ily dalos már bizonyos hírnévre tett valaszer, nem vártak addig, míg kedve kerekedik magától jönni, hanem hitták, mint a hogy hívni szokták az orvost, a jövőmondót vagy az ács mestert.¹ A dalost szívesen látták a fejedelmek palotáiban, résztvettek azok lakomáiban, ünnepiességeiben; az a bánásmód, a hogyan az *Odysszia* tanúbizonysága szerint Phémios és Démódokos dalosokkal bántak, eléggé mutatja, mennyire tudta becsülni s élvezni művészetüket az az előkelő világ, mely mind jobban és jobban megízlelte a nemes és választékos kedvteléseket, élvezeteket. Egyébiránt részben idéztük (az I. kötet 118-ik lapján) az Odysseus és Démódokos között végbement jelenetet; emlékezünk a hősnek azon hízolgő szavaira, melyeket a dalossal szemben használt vala:

„Óh hirádo, eme jó falatot nyújtsd Démódokosnak,
Kit, bár szívem epeszti a bú, százszorta köszöntök:
Földi halandók közt ugyanis nagy tisztelet és nagy
Megbecsülés jutnak részül a dicső dalosoknak,
Mert a Dalistennők szeretik s dalolásra taníták.“²

Ez a végtelen nagy tisztelet, a mint e helyből is látható, annak az általános véleménynek kifolyása, hogy a dalost közhiedelem szerint maguk az istenek lelkesítik vala. De ezen kiváltság értékének megbecsülésénél nem

¹ *Odysszia* XVII., 382. s köv., különösen a 386.: Ὀῦτοι γάρ κλητοί γε βροτῶν ἐπ' ἀπειρονα γαῖαν.

² *Odysszia* VIII. 277. s köv.

kell magunkat tévútra vezetettünk, sem nem szabad szem elől téveszteni, hogy ez időkben még minden kiválóbb ügyességet úgy szoktak vala tekinteni, mint maguknak az isteneknek különös adományát. Az ügyes kovácsot, az építőmestert, a hajókat faragó ácsot, mesterségük gyakorlatában szakasztott úgy az istenek sugalma alatt levőknek tartották, akárcsak a dalosokat.¹ A dalosokra nézve csak a Múzsza volt az, a mik az ügyes kézművesekre vagy művészekre nézve Hephaistos vagy Athene voltak; és habár mindenki erősen hitt az istenek sugallatában, senki sem táplált kétséget az iránt, hogy tehetségét legnagyobbrészt kiki a szorgalmas és rendszeres tanulásnak s gyakorlásnak köszönhette.

Tényleg elengedhetetlen követelmény volt, hogy az aoidos, a dalos, tudott legyen a kitharán játszani és énekelni. Tagadhatatlan, hogy művészetének eme technikai része fölöttébb egyszerű vala. Az olyan hangszernél, a milyennel még azokban az időkben rendelkeztek, a zenei hatás csak alárendelt szerepet játszhatott a költői hatással szemben. A dalos előjáték gyanánt egy-két bevezető összhangot pendített meg, a mely az ének megkezdésének jelzésére szolgált s egyúttal a dalosnak is megadta a hangot; ez az, mit a görögök eme kifejezéssel jeleztek: ἀναβάλλεσθαι (megkezdeni).² Erre következett maga a szavaló előadás. Nincs benne kétség, hogy a kithara nem szolgált egyéb, mint hogy időről-időre fentartsa a hangot, mert hiszen nyilvánvaló, hogy a szó valódi értelmében vett zenei kíséretéről nem lehetett szó. Maga az éneklő előadás nem lehetett egyéb, mint melodrama-

¹ *Odysseia* VI. 232—235.

² *Odysseia* VIII., 266: Ἀδτὰρ ὁ πορμίζων ἀνεβάλλετο καλὸν αἰεῖδεν.

tikus szavalás.¹ A dalos időről-időre megszakítja előadását, akár hogy magát kipihenhesse, akár pedig, hogy hallgatóinak figyelmét fölébreszse. Ezek a hallgatók, mint az *Odyssëia* VIII-ik énekében láthatjuk, az ilyen közökben aztán helyeslő kiáltásaikkal lelkesítették, buzdították a dalost, és sürgetve sürgették, hogy csak folytassa tovább énekét.²

A dalosok általán nem elégedtek meg pusztán a már ismert költemények előadásával. Az *Odyssëia* dalos előadóit nyilván úgy tekintették, mint kik egyúttal szerzői is az általuk elszavalt énekeknek, mert hiszen úgy vélekedtek felőlük, hogy őket maga a Múza tanította és oktatta; azt sem lehet kétségbevonni, hogy ez a felfogás még azon időkben is legnagyobbbrészt így volt, mikor az epikai költészet legvirágzóbb korát érte vala. Hiszen az igazi dalosnak egyúttal költőnek is kellett lennie s a természetadta képességen kívül neki, mint dalosnak, arra is szüksége volt, hogy bizonyos megszerzett, elsajátított valódi tudás fölött is rendelkezék. Ez a tudomány a következőkben állott: gyakorlatilag kellett értenie a verscsináláshoz, otthonosnak kellett lennie az epikai nyelvezet kezelésében, és végül jártasnak kellett lennie a legendák, a mondák ismeretében, melyek minden költészetnek természetes alapját képezik vala. Jóllehet semmi egykorú tanúbizonyság sem értesít bennünket, mi módon ment végbe emez énekesek gyakorlati neveltetése, teljes joggal állíthatjuk, hogy eme művészet tekintetében is szakasztott olyan volt az eljárás, mint egyéb

¹ Ez az éneklő előadási mód az egyedüli, mely hozzá illő lehetett az epikai recitációhoz, még most is divatban van a szerb és orosz énekeseknél.

² *Odyssëia* VIII., 87., 90—91.

művészetekkel, teszem azt a jövőmondással vagy az orvostudományyal szemben. A mesterek közölték tudományukat tanítványaikkal, és igen gyakran maguk a szülők gyermekeikkel. Mikor Phémios az *Odyssëia* folyamatán azt mondja magáról, hogy ő maga-magának valamestere,¹ bizonyára nem azt akarja erősíteni, hogy ő soha senki részéről sem részesült semminemű oktatásokban, — mert hisz ez nyilvánvalóan lehetetlen dolog volna. Egyszerűen csak annyit akar mondani, hogy ő nem mások költeményeit szavalja, hanem hogy ő önnön-maga teremti saját műveit közvetlenül valamely istennek sugalló ereje alatt.

A Homeridák γένος-ának dalosai semmi tekintetben sem különböztek egyéb dalosoktól. Bolyongásaik közben, Chiosból kiindulva, okvetetlenül magukkal vitték dalikat, énekeiket s előadták ázsiai Görögország városaiban és a szomszédos szigeteken. Ama viszonyok s összekötetések, melyekben az ióniai városok egymáshoz állottak, különösen kedvezhettek a chiosi dalos művek elterjedésének. A városok közül számosan megőrizték még a történeti időkben is a Homerosra vonatkozó hagyományokat, a melyek legnagyobbbrészt abban a körülményben lelik magyarázatukat, hogy a szóban levő Homeridák bolyongásaik közepett e városokban meg-megfordultak s bennök tovább is tartózkodtak. A *delosi Apollónra* irt *hymnus* dalosa így jutott el a „sziklás Chios“ szigetére a delosi ünnepeiségekre, és arra kérte Delos sziget ifjúságát, hogy őrizték meg szigetjükön hűen az ő emlékét. A kis Ios sziget lakói hosszú időn át mutat-

¹ *Odyssëia*, XXII. 347: Ἀὐτοδίδακτος δ' εἰμὶ θεὸς δέ μοι ἐν πρῶσιν οἶμος — παντοίως ἐνέφυσεν.

gatták Homeros sirhalmát, és az ő bizonykodásaiknak hitelt adva, az életírók úgy adják elő, hogy a halál csakugyan e szigeten érte utól a nagy költőt; sőt némelyikük, közöttük maga Aristoteles is, úgy hitték, hogy anyja erről a szigetről származott vala. Kevésbé valószínű, hogy ennek a hagyománynak éppenséggel semmi alapja se lett volna; könnyen meg lehet magyarázni ama körülményből, hogy valamelyik homerida vándordalos hosszabb ideig tartózkodott Ios szigetén s hogy ott meg is halt; lehet, hogy ez a vándordalos éppen az *Ilias* és az *Odysseia* egyik költője vala.

Jól értsük meg, a Homeridák nem valának az egyedüliek emez időkben, kik epikai dalokat szerkesztettek vala. Az *Ilias* és *Odysseia* számos helye czélzást tesz olyan költői mondákra, melyek azon időkben nagyon felkapottak valának, sőt néha olyan énekekre is, melyekben a kérdéses mondák fel valának dolgozva. Említettük azon alkalommal, mikor az *Odysseia* megalakulásáról szóltunk, azt a nagy befolyást, melyet az Odysseiára az Argonauták mondáját tárgyaló énekek minden valószínűség szerint gyakoroltak. Nemkülönben úgy látszik, hogy valamely *Oresteia* című költeményre is akadnak vonatkozások.¹ A névtelen szerzőjű *Thebais*, mely később a cyclicus költeményekbe olvadt, jókellvén szintén egykorú lehetett a homerosi költeményekkel; legalább egy részének egykorúnak kellett lennie. Mindenesetre valószínű tehát, hogy a Homeridák mellett, kik az *Iliason* és *Odysseián* dolgoztak, még igen számos vándordalos élt Ionia városaiban, kik epikai énekeket szerkesztettek, és hogy az egyik félnek költészete szüntelenül kölcsö-

¹ Welcker, *Episch. Cyclus*, I. köt. 297. l.

nös hatással és befolyással volt a másíknak alkotásaira.¹ E vándordalosoknak gyengesége s kevesebb életrevalósága abban rejlett, hogy ők nem alkottak maguk között olyan szövetséget, mint a Homeridák. Ők a nagy epopéiák helyett csak töredékes, kisebb hősi dalokat alkottak, melyek csakhamar eltűntek, míg ellenben a homerosi művek folyton fenmaradtak.

Úgy látszik, hogy a samosi Kreophylos volt feje vagy legalább egyik legkiválóbb tagja egy samosi költőcsaládnak, mely legtöbb hasonlóságot mutat a chiosi Homeridák γένος-ával.² A hagyomány személyes összeköttetésbe hozta eme Kreophylost Homerossal. Az egyik hagyomány szerint Kreophylos a szíves vendégbarátságért, melyben Homeroszt részesítette vala, jutalmul egy *Oechalia kézrekerítése* című költeményt kapott volna, melyet aztán állítólag Homeros beleegyezésével a saját neve alatt tett vala közzé. Más hagyományok szerint ellenkezőleg maga Kreophylos szerkesztette volna az *Oechalia kézrekerítését* s aztán ő tulajdonította azt Homerosnak, ki hálás szívésségből s elismerésből magára vállalta érte a felelősséget.³

Igen valószínűnek látszik, hogy ez a történetecske

¹ Az ember nem tudja, mit gondoljon ama bizonyos miletosi Melesandrosról, ki egy a „*Lapithák és Kentaurusok harcza*“ című költemény szerzőjeként szerepel, s kit Aelianus (*Hist. var.*, XI., 2.) úgy említ, mint ki régíbb korú volt Homerosnál s ki egyébként másutt sehol sínes megemlítve. Minthogy eme helyen a phrygiai Dares mellett van főlemlítve, létezése már e körülménynél fogva is több, mint gyanús.

² Eme samosi Kreophylikákra vonatkozólag lásd Welcker idézett művét, I. köt. 219. s köv. lap, hol fel vannak hozva az ó-kori adatok is.

³ Strabon, XIV., pag. 638.

való viszonyokra tesz célzást, kétségtelenül pedig azokra a költői érintkezésekre, melyek a chiosi Homeridák és a samosi vándordalosok közt okvetetlenül végbementek. Herakles legendája, melynek *Oechalia* elfoglalása csak egy epizódja vala, bizonyára számbavehető befolyást gyakorolt az *Ilias* egyes részeire, mint azt már fentebb is mondtunk. Másrészt pedig Plutarchos arról értesít bennünket, hogy Lykurgos Samos szigetén összegyűjtötte Homeros költeményeit, hol azokat neki a Kreophylidák szolgáltatták át.¹ Ha a kérdéses mondának van valami tényleges alapja, akkor ez utóbbiaknak is van részük amaz irodalmi kincsekben, melyek eredetileg a Homeridák kezei közt alakultak meg. Mind olyan tények ezek itt, melyek bizonyos szabatsággal engedik elképzelnünk az eszmék és a költői termékek kölcsönös kieserégetéseit, a melyekre egyébiránt már a pusztá valószínűség révén is kötelességszerűleg gondolnunk kellett volna, még ha e tekintetben az ó-korból egyáltalán semmiféle bizonyítékaink sem maradtak volna. Ide járul még, hogy Pythagorasnak Samos szigetén olyan mestere volt, ki Kreophylosnak volt egyik utóda.² Átalán nem lehet kétségbevonni, hogy csakugyan létezett egy samosbeli költői család, mely anélkül, hogy elérte volna a Homeridák dicsőségét, mégis számottevő hirnévre tett szert az epikai költészet művelése révén, mely neki családi örökségül jutott vala.

¹ Plutarchos, *Lykurgos* c. 4.

² Porphyrios: *Pythagoras élete*, 1.; Jamblichos, *Pythagoras élete*, 2., 9.; Diogenes Laertios, *A bölcselek élete*, VIII. 2.; Suidas *Πυθαγόρας*; Apuleius, *Florida* II. 15.

IV.

A vándordalososok nyomába későbbben a rhapsódosok léptek. Mely időpontban helyettesítette emez új név a régít és mi volt eredetileg lényeges jelentése, határozottan el nem dönthetjük.

A szó etymológiájának megfejtése még felvilágosításra vár.¹ Egy dolog mindenestre világos; és ez ama kö-

¹ Némelyek már az ó-korban megkísérlették a szó leszármaztatását; ők eme két szóból magyarázták a rhapsodos nevet; ῥάβδος (vessző, bot) és αἰδέσθαι (énekelni), olyanforma módon, hogy a szó szerintük eredetileg az epikai költemények szavalóit jelentette volna, a kik először mellőzték szavalataiknál a kitharát és az ősrégi költeményeket éneklés nélkül úgy adták elő, hogy kezükben egy borostyánágot tartottak. De igen nehéz megérteni, hogy a szóban forgó két gyökből hogyan származhatott az említett ῥαψῳδός szó. Hogy eme nehézség elől kitérjenek, a ῥαψῳδός szóra gondoltak, melyet Eustathios idéz; de ez csak pusztán grammatikai képzelődés, mely sohasem ment át a közhasználatba. Mások, még pedig sokkal tekintélyesebb számmal, a ῥαψῳδός szót emez elemekből származtatják: ῥάπτειν és αἰδέσθαι. Itt meg az etymologia törvényei nincsenek a legkisebb mértékben sem tekintetbe véve, a mennyiben a π és ψ betűk föleserélése még mindig megfejtés nélkül marad. Végül is, ha megengedjük is emez alak lehetőségét, még mindig sok kétség és eltérés marad fenn a szónak magyarázata körül. Mit jelent ez a kifejezés ῥάπτειν αἰδέσθαι? Vajjon annyit-e, hogy *összegyűjteni* a különféle darabokat? Vagy egyes verssorokat sorban a következőkhöz alkalmazni oly módon, hogy összefüggő költői előadást alkossanak, ellentétben a lyrai költészet versszakkaival? Vagy végül nem jelent-e egyszerűen csak annyit, hogy *szerkeszteni*? A szónak homerosi használata inkább ez utóbbi föltevés támogatására volna alkalmas. A ῥάπτειν ige a költői használatban Apollonios *Lexikon*-ja szerint annyit jelent, mint *szerkeszteni*, valamit szerkesztés, egybevetés útján létre hozni (μεταφορικῶς μίχαι-

rülmény, hogy a rhapsódosok szakasztott úgy, mint az aoidosok, különböző epikai darabokat adtak elő, a melyeket úgy alkalmaztak egymáshoz, hogy bizonyos összefüggő csoportokat képeztek. Íme, miért nevezte őket Pindaros, mikor nevökből szójátékot csinált, „egymáshoz alkalmazott darabok” dalosainak.¹ Úgy látszik, mindjárt eleinte semmi különbséget sem szoktak tenni az aoidosok és rhapsódosok között. De a rhapsódos szó lassan-lassan mind szabatosabb jelentést kezdett fölvenni. Míg *aoidos* névvel illettek minden néven nevezendő dalost, minden különbségtevés nélkül, még azokat is, kik a gyászszertartásoknál szerepeltek és ott a temetési úgynevezett thrénosokat hallatták, valamint az epikai költemények értelmezőit is: addig a rhapsódos név kizárólag ez utóbbiak számára volt fentartva és hozzászoktak, hogy őket többé nem nevezték más néven. Ezen új elnevezés olyan időkből kapott lábra s kezdett közéletnek örvendeni, a hol az epikai szavaló előadásoknál a phorminx használata divatját kezdte mulni. Nincs benne kétség, hogy a zenében tett újabb haladások kényesebbé tették a hallgatóságot; ez a régi, kezdetle-

ναῖσθαι καὶ κατασκευάζειν), és Homerosnál megtalálható e kifejezés *κακὰ ῥάπτειν τινί* (*Odyss.*, III., 118.; XVI., 423.; *Iliás* XVIII., 367.), *φόνον, θάνατον, μόνον ῥάπτειν* (*Odyss.*, XVI., 379., 431.). Ezek szerint a rhapsodos nem jelentene egyebet, mint költőt. Kétségtelenül ilyen jelentéssel van használva a *ῥάπτειν αἰοιδίην* kifejezés ama verssorokban, melyeket Pindaros egy scholiastája Hesiodosnak tulajdonít (*Nem.*, II. 1.):

Ἐν Δίλφῳ τότε πρῶτον ἔγω καὶ Ὀμηρος αἰοῖδοι
Μέλπομεν, ἐν νεαροῖς ὕμνοις ῥάψαντες αἰοιδίην,
Φοῖβον Ἀπόλλωνα χρυσάορον, ὃν τέκε Λητώ.

¹ *Nem.* II., 1. Παπτῶν ἐπέων . . . αἰοῖδοι.

ges zenei kíséret egyhangúnak és igénytelennek kezdett feltűnni, tehát fölhagytak vele. Azonkívül, mivel az epikai szellem hanyatlásnak indult, ezek a művészek, kik a régi költeményeket szavalták, megszűntek egyúttal önmaguk is költők lenni. Így azután a *rhapsodos* szó a mindennapos használatban oly határozott értelmet vett föl, melylyel eredetileg igen valószínűleg nem birt. Azokat jelentette, kik a közönség előtt zenei kíséret nélkül szavaltak olyan epikai költeményeket, a melyeknek szerzői nem önnönmaguk valának.¹

Ha a rhapsódosok történetét jobban ismernők, azáltal a homerosi költeményeket is sokkal világosabban látnók; mert annyi kétségtelen, hogy az egész görög világban széltében-hosszában ők voltak a homerosi költemények terjesztői.² Okvetetlenül a samosi rhapsódosok Spartába való megjövetele az, melyet Plutarchosnak már fentebb említett adata jelképileg állított elénk, mikor az ő általa említett hagyomány Lykurgosnak tulajdonítja a homerosi költeményeknek a saját hazájába történt behozatalát, miután azokat ázsiai Görögországban összegyűjtötte vala.³ Úgy látszik, hogy a dór szellem eleinte némi ellenállást fejtett ki ezzel az idegenből származott költészettel szemben; de végre teljesen meghódolt és

¹ Ha azt olvassuk Athenaeusnál (XIV., c. XII.), hogy Archilochos Simonides, Empedokles költeményei *rhapsodiaszerűek* voltak, ez következősszerűleg azt akarja mondani, hogy ezeket valami szinpadféle emelvényen zenei kíséret nélkül szavalták, még pedig a rhapsódosok szokásos diszruhájában.

² A rhapsódosok recitativ előadásaira vonatkozólag lásd Sengebusch első dissertatióját, 91. l., továbbá a 128., 147. lapokon.

³ Plutarchos, *Lykurgos*, 4.; Aelianus, *Var. hist.*, 14.; pontosi Heraklides περί πολιτείας, *Polit. Laced.* 2., a Müller-féle *Histor. graec. fragm.* II. köt.

megtörtént, hogy éppen Spartában, Krétában, Kyrenében tartattak a rhapsódosok versenyei, vagy legalább is az ünnepies rhapsodiai előadások.¹ Herodotos pedig határozottan említést tesz a rhapsódosok versenyeiről, melyek a VI. században Sikyonban mentek vala végbe, és a melyeket Kleisthenes, a kényúr szüntettetett volna meg.² Argos, mely az *Ilias* folyamátán oly gyakran magasztaltatott, okvetetlenül nem volt kevésbbé sziveslátó a rhapsódosokkal szemben, és nincs benne semmi kétség, hogy a homerosi ünnepiességekben nem szerepeltek volna más városok is, mint éppen csak eme város, mely egy régi tanúbizonyság szerint, időszakonként szokott ilyen ünnepeket ülni.³ De a fogadtatás, melyben Athén részesíté a rhapsódosokat, különös fontossággal bír ama nagy befolyásnál fogva, melyet e város Homeros

¹ Tyr. Max. XXIII., 5.: 'Οψέ μὲν γὰρ ἡ Σπάρτη ῥαψωδοῦσε, ὁψέ δὲ καὶ τὸ Δωρικὸν ἐν Λιβύῃ γένος. V. ö. ez alkalomból Marckscheffel, *Hesiodi fragmenta* pag. 246. — Pindaros főntebb idézett scholiastája szerint (*Nem.* II., 1.), Kynaethos volna az, ki először lépett föl mint rhapsódos Homeros költeményeivel Syracuseban a 69-ik Olympiasban (504—501). Ez a késői adat igen gyanus és nagyon könnyen megeshetett, hogy egyszerűen leírási hibának kell tudnunk. Eustathios is azt jegyzi meg, még pedig elég homályosan, hogy (Comm. ad Iliadem pag. 16 et 17): Τοῦ ἀπαγγέλλειν τὴν Ὀμήρου ποιήσιν σκεδασθεῖσαν ἀρχὴν ἐποιήσατο Κύναιθος ὁ Χῖος.

² Herodotos, V. 67.

³ *Homeros és Hesiodos költői versenye* 18 §. Ugyanezen elbeszélés révén arról értesülünk, hogy Homeros Korinthosban is szavalt költeményeit, mint rhapsódos. Valószínűleg ama fényes eredményre történik itt czélzás, mely az ezen városban rendezett rhapsodistikus előadásokat követte. Ismeretes, hogy az *Odysszia* egy jelenete volt ábrázolva amaz, a művészet történetében nagyon nevezetessé vált szekrényen, mely Kypsélos szekrénye név alatt szokott szerepelni. (Pausan., V. 19., 7.).

költeményeinek szervezésére és írott szövegének megőrzésére gyakorolt vala.

Ha hitelt adhatunk Diogenes Laertiosnak, Solon, az athéniek nagy törvényhozója, nem tartotta méltóságán alul valónak, hogy a rhapsódosokra nyilvános szabályzatot alkosson. Már ez az egy körülmény is eléggé bizonyítja, mekkora fontosságot tulajdonítottak már ekkor az ő szavalataiknak. Maga az állam, mely a nyilvános ünnepiességeket rendezte és azok programját megállapította, hivatalosan is bevette az epikai költészetet az ünnepi előadások sorrendjébe, sőt szabályrendeletileg gondoskodott arról, hogy az epopeia teljes nagyszerűségében érvényesüljön. Szerencsétlenségünkre Diogenes Laertios eme szövege, mely ezt az érdekes említést tartalmazza, nagy nehézségeket támaszt, a mely körülmény azután magát a szöveget egészen, vagy legalább részben fölöttébb gyanússá teszi. Lehet különben, hogy ezek a nehézségek egy kissé túlzottak. „Solon — így szól az életrajz — elrendelte, hogy a homerosi költemények ezentúl a rhapsódosok által írott szöveg alapján szavaltassanak, még pedig olyan módon, hogy a szavaltást mindegyikök attól a ponttól kezdje meg, hol a megelőző elvégezte. Solon többet tett Pisistratosnál is abban a tekintetben, hogy Homeros műveit a közönséggel megismertesse, a mint ezt Dieuchidas is megjegyzi a Megarikon című munkája ötödik könyvében“.

A szerző ezzel nyilván azt akarja mondani, hogy a rhapsódosok, kik Athénben szavaltak, egészen Solon koráig semmiféle ellenőrzésnek sem voltak alávetve. Az *Iliasból* és *Odysseiából* olyan darabokat válogattak össze, melyek igényeiknek legjobban megfeleltek s ezeket aztán saját képzeletük szerint csoportosították. Solon elren-

delte, hogy ezentúl hivatalos rend legyen, és hogy a rhapsódosok szavadatai ellenőriztessenek és szabályoztassanak, ha nem is a részletek teljes szabadoságának szempontjából, de legalább abból a tekintetből, hogy az egyes szakaszoknak a szabályos egymásra való következése biztosítva legyen. A törvényhozónak az forgott tehát szándékában, hogy az *Ilias* és *Odysseia* a maguk egészében gördüljenek le az athéni figyelmes hallgatóság képzelme előtt, mint a történeti események meg nem szakított elbeszélése.¹

Az ilyen rendszabályok alkalmazása eleinte okvetet-

¹ Diog. Laert. I., 2., 57.: Τά τε Ὀμήρου ἐξ ὑποβολῆς γέγραφε ῥαψωδεῖσθαι, οἷον ὅπου ὁ πρῶτος ἔληξεν, ἐκείθεν ἀρχεσθαι τὸν ἐχόμενον· μᾶλλον οὖν Σόλων Ὀμήρου ἐφώτισεν ἢ Πισίστρατος, ὃς φησι Διουχίδας ἐν πέμπτῳ Μεγαρικῶν. A nehézséget az a kifejezés okozza: ἐξ ὑποβολῆς. G. Hermann egy alapos értekezésében (*Opusc.*, tom. III.) kimutatta, hogy eme szavak szükségképen annyit jelentenek, hogy „olyan szövegből, a melyet valamely *súgó* hozott a szavaló emlékezetébe“. Úgy látszik, ez az értelem nem vág össze a Diogenes által adott magyarázattal. Csakugyan úgy látszik, mintha az író a szóban forgó kifejezést ennek a szónak synonymája szerint vette volna, hogy „ἐξ ὑπολήψεως“, a mi azt jelentené, hogy „megszakítás nélkül folytatva“. Ebből azt a következtetést vonták, hogy a magyarázatot utólagosan toldották hozzá a szöveghez s hogy ez a magyarázat nem magától Diogenestől való. De ez még mindig nem csökkentené minden áron a főtanúbizonyosság értékét, mely teljesen független az utána következő magyarázó mondatától. De úgy hiszem, abban a fordításban, melyet fentebb adtam, elfogadhatóvá tettem azt, hogy az ἐξ ὑποβολῆς kifejezésnek meg lehet tartani a Hermann-féle magyarázattal tulajdonított értelmét, és ennek daczára is meg lehet tartani a második mondatot is; ezt azonban csak azon föltétel alatt tehetjük, ha a mondat kijelentését nem *magyarázatnak*, hanem *következménynek* tekintjük. A szavalás folytonossága amaz egyedüli tény által jön így létre, hogy írott szöveghez van alkalmazva.

lenül nagy nehézségekbe ütközött. Tényleg föltételezett egy változhatatlan szöveget, melyet az állam egyedül helyes gyanánt ismert el. Csakhogy ez a szöveg nem létezett. Mióta a rhapsódosok nem egyeztek meg egymással a szöveg hitelessége dolgában vagy arra nézve, hogy ennek vagy annak a szakasznak hol van hát az igazi helye, vagy mi a helyes alakja: semmiféle olyan tekintély nem volt, mely az eltérés dolgában dönthetett volna. Hosszabb-rövidebb időn át alkalmazkodásból kellett élni; de az ellenmondások és zavarok végre is sokkal érezhetőbbekké váltak, hogysem orvosszert ne kellett volna rájuk keresni. Innen magyarázható az a nagy munka, melyet Pisistratos és fiai végeztek vala.

Ezt a nagy munkálkodást egy régi hagyomány révén tudjuk s több író bizonyítékával is megerősítve találjuk. Ama körülmény, hogy a részletekben jelentéktelen eltérésekre s kézzelfogható ellenmondásokra bukkanunk, ne adjon okot arra, hogy magát aényt kétségbevonjuk.¹

¹ Epigr. anonym. (Anth. Jacobs, tom. IV. pag. 186):

Αἷς με τυραννίσαντα τσαυτάκις ἐξεδίωξε
 δῆμος Ἐρεχθίδης, δὲ δ' ἐπανηγάγετο,
 τὸν μέγαν ἐν βουλαῖς Πεισίστρατον, ὃς τὸν Ὀμηρον
 ἤθροισα, σποράδην τὸ πρὶν ἀειδόμενον.

Cicero, *de Orat.*, III., 34.; Quis doctior iisdem illis temporibus aut cuius eloquentia litteris instructor fuit quam Pisistrati, qui primus Homeri libros, confusos antea, sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus? — Pausan., VII., 26. — Aelian. *Var. hist.*, XIII., 14. — Libanius *Socratis apologia* tom. III. pag. 25., Reiske. — Suidas, Ὀμηρος. — Eustathios, *Comm. ad Iliadem*, I. I. v. 1. et I. X. v. 1. — Wilamowitz (*Hom. Untersuchungen* 2-ik rész, I. *die Pisistratische Recension*, pag. 235. s köv.) helyesen kiemelte, mennyire ki volt téve a kérdéses hagyomány ama befolyásoknak, melyeket az alexandriai kornak irodalmi izlése hozott magával. Pisistratos, kiről ezen ha-

Pisistratos célja volt Athént a homerosi költemények végleges szövegével megajándékozni, olyan szöveggel, mely a rhapsódosokra kötelező vala s a mely egyébiránt már nagy tekintélyénél fogva is maga-magát ajánlotta. Hogy a szöveget megállapíthassa, egy bizottságot alakított, melynek vezető személyisége az athéni Onomakritos költő vala.¹ A mondák egybevetéséből ki lehet okoskodni, hogy mi történt hát itt voltaképen.² A bizottság maga elé hívatta a legtekintélyesebb rhapsódosokat; kihallgatta őket, leíratta a két költeményt egészen a maga teljességében úgy, a mint a rhapsódosok diktálták, és főmunkálkodása abban állott, hogy az eltéréseket összeegyeztesse. Az *Ilias* és *Odysseia* ekkor már meglehetősen régben be voltak fejezve, de minthogy őket csak részletekben szavalták vala, aránylag kevés ember

gyomány szól, hasonlít Ptolemaeushoz s az ő bizottsága szakasztott mása az alexandriai tudósok csoportjának. Ez eléggé nyilvánvaló. De azért nem kell annyira menni, hogy ezen bizottság létezését és munkálkodását kereken letagadjuk. Ez a bizottság bizonyára nem sokat törődött az apróbb részletekkel, de feladatának tekinthette s kellett tekintenie, hogy a régi költeményeket s azok részeit rendezze, osztályozza. (Lásd Causer, *Grundfragen der Homerkritik*, 80. s köv. lap). E bizottság egyébiránt sok interpolatiót elfogadott, sőt bevett a szövegbe még számos újabbkeletűt is.

¹ V. ö. Tzetzes scholionja, melyet latinul Ritschl tett közzé, (*De bibliothecis Alexandrinis et Corollar. disputat. de biblioth. Alexandrina deque Pisistrati curis Homericis*), görög nyelven pedig H. Keil, *Rheinisch. Museum*, 1848. Ugyanez fölvéve Sengebusch *Dissert. posterior*-jába is. A bizottság többi tagjainak nevei: herakleai Zopyros, krótoni Orpheus és egy bizonyos Konchylos; emez utolsó névnek olvasása különben bizonytalan.

² Eme mondák megtalálhatók a thrákiai Dionysios egyik munkájára írt két scholionban (*Anecdota graeca*, Villosion, tom. II., pag. 182.; továbbá Sengebusch *Dissertatio posterior*, pag. 36—38.).

tudhatta pontosan, mi mindent foglal hát magában a két teljes költemény? Némelyik csekélyebb értékű részt, szakaszt, teszem azt a *Doloneiát*, egyik-másik hitelesnek tekintette, mások meg úgy vélekedtek, hogy nem vág össze az eredeti, alapvető énekekkel. Íme, milyen értelemben lehetett hát mondani, hogy Pisistratos ezt vagy amazt a részt belevette az *Iliasba*. Valóban lehetetlen volt, hogy egy ilyen bizottság félre engedte volna magát vezettetni e tekintetben valamifajta csalárdságokkal. A mysticus ábrándozó, Onomakritos, ki Musaeos neve alatt hamisított költeményeket költött, kénytelen volt legalább a régi ión költői maradványokkal szemben meghajolni, és nem lehet elég hangsúlyozással kiemelniük ezen észrevételt, hogy minden kétségen kívül állónak tüntessük föl ama körülményt, hogy ezek a költemények sehol a legkevesebb nyomát sem viselik magukon Onomakritos költői egyéniségének vagy gondolatainak.¹ Pisistratos bizottságának óriási munkája abban állott, hogy véget vetett mindennemű eltérésnek és hogy megállapította a teljes szöveget. Ezen szöveg kétségen kívül nagyon keveset különbözhetett attól, mely napjainkig fenmaradt. A mióta ez a szöveg meg volt állapítva, az egész görög világ ezt fogadta el, még pedig nemcsak azért, mert Athén ezen időkben igazi szellemi s értelmi felsőbbiséget gyakorolt valamennyi görög város fölött, hanem talán még inkább ama körülménynél fogva, hogy ez a nagy fáradsággal egybeállított gyűjtemény és a

¹ Onomakritosra vonatkozólag v. ö. Herodotos VII., 7., hol elbeszéli, miként kapta rajt a Hermionéból származó Lasos költő Onomakritost azon, hogy Musaeos költőnek jóslatai közé a saját mondásait csempészte be s hogy Hipparchos hogyan küldötte őt e miatt száműzetésbe. Cf. Pausanias, I., 22.

bele nem illő elemek kiküszöbölése, mely sok bizonytalanságnak s ingadozásnak vetett vala véget, igazán az idők sürgős szükségletének felelt meg. Az athéni kéziratot tehát másolták s a kereskedés révén Görögország valamennyi nagyobb városaiban elterjesztették. Innen fejthető meg, miért hordja magán mostani Homeros-szövegünk nyelvezete az attikai befolyás elvitáztatlan nyomait. Ezek a példánymásolatok két és fél századdal későbbben a görög világ különböző pontjairól eljutottak az alexandriai könyvtárba is, hol az alexandriai tudósoknak alapul szolgáltak az összehasonlítás útján megállapítandó szöveg rendezésénél. Az úgynevezett városok szerint való kiadások ezek (κατὰ πόλεις), melyeket így szoktak emlegetni a ránk maradt scholiók. Ezek a kiadványok valóban nem igen tartalmazzak mást, mint az athéni hagyományt; csak itt-ott vehetők észre a részletekben egyes, nem nagy jelentőségű eltérések.¹

Pisistratos után fiainak egyike, Hipparchos, ama platóni párbeszéd szerzőjének tanúsága szerint, mely Hipparchos nevét viseli,² elrendelte, hogy ezentúl a rhapsódosok Homeros költeményeit a nagy panathénai ünnepeken

¹ Emez eltérő pontokra vonatkozólag lásd Wilamowitz megbeszéléseit (*Hom. Unters.*, pag. 235. et sequ.), továbbá Cauer, (*Grundfragen der Homerkritik*, pag. 75—87.).

² *Hipparchos* pag. 228., B.: Ἰππάρχῳ ὃς τὰ Ὀμήρου ἔπη πρῶτος ἐκόμισε·ν εἰς τὴν γῆν ταυτηνί (nyilvánvaló túlzás, mely kétségtelenül ama körülmény helytelen magyarázatából keletkezett, mely nyomban következik) καὶ ἡνάγκασε τοὺς ῥαψωδοὺς Παναθηναίοις ἐξ ὁπολῆψεως ἐφεξῆς αὐτὰ διέναι ὥσπερ νῦν ἔτι οἷδε ποιοῦσι. — Ugyanezen fajta szavalatok divatoztak a Brauron-démosban is; Hésychios, Βραυρωνίους. — Lásd minderre vonatkozólag bővebben Nietzsche specialis értekezését, *De rhapsodis aetatis Atticae*, Kiel, 1835.

mindenkor elszavalják, még pedig elejétől azok végéig; olyan szokás volt ez, mely az említett párbeszéd megírásának idejében még fennállott. Egy másik platóni párbeszéd, névszerint *Ion*, a lehető legélénkebb módon elbeszéli nekünk, milyenek voltak ezek a nagyszerű rhapsódosi szavatelatok a VI-ik században. A rhapsódos különbözö színü diszruhát öltött magára, fejére pedig aranykoronát tett, aztán egy színpadféle emelvényre lépett föl s mint valamely színész, elszavalta azokat az ösrégi költeményeket, melyek az előadásközben kifejtett szenvedélylyel-teljes mimika következtében valóságos drámákká alakultak át. Nem volt ez többé a régi epopeia, mely még a patheticusban is megörizte a komolyságot és mérsékeltséget, hanem ez már mintegy végtelen nagy tragoedia volt, mely a beláthatatlan nagy embertömeg szeméből könyeket facsart és szivökben a leghatalmasabb érzelmek hullámozását veri vala föl.¹ Így azután a rhapsódosok művészete, mely mind inkább és inkább a tragikai színészek szerepéhez kezd vala hasonlítani, éppen oly nagy mértékben hozzájárult Homeros dicsőségének örökös emeléséhez, mint a híres könyvtárak és különféle iskolák.²

¹ Platon, *Ion*; különösen a mi a 6. §-ban van elmondva (pag. 535., B., C., D., E.).

² Ez az ilyen értelemben vett és gyakorolt művészet jóval túlélte még a classicus kort is. Azt látjuk, hogy a Ptolomaeusok alexandriai udvarában is virágzott; megvolt még továbbá a beoetiai panegyricus ünnepiességeken, Orchomenosban, Thespieaben, a római korszakok alatt is. (Corp. Inscr. Graec. 1583—1587.; Athenaeus XII., pag. 538., és XIV. pag. 620.; Plutarch. *Életr.* IX., 1., 2.).

V.

Eddig úgyszólván semmit sem mondottunk a chronologiáról. Daczára annak, hogy sok mindenféle kísérletet tettek, hogy a homerosi költeményekre vonatkozólag megállapíthassák az időrendi adatokat, még mindig csak ott vagyunk, hogy be kell érünk a hozzávetőleges meghatározásokkal.

Kisértsük meg mindjárt eleinte helyesen vetni föl a kérdést. Ha valamennyi ó-kori történetíró legalább néhány évben egyeznék meg egymással azokra az adatokra nézve, melyek Homeros korára, életére vonatkoznak, a kérdéses adatokat még akkor is azon eszmék értelmében kellene fejtegetnünk, melyeket a homerosi költeményekre vonatkozólag fűntebb megállapítottunk. De szó sincs arról, hogy a dolog így állana; az eltérések ugyanis olyan természetűek, hogy az időbeli különbségek körülbelül ötszáz esztendőre rúgnak.¹ Philostratos tényleg arról értesít bennünket, hogy némelyek csak huszonnég évvel helyezik későbbre Homerost, mint Trója elfoglalattott;² vagyis más szóval úgy tekintették őt, mint az általa elbeszélt események kortársát. Mások ellenben, mint például Theopompos a történetíró, hozzávetőlege-

¹ Lásd Clinton, *Fasti hellenici*, és Sengebusch, *Dissert. homer. poster.* a 75. s köv. lapokon, a melyek egész rendszere a következő szavakban van összefoglalva: „Videtur hoc commune fuisse omnibus fere civitatibus in quibus Homericæ scholæ reperirentur, ut eo tempore Homerum notum esse sibi persuaderent, quo quæque ipsa Homericæ poeseos particeps reddita esset“ (pag. 84.). Szerencsétlenségünkre ezek az egybevetések is, melyek a homerosi költeményeknek Ázsia nevezetesebb városaiba való behozásához fűződnek, szintén igen ingatag alapokon nyugosznak.

² Heroica XVIII., 1.

sen úgy számít, hogy ötszáz évvel későbbben élt az általa megénekelt eseményeknél.¹ Íme, a jelzett nagy eltérések. Eme két szélső vélemény között, melyek egyike Homerost Orestes kortársának teszi vala meg, míg a másik lehozta őt egészen Archilochos koráig, még egy sereg más vélemény foglal helyet, melyek közül majdnem mindegyik figyelemre méltó tekintélyekre támaszkodik, olyanokéra, mint például Eratosthenes, Aristoteles, Herodotos, Philochoros stb.² Manapság már lehetetlen mindezt a tanúbizonyságot közvetetlen bonczolás alá venni, mert teljesen tájékozatlanok vagyunk aziránt, micsoda okoskodásra volt a szóban forgó vélemények mindegyike alapítva. A mit nagyon fontos megjegyeznünk, az azon körülmény, hogy a föntebb kifejtett eszmék szerint a homerosi költemények megalakulásának elég hosszú időszakot kellett vala betöltenie, és hogy következőleg egyáltalán nem vagyunk a többinek valamennyinek kizárásával egyetlenegy, szigorúan megállapított adat választásához kötve; mert hisz szorosan véve az sem lehetetlen, hogy egyszerre valamennyi adat a valóságon alapul. Ha ez adatokat a maguk összességében vesszük fontolóra, akkor jókora időszakot határolnak, a mely időszak meglehetősen megfelel annak, mely alatt a homerosi költemények szükségképen megszülettek és megnagyobbodtak. Ez az időszak a Krisztus születése előtti tizenkettedik századdal kezdődik és a nyolczadik

¹ Theopompos Clem. *Stromata*, I. (pag. 388., Pott., p. 141. Sylb.). Clemens ezen helyen legtöbbszörre görög írók adatait hozza föl, melyek erre a kérdésre vonatkoznak. Cf. Tatianus, *Oratio ad Graecos* c. 31. (Otto); G. Syncelle, *Chronographia*, p. 180. D.

² Mindeme bizonyítékot összegyűjtötte Clinton, *Fasti hellenici*, tom. I., pag. 145—148.

századdal végződik; ezek ama szélső határok, melyeket véleményünk szerint még tovább tágitani nem lehet, ha komolyan fontolóra vesszük a két költeményben uralkodó művészet és nyelvezet egységét. De vajjon egyáltalán lehetséges-e nagyobb szabatoságra jutnunk? Erre a kérdésre szándékozunk most felelni.

Mindenekelőtt maguk a történeti tények, melyeket a megelőző lapokon a mondákból kihámozni megkísérltünk, már némileg módot nyújtanak nekünk az első határvonal hozzávetőleges megállapítására. Eratosthenes időszámítása szerint, ki a legrégibb történet nagy eseményeit illetőleg a legszámbevehetőbb s legalaposabb írónak látszik, Lesbos az aeólok által Trója bevétele után százharmincz évvel később foglaltatott el; mondjuk tehát, hogy az 1053-ik évben a mi időszámításunk előtt. Másrészről pedig az ión kivándorlás 1044-ben történt, Kymé alapítása 1033-ban, Smyrnáé pedig 1015-ben. Ha visszaidézzük emlékezetünkbe, hogy a homerosi költemények alapvető eredetük révén eme két várossal vannak szoros összefüggésben, nyilvánvalóvá lesz, hogy azok nem jöhettek létre az 1000-ik évnél előbb. De azonkívül arra is vissza kell emlékeznünk, hogy bizonyos tekintetben sem Kymének, sem Smyrnának nem tulajdoníthattunk többet az alapvető, előkészítő énekeknél, tehát nem mindazt az éneket, melyek a mai *Iliast* képezik. Ezek a későbbi énekek tehát Chiosban, az aeól befolyás alatt jöttek létre, következőleg tehát csak azután, mikor az aeól epikai költészet már legszebb virágzási kornak indult s mikor a trójai háború mondája már nagyon népszerűvé lett. Jóllehet világos, hogy nem lehet határozott évszámokat szabni, melyek a költészet eme különféle fejlődési fokozatainak végbemenéséhez okvetetlenül

szükségesek, mégis eléggé látható, hogy az *Ilias* legelső, alapvető énekei nem mehetnek tovább fel, mint a mi időszámításunk előtt a tizedik század közepéig, vagyis 950-ig. De vajjon bizonyos vagy legalább valószínű-e, hogy ez énekek oly régiek? Annyi bizonyos, hogy az *Ilias* a maga egészében nem sok idővel azután, hogy az Olympiasok szerint kezdték az időszámítást, körülbelül befejeztetett, vagyis más szóval, a nyolczadik század közepe táján, a mikor az első cyclicus költők, névszerint miletosi Arktinos, megkezdték amaz események elbeszélését, melyek a homerosi költeményekben megénekeltetket vagy megelőzték, vagy követték. Valóban érthetetlen volna, miért szakadt volna meg az a költői mozgalom, melyet az *Ilias* hozott vala létre és a mely a cyclicus költészet műtermékeiben vala nyilvánulandó, hogy aztán bizonyos idők elmultával keljen csak ismét új életre?

Ha tehát az *Ilias* a tizedik században kezdetett vala meg, mintegy két évszázadra volt szükség, hogy a költemény végleges megalakulásra jusson. Véleményünk szerint legvalószínűbbnek látszik az a föltevés, hogy az előkészítő korszak, melynek színteréül Kymé és Smyrna szolgáltak vala, elfoglalta az egész tizedik századot; akkor úgy állana tehát a dolog, hogy az *Ilias* alapvető, első énekei körülbelül a 900-adik évtől fogva kezdenek megalakulni. Föltevésünk így körülbelül egybevágna Herodotos adatával, ki úgy gondolta, hogy Homeros négyszáz esztendővel élt ő előtte (850 táján).¹ A mint egyszer a kezdet megtörtént, a költeménynek szakadatlanul kellett befejezése felé közelednie, mert

¹ Herodotos II. 53. : Ἡσίοδον καὶ Ὅμηρον ἡλικίην τετρακοσίοις ἔτεσι ᾗονέω μὲν πρεσβυτέρους γενέσθαι, καὶ οὐ πλείους.

ama szervezeti erő, melyet a legelső csirák magukban rejtettek, mintegy szükségszerűleg kényszerítette a végkifejlés felé. Igen valószínű, hogy a „nagy mű“ kevés-
 sel 850 után fejeztetett be, azon nemzedék idétte, mikor a vándordalososok korszaka közvetlenül következett a legelső költő korára. De ugyanekkor történt az is, hogy a fejlődések bizonyos végzetszerű törvényénél fogva a mozgalom mind lassúbbra vált, és teljes joggal hihetjük azt, hogy a legutolsó hozzátoldások, melyek a költeménynek végleges befejezését megadták, mind lassúbakká és lassúbakká lőnek. Sőt úgy látszik, hogy némely énekek, mint például a XXIV-ik, már az *Odysseia* ideihez tartoznak; mások meg, teszem a hajók *Katalogosa*, Hesiodos korára vallanak; a *Doloneia* pedig talán még későbbi keletű. Sőt mikor a szó szoros értelmében vett költemény már befejeztetett, a kisebbfajta betoldások kora még egyáltalán nem volt lezárva: valószínű, hogy a szöveg többé-kevésbbé fontos, apróbszerű átigazításokon ment keresztül legalább is a VI. század végéig. De mindez apróbb átdolgozás hosszú idők óta már csak másodrendű szereppel bírhatott. Ebben áll, a mit az *Ilias* „megteremtése“ névvel lehet illetni, és a miben a IX-ik század nagy irodalmi és erkölcsi eseménye elhelyezkedik.

Az *Odysseia*, mint láttuk, a maga teljességében sokkal későbbi keletű, mint az *Ilias*. Mindamellett nem származhatik sokkal későbbi időkből. A költemény legrégebb része, vagyis a mely Odysseus bolyongásait mondja el nekünk, okvetetlenül megelőzte volna ama kort, mikor a hellén hajózás az Archipelagos szigetcsoporton kívül is óriási lendületnek indult, tehát már előbb kellett léteznie a nyolczadik század gyarmatosítási mozgalmainál.

Az utazások elbeszélése még igen homályos ismeretét tételezi föl Afrika ama vidékeinek, melyek Egyiptomtól nyugatra esnek, továbbá Sicilia szigetének és Italia déli részeinek. Mindeme tájakokat nem látta a költő, hanem csak a mondák révén értesült vala róluk. A költemény kérdéses része mindamellett nem lehet kevésbbé régi, mint a nyolczadik század első fele, sőt még valószínűbb, hogy felnyúlhat a kilenczedik század végéig (egy kissé előbbre, mint a 800-ik év). A mi pedig a költemény másik felét illeti, jöllehet későbbi időkből származik, de mégsem alkalmazkodhatott volna egyáltalán az első részhez, ha ez utóbbi már nagyon hosszú időközön át önálló költeményként létezett volna. Egyébiránt ama körülménynek, melyet az *Ilias* fejtegetése alkalmával jeleztünk, itt is okvetetlenül érvényesülnie kellett. Ha valamely gyűjteményes, összefoglaló mű az általános siker közepett, mindjobban növekedni kezd, növekedésében okvetetlenül olyan korszaknak is kell lennie, melyben gyarapodása eléri föllendülésének legmagasabb fokát. Nincs benne kétség, hogy az *Ilias* fejlődésének s végleges megalakulásának látványa volt az, mi az *Odyssëia* első énekesoportjainak szerzőjét műve megalkotására lelkesítette. Ez lángszellemének hatalmas erejével egészen új szemhatárokat tárván föl, a többiek is az ő nyomdokain haladtak vala. A *Telemachia*, mely a nagy költemény legkésőbbi nagy megalkotó eleme gyanánt tűnik föl szemeink előtt, korábbi keletű a Hesiodos-féle *Katalogosnál*,¹ még pedig alighanem elég tekintélyes számra rúgó évekkel. Ez

¹ A *Katalogosok* harmincznegyedik töredéke (Kinkel) nyilván az *Odyssëia* által inspiráltatott (III., 464.), mint azt Kirchhoff nagyon szellemesen megjegyezte (*Odyssëia*, exc. IV.)

együttal annak bizonyítására is elég, hogy a mi a megalkulás lényegét illeti, ez az Odysseiánál is gyorsan megtörtént. Úgy hiszszük, hogy a költemény a maga általános alakjában már a 750-ik évtől kezdve megvolt. De valamint az Iliasnál, úgy az Odysseiánál is mindig nyílt kérdés marad, hogy a részleges hozzátoldások és az aprólékosabb beékelések mikor történtek vala. E tekintetben mindaz, mit a két költemény közül az elsőbbről elmondottunk, a másodikra is alkalmazható.¹

Ez a futólagos szempillantás azoknak az időknek folya-

¹ Jelen könyvünknek egész jellege és ama határok, melyek között mozogni szándékozunk, nem engedik meg nekünk, hogy bővebben megvitassuk vagy egyáltalán még csak jelezzük is azokat a különféle kísérleteket, melyeket tettek, hogy a homerosi költemények e vagy ama részének keletkezési idejét pontosan meghatározzák. Ha az ember kívánja, mindeme kérdésekre nézve bővebb felvilágosításokat lehet találni például azokban az excursusokban, melyeket Christ az ő *Ilias*, Kirchhoff pedig az ő *Odysseia* kiadásaihoz csatoltak, továbbá Wilamowitz-Möllendorf gyakran idézett műveiben, nemkülönben Gladstone *Homerie synchronism.* című munkájában, úgyszintén a régiségbuvárnak, Helbignek a *homerosi epopoeiára* vonatkozó művében, hogy ne említsük a különféle „Görög irodalomtörténetek“ eme tárgyra vonatkozó fejezeteit. Csak még annyit látunk czélszerűnek megjegyezni, hogy számos, csekélyebb fontosságú jelenség, melyek első pillanatra elég bizonyító erejűeknek tűnnek föl, mégsem bírnak megingathatatlan alappal, akár mert másképen is értelmezhetők, akár mert későbbben csempészhették be őket a régibb szövegbe. Íme, miért látjuk mi célravezetőbbnek az általunk előadottakhoz hasonló okoskodási módokra fektetni nagyobb súlyt, habár némelyek előtt talán nagyon is általános természetűeknek látszanak, mintsem pusztán olyan okoskodásokra s egybevetésekre, melyek csak látszólagos pontossággal bírnak.

mára, melyek az epikai költészet megszületésének tanui valának, természetszerűleg átvezet bennünket egy más kérdés tárgyalására, melyet a „cyclikus költők“ ezim alatt ismerünk. Ama tanulmányban, melyet most szándékunk tenni, mindannak közvetett megerősítését fogjuk látni, a mit a homerosi költeményekről eddig elmondottunk vala.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A cyclicus költészet.

Bibliographia.

Kiadványok. — A cyclicus költők töredékeit, Proclusnak reájuk vonatkozó *Chrestomathiájával* kiadta Didot Párisban, *Homeri carmina et Cycli epici reliquiae*, latin fordítással együtt (Paris, 1837–1856.), G. Dindorf szövegkritikája alapján. — Egyéb kiadások: C. G. Müller kiadása, Lipcse, 1829., latin fordítással; H. Düntzer kiadása, Köln, 1840.; kiadta továbbá G. Kinkel az *Epicorum graecorum fragmenta* I. kötetében, Lipcse, 1877.

A *Thebais* töredékeit külön is kiadta, még pedig commentárokkal E. L. von Leutsch, Göttingen, 1830. A *Cyprusi énekek* néhány töredéke megvan Tycho Mommsen *Parerga Pindarica*-iban, Frankfurt, 1877. F. Wüllner szintén összegyűjtötte a cyclicusok töredékeit Proclus *Chrestomathiá-jának* kivonataival a következő czimű munkájában: *De Cyclo epico poetisque cyclicis commentatio*, Münster, 1825.

A mi rhodusi Pisander műveiből fenmaradt, megtalálható Didotnál, *Hesiodos*, Paris, 1840., mely Fr. Dübner-től ered, továbbá Kinkel főntebb idézett művében: *Epicorum graecorum fragmenta*.

A *Chrestomathia*, mely Proclustól ered, teljesen kiadatott Hephaestion *Enchiridion*-ával, Gaisford által Lipcsében 1832. és Oxfordban 1855.; kiadta továbbá R. Westphal, az ő *Scriptores metrici graeci* című munkájában, Lipcse, 1866.

Foglalat.

I. A cyclus általános fogalma. — II. A cyclus trójai része, Miletosi Arktinos *Aethiopsis* és *Ilios bevétele* című művei. Lesches *Kis Ilias-a*, Cyprusi Stasinos *Kypriá-ja*. Hagias *Visszatérései*, Eugamon *Telegoniája*. — III. A thébaei cyclikus költők. A *Thébais*, az *Epigonok*, az *Oedipodia*. IV. A többi cyclikus költemény: a *Titano-machia*, a *Danaïs*, az *Amazonok harcza*, *Minyas*, *Oechalia elfoglalása* stb. — V. Rhodusi Pisandros *Herakleia-ja*. A *herosi Theogamiák*.

I.

Mit értünk a cyclus alatt? Hogyan jöttek létre az azt alkotó költemények és minő módon csoportosultak? Miféle viszonyban állanak az *Iliassal* és az *Odysszeiával*? Kifutja néhány szóból, hogy mindeme kérdésre megfeleljünk.

Képzeljük csak el magunknak mindjárt eleinte az epikai mondák állapotát az Olympiasok kezdete táján, a mikor már úgy az *Ilias*, mint az *Odysszeia* elérték bevégeződésüket. A kérdéses mondák azon részei, melyek e két költeményben is szerepeltek, fontosságukhoz képest aránytalan méreteket kezdtek vala venni. Egyrésről Agamemnon és Achilleus czivakodása, másrésről pedig Odysseus visszatérése, melyek a trójai háborúra vonatkozó elbeszélések egészében csak egy-egy epizódot kép-

viseltek, minden egyéb mondát háttérbe szorítottak. Való igaz, hogy eme háborúnak egyéb eseményeit szintén mind tárgyalták a régibb énekekben, a melyek mindez ideig kétségtelenül még léteztek, csakhogy ezek az énekek, a mennyiben csak a kimagaslóbb eseményeket tárgyalták és kevésbé voltak drámaiak, semmi módon sem tudtak csatlakozni ama nagyszabású költeményekhez, a melyekben egészen új előadási mód emelkedett érvényre. Ezekben a nagy költeményekben ott volt az egyik oldalon a gazdag és változatos cselekvény, melyben bőven megvoltak az epizódok, a szép leírások; gazdag volt megható jelenetekben, volt benne szép számú párbeszéd, beszélgetés, ékesszólás, egyszóval elétárult benne magának az életnek látványa; a másik részen pedig nem volt egyéb az események száraz elősorolásánál, mely már előre is szegényesnek és csekély fontosságúnak tűnt vala föl. Két ellentétes természetű, egymással bajosan kiegyeztethető költészetről volt itt szó; az egyik a zsenge kor költészete a maga naiv, félénk, bizonyos tekintetben felületes voltával, a másik pedig az ifjúkor költészete a maga lángoló hevével, megizmosultságával, telidesteli eszmékkal és szenvedélyekkel.

A cyclikus költők egész költői működése teljesen megmagyarázható ebből az egyszerű ellentétből. Körülbelül két évszázadon át, a hatodik század közepétől kezdve a nyolczadik század elejéig, a tehetségesebb költők mintegy beleszerelmesedve az epikai költészetbe, váltig azon erőlködtek, hogy ama régi hősi énekeket, melyek iránt az általános érdeklődés mind jobban megcsappant, hozzá illeszszék a homerosi kor ragyogó és fenséges költeményeihez. Mind csak azon fáradoztak, hogy a mennyire csak lehetséges, a hősi mondáknak visszaadják eredeti,

alapvető arányait. Az *Ilias* és *Odyssëia* elbeszéléseit úgyszólván vissza akarták vinni oda, hogy a mondák nagy egészében csak egy-egy epizódyszerű szerepük legyen, és ennek elérése végett ismét és ismét átdolgozták, még pedig az újabb eljárás szerint, azokat a főbb eseményeket, a melyek a homerosi két költemény cselekvényét vagy megelőzték, vagy követték; elkezdték azokat bő elbeszélésekben kidolgozni, olyan módon, hogy nekik azt a viszonylagos fontosságot, melyet lassanként elvesztettek volt, ismét visszaadják.

Ilyen kísérlet kétségen kívül nagyon természetes volt. Ezen időkben, mikor az epikai költészet egyúttal magát a történelmet is helyettesíti, semmi ok sen forgott fenn arra, hogy bizonyos nagy eseményeket feláldozzanak a feledésnek. Az egész görögség, mely mind jobban és jobban tudni s rendezve látni kívánta ismereteit, egy szempillantással át kívánta tekinteni egész multját, a melynek némely szakaszait epikai nagy költői csak nemrég árasztották el a dicsőség lángsugaraival. Helena elraboltatása, a görögöknek Aulisban történt gyülekezése, hajóhaduknak Troas partjainál végbement kétszeres kikötése, egyes városok feldúlása s a különféle események, a melyek vélekedésük szerint a czivódás előtt lefolyt kilencz évet betöltötték, továbbá a czivódás, a melylyel az *Ilias* kezdetét veszi, más részről pedig Achilleus halála, Priamos utolsó szövetségeseinek leveretése, végül maga Trójának elfoglalása: mindez innen kezdve nem maradhatott eltemetve azokban az ósdi és igénytelen költői elbeszélésekben, melyeket többé már nem mertek vala énekelni. És a görög fejedelmek visszatérései, azok szana-szerte való szóródásai, családi szerencsétlenségeik és a messze országokban történt gyar-

matositásaik: nem volt-e mindez itt nemzeti emlékeiknek szinte eleven tömege, mely önként felhivta magára a költészet figyelmét, mely szinte követelte annak versenyrekelését, és a mely sajnálkozva merült volna a meg nem érdemelt feledés homályába?

De szerencsétlenségre, bármily parancsolólag lépett is föl emez erkölcsi szükségszerűség, minden hasonló fajta kísérlet már eleve csak közepes sikerekre való kárhoztatva. Az *Ilias* és az *Odysséia* már eleve absorbeálta mindazt, a mi jobbat az epikai alkotó lángész teremteni birt volna. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy az irodalmi műfajok nem kimeríthetetlenek. Ezen túl már meghaladta az emberi erőt s tehetséget, hogy ugyanazon mondai alapokon továbbra is hatalmas terjedelmű elbeszéléseket alkosson, a nélkül, hogy azokban hasonló helyzetekhez ne térjen vissza, hogy meg ne ismételje a majdnem ugyanazonos érzelmeket s más nevek alatt bár, de már ismert személyeket ne szerepeltessen. S ez itt még csak nem is a legcsekélyebb nehézség, mely a vállalkozásnak útját szegte; a leg súlyosabb még mélyebb okban rejlik. Az *Ilias* a maga lassú kidolgoztatásában végül megtalálta a maga egységességét; ez az egységesség, a mint fentebb bebizonyítottuk, egy elég egyszerű, de hatalmasan felülkerekedő tényben állott: Achilleus haragjában, annak különböző phasisaiban és következményeiben. Az *Odysséia* hasonló módon egyetlenegy személyiség, t. i. Odysseus körül csoportosult s növekedett, a mely személyiség szívvé lélekkel egy érzelmnek adta át magát. De vajjon hogyan lehetett volna hasonló fajta egységességet önteni azokba az elbeszélésekbe, hol annyi mindenféle dolognak helyet kell vala találnia? Gondoljuk csak el teszem azt ama

költőnek helyzetét, ki a trójai háborúnak az *Ilias* előtt történt eseményeit akarta megénekelni. Hogy az illető költő az ő homerosi mintájához alkalmazkodjék, szükségképen nem azt láthatta maga előtt, hogy egyetlen költeményt kell szerkesztenie, hanem legalább is hűsz vagy harmincz nagy költeményt; az igazi egységesség aránylag valóban csak nagyon korlátolt számú tárgyban található meg, mert hiszen csak egyedül ezen tárgyak állhatnak ugyanazon személy rendelkezése alatt s pusztán ezek mutathatnak biztos utat ugyanazon erkölcsi helyzetnek bővebb kifejtésére. Ezen alakban tehát a vállalkozás nem volt megvalósítható. Mit kellett tehát tenni? Kiválasztani egynéhány kimagasló eseményt és a többit valamennyit figyelmen kívül hagyni, vagyis megnyugodni abban, hogy a teljesség hiával legyen az ember? Ezen eljárásnak föltétlenül útját szegte a történelmi szellem, mely mind jobban és jobban kifejlődött. Íme, hogyan kellett minden egyes új költeménybe összegyűjteni az események hosszú sorozatait, hogyan kellett azokat évek szerint számítani ott, hol a megelőző korszak költői csak napok szerint számították azokat. Így kétségtelenül bőven kifejtett epikai elbeszélések jöttek létre, melyek azon alapvető énekekhez arányítva, honnan hozzájuk a lelkesedést s ösztönt merítették, elég terjedelmesek voltak, de ugyanakkor az *Iliassal* és *Odysszéiával* összehasonlítva csak összefoglalóknak s mindamellet bonyodalmasaknak látszottak; ilyen körülmények között azon egységességről, melyet homerosinak lehet nevezni, szó sem lehetett többé. Miért kellene megütöknünk azon, ha úgy tűnik föl a dolog, mintha azon túl, mikor az *Ilias* és *Odysszeia* megalakultak, a szerkesztés titka szinte veszendőbe ment? Sokkal is több

mondanivalójuk volt a költőknek, hogysem jól szerkeszthettek volna. Az új igényeknek új elbeszélési mód felelt meg, és ez szakasztott úgy tudta helyettesíteni a régit, mint a hogy egy szép napon az epepeia nyomába a történetírás, a költészet helyébe pedig a próza lépett. Általános érvényű törvény volt az, mely itt érvényre jutott: attól a pillanattól fogva, hogy a dolgok ereje a még fenmaradt kevés epikai lángszellemet arra kényszerítette, hogy a régi hősmondákat a maguk egészében megtartsa és a homerosi költeményekhez alkalmazza: lehetetlenné vált, hogy az epepeia mind jobban és jobban ne közeledjék a krónika felé.

Vegyük csak a dolgokat úgy, a hogyan vannak. A cyclus új korszakát jelzi az epikai költészetnek. A megelőzőben a független teremtő erő volt az uralkodó, emennek pedig az utánzás és hozzáalkalmazás képezték főbb jellemvonásait. A költőknek nem volt meg többé ugyanaz a szabadságuk. Míg a homerida dalosok egyes epizódokat, egész jeleneteket teremthettek a maguk kénye-kedve szerint, míg új viadalokat, a hősök újabb s újabb összemerőzéseit, ostromokat, csodás kalandokat gondolhattak ki: az új nemzedék, mely ugyanegy időben éppen úgy volt költő mint történetíró, azon vette magát észre, hogy éppen az utóbbi jogcímen kénytelen nyomról-nyomra követni az adott eseményeket. Ha aztán így kevésbbé szép műveket voltak képesek teremteni, az még nem elég ok arra, hogy őket kicsinyeljük: az ő eljárásuk az irodalomtörténetnek nagyon fontos phasisát jellemzi.

E dolgok megállapítása után térjünk át magukra a tényekre.

A cyclusra vonatkozó legrégibb főtanubizonyosság Pro-

clúsé, melyet Photius tartott fenn számunkra és a mely legalkalmasabb a cyclus mibenlétének megmagyarázására:¹ „Proclus — mondja ez utóbbi — kiterjeszkedik azután (*Chrestomathiája* második könyvében) arra is, a mit *epikai cyclusnak* szoktak nevezni. Ezen cyclus az Ég és Föld mesés egyesülésével kezdődik, a melyből három, százkezű óriás és három Kyklops származott; futólag beszámol azután a görögöknek az istenekre vonatkozó egyéb meséivel, valamint néhány, a valóságon alapuló hagyományával, melyek a mesék közé keverve találhatók; és végül összefoglalván a különböző költők által szerkesztett műveket, elérkezik végéhez, azaz Odysseusnak a saját szigetjén, Ithakában történt kikötéséhez, hol saját fia által, Telegonos által gyilkoltatott meg, ki nem ismerte vala meg saját atyját. Proclus azt mondja, hogy az *epikai cyclus* költeményei még most is megvannak s hogy átalán nagyon szokták őket keresni kevésbbé irodalmi értékük miatt, mint inkább azon események miatt, melyeknek folytatásával beszámolnak. Elmondja mindazok nevét és születési helyét, kik az epikai cyclust megszerkesztették.“² Ezen tanubizonyságból

¹ Ezen Proclus, kit nagyon helytelenül össze szoktak zavarni az V-ik századbéli híres neoplatonikus bölcseivel, valószínűleg a siccabeli Eutychius Proclus grammaticus volt, talán egyike Marc Aurél mestereinek. Ő ezen czim alatt, hogy „Χρηστομαθεια γραμματικη“ négy könyvből álló *Irodalomtörténetek*-féle művet szerkesztett, a melyet részletesen ismerünk egyrészről amaz összefoglaló elemzések révén, melyeket Photius az ő *Bibliotheca*-jában adott (239. szám), részint néhány igen fontos töredék révén, melyeket a Homeros-féle kéziratárban találtak (*Codex Escorialensis* és *Codex Venetus*, 484.). Lásd bővebben a fejezet elején felsorolt Bibliographiában.

² Photius *Bibl.* 239.; Didot Homerosában 581. l.

az következik, hogy Proclus idejében, vagyis a mi időszámításunk második századában még létezett az elbeszélések egy összefüggő sorozata, mely részint egész költeményekből, részint egymással összefüggő költemények töredékéből állott, mely magában foglalta úgy a mythologiai, mint a heroikus világ legkiválóbb mondáit. Maga az *Ilias* és *Odyssëia*, mint Proclus ugyanazon művének egy korunkig fenmaradt másik helyéből értesülünk, szintén benne foglaltatott ebben a sorozatban. Cyclusnak (κύκλος, kör) nevezték, mert mintegy hatalmas körét képezte az ismert mondáknak.¹

Ennek a cyclusnak szerves jelentősége nem alakult meg teljesen önmagától. Valószínűleg az Ephesostól származott grammatikus, alexandriai Zenodotos állapította azt meg a mi időszámításunk előtt a III-ik század-

¹ Ezzel az elnevezéssel nem találkozunk előbb, mint a második században, de nagyon valószínű, hogy eredete felnyúlik egészen az alexandriai időkig. Az ἐγκύκλιος szó már Aristoteles idejében mindazt jelentette, a minek csak szerep jutott valamely jónevelésű ember ismeretkörében és gondolatvilágában, mert a nagy bölcselelő ezt az elnevezést alkalmazta az ő exotericus, azaz népszerű műveire (*Eth. Nik.* I. 3.; *De coelo*, I. 9. Simplicius jegyzeteivel). Az ezen időbeli görögök a kérdéses eszméket és ismereteket úgy gondolták maguknak, mint a melyek a kör bizonyos fajtát képezik. Ebből megérthető, hogy az ἐπικυκλὸς κύκλος szó mintegy magától származott azon epikai elbeszélések egészének jelzésére, melyek a mindenki előtt ismeretes hősi mondákat alkották. Az effajta monda, mely általánosan ismeretes és elcsépeelt vala, a meny nyiben csak a kimagasló dolgokat foglalta magában, a tudósokra nézve ellentétben állott a ritka és új mondákkal, melyeket ők szorgalmasan gyűjtöttek. Innen származott az a banális jelentés, melyet Kallimachos a κυκλικός jelzőhöz csatolt (*Anthol.* XII., 43.) és a melyet örököül átvett a latin *cyclicus* szó is.

ban.¹ Az ő munkálkodásának abban kellett állania, hogy a nagyszámú költemény közül kiválogatta azokat, a melyek legalkalmasabbak voltak valamely összefüggő sorozatot képezni és a melyek ezen időkben a legérdekesebbek voltak, tehát természetszerűleg ki kellett eme sorozatból bizonyos számú egyéb költeményt zárnia, továbbá meg kellett állapítania a kiválasztott költemények szövegét, végül a katalogus segítségével bizonyos meghatározott sorrendbe kellett őket soroznia. Ez mindent összevéve igen tudományos és szellemes osztályozás volt; már maga ez az egy körülmény is körülbelül elég volna, hogy az alexandriai könyvtárosok egyikének közbejöttét tételeztesse föl velünk, még akkor is, ha a fentebb idézett tanubizonyosságoktól függetlenül akarunk is eljárni. Igen valószínű, hogy az így egy csoportba gyűjtött költemények nem alkalmazkodtak mindenkor pontosan egymáshoz; valamivel később meg fogjuk látni például, hogy az Ilias bevételét egyszerre beszélte el Lesches is, meg Arktinos is. Ha mindamellett az alexandriai kritikus nem csonkította meg ezeket a régi szövegeket, hogy így mesterséges úton bár, de fölvehesse az általa összeállított

¹ Weleker, *Der Epische Cyclus*, I. köt. 8. s köv. l. — Ez következik abból a kettős tanubizonyosságból, melyet Aristophanesnek és Antonius költőnek egy scholiastája szolgáltat. Caecius (Tetzés) scholionja Aristophanes *Plutus* című darabjához (Didot, *Scholia graeca in Aristophanem*, Proleg. pag. XXII.): Alexander Aetolus et Lycophron Chalcidensis et Zenodotus Ephesius, impulsu regis Ptolomaei, Philadelphi cognomento, . . . artis poetices libros in unum collegerunt et in ordinem redegerunt, Alexander tragoedias, Lycophron comoedias, *Zenodotus vero Homeri poemata et reliquorum illustrium poetarum*. — Auson. *Ep.*, XVIII., 29.: Quique sacri lacerum collegit corpus Homeri. Homeros neve itten az egész alapvető epikai költészetet jelenti.

költemény-csoportozatba, akkor az ő cyclusában ismétléseknek is kellett lenniök. Ezeknek ugyan idők folytán kétségtelenül nyomuk veszett, mert Proclus elemzésében már nincsenek meg. Még pedig mi módon történhetett ez? Zenodotos szerint talán úgy, hogy a cyclus bizonyos fajta megszorításokon esett keresztül a végből, hogy mind jobban és jobban alkalmazkodjék az olvasók szükségleteihez és izléséhez; ezek ugyanis a föntebb idézett tanubizonyosság szerint a cyclusban inkább a mythológiának és hősi mondáknak teljes gyűjteményét s előadását keresték, mintsem a költészetnek szemérszedett szép termékeit; ime annak oka, miért mellőzték az olyan darabokat, melyek fölvétele ismétlést jelentett volna.¹

Mindebből világos, hogy a mi a cyclicus költészetnek magában véve való tanulmányozását illeti, nem kell valami nagy súlyt fektetnünk a régiek különféle csoportosításaira, melyek átalán véve mesterkélték, erőltetettek. Ránk nézve egyedül való érdekességük abban áll, hogy bepillantást engednek nekünk egy más csoportosításba, még pedig a legrégibb, alapvető és szabadabban létrejött csoportosításba, mely sokkal kevésbbé volt merev, és a mely nélkül amazok nem jöhettek volna létre. Mikor

¹ Ezt a munkálatot kétségen kívül a római korszak mythographjai hajtották végre. Dionysios, kit a „cyclograph“ melléknévvel illetnek, Marius ideje táján egy „történelmi cyclust“ (κύκλος ιστορι-κός) szerkesztett, mely minden valószínűség szerint elemzés vagy kivonatolás alakjában az összes heroicus mondák összefüggő foglalatját nyújtotta az olvasóközönségnek (Diodoros, III., 66.). Még más hasonló cyclusokat is ismerünk név szerint, nevezetesen Theodorosét (Corpus Inscriptionum Graecarum 6125.). Ma már a lehetetlenséggel határos megállapítanunk, miben ütöttek el ezek egyik a másiktól: de annyi valószínű, hogy ez az eltérés inkább az apróbb fajta összeállításokban, mintsem a nagy vonásokban állott.

ezt a régibb csoportosítást meg akarjuk állapítani s az újabbakból kihámozni, meg fogjuk látni, hogy a cyclus különböző költeményei eredetileg milyen viszonyban voltak egymás között s így számot adunk magunknak arról a befolyásról, a melyet a régi epikai compositiók egymásra kölcsönösen gyakoroltak. Tegyük tehát ezen szándékkal tanulmányunk tárgyává először a Trójára vonatkozó költeményeket, azután a thébai költeményeket és végül a többi költeményt.¹

¹ A cyclicus költemények alexandriai osztályozása csak hypothetikus módon volt helyreállítható, még pedig úgy, hogy a Borgia felirat (Corp. Inscr. Graec. 6126.) adatait egybevetették a Proclus-féle Chrestomathia adataival, azonkívül segítségül vették még a mesés chronologia adatait is. De ez a helyreállítás nagyon is csak sejtelem s tapogatódzás. Íme a teljes sorozat úgy, a mint azt Welcker megállapítja (*Cyclus* I. köt. 35. 1.); 1. *Titanomachia*. 2. *Danaïs*. 3. *Atthis* vagy *Amazonia*. 4. *Oedipodia*. 5. *Thebais* vagy *Amphiaraos expeditiója*. 6. Az *Epigonok* vagy *Alkmaeonis*. 7. *Minyas*. 8. *Oechalia elfoglalása*. 9. *Cyprusi énekek*. 10. *Homerós Iliása*. 11. *Aethiopsis*. 12. *Kis-Ilias*. 13. *Ilios bevétele*. 14. *Nostoi* vagyis a *Visszatérések*. 15. *Homerós Odysseája*. 16. *Telegonia*. — Az itt említett Borgia nevű inscriptio a tabula Iliaca egy töredékét képezi, melyet Velitriben találtak; ma ez a töredék a nápolyi muzeumban van, miután előbb Stefano Borgia nevű antiquarius tulajdonát képezte, honnan nevét kapta Tabula Iliaca néven nevezik ezeket a márványból vagy hasonló anyagból készült táblácskákat, a melyeken domború alakokban vannak ábrázolva a trójai háború egyes jelenetei. Ezen táblák használatára vonatkozólag lásd Böckh dissertatióját (C. I. G., 6125.).

Az újabbkori tanulmányok közül, melyek a cyclusra vonatkoznak, meg kell itt emlitenünk Wilamowitz-Möllendorf ily című művét: *Homerische Untersuchungen*. A szerző itt nagyon szkeptikusnak mutatkozik az egyes költők nevére és személyiségeire vonatkozó adatokkal szemben. Lásd még H. Weil, *Rev. de Philol.* XI. pag. 1—5. és 5—9.

II.

A cyclusnak trójai vonatkozású része volt a legeslegnépszerűbb az ó-kor folyamán; innen van, hogy ez vált egyúttal a legismertebbé. Proclus *Chrestomathiájának* korunkig fenmaradt egyik töredéke majdnem teljes elemzését adja mindama költeménynek, melyek azt alkották,¹ és számos képes ábrázolat, továbbá nagyon tekintélyes számú ó-kori tanubizonyság támogatja s teszi világosabbá ezen analysist.

Nagyon nyomós okok támogatják abbeli hitünket, hogy ezen költemények közül a legrégiebbek Miletosi Arktinosnak *Aithiopsis* és *Ilios bevétele* című költeményei. Ezen költő az Olympiasok elején, következőleg a Kr. előtti VIII-ik század közepe táján élt.² Legfőbb érdeme az volt, hogy jól megértette, miben állott voltaképen az Ilias. A helyett, hogy úgy tett volna, mint eddig a homerida aoidosok eljártak, hogy t. i. az Iliast a költemény belsejében magában igyekeztek bővíteni az új epizódok beékelése útján, ő most átalán azon fáradozott, hogy az Iliast a rajta kívül álló események folytatólagos elheszélésével egészítse ki. Igen termékenyítően ható eszme volt ez, mely egy régi korszaknak végét, a másiknak pedig kezdetét jelezte vala.

Az *Ilias* Hektor halálával végződött. Arktinos pedig amaz események elbeszéléséhez fogott, melyek azután egészen Ilion elestéig következtek. Az ő műve számos, egymásra következő jelenetek hosszú sorát foglalta ma-

¹ *Homeri carmina et Cycli epici reliquiae*, ed. Didot, pag. 581.

² Suidas, Ἀρκτινος. Szent Jeromos *Chron.* Ol. I. és ol. IV. Georg. Syn. ol. I.

gában, a melyekben nem volt meg a benső egységeség.¹ Az Amazon Penthesileia társaival a trójaiak segítségére sietett. Penthesileia Achilleus fegyverei alatt esett el. Thersites gúnyolódó szavakkal merészelte illetni a hőst, a mint a csapásai alatt elhullott szép harczosnő iránt szerelemre gyuladt. Ennek következtében Achilleus legyilkolta Thersitest, az achivok között elkeseredett czivakodás támadt; végül a Lesbos szigetére hajózott Achilleust az Odysseus által Apollónnak nyújtott áldozat tisztította meg a vérbüntől. Penthesileia Amazon után Memnon, Aurora fia jön szövetségesként az öreg Priamos segítségére, és ezzel az események új sorozata kezdődött. Ezután Memnon megölte Antilochost, Memnon pedig Achilleus fegyverei alatt hullott el. De győzelme daczára maga Achilleus is elesik Páris nyilától találva, melyet Apollón irányoz vala. A költő leírta ezután Antilochos és Achilleus temetését, beszövi továbbá Odysseusnak és Ajaxnak Achilleus fegyvereiért való tusakodását, mely Ajax halálával végződik.² A jelenetek ezen sorozata képezte Proclus szerint az Aithiopsis név alatt ismeretes költeményt, mely nyolcz énekből állott, és a melyet akkor megkülönböztettek az *Ilios lerombolása* címűtől, melyről meg szándékozunk emlékezni.

Szinte fölösleges mondanunk, hogy ezen felosztást nem kell magának Arkminosnak tulajdonítanunk. Ez ugyanis nem szerkesztett különálló költeményeket; ő pusztán csak más énekekkel egészítette ki azon énekek soroza-

¹ Lásd Proclusnak fentebb említett analysisét és a capitoliumi muzeum Tabula Iliacáját. (C. I. G. 6125. ama lappal együtt, mely a szóban forgó jeleneteket ábrázolja.)

² Proclus analysise kiegészítendő Pindaros *Isthm.* III. 53. scholionjával.

tát, melyek az Iliast alkották, még pedig olyan énekekkel, a melyek talán az ő terve szerint bekebelezendők valának a már létező csoportozatokba.¹ Valamint az Ilias énekei a következő címek alatt voltak ismeretesek: *A Czi-vódás*, *Diomedes hadi kalandjai*, *Patrokleia* stb.: szakaszott úgy állott a dolog kétségtelenül Arkтины költeményével is; ennek egyes szakaszai szintén így fordulhattak elő: *Amazonéia*, *Aithiopsis*, *Ilios lerombolása*, a nélkül, hogy ezen elnevezések használata magában foglalta volna azt is, hogy művét több, önálló egészet alkotó költeményre osztották volna.² Csak később történt az, hogy Arkтины elbeszélései, a mennyiben nem kebelezték be az Iliasba, elnyerték végleges önállóságukat, a mi nyilvánvalóan szerzőjük akarata ellenére történt. Ekkor aztán a költemény két nagy szakaszra oszlott, úgymint az *Aithiopsis* és *Ilios lerombolása* címűekre.

Ez az *Ilios lerombolása* tényleg nem egyéb, mint az *Aithiopsis* folytatása. Magában foglalta pedig a palladium elorozásának epizódját,³ a faló történetét, Laokoon esetét, Sinon szereplését, az achivoknak Trója alá történt visszatérését, a városba való alattomos bevonulását,

¹ Már maga a költemény kezdete is a legbensőbb összefüggéssel csatlakozott az Iliának végéhez; ez ugyanis ezzel a verssorral végződik: "Ω οἷγ' ἀμφίπον τάφον Ἑκτορος ἱπποδάμοιο. A scholiasta arról értesít bennünket, hogy egy más szöveg szerint így volt a verssor: "Ως οἷγ' ἀμφίπον τάφον Ἑκτορος: — ἦλθε δ' Ἀμαζών — Ἄρηρς θυγάτηρ μεγάλῃτορος ἱπποδάμοιο. Welcker ez utóbbi verssort úgy tekinti, mint Arkтины Aithiopsis-ának kezdetét. Annyi bizonyos, hogy ez nem egyéb egy átmeneti verssornál, mely nem szolgálhatott másra, mint arra, hogy az *Aithiopist* hozzá kösse az *Ilias*-hoz.

² Cf. Robert, *Phil. Unters.* V., 223.

³ Ezt az epizódot Proclus nem említi, de v. ö. Dionys. Halkarn., *Antiqu. rom.*, I. 69.

továbbá a foglyok lemészárolását és felosztását, végül a város lángbaborulását körülbelül úgy, a mint e dolgok amaz utánzás révén ismeretesek, melyet Vergilius Aeneisének második énekében találunk.¹

Miben állott Arktinos eredetisége, mikor ezen tárgyat tovább feldolgozta? Annyit világosan látunk, hogy a jelenetek bizonyos száma az *Ilias* révén már ismeretes jelenetek nyomán készült. Ilyen például Thersites szerepe az *Aithiopsis* folyamatán, az ő vakmerősége, támadni merészlő gonoszsága, mely tagadhatatlanul az *Ilias* második énekének egynémely passusára emlékeztet bennünket. Antilochos története, ki Memnon fegyvercsapásai alatt esik vala el és Achilleusban bosszulójára talál, lehetetlen, hogy ne hasonlított legyen Patroklos történetéhez, a mint az Hektor fegyvercsapásai alatt elesik s ugyancsak Achilleus személyében talál megbosszulójára. Egyébfajta hasonlatosságok szinte önnönmaguktól ajánlkoznak.² Az ó-kornak teljesen igaza volt, mikor Arktinost úgy tekintette, mint Homeros tanítványát.³ Az *Ilias* volt az ő egyetlen mintája, és szakadatlanul csak ez lebegett szemei előtt akár szándékosan, akár önkénytelenül.⁴ De

¹ Az *Aeneis* második éneke Macrobius szerint (Saturn., V., 2., 4.), állítólag majdnem egészen Pisanderből van fordítva. Ha a dolog így áll, akkor maga Pisander is úgyszólván nyomról-nyomra követte Arktinost; Proclus analysise ugyanis azt mutatja, hogy ez is éppen mindeme jeleneteket tárgyalta.

² Lásd Welcker, *Cyclus* II. kötetében az Arktinos két költeményére vonatkozó tanulmányt.

³ Μαθητὴς Ὀμήρου, Artémon, Suidásnál. Ἀρκτίνοσ.

⁴ Nehezebb eldönteni már azt a kérdést, vajjon Arktinos utánozta-e az *Odyssseia* bizonyos részeit is, a melyek a kevésbé régi keletűek között fordulnak elő, vagy hogy talán ellenkezőleg eme részek szerzői (a Nestorról szóló elbeszélés, Ajax-

ez a tanítvány ugyanakkor okvetetlenül a szó igazi értelmében vett költő is volt egyúttal: az a nagy népszerűség, melynek Penthesileia és Memnon személyiségei örültek vala, eléggé bizonyítja, hogy Arktinos előadásában hatalmas és ragyogó részleteknek, pathetikus jeleneteknek, vonzó jellemeknek kellett lenniök. Belőle nagy lelkesedést merítettek Pindaros és Aischylos, a mi már magában véve is nagyon nagy kitüntetés.¹

Lesches vagy Lescheos, Aischylinos fia, lesbosi eredetű volt, még pedig Mytilenéből vagy Pyrrhából való; ő már a következő századhoz tartozik. Körülbelül a 30-ik Olympias táján élt (660—657.), mintegy száz esztendővel Arktinos után s csak harmincz évvel Alkaios és Sapphó előtt, vagyis majdnem Archilochossal egyidejűleg.² Az ő műve, mely *Kis Ilias* (Ἰλιάς μικρά) név alatt ismeretes, Arktinos művéhez csatlakozott, de sokkalta nagyobb önállósággal, mintsem ez utóbbi maga is összefüggött az Iliassal. Úgy látszik, Leschesnek az volt a szándéka, hogy ne csak kiegészítse Arktinos elbeszéléseit, hanem hogy azokat részben följújtsa. Proclus említett művében, kinek nyomdokait e helytt egy pillanatra

nak a Νέκρωτ-*ban* tulajdonított szerep, a második Νέκρωτ-*utána* ozták-e Arktinost. Eme különféle helyekre nézve nagyon elütő feleleteket lehet adni.

¹ Pindaros (Nem. III. 59., 43.) mikor röviden el akarja mondani, hogy mi volt Achilles Trója előtt, nem az Iliasból meríti a lelkesedést, hanem az Aithiopisból. Nyilvánvaló, hogy a hős alakja itt még nagyobbra nőtt: szerepe itt még csodaszerűbb lön. Ugyanennek a helynek egyik vonatkozása mutatja, mily hatásos volt Memnon szerepe is, valamint Helenosé is, ki kétségtelenül Hektort pótolta a trójaiak oldalán.

² Georg. Sync. Ol. XXX. Paus., X. 25., 3. A capitoliumi Tabula Iliaca (C. I. G. 6125.).

sem tévesztjük szemeink elől, a Kis Iliasnak négy könyvét veszi elemzés alá; ezen könyvek Ajax őrzöngésétől indulnak ki és azon pillanatig terjednek, mikor a trójaiak be szándékoznak vinni a fa-lovat városuk falai közé. Lesches mindamellet ama főesemények egyikét veszi kiindulási pontul, a melyeket már Arktinos is elmondott, de föltételezi, hogy ezen esemény után és azok előtt, melyek Arktinos előadásában közvetlenül következnek, még egyéb dolgok is estek közbe, a melyeket megelőzőleg még nem mondtak vala el: ő innen merítette költeményeinek anyagát. Az ő főhősei Philoktetes és Neoptolemos, egészen új személyiségek az epopeiában, továbbá Odysseus, a régi személyiség, a kinek jelentősége különösen megnövekedett az *Odysseia* befolyása alatt. Ő az, a ki mindjárt eleinte felülkerekedik Ajaxon s az ő rovására elnyeri Achilleus fegyvereit; ő az továbbá, ki hatalmába keríti a trójai látót, Helenost, és rákényszeríti ama titok földerítésére, hogy Trója csak Philoktetes fegyverei alatt fog elpusztulni. Ő megy el Skyros szigetére, hogy elhozza az ifjú Neoptolemost, ki Lesches költeményében egy második Achilleussá változik, mikor Odysseustól megkapja édes atyja fegyvereit. Ugyancsak Ithaka királya továbbá, ki belopódzik a városba és Helenával előkészíti a biztos árulást; ő megy be megint nemsokára a városba s Diomedessel együtt elorozza a Palladiumot. Végül ha nem ő maga építi is személyesen a híres fa-lovat, Epeos és Pallas Athene művét, legalább ő intézi a hadi vállalatot, és tényleg ő a legfőbb hadi vezér, mikor a harczosokat bevezeti a városba. Ez talán arra szolgált, hogy Odysseus szerepe is nagyobbuljon a végső epizódban, melyet Lesches Arktinos után Trója bevételének leírásával újra feldol-

gozott. Nincs kétség benne csakugyan, hogy ez a leírás az ő költeményében tényleg megvolt, ha Proclus nem említi is az ő analysisében. Ezen körülmény valósága mellett számos bizonyosság tanuskodik.¹

Ez az egyszerű fejtegetés is eléggé megmutatja, mekkora értéke volt Lesches önálló és hatalmas tehetségű szellemének; néhány, még ma is meglevő rövid töredéke csak megerősít bennünket a felőle alkotott véleményünkben.² Minthogy Lesches a maga módja szerint újra feldolgozta az Arktinos által már megénekelt tárgyat, okvetetlenül ebből eredt az a körülmény, hogy egy régi monda a chronologiai nehézségek daczára úgy szerepeltette ezen költőt, mint ki Arktinossal versenyre kelt.³ Ezen monda szerint a versenyen ő lett volna a győztes fél. Ezzel a kitüntetéssel tartoztak neki: Arktinos ugyanis nem tett mást, mint folytatta az *Iliast*; Lesches ellenben, ki sokkal merészebb vala, megkísérlé új alakba önteni azt, a mi már megvolt: legalább részben ez volt a terve: sikere elég nagy volt arra, hogy műve megérdemelje, hogy *Kis Ilias* néven nevezzék és hogy ezen a néven szerepeljen a nagy *Ilias* mellett. Már ez a körülmény is eléggé arra vall, hogy e költemény nem

¹ Aristoteles, *Poetika* 237. Pausanias, X., 25., 26., 27. Ez utóbbi ezen helyen leírja Polygnotos festményét, mely Trója bevételét ábrázolja s mint határozottan kifejezi, ez Leschesnek *Kis Ilias* című költeménye után készült.

² *Hom. carmina et cycli epici reliqu.* ed. Didot 595. s köv. lap; főleg a 4. és 9. töredékek, és a mely arról szól, hogy Menelaos megkegyelmezett Helenának az ő szépsége miatt (15. töredék); olyan tárgy ez, melyet a képzőművészetek igen gyakran felhasználtak; J. Marthá, *Archéologie étrusque*, pag. 107.

³ Phanias Alexandriai Kelemennél, *Strom.* I., 21., 131.

csatlakozott valami könnyűszerrel az *Iliashoz* s hogy tényleg önálló énekek sorozatából vala megalkotva.

Cyprusi Stasinosnak neve szinte elválaszthatatlan Arktinosnak és Leschesnek nevétől.¹ Ezen íróra nézve azonban semmiféle chronologiai értesüléseink sincsenek; de már maga az ő művének természete, melyet azok az eszmék hatottak át és át, melyek később a lyrai költészetben uralomra voltak emelkedendők, sem engedi őt olyan gyanánt tekintenünk, mint ki Leschesnél előbb élt volna. A neki tulajdonított epopeiát közönségesen a *Cyprusi dalok* czim alatt ismerik (Κύπρια); ezt a nevet eredetének helyéről kapta. Ez a költemény épp oly szorosan csatlakozott az *Iliashoz*, mint Arktinos költeménye, de szellemét tekintve, óriásilag elütött ez utóbbtól. A költőnek az volt a tárgya, hogy a trójai háborúnak az Ilias cselekvényét megelőző eseményeit egy összefüggő elbeszélésben foglalja össze; de ugyanekkor az újabb szellem kíváncsimaira hajtva, minden áron azon

¹ Cyprusi Stasinos úgy van idézve Homeros egyik scholiastájánál, *Ilias* I., 5., mint a cyprusi dalok (Κύπρια) szerzője.

Proclus (Photiosnál, *Biblioth.*, cod. 239.) szintén ezen minőségében említi őt, de egyszersmind hozzátéve, hogy némelyek ezen dalokat Hegesinosnak tulajdonítják, ki a Cyprus szigetén levő Salamisban született. Athenaios, VIII., pag. 334. C. Stasinoszt bizonyos tartózkodással nevezi ilyen gyanánt. Herodotos (II., 117.) úgy beszél ezen *cyprusi dalokról*, mint a melyek nem tulajdoníthatók Homerosnak; szerzőjüket azonban nem nevezi meg. Egyáltalán, mikor a régiek a *cyprusi dalokat* emlegetik vagy idézik, egyszerűen ezen, vagy hasonló kifejezéssel élnek: *ὁ τὰ Κύπρια γράψας*. Stasinos neve tehát nem tekinthető úgy, mint a melyet az irodalomtörténet véglegesen elfogadott. Ama cyprusi hagyományokra nézve, melyek Homerosra és Stasinosnak a régi epopeiával való viszonyára vonatkoznak, bővebb felvilágosításokat nyújt Sengebusch homerosi második dissertatiója, pag. 47.

van, hogy eme monda teljes egészét bizonyos általános tekintetek szempontjából fejtegesse, a mi már nyilván rávall a philosophiai és theologiai okoskodás ébredezésére.

„Beszélük — mondja egy régi scholiasta¹ — hogy a föld, mely meg volt terhelve az emberek nagy sokaságával, kikben már semmi jámborság sem vala többé, azzal a könyörgéssel fordult Zeushoz, hogy szabadítsa meg őt terhétől; erre Zeus először a thébai háborút támasztotta föl, a mely igen sok embert pusztított el. Azután pedig, valamivel később, Momos tanácsaira hajtva megvalósítá azt, a mit Homeros *Zeus határozatának* nevez.² A helyett, hogy villámaival avagy árvizeivel pusztított volna el valamennyi embert, mint az hatalmában lett volna, Momos tanácsára felhagyott ezen tervével és ugyancsak ennek sugalmából elhatározta, hogy Thetist összeházasítja egy halandó férfival, s így világra jön a legszebb leány, *Helena*. Ezen kettős okból támadt a görögök és barbárok között viselt háború, és ennek következtében szabadult meg a föld terhétől, mivel számtalan harczos elesett a harcban. Ezt a történetet Stasinos, a *cyprusi dalok* szerzője mondja el, midőn ezen szavakkal fejezi ki magát:

„Hajdan ezernyi-ezer népség települt le a földön,
 — — — — — széles háta fölött e világnak.
 Zeus látván, megesett szive s elvégezte magában
 Hogy könnyíti súlyos terhét a kövér Anyaföldnek:
 Fölkelté erejét Ilionnál szörnyű hadaknak,
 Hogy a halál keze könnyítsen terhén e világnak:
 Hulltak a hős daliák, — s meglőn Kronidés akarátja.“

¹Schol *Ilias*, I., 5. Didot, *Cycli reliqu.* pag. 591. (IX., 1. Τά Κόπρια.)

²Czélzás az *Ilias* I. énekének 5-ik verssorára: Ἀὐτὸς δ' ἐταλίστο βούλῃ, olyan hely különben, a melynek egészen más értelme van, mint a mit neki e helytt tulajdonit a scholiasta.

Föltéve, a mint tényleg nagyon valószínű, hogy a Momosnak itten tulajdonított szerep a mondánál később keletű feldolgozásnak eredménye, magukból a költő versoraiból is eléggé kiviláglik, mennyire jó kisegítő eszköz gyanánt szolgált neki az egész trójai háború, a mint bizonyos szükségszerűség folytán összefüggésbe került az egész emberi nem sorsával. Zeus itt már a Herodotos féltékenykedő istene, ki szárnyát szegi az emberi szellem magas röptének. Az ő megfontolt és kiengesztelhetetlen akarata uralkodott a költő egész elbeszélése fölött. Úgy látszik, hogy Zeus után Aphrodite, Cyprus sziget istennője játszotta a költeményben a főszerepet. Helena és Achilleus volt a két kidomborítottabb személyiség, hogy a főcél kiviteléhez leginkább hozzá járuljanak. A költő elbeszélte Thetis és Peleus lakodalmát, Páris ítéletét, mely amannak következménye vala, továbbá Helena elraboltatását, az achivok gyülekezését, első hadi vállalatukat Teuthraniában, a trójai birodalomhoz tartozónak tekintett országban, továbbá a görögök másodszor való gyülekezését Aulisban, Iphigenia föláldoztatását, a Troasban történt kikötést és az ostrom főbb eseményeit egészen az összeveszésig, nevezetesen azon eseményekig, melyekre az *Iliasban* célzás történik. Már ez egyszerű felsorolás is eléggé mutatja, mily nagy mértékben tartalmaztak a Cyprusi énekek olyan eseményeket, a melyek a tragoediában és a mondában elsőrangúak maradtak. Az a néhány töredék, mely napjainkig fenmaradt, bármi kevéssé alkalmas is bennünket az egész költeménnyel megismertetni, legalább erős tanubizonyságot tesz szerzőjük fényes leíróképessége mellett.¹

¹ Nevezetesen a harmadik számú töredék (Kinkel), hol a költő Aphrodite pipereszereit írja le.

Már abból a három költeményből vagy énekesoportozatból,¹ melyeket az imént említünk, eléggé látható, hogy az a költői munkálkodás, mely az *Iliast* még az Olympiasok előtt megalkotta vala, mennyire folytatódott még az új aera első századában is. Az *Odysseia* nem kevésbbé volt termékenyítő hatású, mint az *Ilias*. A cyclicus költészetre gyakorolt nagy hatása legjobban kiviláglik abból a két költeményből, melyek mintegy keret gyanánt körülveszik és a melyek összekötik őt a trójai háború eseményeinek teljes lánczolatával; ez a két költemény a *Visszatérések* és a *Telegonia*.

A *Visszatérések* (Νόστοι) című költeményt a régi tanubizonyosságok révén legtöbbsnyire egy Troizen városából való költőnek tulajdonítják, kinek neve Agias vagy Hégias volt.² Határozott chronologiai adatok nem állván rendelkezésünkre, úgy hozzávetőlegesen Lesches kortársa gyanánt tekinthetjük őt. Ezen föltevésünket számos ok támogatja: legelőször is a költő szülőhazája; a *Visszatérések* című költeményt csak olyan időkben alkothatta egy

¹ Szándékosan alkalmazom itt e kifejezést együttesen, mert lehetetlennek látom annak meghatározását, hogy melyik elnevezés illik jobban a szóban forgó művekre, melyek éppen azon időkben jöttek létre, melyekben az alapvető énekeket mind jobban és jobban teljes egészet alkotó költemények gyanánt kezdik vala tekinteni. Minden fejlődésnél azt látjuk, hogy a két legszélső határvonalat könnyű megkülönböztetni, következőleg megnevezni is, de nem így áll a dolog az átmeneti állapotok jelzésével.

² Proclus, *Chrestomath.* (Didot, *Cycli reliqu.*, pag. 584.). Pausanias, I., 2. — Ennek daczára Eustathios azt mondja (*Odysseia*, XVI., 118.), hogy a *Visszatérések* szerzője Kolophonból származott. Sengebusch (*Diss. homer. poster.* 59. l.) azt tételezi föl, hogy legalább is egy régi költeményt használt föl, a melynek szerzője kolophonai származású volt.

Troizen városból származó költő, midőn a homerosi költemények, különösen pedig az *Odyssëia*, már az egész Peloponnesoson széltében-hosszában ismereteseek voltak; továbbá Medea személyiségének a költeménybe való belevonása, nemkülönben az a körülmény, hogy az egész költemény folyamán igen nagy szerep van tulajdonítva a helyi mondáknak (Kolophon mondája, a Molossok), a melyek csak lassan-lassan voltak beleojthatók az általánosabb természetű alapvető mondába, és a melyeket oly nagy előszeretettel dolgoztak föl a lyrai költészetben a VII-ik századtól fogva; végül maga a költeménynek külső alakja, mely tárgya daczára is lépten-nyomon kézzelfogható jeleit árulja el az egységre való erőltetett törekvésnek.

A költő elbeszéli a görögök visszatérését, miután már Tróját bevették vala. Azon ponton veszi föl az események fonalát, hol Arktinos letette, vagyis közvetetlenül a város kifosztogatása és a martalék szétosztása után, és egészen azon pillanatig fonja tovább, midőn valamennyi görög hős visszatért otthonába, kivéve Odysseust, vagyis az *Odyssëia* kezdetéig. Odysseus kalandozásai, az egyedüliek a hősökéi közül, itt el vannak mellőzve.¹ Semmi esetre sem lehet kétségbevonni, hogy a *Visszatérések* azon szándékkal szerkesztettek, hogy az *Odys-*

¹ Kirchhoff (*Odyssée*, Exc. IV. az első részben 334. s köv. lapokon) megtámadta Proclus kivonatának helyességét és be akarta bizonyítani, hogy Odysseus bolyongásainak elég tekintélyes hely jutott a *Visszatérésekben*. Bizonyítása véleményem szerint éppen séggel nem meggyőző. Wilamowitz az ő *Hom. Unters.* című művében (173 s. köv. lapok) részletesen foglalkozik a *Visszatérésekkel*; ő egészen más képet alkot magának a dologról, még pedig véleményem szerint fölötte ingatag alapon.

seiához csatlakozzanak. Egyébiránt azon előadás révén csatlakoztak hozzá, melyet Agias a *Telemachiában* a Nestor és Menelaos által az események bizonyos összefoglaló elmondása nyomán szerkesztett vala.

Mindamellett nagyon úgy látszik, hogy a költőnek célja volt egy különálló költeményt szerkeszteni: és tényleg meg is kísérelte, hogy művére rá üsse az egységesség bélyegét, a mire pedig azok az események, melyeket elbeszélt, már természetüknél fogva nem voltak valami nagyon alkalmasak.¹ Proclus kivonatából az is látható, hogy az egész elbeszélésben Agamemnon és Menelaos szerepei a túlnyomók, és hogy a többi hős kalandjai ügyesen voltak annak a költőnek viszontagságaiba, mint keretbe belefoglalva, úgyannyira, hogy egy régi író a *Visszatéréseket* ezzel a névvel jelölhette: *Az Atridáknak hazájukba való visszatérése.*² A mi azonban a költemény töredékeiből ránk maradt, nem igen volt alkalmas e vélemény elfogadtatására. Pausanias egyik helyéből ismeretes (X., 28.), hogy az a költemény magában foglalta a Hades leírását, valamint rajzolta annak borzalmaít is; nincs benne kétség, hogy ez bizonyos tekintetben az Odysseia Νέκυια című szakaszának mintájára történt, kivéve azokat a változtatásokat, melyeket a vallási eszmék előhaladása maga után vont.

Ha a *Visszatérések* című költemény bizonyos tekintetben bevezetésül szolgált az Odysseiához, a *Telegonia*

¹ Legnehezebb azt megérteni, hogyan bírta kitölteni azon időközt, mely Agamemnon halála és Orestes bosszuállása között folyt le, mert ez a két esemény is szerepelt művében. Menelaos utazásai már előbb szolgáltathattak neki anyagot és segédforrást.

² Athenaios, VII. pag. 281., B. Nehéz el nem fogadni Welckerrel, hogy ezen cím: Κάθοδος τῶν Ἀτρίδων ezen a helyen csakugyan troizeni Agias költeményére vonatkozik.

annak kifejtését képezte. Ez aránylag csekély terjedelmű munka volt: az alexandriai tudósok mindössze is csak két könyvre osztották. Szerzője egy cyrenebeli görög ember volt, névszerint Eugamon vagy Eugammon, ki Eusebius krónikája szerint az LIII-ik Olympiasban (568—565. Kr. e.) élt,¹ következőleg kortársa volt Solonnak és Pisistratosnak. Az epopeia ideje már ekkor lejárt; a lyrai költészet volt az, mely uralomra kerekedett. Nincs kétség benne, hogy Eugamon műve sem volt egyéb, mint valami közép műfaj. Abból a jóslatból merítve lelkesedését, melyet az Odysseiában Tiresias Odysseusnak ad, megénekli Odysseusnak legutolsó kalandjait, miután már visszatért Ithaka szigetére. A hős még elment a thesprótokhoz, ott új házasságot kötött, a népért, mely szívesen fogadta, harcokat vívott. A mikor visszatért Ithakába, Telegonos ölte meg őt, ki egykoron a Kirkével való viszonyából született: és a költemény azzal a kétszeres házassággal végződött, melyet Telegonos Penelopéval, Telemachos pedig Kirkével kötött vala. Eugamon szembetűnőleg nem sokat törődött a valószínűséggel, és az ilyen fajtájú inventiók már a meg lehetőszen hanyatlásnak induló művészet határait jelzik.²

¹ Proclus, *Chrestom.* (Didot, *Cycli reliqu.* pag. 504.); Kinkel, *Ep. graec.* pag. 57.; Eustathios, *Odyss.*, pag. 1796., 49.; Alexandriai Kelemen, *Strom.*, VII., pag.^a 751. — Euseb. az LIII-ik Ol.

² Eugamon valószínűleg fényesebb világításba kívánta helyezni a thesprót uralkodók valamely családi mondáját, kik azt vitatták, hogy Odysseussal rokonságban állanak. Kyrene hagyományai, az ő hazája szintén okvetetlenül szerephez jutottak ezen költeményben, ha ugyan igaz Eustathios azon állítása, hogy Penelopénak Telemachos nevű fián kívül még egy fiút, Arkesilaos nevűt is tulajdonított; ez az Arkesilaos kétségtelenül a kyrenei Arkesilaos királyi ágnek törzsfeje volt. (Eustath. *Odyss.* pag. 1796.).

III.

A hajdani Görögország epikai lángszelleme a trójai mondakörrel szemben még egy másik csoportot is alkotott, a melynek anyagát a thébai mondák képezték. Théba ostromát az ó-korban nem kevésbbé ünnepelték, mint Trója ostromát. Nem fér kétség hozzá, hogy az aoidosoknak több nemzedéke élt, mely a thébai mondakörre vonatkozó dicső hagyományokat feldolgozta, bővítette, úgy hogy itt is egész csoport eposi költemény keletkezett.

Ezt a csoportot a cyclusban három költemény képviseli, melyek talán a többi sok közül vannak kiválasztva; ezek a költemények a következők: az *Oidipodia*, a *Thebais* és az *Epigonok*. Ezekből a nagy epikai művekből a mi korunkig semmi sem maradt fenn. Hogy róluk teljesebb képet alkothassunk, még csak olyan segédforrás sem áll rendelkezésünkre, mely Proclus kivonatához volna fogható. Így hát ennek a költészetnek nyomait a mythographosoknál, a lyrai és tragikai költőknél s végül néhány szórványos, elszigetelt régi hagyományban kell keresnünk.¹

A *Thebais* vagy *Amphiaraos vállata*² volt ezen mondakörnek az Iiasa. Az egész cyclusban ez az egyedüli költe-

¹ Fölemlítjük itt azon érdekes és szellemes kísérletet, a melyet Beth tett, hogy Théba mondaszerű történetét megállapítsa; *Thebanische Heldenlieder*, Leipzig, 1861. Egyébiránt az elért eredmények nagyon ingatag alapon nyugsznak.

² Ez a második czim, mely Suidasnál található a Ὀμηρος szó alatt, továbbá a *Homeros élete* című Pseudo-Herodotos 9. §-ban, nem alkalmazható másra, mint a *Thebais* címűre, a mint azt Welcker (*Ep. cycl.* I. 298—302. 1.) nagyon helyesen megjegyezte.

mény, melynek szerzője teljesen ismeretlen előttünk; de ide kell még számítanunk az *Epigonok* címűt is. Rendesen a költő neve nélkül szokták emlegetni, vagy Homerosnak szokták tulajdonítani. Pausanias, kinek még módjában állott olvasni és a többi cyclicus költeménnyel összehasonlítani, a maga nemében párját ritkítónak mondta,¹ és ezt a felfogását látszik bizonyítani az a nagy befolyás, melyet e költemény gyakorolt. A *Thebais* lelkesítette még Pindarost is,² ez szolgáltatott anyagot Aischylos, úgyszintén Sophokles és Euripides tragoe-diáihoz; ez indított az V-ik században egy utánzót, az epikus költőt, Antimachost arra, hogy megkísértse a költeményt más terv szerint újjá teremteni.

A latinoknál Propertius még Homerosnak tulajdonította és nagyon csodálkozott barátjának, Ponticusnak vakmerőségén, ki versenyezni merészelt a nagy költővel, a mennyiben ezen tárgy feldolgozását ő is sorra kerítette.³ Végül Papinius Statius, kit a homerosi költészet nagyon csábítgatott, megalkotta az ő *Thebais* című költeményét, igaz, hogy inkább Antimachost követve mintája gyanánt, de kétségtelenül távolról a cyclicus

¹ Pausanias, IX., 9.: Τὰ δὲ ἔπη ταῦτα Καλλίνος, ἀφικόμενος αὐτῶν εἰς μνήμην, ἔφησεν Ὅμηρον τὸν ποιήσαντα εἶναι (igen valószínű, hogy itt a költő Kallinos forog szóban, jöllehet, a dolog nagyon vitás volt). Καλλίνος δὲ πολλοὶ τε καὶ ἄξιοι λόγου κατὰ ταῦτα ἔγνωσαν. Ἐγὼ δὲ τὴν ποίησιν ταύτην μετὰ γε Ἰλιάδα καὶ τὰ ἔπη τὰ ἐς Ὀδυσσεὰ ἐπαινῶ μάλιστα.

² Pindaros, *Olymp.*, VI., 15. s. köv.

³ *Elegiák*, I., VII.:

Dum tibi Cadmeae dicuntur, Pontice, Thebae,

Armaque fraternae tristia militiae,

Atque, ita sim felix, primo contendis Homero.

költeményt tartva szemei előtt, a mint később is az ő *Achilleis* című költeményében szintén a trójai költemények nyomdokain haladt. Ezek a körülmények mind összevéve elvitázhatatlanul mutatják azt a nagy irodalmi fontosságot, melyet a *Thebais* gyakorolt. Nem lehet kétségbevonni, hogy ez egyike volt azoknak a termékenyítő hatású költeményeknek, melyek akár a szerencsés tárgyválasztásnál, akár az eredeti inventiónál fogva szüntelenül óriási hatást gyakoroltak az írók képzelő erejére és hosszú idők folyamán át ismét és ismét újra születtek az örökké új művekben.

Habár ezen költői mű korára nézve semmi biztos adatunk sincsen az ó-korból, teljes joggal állíthatjuk, hogy nagyon régi időkből származik. Szerzője úgyszólván névtelen lévén, mint az *Ilias* és *Odysseia* költője, úgy látszik, hogy a *Thebais* is amaz ős-idők korszakába tartozik, hol a költészet még úgyszólván személytelen vala. Egyébiránt az *Ilias* vonatkozásai, nevezetesen a IV-ik ének czélzásai, a melyek nagyon részletesek, eléggé mutatják nekünk, hogy ha nem is maga a költemény, legalább a monda már teljesen meg volt alakulva, mikor az *Ilias* elért befejezése pontjához. Az *Ilias* egyik helyén,¹ hol Agamemnon sorra járja a fejedelmeket, Diomedeshez is eljön s fennen dicséri előtte apjának, Tydeusnak vitézségét s hivatkozik a Kadmos-fiakkal vitt hadi kalandjára:

„Ősi Mykénéhez seregek nélkül mene hajdan,
Vendégként, Polyneikessel hadakat toborozva,
Kik azidőtt Thebae falait vívták vala haddal
S büszke segédhadakért esedezve esengtenek ottan,
S ők a könyörgőknek készek voltak hadat adni:
Csakhogy szándokukat Zeus rossz jele meghiusítá.

¹ *Ilias*, IV., 376. s köv. v. — Hasonló czélzások vannak még az V., 802. s köv.; VII., 223. V. 285. verssorokban.

Útnak eredtek hát s szaporán lépdeltek az úton
 S Asopos füves és szittyós partjára jutottak,
 Hős Tydeust ismét követül küldék az achivok;
 Útjában a vitéz sok ezer Kadmos-fira bukkant,
 Kik daliás Eteoklesnél vigadozva vigadtak.
 Nem remegett akkor Tydeus, noha csak jövevény volt
 S pusztá-magában volt sok ezer Kadmos-fi körében,
 Söt viadalra hívá valamennyiöket s leteperté
 Nagy-könnyen, mivel őt Pallas két karja segíté.
 Ám a lovas Kadmosfi-esapat bosszúért epekedve
 Körmönfont cseleket terveztek a visszajövőnek;
 Ötven erős ifjú lese rá két hadvezetővel:
 Maion Haimonides, ki hasonló isteneinkhez,
 S Autophonos daliás fia, harezkeverő Polyphontes.
 Szörnyű halált sújtott Tydeus valamennyi vitézre,
 S mind leölé, csak egyetlen-egyet szenvedt haza menni:
 Maion Haimonidest, miután Kronides így akarta.
 Ilyen volt Tydeus, de bezeg fiasarja silányabb
 Férficsatázásban, de viszont bölcsőbb a tanácsban.“

Mindeme szabatos, apró részletezés arra vall, hogy az epikai dalok révén az imént említett monda is népszerűvé vált már ekkor.¹ Mindamellet az akarjuk-e ezzel mondani, hogy maga a költemény ez időtájt már teljes és végleges alakjában létezett? Bajosan, mert az Odysseia folyamán (XV. 244. s köv. v.) az van mondva, hogy Amphiarao jó Thébae falai alatt halt meg; de a *Thebaisban* összegyűjtött hagyomány elütött amattól és sokkal csodásabb elemeket foglalt magában; itt ugyanis a látót szekerestül elnyelte a föld s a monda szerint a föld alatt is dicső életet folytat és jóslatokat osztogat.

¹ Megjegyzendő még az a nagy szerep is, melyet az *Odysseia* XI-ik énekében Tiresias játszik. Tiresias a thébai jövendőmondó par excellence: ő már okvetetlenül népszerű volt, mikor ezen XI-ik éneket megszerkesztették.

Ez alkalmas azt a hitet támogatni, hogy a Thebais még nem volt befejezve s teljes költeménynyé alakítva, mielőtt az Odysseia be nem fejeztetett.

Egy régi hagyomány² arról beszél nekünk, hogy a szóban forgó költeményt maga Homeros alkotta Aeoliában, Neontichosban. Kétségtelenül a *Thebais* is, szakasztott úgy, mint az *Ilias*, kiindulási pontul az aeoliai énekeket vette, de, valamint ez utóbbi, amaz sem lön előbb valósággal nagy költői műremekké, mintsem az ión vándordalososok, talán éppen a Homeridák kezei között.

A költemény tárgya az a gyászos végű hadi vállalat volt, a melyet Adrastos, Argos királya indított Thebae királya, Eteokles ellen, miután őt vejei: Polyneikes és Tydeus e hadjáratra ingerelték. A két kiváló személyiség, Amphiaraios, a böles jóvendőmondó, és Adrastos, a háborúnak őrző és előre nem látó szerzője voltak itt egymással meglepő ellentéttel szembeállítva, a mely helyzet bizonyos tekintetben Achilleus és Agamemnon viszonyára kellett, hogy emlékeztessen, úgy, a mipt azt az *Ilias* előadja.³ Amphiaraiosnak, bár nem ő volt a hadi

¹ Welcker, *Cyclus* II-ik kötet idézett helyén. Christ (*Griech Litt.* 55.) megjegyezte ezenkívül, hogy a költemény első verssora, úgy, a mint a *Homeros és Hesiodos versenyé*-ben idézve van, olyan időkre vall, a hol már többé semmi tekintettel sem voltak a digammára (ἔνθεν ἄνακτες); de az is meglehet, hogy a bevezetés későbbi időkből származik, mint az elbeszélés alapvető részei.

² A Herodotosnak tulajdonított *Homeros Élete* című irodalmi emléken.

³ Welcker, *Cyclus*, II. kötet 320. s köv. lapokon. Úgy látszik, Adrastost azonfelül még úgy is ábrázolták ott, mint kiváló szónokot. Platon (*Φαίδρος* 269. B.) úgy emlegeti, mint a *homerosi* szónok típusát s ennek kapcsán összehasonlítja őt Periklessel, a *historicus* szónok típusával.

vállalat feje, mégis a legfőbb szerep jutott az egész költemény folyamatán, szakasztott úgy, mint Achilleusnak az *Ilias*ban; ebből fejthető meg a költemény második czíme is, a mely alatt előfordul, t. i. *Amphiaraos hadi vállalata*. Az egész elbeszélésnek drámai mozzanatai a következők voltak: a csatára készülők összegyülekezése, mely az *Ilias*nak imént idézett helyén van említve, a nemeai játékok intézménye, Tydeus követül való küldetése, a várfalak ellen intézett támadás és Kapanews halála, Oidipus két fiának párviadala, az argosiak veresége és az Ismenos folyónál történt tömeges legyilkolása, Amphiaraos eltünése, Adrastos király menekülése, a mint Arion nevű lovának csodaszerű gyorsasága által megmenekül. Mindebből azonban napjainkig nem maradt fenn egyéb, mint a költemény első soraiból néhány töredék, melyek Oidipusnak fiaira szórt átkaiból tartalmazzanak egyes részeket.¹ A görög eposzeiát nem érte ehhez fogható veszteség, mint ennek a költeménynek elpusztulása,

Valamint az *Ilias* a cyclicus költészetben a *Cyprusi dalok* és az *Aithiopsis* című költemények közé, mint kerektek közé volt befoglalva: úgy vette körül a *Thebaist* is az *Oidipodia* és az *Epigonok*. Nem lehet kétségbe vonnunk, hogy ez a két költemény azon szándékkal szerkesztetett, hogy a megelőzőkhöz csatlakozzanak.

Az *Epigonok* című költemény épp oly névtelen, mint a *Thebais*, és tárgyánál fogva oly szoros összefüggésben állott ez utóbbival, hogy egyszer-másszor úgy lehetett a két költeményt tekinteni, mint egyazon műnek két-két

¹ *Cycli reliquiae*, Didot, pag. 587. Kinkel, *Ep. graec.* pag. 11.

kiegészítő részét.¹ Mindamellett valószínűbbnek látszik, hogy az *Epigonok* nem volt más, mint pusztá folytatás, melyet későbbben toldottak hozzá. A két költemény párhuzamba való állítása látszólag csakugyan arra vall, hogy a másodiknak szerzője egyszerűen csak utánzó volt minden nagyobb személyes eredetiség nélkül. Ő a Thebae ellen indított második argosi hadjáratot beszélt el, melyet Alkmaeon, Amphiaraios fia vezetett, és a melynek következménye az lön, hogy a Kadmos-utódok legyőzettek s kénytelenek voltak városukat elhagyni. Az ő költeményének terjedelme pontosan egybevágott a *Thebais* terjedelmével;² de éppen ezen külső hasonlóság következménye lön, hogy a költemény inventiójának csekélyebb becse annál élénkebb vonásokban domborodott ki. Míg az alapvető főköltemény fölötté gazdag volt nagy jelenetekben, melyek az irodalomban teljesen érvényre emelkedtek, a másik úgyszólván csak elenyésző nyomokat hagyott maga után.³

A mint a *Cyprusi énekek* bizonyos tekintetben bevezetésül szolgáltak az *Iliashoz*, szakasztott így volt ez az *Oidipodiával* a *Thebaisra* vonatkozólag. A Borgia-felirat megismerteti velünk annak szerzőjét, midőn Kinaithon költőt mondja írójának. Ez a költő, ki különben lake-daemonbeliként van feltüntetve, az Olympiasok elején élt;

¹ Rhodusi Apollonius egyik scholiastája (I., 308.) az *Epigonok* egy helyét úgy idézi, mint a *Thebais*-hoz tartozót. Kinkel, *Ep. gr.*, pag. 14.

² *Homeros és Hesiodos versengése* 14. §.

³ Apollodorosnál lehet látni, Biblioth., III., hogy a második thébai hadjárat az elsővel szemben mennyire hiával van az eseményeknek. Meglehet, hogy a tárgy még kevésbé volt előkészítve a régibb énekek segítségével.

kortársa volt Arktinosnak.¹ Az *Oidipodia*, mint címe is mutatja, Oidipus történetével foglalkozott. Mekkora volt becse költészettani szempontból? Ennek eldöntésére nem áll rendelkezésünkre sem valamely töredék, sem pedig valamely ó-kori tanubizonyság.²

Ez a thébaeimondakört tárgyaló költeménycsoport Zenodotosnak vagy utánzóinak cyclusában össze volt kötve a trójai mondakört tárgyaló költeményekkel, még pedig egyéb költemények révén, a melyekről most szándékunk beszélni. De erre a tárgyra vonatkozólag egy megjegyzést kell tennünk: az az alapvető hozzáillesztés, melyet megelőzőleg vizsgálgattunk, itt cserben hagy bennünket; itt pusztán mesterséges összekapcsolással találjuk magunkat szemben, melyet csak a mythographosok működése hozott létre. A thébai cyclusnak eredetileg teljesen függetlennek kellett lennie a trójai cyclustól: a *Thebais* ki lehetett téve az *Ilias* és *Odyssseia* befolyásának, de semmi esetre sem szerkeszthették azon szándékkal, hogy amazoknak kiegészítője gyanánt szerepeljen. Ha ezt a szót: „*cyclus*“ a classicus görög ó-kor egész epikai költészetére akarjuk alkalmazni, azt úgy kell értenünk, hogy Görögországban eredetileg nemcsak egyetlen egy cyclus létezett, hanem több cyclus is volt, a melyek egymás mellett fejlődtek vala ki.

¹ Eusebios, *Chron.*, Ol. V. Semmi ok sem forog fenn, hogy a lakedaemoni Kinaithont összetéveszszük a Chios szigetéről származott Kinaithos nevű költővel, mint ezt Welcker akarta tenni.

² A thébai mondakörhöz tartozott még az *Alkmaeonis* című is, a melyből néhány töredék korunkig fenmaradt (Kinkel, *Ep. gr.* pag. 76.). Ezen költemény, melyet Welcker azonosnak tartott az *Epigonok* cíművel (*Cyclus* I., pag. 195.), minden valószínűség szerint nem származik régiebb időkből, mint a VI-ik század második feléből.

IV.

Midőn Zenodotos egybe akarta kapcsolni a thébai cyclust a trójai cyclussal, természetesen sokkal nagyobb egységet alkotó csoportot kellett magának képzelnie, a melyben úgy az egyik, mint a másik mondakör elférjen. Hogy ezt megalkossa, egy esomó régi költeményt gyűjtött vala össze, a melyek bizonyára nem azzal a szándékkal voltak írva, hogy ilyen csoportokba foglalják őket. Ezek a költemények közletről sem támasztanak bennünk akkora érdeklődést, mint a megelőzők s mindaz, mit róluk tudunk, édes kevésre zsugorodik össze. Elégedjünk meg itt futólagos megemlítésükkel.

A *Titanomachia* című költeményt a régiek tanubizonyosságai vagy korinthosi Eumelosnak, vagy Arktinosnak, vagy Kinaithonnak tulajdonítják; ezek mind a hárman az Olympiasok elején éltek vala. Némelyek úgy idézik e költeményt, hogy szerzőjük nevét nem említik. Ismeretes, hogy a Titanoknak Zeus ellen vívott harcza, mely e költemény tárgyát képezte, összefoglalólag el van mondva Hesiodos Theogonia című költeményében. Vajjon micsoda czélt tűzhetett hát ki magának a Titanomachia szerzője? Micsoda szellemben dolgozta át a mythologiai régi mondákat és miféle új anyagot toldott hozzájuk? Ezekre a kérdésekre teljességgel nem tudunk felelni.

A *Danaïs* című úgy van idézve a Borgia-feliratban, mint a mely közvetlenül a *Titanomachia* után következett a cyclusban. Annyi mégis világos, hogy ez a két alkotás amaz összefűzés daczára is teljesen független volt egymástól; különben tényleg mi más összekötő kapcsolatot is lehetne képzelnünk, mint azt a mesés chro-

nologiai összefüggést, mely a Titánok mythosa és Danaos argosi mondája között forgott vala fenn?

A *Danaïs* után olyan költemény következett a szóban forgó föliraton, melynek neve a felirat megcsonkulása következtében elmosódott. Azt gondolják, hogy ez az *Amazonok harcza* című költemény lehetett;¹ ez különben fölöttébb ingatag alapon nyugvó föltevés. Ezen *Amazonok harcza* című költeménynyel még önkényesebben egy más költeményt is összeköttetésbe hoztak, még pedig a *Minyas* címűt, mely talán *Phokais* néven is előfordult. Ez a költemény csak Pausanias néhány helyének révén² ismeretes előttünk, ki bizonyos tartózkodással valamely Phokaeából származott Prodikosnak tulajdonítja. A költemény címe eléggé mutatja, hogy tárgya a minyosok mondaszerű történetéből volt kölcsönözve; régi néptörzs volt ez, a mely Boiótia földjének egy részét foglalta vala el és hosszú harcokat vívott a thébai Kadmos-fiak ellen. Az epopeia, mielőtt még végleg kimúlt volna, minden nemzeti nagy emléket gondosan össze törekedett gyűjteni, és azt hitte magáról, hogy még

¹ Welcker, *Cyclus*, I., pag. 202. s köv. Ezen conjecturának legfőbb oka azon körülmény, hogy e költeményt egyszer-másszor Homeros műve gyanánt idézték, a miből azt következtették, hogy neki is a cyclushoz kellett tartoznia. Azon esemény, mely tárgyát képezte, vagyis valószínűleg Attikának az Amazonok által történt megrohanása, már mindjárt eleinte természetszerűleg ezt a helyet jelölte ki számára a mondák sorozatában. Welcker különben ezt az *Amazonok harczát* az *Atthis* című költeménynyel hasonlítja össze, melyet Pausanias (IX., 29.) bizonyos Hegesinoos nevű költőnek tulajdonít, a mi különben még kevesebb biztosságon alapul.

² Pausan., IV., 33 ; IX., 5. és 28. ; X., 31. A Phokais és Minyas azonosítására vonatkozólag lásd bővebben Welcker, *Ep. Cyclus*, I., 237. l.

életet tud magába lehelni, a mi azonban nem volt meg többé. A *Minyasban* megvolt a Hades egy leírása is, a melyben Charon, a hajós is szerepelt, a ki pedig a legrégibb költők előtt ismeretlen személyiség volt. Ezt a leírást Pausanias tanubizonysága szerint (IX., 28.) felhasználta a híres festő, *Polygnotos* is; érdekes bizonyítéka ez annak, mekkora befolyást gyakoroltak ezek a ma már elveszett epikai költemények a képzőművészetekre.

Oichalia bevétele sokkal nagyobb népszerűségnek örvendett az ó-korban. „Beszélük — mondja Strabon¹ — hogy samosi Kreophylos, ki Homerost vendégszeretőleg fogadta házában, viszonzásul egy költeményt kapott tőle, melynek czíme *Oichalia bevétele*, és megengedte neki, hogy a költeményt a magáénak tekintse.“ Kallimachos egészen eltérőleg adja elő a dolgot egyik epigrammájában; ő a költeményt Kreophylosnak tulajdonítja, a ki Homeros neve alatt tette volna közzé, a vendégbarátság viszonzásául:

„Samosi műve vagyok, ki szívesen látta Homerost,
És siratom, mi sokat tűrt vala Eurytos
S székehajú Jolé; a homérosi mű a nevem, mert
Hálaviszonzásul nagy Kreophylos adott“.

Innen, Kallimachos verssoraiból van az, hogy az *Oichalia bevétele* című költeményt az alexandriai tudósok a samosi Kreophylos művének tekintették, de hogy ugyanakkor a homerosi költemények közé is sorozták, vagyis más szóval kétségtelenül bevették a cyclicus költemények közé. Ez a Kreophylos, kiről már tettünk említést, a mint emlékszünk, valódi vagy mondabeli őse volt egy samosbeli családnak, még pedig a Kreophylidák család-

¹ Strabon, XIV., pag. 638.

jának, hasonlóan a Homeridák chiosbeli γένος-ához. Any-nyit mindenesetre föl lehet tételeznünk, hogy ez a költemény, bárki volt legyen is különben szerzője, ezen család vándordalosainak tulajdona volt; legalább eredetileg annak kellett lennie. Tárgya az imént idézett epigramma tanúsága szerint Heraklesnek Oichalia ellen viselt hadjárata volt, a mely Eurytos király városa vala, ki a hőstől az ünnepies megegyezés daczára is megtagadta vala leányának, Jolénak kezét. Ebből fejthető meg természetyszerűleg, hogy a költeményt *Herakleia* névvel is illették (Pausanias, IV., 2., 2.). Származási idejét nem tudjuk. Mindamellett vissza kell csak emlékeznünk arra, a mit fentebb is jeleztünk, hogy a Heraklesre vonatkozó mondák mekkora befolyást gyakoroltak az *Ilias*ra. Annyi kétségen kívül áll, hogy azon időkben, mikor a homerosi nagy költemény befejezését elérte, ezek a mondák már testet öltöttek és eléggé valószínű, hogy az *Oichalia bevétele* a Heraklesre vonatkozó költészetnek legfigyelemreméltóbb műve, mert sohasem hivatkoznak az ó-korban ugyanezen tárgyú más költői műre; ez ugyanis a többieket fényes sikerével mind háttérbe szorította.

Közel sem járunk ahhoz, mintha ez a felsorolás már teljesen kimerítette volna mindazon epikai költemények sorozatát, melyeket Görögország a Kr. előtti VIII-ik és VI-ik században világra jönni látott vala. A Borgia-feliraton még Lykaon megcsonkított neve is olvasható, ki okvetetlenül szintén a cyclushoz tartozó epikai költemények egyik főhőse volt.¹ Egyéb költemények, a melyeket kívül hagytak a cycluson, mert nem lehetett oda

¹ Welcker kétségbe vonja (*Cyclus* I. k. 35. l.) a nélkül, hogy bármí módon is okát adná. Lykaon arkadiai mondája éppen olyan alkalmas volt az epikai feldolgozásra, mint egyéb mondák.

teljesen beilleszteni, kétségtelenül nem kevesebb igényt tarthatnának érdeklődésünkre. ha belőlük valami szintén fenmaradt volna korunkig.¹

Ezen irodalmi korszakot és azt, a mely közvetlenül megelőzte, úgy kell tekintenünk, mint a mely fölötté bővelkedett költői alkotásokban, a hol majd minden korban derűre-borúra termettek az epikai költemények, és se vége, se hossza nem volt, a mennyire untalan szöttek-fonták. Azon időkben még nem volt sem dráma, sem történetírás, sem bölcséleti tudomány, hanem ezen kor görögjeire nézve az eposz helyettesítette a drámát, a történelmet, a bölcséletet. Az eposz elégítette ki ugyanegy időben a görög népnek úgy erkölcsi, mint értelmi igényeit, s íme ebben rejlik oka annak, miért pazarolta annyira erőit, hogy minden igényt kielégítsen. Mindeme költeményből, melyek irodalmi érték dolgában kétségtelenül nagyon elütöttek egymástól, csak néhány maradt fenn korunkig részint csak töredékben, részint csak czim szerint, a többiek lassan-lassan nyomtalanul eltűntek, de még ezek is igen gyakran erős nyomokat hagytak magok után a lyrai és a tragikai költészetben, a mely nyomokat manapság azonban inkább csak sejthetünk, mintsem világosan kivehetünk.

¹ A régiek még egy bizonyos számú epikai költeményt idéznek, ilyen például a *Theseis*, (Aristot., *Poet.*, 8.), a *Phoronis*, (Schol. Apollon I., Strabon X. 471. s köv. I.); lásd Kinkel *Ep. gr.* 201. s köv. lapjait. Aristoteles, *Poet.* 8 több szerzőjéről beszél a *Herakleisek*-nek és *Theseisek*-nek. Nem lehetne biztosan állítani, hogy ezen költemények mindegyike a legrégibb epikai korszakból származik, jöllehet közülök számos ennek a kornak alkotása. — A Miletosból eredő Melisandrosra vonatkozólag, ki egy a *Lapithák* és *Kentaurosok harcza* című költeményt írt, lásd bővebben Aelian. *Hist. var.*, XI., 2.

V.

Azon költői alkotások közül, melyek nem tartoztak vala a cyclushoz, voltaképen csak egy jelentékenyebb van, a melyről az irodalomtörténet köteles megemlékezni s ez a Rhodosból származó Pisander Herakleia című költeménye.

Minden, ezen költőre vonatkozó értesülésünk Suidas tudósításain alapszik, a melyek kézzelfoghatólag telve vannak egyes hibákkal.¹ Ha Suidas értesítéséből a lehetőségig kihámozzuk a valószínű adatokat, körülbelül biztosra vehetjük, hogy Pisander Pison fia, Rhodus szigetén, Kamiros városában született s hogy a 33-ik Olympias táján (648—645. Kr. e.) élhetett.² Néhány évre rugó különbséggel kortársa lehetett Leschesnek. *Herakleia* című eposát a 37-ik Olympias után kellett írnia (632—629. Kr. e.).³

Hogy a költő ezt a tárgyat választotta, az legnagyobb-részt a költemény szülőhelyéből magyarázható. Tlepolemos, Rhodus sziget gyarmatosítója, Herakles fia lévén, a rhodusiak előtt olyan számba jöhetett, mint ki nemzeti hősiük és bizonyos tekintetben egyik ősiük vala.⁴ A költő Herakles munkáit beszélte el. Egy régi felirat,

¹ Suidas a *Πισανδρος* szó alatt.

² A Didot-féle Hesiodos-kiadásban a Pisander töredékei élen olvasható jegyzet.

³ Müller Ottfried, *Dórok* II. k. 477. l.

⁴ Heraklest már egyéb rhodusi költők is megtisztelték azzal, hogy költeményük főhőisévé tették. Alexandriai szent Kelemen bizonyítja, hogy Pisander nagyon sok dolgot átkölesőnzött bizonyos Lindosi Pisinos művéből, ki egyébként teljesen ismeretlen előttünk (Stromat., VI., 751. l.).

melyet Theokritosnak tulajdonítanak és melyet később Pisander egy szobrának alapzata alatt helyeztek el, a a következőkről értesít bennünket:

„Azon férfiú, kit e helyen láttok, a Kamirosból származott Pisander, s ő volt a legelső a Múza tanítványai között, a ki elzengte egész életét Zeus fiának, az oroszlán legyőzőjének, az izmos karokkal birkózónak; ezen költő elbeszélte a hősnek valamennyi megpróbáltatását. Íme, tudja meg mindenki, miért kívánta őt népe megtisztelni azáltal, hogy neki számos hónap és számos év leforgása után emez ércz-szobrot emelte“. ¹

Ez a teljességre való törekvés, valamint azon igyekezet, hogy a költő egyetlenegy elbeszélés keretében foglalja össze az eseményeknek egész körét, ránk nézve érdekes és jellemző vonása Pisander elveszett költeményének. Ez a körülmény eléggé rávall benne az egykorú költők kortársára, kikről az imént beszéltünk s kikben többé-kevésbbé felülkerekedett már a történelmi szellem. Herakles életének egyetlenegy epizódja, nevezetesen *Oichalia bevétele*, egykor pusztamagában elég volt a samosi Kreophylosnak; de Pisander már nem választott volna ki egy epizódot; őt főleg az a törekvés vezette, hogy semmit se hagyjon kárba veszni. Semmi bizonyosat sem tudunk különben a *Herakleia* című költeményről, hogy irodalmi értékét megítélhetnők. Minden körülmény között valószínűnek látszik, hogy Pisander a régi anyagot akarván fölújítani, többé vagy kevésbbé csodaszerű tárgyválasztáshoz s inventióhoz folyamodott.

Ez a költő volt az, ki először tulajdonított a lernai hydrának több fejet, hogy annál rettenetesebbé tegye. ²

¹ Theokritos, *Epigramm* XX.

² Pausanias, II., 47., 4.

Kétségtelenül hasonló szándéktól vezettetve a helyett, hogy hőst mindennemű fegyverrel fölszerelten mutatta volna be hallgatóinak, a mint ezt a hagyomány szerint tenni szokták, ő ellenkezőleg úgy mutatta be Heraklest, mint a ki legrettenetesebb ellenségein is pusztá buzogányával képes diadalmat aratni;¹ olyan ábrázolás ez, melynek elfogadása és tartós sikere elvitázhatatlanul a költő nagy tekintélyére utal.

Suidas bizonyága szerint a Herakleión kívül még egyéb műveket is tulajdonítottak Pisandernek, melyek azonban nem tőle erednek. Úgy látszik, ezek között leg-híresebb volt egy mythologicus cyclus-féle, versben írt mű, a melynek czime *A Herosok Theogamiája*.² Olyan elbeszélések sorozata volt ez a munka, mely Görögország valamennyi alapvető mondáját magában foglalta; nem kell tehát csodálkoznunk azon, ha a scholiasták az ilyen művet lépten-nyomon idézni szokták. Macrobius szerint Vergilius Aeneisének második énekében nyomról-nyomra követte;³ ez minden valószínűség szerint azt jelenti, hogy e művet, mint az események gyűjteményét, forrás gyanánt szokták igénybe venni, és hogy ezen szokásnál fogva nem kellett azután egyéb régibb elbeszélések segítségéhez folyamodni, mert e mű amaz elbeszélések bizonyos rövid foglalata gyanánt szolgált.⁴

¹ Suidas a Ηερακλειος szó alatt; v. ö. Strabon XV., pag. 688.

² A Didot-féle Hesiodosban, *Fragmenta Pisandri*.

³ Macrob. *Saturn.* V. 2.

⁴ Kétségtelenül ez az oka, hogy Pisandert egyszer-másszor egyenesen Homerossal és Hesiodossal hozták összeköttetésbe, mint az alapvető, régi dolgok ősrégi tanubizonyyságaival. Censorinus, 9.: Cum sint antiquissimi poetarum, Homerus, Hesiodus, Pisander.

Pisander az utolsó az ősrégi epikai költők közül, ki a homerosi hagyományokat még fényes sikerrel folytatta. Ha jobban ismernők őselődjeit és kortársait, bizonyára könnyebb volna sokkal nagyobb szabadsággal megállapítanunk azon okokat, a melyek ezen hagyományokra lassan-lassan a feledés sűrű fátyolát borították, és a melyek egyidőre eltüntették a szemhatárról az epikai költészetet. Így a mint a dolgok szövedékébe ma bepillanthatunk, ítéletünket néhány szóban foglalhatjuk össze. A régi inventiók már ki voltak merítve; untalanul csak azt ismételtgették, a mi már elégszer el volt mondva, vagy el-eltértek már a természetestől, hogy ismét eredetiek lehessenek. De nemcsak ez az egy baj forgott itt szóban. A legsúlyosabb ok az volt, hogy az epikai költészetnek nem volt már meg többé szabad szárnyalása. A költészet mind jobban és jobban alá volt vetve a történelemnek, a mely az események nyomról-nyomra való követésének hosszadalmas és nehézkes voltával nehezedett reá. A homerosi ősrégi szabadság a lyricus költőkre szállott vala át, a kik kényők-kedvők szerint válogattak a legszebb mondákban, azokat bővebb feldolgozásban vagy egyszerű vonatkozásokban tárgyalták, úgy a mint kedvők magával hozta, és összekötötték őket egyéni bölcselkedéseikkel, a melyek újra megifjíták a régi mondákat. Az ő műveikben a mindig új és új inventio nyilatkozott; az epikai költők többé nem voltak egyebek kifáradt és egyhangú elbeszélőknél.

TIZEDIK FEJEZET.

A hesiodosi költészet előzményei.

Foglalat.

I. A hesiodosi költészet lényegileg tanító költészet, mely a száraz-földi Görögország tulajdona. — II. A tanító költészet elemei Hesiodos előtt: 1-ször genealogikus elemek; 2-szor erkölcsi mythosok. — III. Apológok. Velős mondások. Technicus szabályok. — IV. Hesiodos. A mondák és a történelem. — V. Mely időkben élt Hesiodos?

I.

Eddig nyomról-nyomra követtük a homerosi költészet fejlődésének történetét a maga egészében, most az epikai költészetnek egy másik alakja hívja magára figyelmünket: az a költészet ez, melynek legkimagaslóbb képviselője Hesiodos.

Egy fősajátság különbözteti meg lényegesen a homerosi költészettől: ez már ugyanis didaktikus költészet. Sem az *Ilias*, sem az *Odysseia*, sem az általunk eddig említett költemények egyike sem volt tulajdonképen olyan

mű, mely a tanítás művének volna mondható. Nem mintha a vándordalososok énekeiben nem lett volna meg a tanító elem mindennemű csirája; de első sorban ők azon voltak, hogy a multat ismertessék meg, mert úgy önmagukra, mint hallgatóikra nézve elbeszéléseiknek alapja történeti érdekek birt, sőt mi több, az emberi szenvedélyeknek színrevitele úgy, a mint ők fogták vala föl, egyáltalán nem lehetett hiával bizonyos oktató elemnek. A szó bizonyos értelmében azok a költők is oktattak, mert hiszen voltaképen minden szellemi nagy munka oktat is egyúttal, sokszor öntudatlanul, és nem ritkán szerzője akarata nélkül is, esakhogy mindent összevéve nem a tanítás volt az a legfőbb cél, melyet ezek a költők maguknak kitűztek vala. Az ő céljuk a nagy eseményeknek dicsőítése volt, vagyis szép előadásokban kiemelni mindazt, a mit a dicső ősök tettek és szenvedtek. Ők mindenekelőtt az elbeszélés hatására törekedtek, drámai jelenetekre vetették szemeiket, a szenvedélyek hullámjátékára, a megindító leírásokra, egyszerűen az olyan dolgokra, melyek hallgatóikat megindíthatták és elbájolhatták. Minden egyéb dolog között legfőképen a tetszésre törekedvén, elég nagy fáradsággal egy eszményi kép alapvonásait alkották meg maguknak, a melynek tárgya ugyan a hagyományokból vala kölesön véve, de a melyet az ő saját képzelmeük minden aggságoskodás nélkül mindenféle szépséggel kicsinosított.

Sokszorta más természetű az a költészet, melyről most szándékozunk beszélni. Tagadhatatlan, hogy ez sincsen egyáltalán hiával a tetszeni-vágyásnak, a mely nélkül a szó valódi értelmében nem is volna költészetnek mondható; csakhogy ebben a költészetben itt egészen más dolog az uralkodó elem: legelső sorban oktatni akar,

Akár erkölcsi szabályokkal szolgál, akár a mezei munkáknak helyes kezelésére oktat, akár a hajózást, a csillagvizsgálást, a jóslás művészetét tárgyalja, akár az istenek és hősök leszármazásait adja elő hosszadalmas elősorolásokban: mindig ugyanazon főcélja van, hogy t. i. hallgatóinak mélyen elméjébe vesse azokat a dolgokat, melyeket tudniok haszonnal jár. Ha mindamellett elbájlolásukra is törekszik, ez onnan van, mert a mulattatás a legjobb csalogató éték a figyelem fölkeltesére és a legjobb segítő eszköze az emlékező tehetségnek. Mindenáron meghallgattatásra törekszik azon szándékkal, hogy a hallgatók emlékében maradjon mindaz, a mit hirdet. Ebben a költészetben minden a hasznosság általános szempontjának van alárendelve, a mi megadja neki egészen sajátos jellegét.

Ez a költészet nem tartozik csak egyetlenegy iskolához.¹ Képviselői átalán idegenek egymásra nézve, és úgy látszik, hogy közülök többen is egyidejűleg művelték azt a két irodalmi műfajt, melyeket itt egymással szembeállítunk. De nagyon figyelemre méltó körülmény az, hogy majd mindannyian a szárazföldi Görögországból származnak: rendesen boiótiabeliek, Lokrisból valók, korinthosiak, lakedaemonok. Ellenkezőleg ezzel, mint láttuk, a homerosi költészet úgy eredeténél, mint legfőbb fejlődésénél fogva ázsiai Görögországhoz tartozik, Kyméből, Chiosból, Kolophonból és Miletosból indul ki. Az ellentét meglepő: egyik részről ragyogó, játszi, szabadsággal és merész szárnyalással teli költészet, mely az ázsiai

¹ A hesiodosi iskoláról táplált hibás véleményeket helyreigazította egyik művében G. Marekscheffel; ezt a könyvet gyakran lesz alkalmam idézni: *Hesiodi, Eumeli, Cinaethonis etc. fragmenta*, Leipzig, 1840.

görögök műve; a másik részről pedig okoskodó, rendszeres, sokkalta szegényesebb képzelmű, de kihegyezettebb és szellemesebb költészet, a szárazföldi görögök költői műve. Olyas jelenség ez mindent összefoglaltan tekintve, mint a két veleszületett és mélységes irányzat ellentéte, és mégis mind a kettő hamisítatlanul hellén szellemű, a melyek első tekintetre egymástól sokkal különválóbbaknak látszanak, mint a milyenek valósággal, de a melyek továbbfejlődésük révén egymásra kölcsönösen úgy hatnak, hogy a következő korszak irodalmi műveiben egymásba olvadnak.

Manapság már úgyszólván egyhangulag el van ismervé, hogy a szárazföldi Görögország tanító költészetének virágzási korszaka későbbi időkre esik, mint a homerosi költészeté. Később ezt a chronologiai kérdést is érinteni fogjuk. De a hesiodosi költészet világosabb megértése végett már most jó előre megjegyeznünk, hogy erre a következtetésre azok viszonylagos jellemző vonásainak bizonyos nemű összevetése után jutunk. Az egyikben sokkal több a képzelő erő, a másikban pedig a gondolkodás. De olyan irodalomban, mint a milyen a görög irodalom, hol azt látjuk, hogy minden egyes irodalmi műfaj önként, természetszerűleg, a maga során és rendjén fejlődik a nélkül, hogy egymásutánjuknak természetes sorrendjét valami eset komolyan megzavarná: ott úgyszólván erkölcsi szükségszerűség megengedni, hogy a képzelő erő művei megelőzték a gondolkodás alkotta műveket.

II.

Mik a tanító költészet előzményei Görögországban? Egyéb tanubizonyosságok híján nincs más, mi e tárgyra vonatkozólag nekünk felvilágosításokat adhatna, mint maga a hesiodosi költészet.

Egészen bele lévén merülve a jelen időbe, olyan mulattat tár föl előttünk, a melyet a gyakorlati gondolkodás gyermekkorának lehetne leghelyesebben nevezni. A lényeges elemek úgyszólván egytől-egyig abból állanak, a mi a hosszú értelmi munkának gyümölcse, a mi többé vagy kevésbé számos emberöltő fáradozásának szüleménye. Ez alkotó részeket elemeikre bontván, kíséreljük meg magunknak számot adni arról, milyenek lehettek azok Hesiodos előtt.

Az úgynevezett genealogiák képezik alapját a *Theogoniának*, valamint a *Katalogos*-oknak és minden ezen fajta költeménynek. Nyilvánvaló, hogy nem lehet föltételezni, miszerint valamely költő minden hagyományos szokás ellenére egy szép napon csak arra szánja magát, hogy hosszú versekbe szedje ezeket a leszármazásokat, és hogy e módon egyszerre csak egy új irodalmi műfajt teremtsen. Ezen irodalmi műfajnak Görögországban elért sikere nem magyarázható másból, mint egy ősrégi társadalmi szükségességből, és ennek a szükségszerűségnek ama nagy irodalmi művek előtt, melyek korunkig eljutottak, okvetetlenül olyan kisebb fajta kísérleteket is kellett vala életre keltenie, melyek manapság már nyomtalanul eltűntek. A vallásos hymnus-költészet az, melyhez a genealogiai költészet őseredete a legtermészetesebben fűződik, szakasztott úgy, a miként a szó

valódi értelmében vett epikai költés kezdeteit is a hymnus-költészettel kapcsoltuk össze. Korunkig kétségtelenül nem jutottak Hesiodos koránál korábbi időkből való hymnuszok s így hát természetes az a következmény, hogy határozott, tényleges adatokra nem támaszkodhatunk. De hát maga a *Theogonia* bizonyos tekintetben vajjon más-e, mint genealogicus hymnuszok sorozata?¹ Ezen költemény szerzője több ízben eme vallási, szertartásos kifejezést használja ὅμνῃς, hogy vele költeményét megjelölje; vajjon nem azt akarja-e ezzel értésünkre adni, hogy ő magát jól-kellően ama hymnus-költők örököse gyanánt akarja tekinteni, kik őt megelőzték vala? És vajjon hogyan is állhatna a dolog másként?

Vajjon a genealogikus elem nem vala-e tényleg a kezdetleges hymnus-költészet szükségszerű alapja? A polytheistikus vallásban, melynek nem voltak szent könyvei, elkerülhetetlenül szükség volt arra, hogy minden egyes helyi cultus maga-magát határozza meg az általa használt szent énekek által; már pedig neki erre semmi sem volt jobban segítségére, mint amaz istenség eredetének elbeszélése, melyet tisztel vala. Egyébiránt az istenek történetéhez oda fűződtek a hősök, utóbb a királyok történetei. A genealogiák a nagy családoknak mintegy eleveni archivumai levének, és a hymnuszok mintegy szent raktárai ezen archivumoknak.²

¹ Menander, a szónok, *de Encomiis* (Walz, *Rhetor. graeci*, tom. IX. pag. 149.): Σπανίως ὅμνον εἶρεῖν εἶη ἂν τῶν θεῶν, ἐν ᾧ τὸ γενεαλογικὸν μόνον φέρηται, πλὴν εἴ τις ὑπολαμβάνει τὰς Θεογονίας ὅμνους εἶναι θεῶν.

² Érdekes, hogy a mai Indiában is újra fel lehet találni a genealogikus költészet használatát. Nem sok ideje még, hogy ott is találtak „genealogikus dalosokat, kik a fiúról-fiúra való leszá-

Kétségtelenül így áll a dolog magával evvel a valóságos költészettel is, a melyből a hesiodosi mythosok eredetüket vették, melyek az emberi élet viszontagságaira vonatkoznak; ilyen például a Prometheus mondája, ilyen a Pandora-monda, ilyen a világ korszakairól szóló. Ilyenfajta mondákra helylyel-közzel már magukban a homerosi költeményekben is bukkanunk: ilyen a *Könyörgések* mythosa az *Ilias* IX-ik énekében (502. s köv. v.), ilyen a két hordóról szóló monda, a mely szerint Zeus az áldást és átkot a két hordóból meríti a XXIV-ik ének szerint (527. s köv. v.), ilyen az Ate, mely a XIX-ik ének 91-ik versében van említve. Csakhogy Homerosnál ezek az annyira részleges jellegű elbeszélések sokkal is elütőbb természetűek attól a költészettől, a melybe bele vannak keverve, annyira, hogy nem lehet föltételeznünk, hogy eredetileg ott jöttek létre. Íme az egészen drámai természetű elbeszélésben is mennyire megtalálhatók az okoskodó bölcsekedés nyomai: vajjon a homerosi aoidosok gondolkodása akkora mértékben rájuk volt-e már irányozva ezen általános conceptiókra, hogy ők önönmaguk erejéből képesek voltak ilyen mythosokat teremteni? Jegyezzük meg azonban, hogy valahányszor ilyen mythosokat mondanak el, mindannyiszor olyan szí-

mázásokat könyv nélkül tudták, és el szoktak járni a lakodalmakra és ünnepségekre, hogy a családnak nagy tetteit és hagyományait visszaidézzék az emlékezetbe“. (Rob. de Bonnières, *Une journée à Lahore*, Revue politique, april 10. 1886). Ehhez hasonló dolog létezett a régi bretonok között is; v. ö. Aug. Thierry *Conquête de l'Angleterre par les Normands* I. k. 37. lap: „Az ősrégi genealogiák, melyeket a költők gondosan őriztek vala, azok megjelölésére szolgáltak, kik igényt tarthattak a cantonok főnöki vagy a családfői méltóságra“.

nezete van a dolognak, hogy ősrégi és szent dolgokat mondanak el, melyeket a hagyományokból merítettek. Ezek a mythosok már sokkal előbb léteztek, ők ezeket már mind készen találták és úgy használták föl. És vajjon hol találták őket? Semmi esetre sem a népies hagyományokban, mert hiszen e mondák mindegyike magán viseli a bölcselkedő szellem jellegét, mely már képes az elvont gondolatokat is kialakítani és azokat élénk alakokkal felruházni. Tagadhatatlanul a költők azok, kik őket megteremtették; és ugyan miféle költők, ha nem azok, kik az isteneket és azok hatalmát dicsőítvén, s a kik leginkább voltak hivatva gondolkodni az embernek az istenséghez való viszonyain, következésképp az emberi élet rendeltetésén általán? Az erkölcsi mythosoknak megvolt a maguk természetes helye a vallásos énekek között, a mióta csak a hellén szellem föl birt emelkedni a gondolkodás bizonyos fokú magaslatára; az ő megsokasodásuk és az ő népszerűségük bizonyára egyik legjellemzőbb ténye volt annak a költészetnek, mely a hesiodosi költészetet közvetetlenül megelőzte vala.

Végre, a mi állításunkat meglepő módon igazolja, az ama körülmény, hogy maga Hesiodos, valahányszor ezen mythosokat felhasználja, hallgatói előtt mindmennyiokat ismerteknek tételezi fel, legalább ismerteknek a lényeges vonásokban. Mikor a *Munkák* szerzője belehozza költeményébe Prometheus személyiségét, nem tartja hivatásának bemutatni őt hallgatósága előtt, mintha előttük teljesen idegen volna; sok egyéb dolgot, melyeket az egész világ tudott már, elmellőzve, csak az olyannál állapodik meg, a mely céljainak megfelel; előadása egyik-másik részének homályossága éppen onnan ered,

hogy egyszerűen csak érzéslásokat tesz olyan helyeken is, a hol teljesebb elbeszélésre volna szükségünk. Az ilyenfajta teljesség, melynek mi most hiányát érezzük, akkor bizonyos meghatározott, és bizonyos fokig közeletű alakban létezett. Nem volt ez meg bizonyára a szó valódi értelmében vett epikai énekekben; ez csak a vallásos jellegű elbeszélő énekekben volt meg, vagyis más szóval a himnuszokban.

III.

A genealogiakon és erkölcsi mondákon kívül mit találhatunk még a hesiodosi költészetben?

Apologikus jellegű dolgokat, velős mondásokat, technikai szabályokat. Ezen elemek mindegyike megérdemli, hogy előzményeikben is tanulmányunk tárgyává tegyük; de ezek az előzmények bizonyos általános tekintetben két-féle eredetre vezethetők vissza, a mennyiben ugyanegy-idejűleg népies és vallásos forrásból erednek.

Ha a *Munkák és Napok* című költeményben szemügyre vesszük ezt a naptárszerű dolgot, a melyet egyedül illet meg voltaképen a *Napok* című elnevezés, lehetetlen eltitkolnunk azt a meglepetésünket, mely a mű dogmatikus és vallásos jellegéből származik. A költő nem a tapasztalás nevében nyújt oktatásokat, hanem inkább valamely hagyományos tudomány erejével beszél, a mely az istenek kijelentésére akarja építeni tekintélyét.¹ Vajon kié volt hát ezen tudomány? Kétségtelenül azoké, kik hivatásszerűleg foglalkoztak a jövődő megfejtésével. Egy másik hesiodosi költeményt ezzel a címmel láttak

¹ *Munkák* 769. v. Ἀἴθε γὰρ ἡμέραι εἰσι Διὸς παρὰ μητιόνετος.

el: *Ornithomantia*; e czimben is csak megerősítését látjuk azon föltevésnek, mely amúgy is szinte önként kinálkozik számunkra. Szinte lehetetlen ugyanis, hogy a hivatásos jósok már jó eleve verses gyűjteménybe ne foglalták volna művészetük főszabályait, a mely gyűjtemény számukra mintegy szent codex gyanánt szolgált. Valamint az epikai verssorokat már a legrégibb időktől kezdve alkalmazták a jóslatokra, hogy ez utóbbiakat nagyobb tekintélylyel ruházzák föl, és hogy az emlékezet számára könnyebben megőrizhetőkké tegyék: szintűgy el nem mulaszthatták határozott alakba foglalni ezen merev és száraz szabályokat, melyek annyira hasonlítottak a jóslatokhoz. De viszont nem lehetett egyes, magában álló költő a feltalálója ezen chresmologicus költészetnek: maga a dolgok követelő ereje tette ezt elkerülhetetlenül szükségessé és a mely tényleg meg is teremtette, mihelyt erre a használatra eléggé alkalmas és hajlékony verselés állott rendelkezésre. Így állván a dolog, nincs benne kétség, hogy a hesiodosi költészet, a mennyiben benne jóslási elemek is találkoznak, ezen egészen sajátos költészet nyomain is sarjadt. Éppen ezen körülmény kapesán már alapjainál fogva is vallásos, sőt bizonyos fokig papi költészet, jóllehet a *Munkák* szerzője minden inkább volt, mint a szó valódi értelmében vett papi személy.

Az eszmék ugyanazon világában azt a nagy befolyást is tekintetbe kell vennünk, a melyet a szó valódi értelmében vett jóslatok arra gyakoroltak vala. Láttuk már egy ízben, hogy a régiek néha az első Pythiának, Phemonóének tulajdonították a hatméretű vers feltalálását. A nélkül, hogy ezen mondának nagyobb jelentőséget tulajdonítanánk, mint a mekkora tényleg megvan benne,

ebből legalább is azt a következtetést vonhatjuk, hogy a delphibeli verses jóslatok eredete ősrégi időkbe nyúlik föl.¹ Ezen jóslatokat legtöbbször valamely erkölcsi kérdés eldöntése végett adták a kérdezősködőknek, és az adott válaszok gyakran csalódásig hasonlítottak egyik vagy másik erkölcsi tartalmú, rövidre szabott verssorhoz, a milyeneket nagy számmal lehetne Hesiodos műveiből is összegyűjteni. Herodotos egy nagyon érdekes e fajta példát hoz föl, a melynek eredete felnyúlik a VI-ik század kezdetéig.² Egy Spartából származó Glaukos nevű ember megkérdezte egykor a jóshelyet, hogy megtudja, nem üt-e ki rosszul az ő ügye, ha hamis eskü révén a birtokába kerít valamely, nála megőrzés végett elhelyezett idegen vagyont. Pythia ezt felelte neki:

„Glaukos Epikydides, egy időre haszonra teszel szert,
Más idegen vagyontát ha leesküdözöd te-magadnak;
Meghal az is, kinek esküje szent: tedd hát le az esküt . . .
Ámde az Eskünek egy fia van, s bár nincs keze-lába,
Sőt neve sincs: de azért szaporán fut a bűnös után, míg
Elgázolja magát a bűnöst s letiporja családját,
Mig kinek esküje szent, boldog lesz minden iziglen“.

A jóslat legutolsó verssora szóról-szóra megvan Hesiodosnak „Munkák“ czimű költeményében is.³ Bármilyen mó-

¹ Strabon, IX., 3., 5. a templomban alkalmazott költökről tesz említést, kiknek a jóslatok versebe szedése volt feladatuk. V. ö. Plutarchos, *de Pyth. oracul.*, 25. Sajnos, eme fölötté érdekes foglalkozásra nézve nincsenek részletesebb adataink.

² Herod., VI., 86. Egyébiránt Herodotos e kis elbeszélését szépen felhasználta Juvenalis is *Depositum* cz. satirájában (Sat. XIII (a fordító)).

³ Ἔργα καὶ Ἡμέραι 285.: Ἀνδρὸς δ' ἐδόρυχον γενεῇ μετόπισθεν ἀμείνων.

don akarjuk is magyarázni ezt a sajátosságos találkozást, annyit mindenesetre világosan mutat, milyen szoros összefüggés volt a jóshelyek szóban forgó erkölcsi költészete és azon költemény között, melyet Hesiodos műveiben olvassunk: azt a hét verssort, melyet az imént idéztünk, betűről-betűre át lehetne tenni a „Munkák“ című költeménybe, vagy bármelyik ezenfajta erkölcsi költeménybe a nélkül, hogy helyén nem levőnek látszanék. És ha néhány elszigetelten álló verssor helyett egy teljes gyűjteménye állana rendelkezésünkre mindama velős mondásoknak, a melyeket a delphibeli papi testület több évszázadon át válaszul adott a hozzá folyamodóknak: az a hasonlóság, melyre ma csak keresve, kutatva bukkanunk, sokkal szembeszökőbb lenne. A hesiodosi költészet okvetlenül a jóshelyek eme költészeti műveiből vette kölcsön a velős mondatok ezt a sorozatát és azt a tekintélyeskedő hangot, mely őt annyira jellemzi.¹

De a vallásos eredetre valló vonások mellett ott találjuk a népies jelleget is. A következő századok irodalma meg fogja mutatni nekünk, mily gyakran alkalmazták az elegikus és iambikus verseket a lakomák alkalmával, következőleg mily fontos szerepet játszottak a társadalmi életben. Már pedig az ilyen szokás nem születik meg egyik napról a másikra; annyi bizonyos, hogy ezen élénk és szellemes alakban jelentkező moralizálási kedvtelésnek, hogy Görögországban virágzásnak induljon, nem

¹ Az a szokás, hogy az epikai költészet egyet-mást átvett a jóshelyek költészetéből, már az ó-korban divatozott. Diodoros egyik adata szerint (IV., 66., 7.) állítólag Homeros is nagyon sokat átvett Daphnenak, Tiresias leányának jóslataiból; ezt a Daphnet szokták összezavarni Sibyllával. Lehet, hogy e monda leple alatt az igazság lappangott.

kellett mindaddig várakoznia, míg az elegikus és iambikus versalak meg tudott alakulni.¹ Különösen két dologból nyilvánul az egykorú társadalmi életnek nagy hatása, melyet Hesiodos költészetére gyakorolt: egyik a közmondások nagy sokasága, melyek nála lépten-nyomon előfordulnak, a másik meg az apologikus sajátságok, melyeket csak amúgy közbevetőlegesen szokott alkalmazni. Helylyel-közzel már Homerosnál is akadunk közmondásokra, de aránylag csak csekély számmal; azonban Hesiodos már bővíben alkalmazza őket. Meglehet, hogy egyiket-másikat maga a költő teremtette, de vajjon nem valószínű-e, hogy a legtöbb esetben megelégedett azon igazságoknak állandóbb alakba való öntésével, melyek ő idétte szélteben-hosszában közkeletnek örvendettek? A görög szellem lelki finomsága különösen alkalmas volt az effajta irodalmi alkotásokra. A mi már a példabeszédet illeti, bármint állt legyen is a dolog annak eredetét illetőleg, semmi sem illett az ily találékony és elbeszélő néphez jobban, mint ez a leleményességgel kigondolt alak, mely ugyanegy időben tudta gyönyörködtetni mind az észet, mind a képzelő erőt. Satira és dráma ugyanelegyszerre, hol mind a szellem, mind a képzelem egyenlően érvényre birt emelkedni; eredetileg valami erkölcsi igazság bizonyításáról volt szó s a képzelmet egy kis történetecske foglalkoztatta; az elevenen felfogott célzás, vonatkozás megkétszerezte az elbeszélés kellemességét.

Vajjon a görögök vártak-e egészen a VI-ik század

¹ A Hermesre írt hymnus 55.: Θεὸς δ' ὅπῳ καλὸν αἰεῖδεν:

Ἐξ αὐτοσχεδῆος πειρώμενος, ἥτε κοῦροι

Ἠβηται θαλίῃσι παναίβολα κερτομέουσιν.

végéig, vagyis azon időig, míg egy több mint gyanús hagyomány szerint életre kelt vala az aesopusi meseköltés, hogy kedélyesen élvezhessék a példabeszédek költészetét? Semmi sem bír kevesebb valószínűséggel. A példabeszéd a gonoszkodó rögtönzés egyik természetes alakjának nyilvánulása. Archilochos így alkalmazta; bizonyára számosan így jártak vala el ő előtte is. E tekintetben nagyon biztosra vehetjük, hogy maga Hesiodos sem volt feltaláló. Mikor elbeszélte a karvalyról és fülemüléről szóló mesét, legyünk meggyőződve, hogy nem tett mást, mint hódolt a már elfogadott irodalmi divatnak. Valamivel későbben a talányok kedvelése terjedt el Görögországszerte: ennek nem valami sok és határozott nyomát találhatjuk a hesiodosi költészetben; de maga a példabeszéd is már éppen egy faja a cselekvésben kifejezett talánynak.

Hesiodos valóban háladatlan, mikor az úgynevezett *lesché*-ket veszedelmes helyeknek bélyegzi, hol egy kis terefere végett össze szoktak gyűlni. Ő igen sokat köszönt e helyeknek. Ő maga értesít bennünket arról, hogy a boiótiai földművesekre nézve legnagyobb volt a kísértés tél idején, mikor a munkást a műhely mentén vitte el útja, hol egy-két jóbarátja csevegett a tűz körül, vagy a szélről jól megvédett lesche mellett, hova a nap-sugarak meglehetősen oda tűztek. Itt töltötték beszélgetve a napnak nagyobb részét; és mi egyéb lehetett ezen beszélgetések tárgya, ha nem a jelen ügyes-bajos dolgai, a tegnap csalódásai és a holnaphoz fűzött remények? Szintén ezen hely volt az kétségtelenül, hol a szántás-vetésre vonatkozó tapasztalatok megtalálták a maguk mestereit. Itt öltöttek alakot a mezei életre vonatkozó gyakorlati szabályok, a mint azokra a minden-

napos tapasztalatok tanítottak. A különleges közmondások e fajtája, melyek az időváltozásokra, a földművelésre, a mezei élet valamennyi viszonyára vonatkoznak, elő szoktak fordulni minden vidéken.¹ Hogyan is hiányozhattak volna hát Boeótiában inkább, mint egyebütt? Az olyan költőnek, ki maga is tapasztalatból ismerte a szántás-vetés minden csinját-binját, nem volt egyéb dolga, mint ezeket összegyűjteni, egy kissé rendbe szedni, rájuk ütni egyéniségének bélyegét, hogy aztán menten nyélbe legyen ütve egy új költészeti műfaj, mely telve van izzel és zamattal.

De ne állapodjunk meg itt: szeretnők azt is kellő világításba helyezni, mily távol áll Hesiodos költészete attól, hogy valóban az lenne, a minek szemeink előtt az első látszatra feltűnik, t. i. valamely teljesen elszigetelt valami, melynek gyökérszáalai éppenséggel nem nyulnának bele a multba. Maga a költő az, ki erről nekünk a legjobb tanubizonyságot szolgáltatja. Ha figyelmesebben tanulmányozzuk, azt tapasztaljuk, hogy mindazzal szoros összefüggésben van, a mi akkor létezett, s hogy a hesiodosi költészet nem egyéb, mint szerencsés felhasználása a körülményeknek. A vallásos énekekből indul ki s felhasználja a chronologikus költészetet, a jósverseket, a társas élet rögtönzéseit, a nép csevegéseit. De a mi benne legjobban csodálatra méltó, abban áll, hogy ezen, egymástól annyira elütő elemeket oly módon össze tudta olvasztani, hogy belőlük olyan művek alakultak, a melyeknek megvan sajátos egységük és jellegzetes külső

¹ Ilyen például, ha az alföldi pásztor a napnyugtát megfigyeli, s másnapra ezt jósolja:

Alul derül:

Bocskor merül,

arczulatuk. A körülményeknek ezt az ügyes felhasználását vagy ezt a teremtető combinatiót egyetlen ember hajtotta végre, a kinek személyi, egyéni jellege erősen reá van nyomva művére.

IV.

A Hesiodos életére vonatkozó elbeszélések, melyek az ó-korból reánk maradtak, a csekély fontosságú mondákon kívül alig tartalmaznak egyebet, mint magukból a hesiodosi költeményekből meritett adatokat. Nekünk magunknak is ugyanezen forráshoz kell folyamodnunk, hogy megtaláljuk a költőt magukban a költeményekben.¹

A *Munkák* szerzője (639. v.) a boeótiiai kis mezővárost, Askrát, a Helikon tövében fekvő kis helyet jelöli meg ama tájék gyanánt, hol édes apja megtelepedett vala. Azt nem mondja, hogy ő maga is ott született, de az úgyszólván teljesen egybevágó hagyomány kiegészíti azt, a mit a költő elhallgatott.² Boeótia egyik városának, még

¹ Hesiodos életére vonatkozólag három kiválóbb életrajzi okirat maradt fenn számunkra: 1. az a névtelen elbeszélés, melyet már gyakrabban idéztünk a *Homeros és Hesiodos versenyei*-re vonatkozólag. — 2. Egy *Hesiodos élete* című munka, melyet tévesen Proclusnak tulajdonítottak, de a mely minden valószínűség szerint Tzetzés műve (F. Ranke, *de Hesiodi Operibus et Diebus commentatio*, pap. 4.). — 3. Suidas lexikonának rövid följegyzése ezen szó alatt Ἡσιόδοος. Ezek a följegyzések megtalálhatók Westermann *Vitarum scriptores* című gyűjteményében és Hesiodos alapvető kiadásában. Lásd egyébiránt Hesiodos életére vonatkozólag Göttling bevezetését ilyen című munkájában: *Hesiodi Carmina*.

² Pausanias, IX., 38., 4., Hesiodos sirjának felirata Orchomenosban: *Antholog. pal.* VII., 52. Nikander, *Theriaca*, II. Moschos III., 88. Vergilius *Eclogae* VII., 70.; *Georgica* II., 170. etc.

magának Orchomenosnak javára sem vitatták el ezt a dicsőséget ettől a különben jelentéktelen kis községtől, mely a Helikon tövében feküdt s melyet Thespieae lakói már a legrégibb időkben leromboltak, ennél fogva igényeinek e tekintetben elvitázhatatlanoknak kellett lenniök.¹ A *Munkák* ugyanazon helyének bizonyossága szerint (632. s köv. v.) a költőnek atyja, ki eredetileg Kymében, kis-ázsiai Aeóliában lakott, szegénysége miatt kénytelen volt szülővárosát elhagyni s állítólag így került volna Boeótiába, hogy ott letelepüljön. E szerint Hesiodos, a boeótiai születésű, eredetileg olyan helyen született volna, mely a homerosi költészetnek bölcsője vala. Semmi való alapon nyugvó okot sem lehet felhozni annak támogatására, hogy a *Munkák* eme helyének adatait hiteleseknek ne tekintsük. Az egyetlen dolog, mely az adatot alapjában megingathatná, az a körülmény, hogy ha ezek a tények valók, a valóság itt abban a hiányban látszik leledzeni, hogy nagyon is hasonlít valamely szellemes combinációhoz. Ez meg mindenekelőtt talán mégsem elégséges ok arra, hogy az adatok hitelességét el ne fogadjuk.²

¹ Egyedül Suidas említi, hogy Hesiodos Kyméből való volt, és hogy még gyermekkorában hozta magával édes atyja Askrába. Ha azonban ennek a hagyománynak lett volna valami tekintélye, bizonyára egyéb okokra is támaszkodott volna. — A költő nevét is hasztalanul próbálgatták úgy magyarázni, mint oly elnevezést, melynek általános jelentése egyenlő ezzel, hogy *költő* vagy *dalos* (Ἡσιόδος (ebből, hogy ἱέναι-ᾠδῆν). Az etymologia nem egyeztethető össze, véleményünk szerint, ezzel a magyarázattal.

² A mi a Dios nevet illeti, melyet Hesiodos atyjának tulajdonítottak, majdnem teljesen kézzelfogható, hogy eredetét egy egyszerű félreértésnek köszöni. Δῖον γένος (*Munkák*, 299.) olyan ki-

Hesiodos életének egyetlenegy körülménye ismeretes előttünk teljes bizonyossággal, t. i. fítestvérével, Perséssel az apai örökség miatt folytatott perlekedése. A két testvér viszonyára vonatkozó helyzet képezi a *Munkák* című költemény alapvető tételét. Vajjon ez a főadat csak költött, avagy való alapon nyugszik-e? Mikor ezen idők költőinek valamely költött adatra volt szükségük, a mythológiából szoktak kölesön venni. A *Chiron oktatásai* című költemény szerzője, ki talán éppen maga Hesiodos volt, az ő tanácsait a százkezü óriásnak, Chironnak szájába adta, a mint azokat növendékéhez, Achilleushoz intézi; így kölesönzött ő ez oktatásoknak nagyobb tekintélyt. De a *Munkák* című költeményben a két testvér személyét semmiféle mythosszerűség nem veszi körül: ezek meglehetősen a való életből vett személyiségek, kik alacsony sorsból származtak és szerény körülmények között éltek. Különben is, ha olyan költött dologról volna itten szó, melynek czélja volna pusztán arra szolgálni ürügyül, hogy egy egész sor tanácsot és oktatást lehessen hozzá fűzni: vajjon a költő valamely elbeszélő bevezetés alakjában nem adta volna-e elő ezt a költött dolgot szükségképen mindjárt műve legelején? Már pedig ez a költöttség csak egyes későbbi és néha homályos vonatkozásokban nyilvánul: biztos jele ez a való ténynek, a melyet nem szoktak a compositio szükségleteihez alkalmazni. Íme tehát a tény maga: az atyának hagyatéka felosztatott a két fítestvér között; Persés, a ki irigy természetű és pazarló volt, nem elé-

fejezés, melyet úgy kell érteni, mint az Odysseia eme kifejezését: *διος ὀψορβός*. Helytelen eljárás volt, mikor a *διος* melléknévből a *Διός* tulajdonnevet csinálták, vagy éppen a *διον*-t *Διόν* alakra javították.

gedett meg azzal, a mi neki jutott. Hogy a maga részét nagyobbítsa, pert indított testvére ellen, a bírakat megvesztegette ajándékaival, kik az ítélelhozatalkor Hesiodos rovására csakugyan neki kedveztek. Csakhogy ennek a csalfán szerzett vagyonnak nem sok hasznát látta: a munka nem igen lévén kenyeere, vagyonkája lassan-lassan szétszállott; a mint így nagy nyomorúságra jutott, majd fitestvéréhez könyörög segítségért, majd arról álmodozik, hogy új pert indít ellene.

Ezek után el lehet képzelnünk Hesiodost, a mint életének legalább egy részét szülőfalujában a Helikon mellett megtelepedve tölti, a mint ott minden erejéből neki lát a munkának, hogy kicsi kis birtokát, melyet testvére el akar tőle perelni, mentül jobban gyümölcsöztesse. Íme egy olyan költő, ki nagyon különbözik az ión dalosoktól. Ezek hivatásszerű dalosok, kik életüket művészetük gyakorlásával tartják fenn; fizetési vendégek ők, kik házról-házra járnak s főleg a gazdagokat és fejedelmeket szokták fölkeresni. A boeótiái költő nem teszi a költészetet kenyérkereső eszközévé; reá nézve ez csak nemes szórakozás vagy arra szolgáló eszköz, hogy a hasznos igazságokat bizonyos fensőbbiséggel kifejezze; nem is hízeleg ő senkinek sem, az ő műve tanulságos oktatás, helylyel-közzel satira, de sohasem dicsőítés. Benne már megvan az a szabad szólás, az a büszke és érdes szabadság, mely a független embert jellemzi; ugyanazon sajátságok ezek alappjukban véve, a melyeket majd Archilochos nemsokára úgyszólván a végletekig viszen. Mikor Lukianos gúnyolta Hesiodost, azon hibába esett, hogy félreismerte azt, mivel tartozott volna ezen csipkelődő és szatirikus költőnek, ki a fesztelenségnek és szabadszólásnak egyik ősatya volt.

Ez a veleszületett szabadság az, a melynek szempontjából kell magyaráznunk a *Munkák* szerzőjének költői hivatását. De ez az egyetlen egyszerű eszköz nem elégithette ki teljesen a költő naiv hallgatóit. Még az ő lángszellemének legkiválóbb örököse, a *Theogonia* szerzője is eszményi módon gondolta magának ezt a hivatást éppen ennek a költeménynek egyik híressé vált helyén (*Theogonia* 22. s köv.): a helikoni múzsák azok — így szól ő — kik egykor megtanították Hesiodost ama szép énekekre, míg nyájait az isteni Helikon tövében legelteti vala. A költő valamely tanítványának ez a kecses fictiója semmi olyan határozott emlékekkel sem fűzhető egybe, a melynek a mondaszerű elbeszélésben való felkutatását sikeresen meg lehetne kísérleni. A *Munkák*-ban nincs is szó ezekről a nyájakról, hanem ha már föltevésekhez kell folyamodnunk, eme költemény szerzője inkább munkás volt, mint pásztorember.

A boeótiai költő életének egyik elég figyelemre méltó eseménye fel volna használható történelmi szempontból, ha a *Munkák* egyik érdekes helyének (*Munkák* 650. s köv.) adatait hiteleseknek lehetne tekintenünk; azt beszéli itt el a szerző, hogy teljes életében csak egyszer utazott a tengeren, hogy Aulisból Euboeába, Chalcis felé jusson és ott Amphidamas temetésénél a költői versenyekben részt vegyen; e versenyen le is győzte versenytársait, győzedelmi jutalmul egy háromlábast kapott, melyet ő a helikoni múzsáknak ajánlott föl. A *Munkák* eme helye után némelyek még egy verssort fűznek, a mely szerint Homeros lett volna ebben a versenyben a Hesiodos által legyőzött fél,¹ és éppen ez a monda

¹ "Υμνος νικήσαντε" ἐν Χαλκίδι θείων "Ομηρον.

képezi tárgyát annak a már többször említett iratnak, mely Homeros és Hesiodos költői versenyéről szól; de a névtelen szerző nem elégszik meg a híressé vált háromlábasnak főlemlítésével, melyet különben még Pausanias is látott, hanem még egy állítólagos feliratról is beszél, a mely öszerinte a tripuson olvasható volt,¹ jóllehet Pausanias, ki különben értesítéseiben oly pontos szokott lenni, semmit sem szól e feliratról.² Meg kell vallanunk, hogy mindez nagyon hasonlít valami későbbben, lassan-lassan összeállított mesés elbeszélésre; innen van aztán az a feltámadt gyanu, hogy a *Munkák* eme helye későbbi betoldásnak köszöni eredetét. Plutarchos az ő Commentárjaiban teljesen elveti e helyet,³ és úgyszólván valamennyi újabbkori kritikus csatlakozik ebbeli véleményéhez: mert csakugyan nemcsak fölösleges, hanem ügyetlenül van továbbfejlesztve és rosszul illeszkedik az utána következőkhöz. Csakhogy ha elvetjük is ezt a Homerosra vonatkozó mesét s a szóban forgó verssort tényleg valamely interpolator művének tekintjük is: vajjon kevésbbé marad-e az meg ősrégi hagyománynak, a melynek éppen kifejezőjévé lőn, és vajjon nincsen-e azért benne semmi elfogadható? Ha ez a hagyomány igaz, akkor Chalcis ama hely, hol Hesiodos költői lángszelleme azon a költőversenyen a legfényesebb fölavatását érte.

Hesiodos halálát is számos ó-kori szerző félig meszerű módon adta elő.⁴ A legügyesebben szőtt elbeszélés

¹ Ἡσιόδου Μούσαις Ἐλικωνίαι τόνδ' ἀνέθηκεν,

Ἦμνῳ νικήσας ἐν Χαλκίδι θεῖον Ὀμηρον.

² Pausanias IX. 31.

³ Plutarchos, *Fragmenta*, (Didot), *Comment. in Hesiod.* c, 26.

⁴ Proclus, Γένος Ἡσιόδου. — Anonymus: *Homeros és Hesiodos versenye* (Ἀγὼν Ἡσιόδου καὶ Ὀμήρου). Plutarchos, A két böles lakomája. 19. fej.

a Plutarchosnak tulajdonított *Hét böles lakomája* című munkájában található. Íme beszámolunk vele, mert a biztos adatok hiányában bizonyos bájoság tapasztalható benne, mely képes megnyerni az olvasó tetszését:

„Egy Melesias nevű embernek, kivel Hesiodos egyik közös vendégbarátjuknál Lokrisban életét s hajlékát megosztotta, titkos viszonya keletkezett eme vendégbarát leányával, de a viszony kitudódott. Hesiodos azon gyanuba keveredett, hogy a viszonyról kezdettől fogva tudomással birt s mégis eltitkolta; bármily ártatlan volt is, áldozata lett a dühnek és rágalomnak; a fiatal leány fitestvérei rálestek és a lokrisi Nemeon mellett meggyilkolták szolgájával együtt, kit Troilosnak hívtak. Azután mindkettejük testét beledobták a tengerbe. Troilos holtteste a hullámoktól hanyattatva eljutott egészen a Daphnos torkolatáig, ott megakadt egy hullámverte szirten, mely egy darabon kiállott a tengerből: ez a szikla mind e mai napig megtartotta a Troilos nevet. A mi Hesiodos holttestét illeti, egy sereg delphin mindjárt a partoknál hátára vette és Rhion hegyfok irányában egészen Molykria városáig vitte. A lokrisbeliek ez időtájt éppen össze voltak gyűlve az Ariadne tiszteletére tartott ünnepélyen, a melyet e tájakon még manapság is fényes ünnepiességekkel tartanak meg. A mint a hullámoktól ide-oda dobált holttestet észrevették, természetesen mindenki a tengerpartnak iramodott; miután ott a halottra, mely még semmi feloszlásnak sem indult, ráismertek, semmit sem tartottak sürgősebb tennivalójuknak, mint a gyilkosok felkutatását, mert Hesiodos nagy dicsőségnek örvendett náluk. A kutatás csakugyan nyomra vezetett. A gyilkosokat elevenen a tengerbe taszították, házukat pedig feldúlták“.

A többi elbeszélés eltérései itt nem jöhetnek valami komolyabb számba s úgy látszik, hogy az egyes helyek szabatos megjelölése olyas hagyományra vall, mely a valóság nem csekély részét rejtegeti magában. Jóllehet számba kell itt vennünk a mellékes körülményeket is, mindamellett valószínű, hogy Hesiodos életének legvégső éveit a lokrisbeli Ozolos néptörzs között, Naupaktos környékén töltötte s hogy ott is érte őt utól a halál.¹ Ott is temették őt el. Későbbben Orchomenos lakói a delphi-beli jóshely egy parancsának intéséből eljöttek fölkeresni a költő földi maradványait és átszállították azokat saját városukba.² És Pausanias a Kr. utáni második században még látta Hesiodosnak síremlékét Orchomenosban.³ Egy másik hagyomány szerint Askra volna az a hely, hova Orchomenos lakói elmentek volna a költő hamvait felkutatni, miután a Helikon tövében feküdt község Thes-piae lakóinak pusztítása következtében pusztasággá változott.⁴ A két elbeszélést ki lehet egymással egyeztetni: meglehet, hogy Hesiodos hamvait először átszállították Naupaktosból Askrába, később pedig Askrából átvitték az orchomenosi síremlékbe.⁵

¹ V. ö. Plutarchos, *De animalium solertia*, c. 13, a hol ismét szóba kerül Naupaktos, a Hesiodos kuttyájának mondája alkalmából, a mely ura gyilkosainak nyomára vezetett. Pausan., IX., 31.; Pollux, *Onomast.* V., 42.

² Plutarch., *Lakoma* 15. fej.

³ Pausan., IX., 38.

⁴ Plutarch., *Comment, in Hesiod.* c. 26.

⁵ Innen támadt kétségtelenül a Hesiodos feltámadásáról szóló mese, a kit kétszer temettek el (Naupaktosban és Askrában). Proclus az ő Γένος-ában, Suidas pedig ezen szó alatt, hogy 'Ἡσιόδειον γῆρας, Pindarosnak a következő epigrammát tulajdonítják:

Χαῖρε δις ἡβήσας καὶ δις τάφου ἀντιβολήσας,
'Ἡσίωδ' ἀνθρώποις μέτρον ἔχων σοφίης.

Egy régi hagyomány, mely különben kézzelfoghatólag egy félreértésen alapszik, a lyrai költőt, Stesichorost Hesiodos fia gyanánt szerepelteti.¹ Különben e kérdésnél nem igen kell tovább is időznünk.

Bizonyára a lehetetlenséggel határos egy ily ennyire töredékes és annyi meseszerűvel összekevert életrajzból valamely embernek jellemét teljes képében összeállítani. Mindaz, mit róla tudunk, magukból saját műveiből következik, következőleg nem tehetünk egyebet, mint főművét kell tanulmányoznunk, hogy jellemét kellőképen kidomboríthassuk. Mindamellett physiognomiájának némely kiemelkedő vonása oly szoros összefüggésben áll életviszonyaival, hogy czélszerűnek látszik azokról egyet-mást már most eleve is elmondani.

Hesiodos ugyanegy időben a munka embere is, meg a lángszellem embere is. Ez a kettős jellemvonás megtalálható az ő művén is. Az élet keményvolta révén megszokván a közepes eredményért is a sok munkálkodást, nagy merészséggel egy igen jelentékeny feladat megoldására vállalkozik, arra t. i., hogy a népies és hagyományos bölcseségnek testet adjon, hogy azt egy költői műben örökítse meg, a mely az anyaföld műveléséhez kötött emberre nézve mintegy írott életszabály legyen. Eszméjével egészen eltelve, szemügyre vesz minden néven nevezendő fáradalmat, minden csalódást, minden keserűséget, minden egyhangúságot, melyben a napok a napokat követik, az éveket, a melyek egymás fölé torlódnak és minden emberi dologva reá vetik árnyékukat. Férfias

¹ Philochoros a *Munkák* scholiastájánál v. 271. Félreértésről szólván, azt akarom mondani, hogy valószínűleg valamely tisztán irodalmi ág leszármazását félreértésből vérbeli leszármazásnak vették. V. ö. Rizzo, *Questioni Stesicoree*, Messina, 1895.

alkotású terv ez, a mely szerzőjében a mélységes, és nagy hűhót nem hajhászó vállalkozási szellem egy határozott nemére vall, mely kemény próbákon átesett és hosszú időközön át megérlelt erkölcsi erélyességre enged következtetnünk. A míg különben a költészet elfordul a való élettől, hogy az elbűvölő szabadságban keresse föl eszményképét s az unalomnak és köznapi gondoknak feledtetését, s az érzelmek örvendetes, vidám felmagasztosításához s úgyszólván az összes emberi tehetségek ragyogó előadásához folyamodik: íme egy olyan költő, kinek szintén hatalmában állana tovaragadtatni magát képzelő ereje fellengző szárnyain, és belemerülhetne az elbeszélés kellemes vagy drámai ábrándozásaiba — íme többre becsüli az anyaföldhöz való ragaszkodást. Távol attól, hogy megvetné a kisszerű dolgokat, a száraz szabályokat, a földművelésre szolgáló leírásokat: ellenkezőleg, szeretettel foglalkozik velük először önnönmagukért. mert hisz a mindennapi élet valóságai azok; azután meg hasznos voltukért, mert arra szolgálhatnak, hogy bennünket okosabb eljárásra tanítsanak. Az ő költészetének realismusa különben jellemének alapjából fakad; nem az iskola tanítása az ő benne, hanem hű visszasugárzása az egész lényének s élete módjának, a szíve legmélyén élő gondolat- és érzelmvilágának. Innen magyarázható, hogy költészetének erkölcsi jellegében talán-talán több érdekes rejlik: Hesiodos szakasztott úgy mint a földművelő, önként elégedetlen, zsörtölődő, szidja-szapulja az embereket és a világ folyását, nagyítja dugába dőlt vérmes reményeit, kicsinyeli termését, mikor minderről szó esik; de mindennek daczára az elcsüggedést nem ismeri. Ernyedést nem ismerő kitartással küzd az ezernyi nehézséggel, édes örömmel élvezi a nyugalom ritka pillana-

taít, a melyekben kipihenheti fáradt testét és lelkét; szíve mélyéből örömét leli mindabban, mit ügyeskedésével, rátermettségével, erélyével és előrelátásával elő tud teremteni. A mi őt legszembeszökőbben jellemezi, az ama mód, a hogyan benne mindezen elütő elem összeolvad: a *Munkák* című költemény valóban nagyon egyéni sajátosságokkal felruházott mű, mely kiválóan magán hordja szerzőjének személyi tulajdonságait, még pedig majdnem ákkora mértékben, mint magán hordhatta az archilochosi költészet. Nagyon figyelemre méltó új tünemény ez a görög irodalom történetében. Azon ember, ki Görögországban először bírta magának megszerezni azt a szükséges hatalmat, hogy a költészetre ráüsse egyéni bélyegét, hogy a költészetet magáévá tegye s nevének nyomai mindvégig rajta maradjanak — ez egyike sem a homerosi vándordalososoknak, hanem ez a költő Hesiodos.

V.

Már maga a költő jellemének eredeti volta is kíváncsiabbakká tesz bennünket, hogy életének idejét minél közelebb hozzassuk a pontosabb adatokhoz. Csakhogy e tekintetben, sajnos, az ó-kor semmi olyan chronologiai adatot sem hagyott ránk, a melyre teljes megbízhatósággal támaszkodhatnánk. A régi írók Hesiodos életidejét csak úgy határozzák meg, hogy összevetik azt Homeros életidejével; de emez összehasonlítás tekintetében is egészen ellentmondanak egymásnak. Az egyiknek elbeszélése szerint Hesiodos előbb élt, mint Homeros.¹

¹ Ephoros és L. Accius Aulus Gelliusnál III., 11. A parosi márvány Hesiodost 161 évvel helyezi előbbre az első Olympiasnál, Homeroszt pedig csak 130 évvel ugyanazon időszámításnál.

Más írók szerint, a kik között Herodotos is van, a két nagy költő valószínűleg kortárs volt egymással.¹ A későbbiek az alexandriai kritikusok nyomán elismerik, hogy Hesiodosnak Homeros után kellett élnie.² Azon állítások, melyek egymásnak annyira ellentmondanak, és a melyeknek okait egyébiránt nem ismerjük, úgyszólván minden érték nélkül valók. De hát vannak-e ezen külső bizonyítékokon kívül olyan érvek is, melyek véleményünkre döntő befolyással vannak? Azt lehet mondani, ezen fordul meg az egész kérdés.³

Napjainkban elvileg a legnagyobb súlyt szokták az olyan bizonyítékokra fektetni, a melyeket történelmieknél lehet nevezni. A Hesiodosnak tulajdonított költemények, nevezetesen a *Theogonia* végső szakasza és a *Katalogos*-ok nagymennyiségű népvetet és helynevet foglalnak magukban; olyan mondákra is tesznek célzásokat, a melyek való eseményeket rejtenek magukban, és ezek a való események nem látszanak mindig megfejtethetetleneknek. Megkísérlették mindezekből következtetéseket vonni arra nézve, hogy pontos, bizonyos adatokra tegyenek szert ama tényeket illetőleg, a melyek általán a VIII-ik és a VII-ik századra vonatkoznak. Mily eredményekkel jár ez a módszer? Jegyezzük meg mindjárt eleve, hogy a Hesiodos neve alá foglalt költemények nyilván olyan írók művei, kik különböző időkben, és

¹ Varro Aulus Gelliusnál III., 11. Herodotos II., 53. Cornelius Nepos, Aulus Gelliusnál, XVII., 31. Alexandriai sz. Kelemen *Stromata*, I., 139. és 146. I. ed. Sylburg.

² Philochoros és Xenophanes, Aulus Gelliusnál, III., 11. Posidonios Tzetzesnél, *Exeg. in Iliad* pag. 19., 2. Herm. — Az alexandriai grammaticusok véleménye, Schol. Venet. *Iliad*. XXIII., 683.

³ V. ö. Göttling már idézett bevezetésével, második szakasz: *De tempore, quo Hesiodus vixit.*

különböző helyeken éltek. Ha felteszszük is, hogy így meg lehetett határozni azt a kort, a melyben ezt vagy amazt a költeményt szerkesztették, mily eredményre jutnánk magát Hesiodos személyét illetőleg? Azonkívül vajjon kételkedhetünk-e, hogy az olyan irodalmi műfaj, hol a hősök cselekedeteinek előszámlálása és a genealogiák oly nagy teret foglalnak el, nem támasztotta-e föl szükségképen nagyobb mértékben az interpolatorok buzgóságát? A nemesség, az előkelőség archivumai, mint ismeretes, az idők multával ki vannak téve a nagyításoknak, és nem hitethetjük el magunkkal, hogy a hesiodosi költemények gyakran valóságos archivumok valának. Következőleg hogyan nem kérdezhetnők önnönmagunktól, mikor valamely adatot meghatározunk, vajjon nem előbb az interpolatio adata-e ez, mintsem magáé a kérdéses műé?

Ezen módszert tehát mellőzvé, a költemények saját jellemző tulajdonságainak vizsgálásához kell tartanunk magunkat és nagyon valószínűnek látszik, hogy ezen úton-módon mégis eljuthatunk olyan chronologiai meghatározáshoz, melyet legalább megközelítőnek tekinthetünk. Ha a Homeros mythológiája és Hesiodos mythológiája között párhuzamot vonunk, ha egybevetjük az ő költeményeikben foglalt földrajzi adatokat, ha összehasonlításokat teszünk erkölcsi vélekedéseik vagy társadalmi rajzaik között, a melyeknek hű képét festik, és mindezen összehasonlítás semmi biztos, határozott eredményre sem vezet bennünket, mert különböző vidékekről van szó: nem áll a dolog éppen úgy a költemények nyelvezetére vonatkozó észleletekkel.¹ A hesiodosi

¹ Ezt a kérdést teljesen megvilágította Bergk az ő *Görög irodalomtörténetében*. — Azonkívül az is bizonyos, hogy Hesiodos

költemények bizonyos, figyelemre méltó különlegességek daczára, ugyanazon nyelvezeten vannak írva, mint a homerosi költemények, és ez a nyelvezet a maga egészében az ióniai nyelv. Az ilyen körülmény nem jöhetett létre a középső ponti Görögországban, Boeótiában és Lokrisban másként, mint egy ióniai hatalmas epikai költészet befolyása alatt, mely ezen időtájt mindenkire nézve az elkerülhetetlen mintaszerűség kényszerítő hatalmával lép vala fel. És viszont ez a nagy befolyás hogyan volna másképp magyarázható, mint ha el nem fogadjuk, hogy a homerosi költemények ez időtájt legnagyobb részükben már be voltak fejezve és már messze földeken is ismeretessékké lőnek, mialatt a hesiodosi költemények megszerkesztettek? Ha így áll a dolog, akkor maga Hesiodos sem élhetett előbb, mint a homerosi időszak vége felé, következőleg az Olympiasok kezdete előtt.

Másrészről meg vajjon valószínű-e, hogy későbbi korszakhoz tartozik? Az Olympiasok kezdete Görögországban körülbelül szintén a történelmi időszámítás kezdetét is jelzi. Olyan költők, mint a miletosi Arktinos, a korinthosi Eumelos, a lakedaemoni Kinaethon, kik az első Olympiasokban éltek, rangjuk szerint ott szerepelnek a görög chronographusok által szerkesztett táblákon. Ha Hesiodos, ki náluk jóval kiválóbb, az ő kortársuk lett volna, vagy ha náluk későbbben élt volna, érthetetlen és szokatlan dolog volna, hogy éppen az ő személye körül maradhatott volna ekkora bizonytalanság.

volt, ha nem is kezdeményezője, legalább is első útjelzője a mysticus felfogásnak, mely Homeros előtt még ismeretlen: „seculi mystici quasi antecursor“. (Lobeck, *Aglaoph.*, tom. I., p. 309.).

A vélemények legszélső eltérése, a mennyiben azok az ő életidejének adataira vonatkoznak, azt látszik bizonyítani, hogy Hesiodos inkább a régebbi időkből való. Mindent összefoglalva, körülbelül a Kr. előtti 800 és 750 évek közé kell helyoznunk Hesiodos valószínű életidejét.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A Munkák és Napok és a Gyakorlati Költészet.

Bibliographia.

Jöllehet ezen fejezet nem vonatkozik másra, mint a *Munkák* című költeményre, itt egybefoglaljuk az egész hesiodosi költészetre vonatkozó bibliographiát, hogy az ismétléseket elkerüljük.

Részletes bibliographiai közléseket lehet találni a hesiodosi költészetre vonatkozólag Köchly-Kinkel kiadásában, továbbá nagyon hasznavehető vázlatot Göttling—Flach kiadásában. Itt csak a lényeges utasítások összefoglalására szorítkozunk.

Kéziratok.¹ A Hesiodos költeményeire vonatkozó kéziratok igen tekintélyes számra rúgnak, csakhogy közülök nagyon soknak kevés az értéke. Idézzük csak azokat, a melyeket a legjobbak gyanánt szoktak tekinteni:

¹ Az utóbbi évek folyamán Egyiptomban olyan papyrus-töredékeket födöztek föl, melyek hesiodosi verseket tartalmaznak: 1-ször ilyen a Fayum-ban talált papyrus, mely az Ὕρρα címűből 174, az Ἀσπίς címűből pedig 39 verset tartalmaz (közzé tette Wessely, *Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzogs Rainer*, p. 73—83.); 2-szor egy papyrus Achmunból, a régi Pano-polisból, ma Párisban a Bibl. Nat.-ban más papyrusokkal együtt, melyeket Maspero gyűjtött; (közzé téve a *Sitzungsberichten der*

1. A firenzei három kézirat a Laurentina-féle könyvtárban, t. i. M. 5. (*Mediceus*, XXXI., 39.), a XI-ik századból, pusztán csak a *Munkákat* és a *Napokat* foglalja magában; valamennyi között ez a legjobb. — M. 3. (*Mediceus* XXXII., 16.), a XII-ik századból való, a *Theogonia* és a *Paizs* című költeményeket foglalja magában. Eme két kéziraatra nézve lásd bővebben Flach, *Die beiden ältesten Handschriften des Hesiod*, Leipzig, 1877. — M. 2. (*Mediceus* XXXI., 32.) a XIV-ik századból, tartalmazza a *Theogonia* és a *Paizs* című költeményeket.

2. Párisban: P. 1. (*Parisiensis* 2708.), a XIV-ik századból, a *Munkák*, a *Theogonia* és a *Paizs*. — P. 2. (*Parisiensis* 2771.), a XI-ik századból, a *Munkák* és *Napok* Proclus commentárjaival.

3. Messinában: — p. (*Messanius*), a XII-ik századból, tartalmazza a *Munkák* és *Napok* címűt; Flach véleménye szerint reproducálva a P. 3-ban (2773.) *Parisiensis*.

4. S. (*Schellershemianus*), a XIV-ik századból, egykor Firenzében, ma Németországban; magában foglalja Hesiodos valamennyi művét.

5. Veneziában: — V. 1. (*Venetus* Cl. IX., cod. VI.), a XIV-ik századból; magában foglalja Hesiodos valamennyi művét a scholionokkal együtt. — V. 2. (*Venetus*, Bibl. S. Marc. cod. 464.), hasonlóképen magában foglalja Hesiodos valamennyi művét; Demetrius Tricli-

K. preuss. Akad. d. Wissensch. zu Berlin t. 39., p. 807.). Ez a két papyrus a Kr. utáni IV-ik vagy V-ik századból való. Általán meg-egyeznek legjobb kézirateinkkal. A másodiknak cziméből, az elsőnek pedig valószínű szerkezetéből azt látni, hogy létezett egy hesiodosi corpus, mely magában foglalta a *Theogoniát*, a *Munkákat* és a *Paizsot*, még pedig egy ugyanazonos alexandriai recensio alapján. Lásd *Wiener Studien*, 1888., p. 261 et sequ., Rzach cikkében.

nus leírása az 1316—20. évek között (*Triclinianus* néven is elő szokott fordulni.)

Scholionok. A hesiodosi scholionokra nézve bizonyos általános tekintetben bővebb felvilágosításokat adnak Flach Prolegomenái a következő czimű munkájában: *Glossen und Scholien zur Hesiodischen Theogonie*, Leipzig, 1876., és ugyanazon szerzőnek a következő czimű dissertatiója: *De fontibus scholiorum ad Hesiodi Opera et Dies*, (Jahrbuch. f. cl. Philol., 1877., 433. s köv. l.).

Az ó-kori grammatikusok és kritikusok, először nevezetesen az alexandriaiak és a pergamumiak, azután pedig a római korszakéi, Hesiodos költeményeivel majdnem annyit foglalkoztak, mint Homeros műveivel. Zenodotos, byzantiumi Aristophanes, rhodosi Apollonios, Aristarchos, alexandriai Seleucus, Didymos Chalkenteros, Aristonikos, Krates Mallotes, Demetrios Ixion, korinthosi Dionysios, Hieronymos és Epaphroditas, végül pedig Plutarchos mind megannyian jegyzetekkel látták el, magyarázták vagy kiadták Hesiodos műveit. Csakhogy mindebből nem maradt fenn más, mint a mi a későbbi commentatorok összegyűjtött művei révén napjainkig eljutott. Ezek a commentatorok a következők:

Proclus, kinek kritikai műve (Ἰπὸ μνημα εἰς τὰ Ἡσιόδου Ἔργα καὶ Ἡμέρας) csak egyes részeiben maradt fenn korunkig (specialis kiadás Vollbehr *Opera et Dies* czimű munkájában, Kiel, 1844.); ez a legjobb, ami Hesiodos scholionjait illetőleg létezik. Megtalálható még benne Plutarchos commentárjainak néhány töredéke, melyek a *Munkák*-ra vonatkoznak. — Joannes Diaconus Galenus (Εἰς τὴν τοῦ Ἡσιόδου Θεογονίαν ἀλληγορίαι) — Joann. Tzetzes (Ἐξηγήσεις εἰς Ἔργα καὶ Ἡμέρας és Ἐξηγήσεις εἰς τὴν τοῦ Ἡσιόδου Ἀσπίδα). — Két névtelen írónak a *Paizs* és

Theogonia címűekhez irt jegyzetei. — Joannes Diaconus Pedasimus (Σχόλια παραφραστικά εἰς τὴν τοῦ Ἡσιόδου Ἀσπίδα). — Joann. Protospatharius (a Naptár-ra vonatkozó commentárok, mely a *Munkák* egy részét képezi). — Emanuel Moschopoulos (Jegyzetek a *Munkák*-hoz). — Demetrius Triclinius (Scholionok a *Theogoniá*-hoz). — Planudes (Scholionok a *Munkák*-hoz). — Laskaris Konstantin (Scholionok a *Paizs*-hoz).

A Hesiodos műveihez tartozó scholionok gyűjteményét közzétette Th. Gaisford az ő *Poetae minores graeci* című művének II. kötetében. Oxford, 1814—1820. és Lipcse, 1823. — A mi a Theogoniára vonatkozókat illeti, lásd H. Flach föntebb már idézett gyűjteményét.

Kiadások. Hesiodos műveinek nagyobb, alapvető kiadásai a következők:

XV-ik század: Demetrios Chalcondylas editio princeps-e a hely és idő megjelölése nélkül, valószínűleg Milanóban 1493-ban; csak a *Munkák és Napok* címűt foglalja magában. — Az Aldusok kiadása (Hesiodos teljes művei) 1495.

XVI-ik század: a Junta (Giunta)-család kiadványa 1515. és 1540. (teljes művei). — A Baselben megjelent kiadás 1542-ben (teljes kiadás L. Valla és Boninus Mombricitus latin fordításával). — Henri Estienne kiadása, Páris 1566.

XVII-ik század: Daniel Heinsius kiadása, Leyden, 1603., a *Munkák* tanításaira vonatkozó tanulmányokkal. — Újra kiadta 1632-ben G. Pasor új indexxel. — Schrevelius kiadása, Amsterdam, 1650.; magában foglalja Pasor jelentékenyen megnövekedett indexét, később igen gyakran kiadták még.

XVIII-ik század: *Hesiodi Ascreae quae exstant.*, ed. variorum, Lösner, Leipzig, 1778.; vaskos gyűjtemény, a melyben részint összegyűjtve, részint összefoglalva

található minden addigi, Hesiodosra vonatkozó munkálat. — *Theogonia*, ed. Wolf, Halle, 1783. — *Opera et Dies* ed. Brunck, Strassburg, 1784.

XIX-ik század: *Hesiodi carmina*, Gaisford az ő *Poetae graeci minores*-ében (lásd fentebb). — *Hesiodi carmina*, ed. Göttling, Gotha, 1831.; harmadik kiadás J. Flach közreműködésével, Leipzig, 1878.; igen hasznavehető bevezetéssel és jegyzetekkel. — *Hesiodi carmina et fragmenta*, ed. F. Dübner (Biblioth. Didot), Paris, 1840. — *Hesiodi, Cinaethonis, etc., fragmenta*, ed. G. Marckscheffel, Leipzig, 1840. — *The epics of Hesiod*. ed. Paley, Londres, 1861. — *Hesiodica quae supersunt omnia*, ed. Armin. Köchly et. God. Kinkel, Leipzig, 1870.; igen figyelemre méltó kritikai munkálat, mely nagyon sokban hozzájárult a szöveg megállapításához; ismét kiadva Köchly Hesiodos kisebb kiadásában, mely a Bibliotheca Teubneriánában jelent meg. — *Hesiodi quae feruntur omnia*, ed. C. Rzach, Leipzig, 1884.; igen jó kritikai Hesiodos-kiadás. — A Fick-féle *Hesiods Gedichte*, Göttingen, 1887.; e kiadásban a szerző azt a czélt tűzte ki, hogy a mai szöveg különböző elemeit egymástól elkülöníti és visszaállítja eredeti alakjába. — *Ἡσιόδου τὰ ἅπαντα*, ed. K. Sittl, Athén, 1889. (Bibliotheca Zographos). — A *Theogoniá*-t külön is közzétette Welcker kritikai és magyarázó jegyzetekkel és egy, a hesiodosi költészetre vonatkozó Essai-vel, Elbersfeld, 1865.; német fordítással Schömann, Berlin, 1868.; prolegomenákkal H. Flach, Berlin, 1873. A *Theogonia* szövegének helyreigazítását leginkább előkészítette Mützell következő című munkájában: *De emendatione Theogoniae hesiodeae*, Leipzig, 1833.

A hesiodosi töredékek gyűjteménye szintén megtalálható Kinkel művében: *Epicor. graecor. fragmenta*, Leipzig, 1877.

Foglalat.

I. A *Munkák és Napok* című költemény elemzése. — II. A költemény alapvető egységessége. — III. Az érzelmekről, melyek a hesiodosi költészetet inspirálják. — IV. A leíró elem értéke. — V. Hogyan látta Hesiodos a természetet? — VI. Hesiodos nyelve. — VII. A gyakorlati költészet egyéb művei.

I.

Az a költemény, melynek czime a *Munkák és Napok* (Ἔργα καὶ Ἡμέραι), a legeredetibb és leghitelesebb mindama művek között, melyeket Hesiodosnak tulajdonítanak.¹

Mielőtt a költeménynek irodalmi szempontból való tanulmányozásához fognánk, mindenesetre szükséges legelőször is, habár csak futólag, szóvá tennünk a költemény alapvető egységességét; mert a költemény rövidsége² daczára is oly különböző elemekből van összetéve. hogy első tekintetre szinte lehetetlen visszafojtanunk

¹ Az ó-korban semmi kétséget sem támasztottak azon állítás ellen, hogy a *Munkák* csakugyan Hesiodos hiteles műve. Pausanias kijelentése szerint (IX., 31.) ez az egyetlen Hesiodos művei közül, melynek szerzőjét, mint hiteleset elismerték a Helikonvidéki boiót lakosok is. Mindamellett magának a szövegnek áthagyományozása elég bizonytalanságnak van alávetve. A költemény egyik főhelyén (az aranykor leírásánál) a modern kritikának kellett helyreállítania három egymásután következő verssort (120—122.), a melyek nem szerepelnek semmiféle kéziratban és semmiféle scholiasta sem commentálja őket. Ezeket a verssorokat mint a *Munkák*-hoz tartozókat idézték Diodoros, Origenes és Aratos scholiastája. Ezen írók idejében kétségtelenül teljesebb szövege volt még rendelkezésre e költeménynek, mint napjainkban.

² A mai alakjában 828 verssorra rúg.

meglepetésünket. Egy kis összefoglaló elemzés alkalmat szolgáltat ezt a változatosságot kidomborítanunk.

Az egész költemény négy alapvető csoportozatra osztható: 1-ször (az elejétől a 382-ik versig) erkölcsi buzditás a munkára, összekeverve különböző velős mondásokkal; 2-szor (a 383-tól a 694. versig) a földművelésre vonatkozó tanácsok, megtoldva néhány, a hajózást illető figyelmeztetéssel; 3-szor (a 694-től a 764-ig) félig-meddig vallási szabályok gyűjteménye; 4-szer (a 765-től végeig) olyan kalendáriumféle, melyben fel vannak jelezve a szerencsés napok és a szerencsétlen napok. A költeménynek címe csak részlegesen illik a költői mű két csoportjára, nevezetesen a *Munkák* cím a második, a *Napok* cím pedig a negyedik csoportra.

I. A *Buzdítás* (1—382. v.) az alapvető szakaszok egész sorozatából áll, a melyeket kétségen kívül minden nagyobb zavar nélkül el lehetne egymástól szakítani, de a melyek mindennek daczára is összefüggenek egymással, ha t. i. figyelembe akarjuk venni az őket összefűző erkölcsi alapgondolatot; ezek közé vannak aztán keverve a csekélyebb értékű, másodrendű szakaszok. Az egészben uralkodó főgondolat a *munka szükségessége*: ez van kifejtve különféle alakban, minden érezhetőbb fokozatos fejlődés nélkül. Mindjárt elején a *Két Eris Allegoriá*-ja (11—24. v.) nem egyéb, mint megszemélyesítése a kétféle versengésnek, melyek egyike termékenyítő, a másik pedig a meddő féltékenykedés; az egyik kitartó munkára ösztökéli az embert, a másik pedig munkakerülővé teszi. Itt van azután a *Prometheus és Pandora mythisa* (42—105. v.), melynek célja megmagyarázni, hogyan lépett be a baj a világba, következésképp, hogyan lőn elkerülhetetlenné a munka, hogyan nehezült rá az em-

beriségre mindenféle szenvedésnek súlya. A *Világ öt korszakáról szóló mythos* (198—201. v.) alapján véve szintén azt akarja jelképezni: egy csoport meseszerű történet az arról, a mint a világ lassan-lassan a sötétségbe és nyomorúságba merül; ebből természetszerűleg következik, hogy az ember élete folyása nem egyéb, mint folyton-folyvást megújuló harc a kikerülhetetlen bajokkal. A *karvalyról és fülemüléről szóló példabeszéd* (202—212. v.) nem más, mint az erőszakoskodásnak és igazságtalanságnak kárhoztatása, közvetlenül még annak bizonyítására szolgál ez is, hogy a meggazdagodás egyetlen eszköze a munka. Végül egy drámai erővel megvont párhuzamossága az *Igazságosság jóvolta* és az *Erőszakosság gonosz volta* között (213—264. v.); a költő gondolatait e szakaszban bizonyos vallásos szentséggel veszi körül, midőn az emberek sorsa fölött titkon őrködő gondviselést ama harminczezer, láthatatlan őrző szellem alakjában érzékelteti, kik Zeus nevében szüntelenül körültebegik ezen világot (248—255.). Néhány különleges figyelmeztetés csatlakozik még ugyanazon gondolathoz (265—335.). Ebből áll, hogy úgy mondjuk, az első résznek teste, ha lehámozzuk róla a mellékörülmenyeket.¹

Ez az egész első rész, kivéve a végén levő ajánlás-féléket, szoros összefüggésben áll a költemény alapvonásával, vagyis Hesiodosnak és testvérének, Persésnek

¹ Azonkívül a költemény elején egy hymnus-félét találunk, mely Zeus tiszteletére van szerkesztve (1—10.); valószínűleg az ősköltészet töredékei ezek, a melyeket már ilyenek gyanánt idéztünk vala fentebb (lásd fentebb 72. l.), hasonlóan különálló fohászkodásfélék vannak a költemény végén is (336—383.), a melyek igazán csak nagyon bizonytalan vonatkozásokban állanak az alapgondolattal.

ezivakodásával. Perses neve nagyon sokszor előfordul benne, és a két testvér helyzetére vonatkozó czélzások bele vannak vonva az előadásba. A költemény elvitáztatatlanul magán hordja a költő egyéniségének bélyegét. Ha a költemény alapvető egységessége nem is fölültébb szembeszökő, mindamellett, mint az imént láttuk, eléggé érezhető még azon valószínű toldások és átdolgozások közepett is, melyeket éppen oly bajos tagadásba venni, mint minden apró részletükben kimutatni. A költemény egészében, a *Buzdítás* a benne szereplő számos mythos által tűnik ki; ezen jellemző sajáttságát annak a körülménynek köszöni, hogy ez a rész van különösen szentelve az erkölcsi és bölcselmi eszméknek, melyeknek par excellence alakja ez időkben a mythos vala.

II. A sorrendben ezután a *Földművelés szabályai*¹ következnek; utánok meg a *Hajózásra vonatkozó útbaigazítások*; ezek képezik a költeménynek második szakaszát (383—694.); olyan megfigyelések gyűjteménye ez, melyek egy jól kikerekített egészet képeznek.

Semmi tudáskodás, semmi erőltetett gondolkodás az előadás egész folyamán; előadási rendje természetes és könnyű szerrel követhető. Mindjárt az elején ott találunk egy rövidke bevezetést (383—404. v.), hol a költő meghatározza a mezei munkák tartamát; valamennyi parti lakót, tanyázzon az akár a hegység zeg-zugai között, akár pedig a sík rónaságon, szívesen meghí a költő a szükséges munkára; de leginkább fitestvérehez szándékozik intő szavait intézni és bizonyos parancsoló zordon-sággal vonja őt kérdőre; ez a körülmény ad aztán tanácsainak bizonyos rideg, parancsoló hangot:

¹ Luk. Dialog. c. Hes., 1 παραίνεσεις γεωργικαί.

„Láss, te szerencsétlen Persés, a dolognak erősen,
 Mert hisz a mennybeliek munkára teremtik az embert,
 Hogy nőd s gyermekeid falatért ne könyörögjenek étlen
 Házról-házra busan, s könyörületlen tovaűzzék . . .
 Párszor tán vetnek valamit, de ha zaklatod őket:
 Egy falatot sem kapsz s szavaidnak nincs foganatja.
 Bármennyit könyörögsz; az adósság-szabta tehertől
 Hát szabadulj mielőbb s éhség ne sanyarja családod“.

Természetes, hogy azután első sorban a következő dolgokról beszél: általános szabályokról a gazdasági felszerelésekre vonatkozólag; elmondja, minő gazdasági eszközöket kell beszerezni a földművelésre, hogyan kell megválasztani a szolgákat stb. (405—447.), néhány tapasztalati tény, néhány gyakorlatias megfigyelés: ime, sem több, sem kevesebb, a miről beszámol. Ezek után megkezdí a munkák egymásutánjának elésorolását, a mint rendre következnek. Őszi időre esik, mikor szerinte a munkálatokat meg kell kezdeni; még pedig a legelsők a vetési munkálatok (448—492.), mert hiszen ezen munka az, mely előkészíti és lehetővé teszi a többit, mely majd utána következik. Ezen tárgygyal is elég röviden végez; igen kevés vagy semmi technikai szabályt sem szab; egyszerű és hagyományszerű dolgokkal foglalkozik, melyeket mindenki ismer: a tevékenység, serénység, az alkalom megragadása, a barázda megnyitása előtt buzgó imádság az istenekhez — ime, mindaz összefoglalva, a mit ajánl, vagy legalább is nem sokkal több. Ha aztán egyszer a föld be van vetve, pihenőt kell tartani. A tél útját szegi mindennek (492—563. v.); kemény évszak ez, melynek zordonságait megható színekkel ecseteli a költő, mint afféle olyan ember, ki maga is sokat szenvedett a hidegtől, meg a természet sok szenvedését is látta; ez a hideg betegségeket, sőt halált okozhat a

szegény falusi embernek, ha okkal-móddal nem védekezik ellene; hasonlókép hosszasabban időz az elővigyázati szabályoknál, midőn megtanítja őt a jólőtözködés mesterségére. Végre megérkezik a tavasz (564. v.), „hatvan napra a téli napfordulás után“, megjön a fecske, metszik a szőlővesszőket és megkezdődik a tevékeny élet. Azután lassan megjön a nyári munka. A költő itt is a szokott gyorsasággal jár el; ezek a munkák ismeretesekek és mindig ugyanazon körben forognak; a költő nem is sorolja őket elő; a mit megemlít, az a munkával járó nagy kitartás és erély, a renyhesség kerülése, a fáradtság és forróság eltűrése, továbbá, hogy a gazda sokat kívánjon szolgálótól is, meg önmagától is. Mindamellettt elérkezik egy időszak, mikor a munka vesztét okozhatná az embernek: a kánikula napjai a nyugalomra szánt napok (582—596.); szükséges pihenő ez a szántóvető ember munkás életében, egy kis rövid szünetelés, hol a költő is megengedi munkásának, hogy leheveredjék a szikla árnyékában és el-eliddogáljon egy kicsit a naxosi borból. Nyár végével beköszöntenek az aratás örömei és gondjai (597—617. v.): több aggság és gond, mint öröm, a hogy előre is elgondolhatjuk: neki kell látni a gabonacsépelésnek, el kell takarítani, vigyáztatni rá, be kell hordatni a takarmányt. Ekkorra esik a szüretelés ideje is; erről azonban, csak mintegy befejezésül, egy szóval emlékezik meg

A *Hajózásra vonatkozó útbaigazítások* (618—694. v.) még kevésbé teljesekek a maguk nemében, mint a földművelést illető szabályok. A hajózás a költőre nézve nem hivatásos életfoglalkozás; bizonyos tekintetben csak kiegészítése az a földművelő életnek; a szántóvető ideig-óráig felcsap hajósnak, hogy elmehessen kis telkének

termésén túladni. Hesiodos röviden fölemlíti, hogy a földmivesnek gondja legyen a téli hajózás veszedelmeire, azután elmondja az évnek a hajózásra legalkalmasabb ritka szakait; legalkalmasabbnak tartja az ősz végét, de kiköti, hogy a gazda még a tél beállta előtt visszatérjen tűzhelyéhez; néhány napot a tavaszból is fel lehet használni a hajózásra, csakhogy akkor sokkal több veszedelemnek teszi ki magát az ember. Ezekhez a tanácsokhoz aztán egy kis, saját maga által átélt emlékeket fűz a költő (633—660. v.); föntebb már elmondottuk, hogy miért tekintette ezt a szakaszt részben vagy egészben gyanusnak úgy az ó-kori, mint a modern kritika.¹

A költeménynek ez az egész második szakasza meglepí az olvasót abban a tekintetben, hogy hiányzik belőle az arányosság és lépten-nyomon bizonyos hézagossággal találkozhatni. Bizonyos pontokra nézve hiányoznak a gyakorlati szabályok, a melyeket pedig elvárnánk; másrészről meg egy-egy leírás nagyon is terjengősnek tűnik fel. Úgyszólván említés sem történik magáról a vetésről, a föld természetéről, semmi sincs a vetőmagvakról, semmi az öntözés vagy az aszalás mesterségéről, a melyekről mégis az *Ilias* folyamatán elégszer történik említés; semmi sincs a gyümölcsfatenyésztésről, és átalán édeskevés mindama munkák felsorolásánál, a melyek szóba kerülnek. A költő igazán nem tud szabatos utasításokat adni egész művében egyébre, mint a szántás-vetéshez szükséges szerszámok előteremtésére és néhány olyan pontra, mely magára a munkára vonatkozik. Viszont a télnek hosszadalmas rajzolója, mely egyébként bővével van a hatalmas vonásoknak, sokkalta felülmulja a köl-

¹ Lásd erre nézve föntebb a 265-ik lapot.

temény egyéb leírásainak arányait. Mi több, itt-ott egyes versek fordulnak elő, melyek zavarják a költemény értelmét. Ha ez utóbbi hiányok a későbbi betoldásokra vagy átdolgozásokra vallanak is, mégis ki kell jelentenünk, hogy előttünk sem az átdolgozások, sem pedig a hozzátoldások nem magyarázzák meg kielégítő módon a szerkezetnek egész, általános állapotát: ennek okát majd alább magában a költő szándékában és szellemi sajátágaiban kell keresnünk. A mit azonban már eleve meg kell jegyeznünk, abban áll, hogy a szöveg állítólagos viszontagságai mellett, a hézagosságoknak és aránytalanságoknak dacára is, tisztán kivehető az egész műnek világos rendszeressége, mely leginkább az évszakok és munkák szerint rendezett szabályok láncolatában jelentkezik. Ez a rendszeresség semmi kétségeskedést sem hagy fön­n aziránt, hogy a szabályoknak ezen egész gyűjteménye egyszerre fogant meg a költő lelkében s egy időben is fejezte azt ki.

A költeménynek ezen második szakasza nem kevésbbé csatlakozik az alapeszméhez, mely Hesiodosznak testvéréhez, Perseshez való viszonyán fordul meg, mint az első fele. Igaz, hogy helylyel-közzel ki lehetne egyes részeket szakítani, melyeket talán későbbben toldottak bele a költeménybe, de a nagyobb részt lehetetlen volna úgy elszakítanunk, hogy egy fajta erőszakot ne gyakorolnánk az egész mű ellen.

III. A költemény harmadik szakasza bizonyos *Vegyes szabályokat* foglal magában, melyek a 695—764. versekben következnek. Semmi sem nehezebb, mint ezeket a szabályokat egy általános elnevezés alá foglalni össze: mindenféleből van egy kicsi keverve ezekbe az utasításokba, a melyeket minden látszat szerint csak a véletlen

fűz össze egymással. Velős mondások a házasságra vonatkozólag, észrevételek a társadalmi viszonyokra, aztán bizonyos vallási megfigyelések: s mindez tisztán gnomikus alakban, vagyis töredékes, szaggatott maximákban kifejezve. Az ilyenfajta gyűjteménynyel szemben teljesen kárbavesztett fáradozás volna fölvetni a hitelesség kérdését: mert ugyan miféle eszközök állanának manapság rendelkezésünkre, hogy eldöntsük, vajjon ezen meg ezen maximák közül melyek tartoznak hát voltaképen az eredeti, alapvető költő sajátjai közé, avagy melyeket adhattak későbbben a szájába? Végül nincs ezekben már szó Persesről, és a kifejezett szabályok közül egyik sincs a legcsekélyebb vonatkozásban sem a testvérek ama viszonyával, mely a *Munkák* című költeménynek legfőbb alapeszméjét képezi. Mindaz, a mit mondhatunk, annyi-ből áll, hogy az előadott szabályok legtöbbje részletebben illik rá a mezei életre, s hogy az okos erkölcs-tannak mintegy sajátos codexét képezik azok a falun, mezőn lakók számára.

IV. A *Napok* képezik a költeménynek negyedik és utolsó részét (a 765-ik verstől a mű végéig). A kalendáriumnak egy neme ez a rész, a melyben a hónapnak azon napjai vannak elősorolva, melyeket ilyen vagy olyan dolgokra legalkalmasabbaknak kell tartani. A vallás szent dolgaiban való jártasság, melyeknek a költő értelmezője, fölmenti őt, mint fentebb láttuk, hogy bármi módon is elmondja vagy felkutassa az okokat, melyek állításait támogatassák s igazolják.¹ Meglehetősen száraz névfelsoro-

¹ A 768-ik vers így szól: Ἀὖτις γὰρ ἡμέραι εἰσι Διὸς παρὰ μη-
τιόεντος. Érdekes látni, hogy ezt a vallásos tudást, mely magát inspiráltnak tartotta s mely következésképen dogmatizált is, mint

lás az egész, mely itt-ott lendül neki a kifejezés érdekessége révén, máskülönben pedig mint a népies babonák tanubizonyossága kelti föl figyelmünket. Perses nem szerepel benne többé, mint a harmadik részben; ha szigorúan véve nem is lehetetlen bizonyos vonatkozást találni ezen kalendárium és a költemény általános czélzata között, mégis meg kell vallanunk, hogy a vonatkozások elég gyengén vannak kidomborítva, és hogy a költő a maga részéről ugyan édes-keveset fáradt azon, hogy a czélzásokat szembeszökőbbekké tegye.

II.

Ez az egyszerű kis tájékoztató már sejteti, de igazolja is egyúttal annak a munkálkodásnak irányát, melyet a modern kritika azon czélból követ, hogy a költemény alapvető, legrégibb egységességét felderítse.

Ezt az egységességet némelyek föltétlenül kétségbe vonták. Twesten már 1815. táján egy merész commentárban¹ kimutatta a részletek összefüggéstelenségét, melyet a szerkezet némely helyein fölfedezett; ezt a szerkezetet pedig az ő idejéig összefüggő előadásnak tekintették. Körülbelül húsz esztendővel később Lehrs, ki

ítélte meg az utána következő rationalistikus tudás, mely valamivel későbbben terjedt el Görögországban. Heraklitos, mondja Plutarchos (Camillus, 19.), megrovással illette Hesiodost, hogy a napokat szerencsésekre és szerencsétlenekre osztotta fel, és hogy nem tudta fölismerni, hogy valamennyi nap egyenlő természetű (ὡς ἀγνοοῦντι φόσιν ἡμέρας ἀπάσης μίαν οὖσαν).

¹ *Commentatio critica de Hesiodi carmine, quod inscribitur Opera et Dies.* Kiel, 1815.

ezen megelőző munkálatért lelkesült s adatait szintén kiindulási pontokul vette, hasonlóképen beható és szigorú bonczolás alá fogta a költeményt. ¹Nevezetes munkájában arra a zárkövetkeztetésre jutott, hogy a *Munkák és Napok* című mű nem képez egységes költeményt. Benne a következő elemeket különböztette meg: 1. *Költői tárgyalását a földművelésnek és hajózásnak*; szerinte a költeménynek csak ez a része vall szabályszerű kidolgozásra; azonkívül még magát ezt a részt is úgy tekintette, mint a mely óriási változásokon esett át és nagyon megrongálódott a kihagyások, toldozgatások és átdolgozások következtében, melyek a többszörös bonczolások keveredéséből jöttek létre. — 2. Egy kalendáriumot, melyet a *Napok* című foglal magában; szerinte ez is nagyon különböző jellegű mű, mely régi időkből származik, de szintén átesett egy kis foltozgatáson. — 3. Egy vaskos *Chrestomathiát*, mely nem egyéb erkölcsi gondolatok, gyakorlati tanácsok, mythicus elbeszélések gyűjteményénél s a melyeket Hesiodosznak tulajdonítottak ugyan, de valósággal különböző költőktől erednek.² Távol attól, hogy ez a gyűjtemény logikai egymásutánban jelentkeznék előttünk, a kritika szerint pusztán mesterséges egyesítéssel állunk szemben, melynek alakulásánál a szók egyszerű összefüzése határozta meg az eszmék

¹ K. Lehrs, *Quaestiones epicae*, III, Königsberg, 1837.

² Lehrs emez elemző módszerével s a mű teljes széttagolásával annyira megy, hogy például a világ korszakairól szóló mythosban öt különböző költő művét látja, kiknek egymástól elütő inventióit később kombinálták volna (230. lap 13. jegyzet). — Napjainkban A. Fick (lásd a Bibliographiát), a költemény nyelvezetéből és szerkezetéből merített okokra támaszkodva oly irányt követ, mely a műnek még önkényesebb szétforgácsolására vezet.

társasulását: az elfogadott sorrend megközelítőleg megfelelne az alphabetikus rendnek.

Ennek a kritikának két jó eredménye lett, melyeket tiszta nyereség gyanánt lehet tekintenünk. Teljes világitásba helyezte mindazt a nagyszámú átdolgozást, melynek a hesiodosi szöveg alája volt vetve, és egyszer-mindenkorra megdöntötte azt a felfogást, hogy e költeményben a gondolatok minden megszakítás nélkül követik egymást. Készségesen elismerjük ezen érdemeit, de következtetéseit nem fogadhatjuk el

Legelőször is megállja-e helyét az a gondolat, hogy ezen korbéli költőtől a mi korunkéval minden tekintetben egybevágó logikát várjunk? Az elvont eszméknek összekötésével járó nehézség, azoknak egymással való összehasonlítása, azoknak valódi egységük irányába való vezetése, egyike azoknak a nehezen megoldható feladatoknak, melyek mindenha leghosszabb ideig nehezedtek vala az emberi szellemre. Hosszú gyakorlásra van szüksége a gondolkodásnak, míg odáig juthat, hogy a gondolatok eme hosszú láncolatait, eme világos és mégis bonyodalmas eszmetársasításokat, melyek szónoki vagy didaktikai fejtegetését képezik valamely erkölcsi vagy bölcséleti tételnek, meg bírja alakítani. Nem jegyeztük-e meg vajjon fentebb, hogy mily kezdetleges még a homerosi költeményekben szereplő szónokoknak érvelése? Rátalálnak a lényeges gondolatokra, hanem hiányozván belőlük az elemzési képesség, fogytékosan fogják föl a gondolatok legbenső vonatkozásait, és ha mégis össze bírnák azokat egymással illeszteni, ez sokkal inkább a józan ösztön, az élénk képzelem és eleven érzés útján történik, mintsem a mélyreható okoskodás következtében; az ő ékesszólásukban fölötte nagy szerep jutott a vélet-

lennek. Pedig hát a hősköltemény személyeinek okoskodásai a szemök előtt végbemenő események köré fűződnek, eszméiknek menete bizonyos tekintetben meg van nekik adva maguk a dolgok által; valamely kitűzött mondanivalóval van dolguk, és ők egyenesen haladnak végcéljuk felé. Ha valami, az általános erkölcsstanba vágó kérdés akad útjukba, vajjon hogyan bánnak el vele? Vagy valamely velős mondatban fejezik ki, vagy valamely mythos alakjába öltöztetik. Íme, a nagyon éles körvonallakkal jellegzett lelki állapot, mely teljesen elüt a mienktől. Ez a körülmény az, melyet úgyszólván magamagába kell fogadnia s meg kell valósítania az embernek, ha Hesiodost igazán meg akarja érteni.

Képzeljünk el magunknak egy görög embert, egy boeótiai lakost a Kr. előtti VIII-ik századból, ki még hiával van a bölcsesletnek, ki nem rendelkezik még a bármilyen néven nevezendő szónoki előadás ügyességével, és ki elhatározza magában, hogy költői képességét erkölcsi eszmék szolgálatának szenteli, melyek előtte drágák és becsesek s melyeket a különös körülmények még értékesebbé tesznek előtte. Elgondolhatjuk-e vajjon, hogy ez az ember fel tudott magának állítani olyan határozott tervet, mint a hogy mi várnók, azaz képes volt-e pontosan megszabni maga-magának műve tárgyát és fel tudta-e osztani gondolatait már előre is bizonyos csoportok szerint, úgy a mint azok benső természetük szerint egymáshoz hasonlitanak? Vajjon képes lehetett-e a munkáról valamely olyan költeményt szerkeszteni, körülbelül teszem olyat, a melyet Pope szerkesztett ily czímen: *Vázlat a kritikáról*, vagy a milyen Boileau *Art poétique* című munkája?

Nyilvánvaló, hogy nem. Az egyedül lehetséges dolog

az volt eme távoleső időkben, hogy a költő valamely kézzelfogható tény körül csoportosított bizonyos számú gondolatokat, melyek arra többé vagy kevésbbé közvetlenül vonatkoztak. Ez a tény Hesiodosra nézve nem volt más, mint testvérének vele szemben tanúsított viselkedése; őt ez a dolog szomorítja s ingerli is egyúttal; panaszkodik és haragszik testvérére, fenyegetettnek érzí magát és védekezni törekszik; ime, a való, a mély benyomások, melyek napról-napra nagyobb halmazra gyűlnek, melyek ezer meg ezer gondolatot, ezer meg ezer érzelmet támasztanak életre, melyek összehalmozódnak lelke mélységes mélyén, mint valamely untalan növekvő viharfelleg, mely végre is kitör. A végső felrobbanás, ez az ő költeménye, legalább ősrégi, alapvető alakjában; oktatásokkal párosult szemrehányásokból áll ez, majd méltatlankodó, majd pedig ünnepies intelem. Mindaz, mi szolgálatában áll szenvedélyének, szolgálatában áll eszméjének is, következőleg mind jó neki: a velős mondatok, megszólítások, rövidke fejtegetések, allegoriák, mythosok, példabeszédek; mindaz, mit valamikor emlegetni hallott vagy önmaga talált ki; az ősök életbölcse-sége, az istenek jóvendőmondásai és mindannak erővel teli kifejezése, a mi lelkében, szívében forrong. Miféle rendezést kívánnánk, hogy abba öntötte legyen mindeme dolgot?

Az ő eszméinek sorrendje abban azon arányban és mértékben alakul, a mint gondolatai megszületnek, és úgy jön létre, a mint lehet. Annyi bizonyos, hogy ez a sorrend nem valamely módszeres bizonyítás; a véletlen esetek fölötte nagy szerepet játszanak benne: ilyen véletlenségek, melyek a szenvedélylyel, melyek a képzelemmel, sőt néha pusztán csak magával a nyelvvel szoktak együtt

járni. Egyik korunkbeli kritikus úgyszólván hallhatónak véli ugyanazon nyomatékos szónak megcsendülését az egymást követő verssorok számos csoportjában s így véli, hogy ebben érezhető a rendező művészete; de vajjon ki biztosít bennünket a felől, hogy nem éppen a szóknak ezen egymáshoz való fűzései képezték azt az egyik elemet, a melyben úgy a költő maga, mint hallgatói legnagyobb kedvüket lelték? Azt szokták föltenni, hogy ez későbbben történt, még pedig a gyermekekre való tekintetből, kik Hesiodos verseit könyv nélkül is tanulták; de hát vajjon maga Hesiodos és az ő hallgatói nem mondhatók-e e tekintetben szintén jólkellvén gyermekeknek? És vajjon a mély és átgondolt összefüggés hiányában, melyre ők nem valának fogékonyak, nem lehetséges-e, hogy ez a jelentéktelen, képzelem-szülte összefüggés, melyet épp annyira, vagy talán még jobban hozott létre a szóknak és hangoknak összetalálkozása, mintsem maguknak a dolgoknak társasulása, vajjon nem ez volt-e éppen az a dolog, mely nekik legjobban megfelelt?

Ezekhez az elmélkedésekhez különben még egyéb, nem kevésbbé hathatós érveket is lehet csatolni. Ha a *Munkák* című költemény nagyobb részben nem volna egyéb Chrestomathiánál, mely csak fokonkint alakult meg egy a földművelésre vonatkozó költemény körül — a mint Lehrs vélekedik — akkor két, egymással homlok-egyenest ellenkező föltevés között kellene választanunk, melyek egyenlően valószínűtlenek. Ez a Chrestomathia tehát vagy valamely régebben létezett erkölcsi költemény töredékeiből keletkezett, melyben még megvolt az a bizonyos egységesség, az a logikai következetesség és sorrend, az a módszeres és mélyen átgondolt rendszer, melyet

manapság már nem lehet megtalálni a *Munkák*-ban; vagy pedig sohasem létezett ez a költemény és a szóban forgó Chrestomathia nem egyéb kiszaggatott darabok gyűjteményénél, melyhez innen is, amonnan is vettek egy-egy darabot a különböző természetű művekből. Vizsgáljuk meg e két föltevést közelebbről.

Ha a szóban forgó költemény, melyet az egyik elmélet föltételez, valóban létezett, honnan van, hogy ennek a tudományosan szerkesztett mesterműnek nyoma veszett? Sok egyéb nagyszerű és remek mű elpusztult, az igaz, de akkor pusztultak el, mikor magának az ó-kornak is vége lett, mikor az emberi értelem mintegy a sűrű sötétség elborító hullámai alá merült; de ezek a művek e korig mind éltek, szüntelenül gyakorolták nagy befolyásukat, és arról számunkra is maradtak fenn tanubizonyságok. Itt ellenben olyan eltűnést kellene föltételeznünk, mely jóval előtte lett volna a klasszikus időknek; az egész ó-korban soha senki sem ismert valamely más *Munkák* című költeményt is, mint a mienk; hogyan fogadhatnók hát el, hogy egy ily kitűnő munka, oly rendkívüli arra az időre nézve, melyre vonatkozik, egyszerűen csak a feledés sűrű ködébe merült legyen? Vajjon nem tiltakozott volna-e ez ellen maga a mű egysége? Vajjon lehetséges-e, hogy ennek az oly derekasan megszerkesztett fejtegetésnek szépsége nem vésődött volna be örök időkre a vándordalososok és rhapsódosok tanulékony emlékezetébe? Ki gondolhatná komolyan, hogy ily mestermű akkora feledékenységre lett legyen kárhoztatva a nélkül, hogy róla még egy csekélyke emlék sem maradt volna fenn?

Vagy talán azt kell hinnünk, hogy a *Munkák* nem egyéb egyszerű gyűjteménynél, különböző, minden közös

eredet nélkül való darabokból alakítva? De itt meg közvetlenül maga a költemény alapeszméje állít meg bennünket. Micsoda szándékkal gondolta volna ki valamely rendező e vitatkozások történetét, melyek Perses és testvére között végbementek? Egyetlenegy cél bírna valószínűséggel: ezen fictio révén bizonyos drámai érdekeltést akarhatott volna kölcsönözni az ő szabályainak. Vajjon a költemény úgy, a hogyan manapság meg van szerkesztve, megfelel-e ezen szándéknak? Már elmondtuk, milyen okoknál fogva nem tehetjük magunkévá ezt a véleményt. Ha Perses története csak költött volna, világosan el volna mondva, és főleg nagyon kihasználták volna költészeti szempontból. És vajjon úgy áll-e a dolog? A testvérek helyzetének története a *Munkák* folyamán csak bizonyos szétszórt vonatkozásokban jelentkezik és semmi módon sem oldja meg azon diszitési feladatot, mely a darabot érvényre bírja emelni; a költőnek őszintesége világosan nyilatkozik ezen felhasználás és számítás hiányának révén; ő nem aknázza ki ezt az alapgondolatot; így hát semmiesetre sem ő az, ki ezt képzelte volna alkalmas eszköznek hallgatói tetszésének megnyerésére.

Így hát a *Munkák* alapvető egységessége megállapítottnak látszik. Mindamellet föltette fontos dolog, hogy az ily merész kérdés tárgyalásánál óvakodjunk mindenmű túlzástól. Az egyetlen dolog, melyet be akartunk bizonyítani, abban áll, hogy a költemény egésze jobbadán Hesiodos műve, és hogy ő körülbelül olyannak alkotta vala művét, a milyennek ma bírjuk; ez áll legalább annak általános alakjára. De ebből egyáltalán nem következik az, hogy ez a költemény mindjárt egy csapásra készült, még pedig előre megállapított terv szerint, sem

az, hogy soha sem adatott volna elő a maga egészében azon közönség előtt, a melyhez a költő művét intézte. A mennyiben e pontra vonatkozólag hiával vagyunk minden szabatos értesüléseknek, legyen szabad tovább is az egyszerű valószínűség ösvényein haladnunk.

A hesiodosi költemények semmivel sem voltak inkább olvasási szempontból szerkesztve, mint maguk a homerosi költemények; bizonyára azért írták őket, hogy recitative előadassanak, és ezek a recitációk okvetetlenül nem sokban különbözhettek a homerosi költemények recitációjától. A dalos, az igaz, minden cithara-kíséret nélkül adta elő ezeket a verseket,¹ még pedig igen valószínűleg a hangnak bizonyos egyhangú és egyszerű modulációjával; de ő is ugyanolyan körülmények között adta elő, vagyis a lakomákon, az összejövetelek alkalmával, az ünnepélyeken, talán éppen a leschékben, a hol a nyugalom óráiban össze szoktak volt gyülekezni.² Bajos dolog elhinni, hogy az ilyen alkalmakkor valami szívesen hallgatták volna az egymással csak lazán összefüggő, fölötte hosszadalmas gondolatsorozatot; ellenkezőleg kész-örömet gyönyörűségüket kellett lelniök a rövidebb dara-

¹ A hesiodosi költeményekben sehol sincs említés téve a phorminx-ról. A Theogonia szerzője a költemény elején említett bizonyos fajta látomány szerint maguktól a Múzsáktól kapja hivatásának jelvényét, a zöld lombú borostyángalyat. Pausanias is elmondja (X., 7.) azt a hagyományt, mely szerint Hesiodos nem bocsátattott volna oda a Delphiben legelső alkalommal rendezett költői versenyekre, „mert énekét nem tudta citharajátékkal kísérni.“

² Lehrs (Quaest. epicae pag. 219.) nagyszerű leleményességgel alkalmazta a hesiodosi költemények recitativ előadásaira azt, a mit Aratos Diké ügyére vonatkozólag mond, midőn az jóslatokat ad az embereknek: Ἀγείραμ' ἐν δὲ γέροντας — ἡ δὲ πού ἐν ἀγορῇ ἢ εὐρυχόρῳ ἐν ἄνδι — δημότερας ἥδε ἐν ἐπισπέρχουσα θέμιστας.

bokban, hol egy-egy erkölcsi eszme valamely mythikus elbeszélés alakjába volt öltöztetve, mely köré bizonyos gondolatcsoportokat fűztek, hogy előkészítsék vagy jobban kifejtsék az ily rövidebb elbeszélések értelmét. Nincs benne kétség, hogy a *Munkák* című költeménynek hozzávetőlegesen így kellett megalakulnia. Egyik nap egyik részét szerkesztette meg a költő s vitte közönsége elé, a másik nap meg a másikkal tett így. A földművelésre vonatkozó szabályok például kiválóan alkalmasak voltak egy-egy ilyen recitációnak anyagát képezni; a Prometheusról szóló mythos, valamint a világ korszakainak mondája nem kevésbé jól szolgálhatták eme czélt. A benne foglalt erkölcsi eszme révén minden egyes ilyen elbeszélés alkalmas lehetett arra, hogy köréje hasonló természetű gondolatokat, eszméket csoportosítsanak, melyeknek magvát, középpontját, maga az elbeszélés képezte. Az egyik elbeszélés különben meglehetősen elütött a másiktól; a költő kénye-kedve szerint oszthatta bele őket

szüntelenül növekvő gyűjtemény keretébe, melyet ő maga-magának eleve megállapított s gondja volt rá, hogy elbeszéléseit változatosakká tegye, úgy azonban, hogy mindig hű maradjon mind már jól ismert életelveihez, mind pedig néhány, már eleve jelzett alapeszméjéhez. Mikor mi a magunk részéről a *Munkák*-at költemény névvel illetjük, az általunk használt kifejezést nem szabad a szónak szoros és szigorúan pontos értelmében venni. Ha a *költemény* elnevezést illetőleg szabad valamely, a modern irodalomból vett analog esettel megvilágítanunk az ilyenfajta művet, mindig szem előtt tartva természetesen a szembeötlő különbségeket, az olyan gyűjteményekkel hasonlítaniok egybe, mint a milyenek például La Bruyère *Caractères* gyűjteményei, melyek untalan

nagyobb terjedelműekké lőnek s egymástól elütő elemekből alakultak, és melyeknek szoros összefűzésével a szerző édes-keveset törődött; de ennek daczára is eltagadhatatlanul magukon viselik az egységesség jellegét. Csakhogy amott még azt is meg kell jegyeznünk, hogy az öreg költőnek gyűjteménye közelről sem maradt fenn olyan alakban, mint ő maga hátrahagyta, hanem utólagosan számtalan toldás-foldáson, esetleg csonkításon ment keresztül. Egyik-másik része feledésbe merült, más szakaszait pedig megtoldották. Akadt egy-egy költő, ki a maga során új gondolatokat, sőt talán egész szakaszokat is toldott a *Munkák*-hoz. Meg kell különben jegyeznünk, hogy mikor ezen mód jártak el, azért sem a mű szerkezetének legbensőbb sajátságát, eljárását nem módosították, sem a költemény külső arczatán nem vittek véghez valami mélyebbre ható változtatásokat.

III.

Az eddig mondottakból már eléggé kiviláglik, hogy a *Munkák* című költemény egyszerre különleges körülményeknek és régies tudalékosságoknak köszöni eredetét. Ugyanegyidejűleg általános is, meg egyéni is: egy korszaknak civilisatiója és egy embernek egyénisége nyilvánul benne.¹

¹ Mink itt csak futólagosan érinthetjük Hesiodosnak erkölcsi és vallási eszméit. Bővebben ki vannak ezek fejtve az általunk már említett ily című munka első fejezeteiben: *M. Jules Girard, le Sentiment religieux en Grèce.*

Az erkölcsi egyszerűség, íme mindjárt eleve, mi legjobban jellemzi a hesiodosi költészetet; mélységes, népies egyszerűség, mely igazán megható, mivel nem is álmodik arról, hogy megható legyen. A dolgok alapvető felfogása benne teljesen vallásos és hagyományszerű. Az isteni hatalom lépten-nyomon ott van és mindenütt az kerekedik felül, semmi sem állítja meg útjában, semmi sem játszhatja ki az ő elhatározásait, de ő, mikor neki úgy tetszik, mindig megállíthatja vagy felforgathatja az emberi számítgatásokat.¹

Alapjában véve a szóban forgó eszmék nem igen ütnek el azoktól, melyek a homerosi epopeiát betöltik; de a külső megjelenés tekintetében, melyet a *Munkák* című költeményben felöltenek, szembeötlő eltéréseket tárnak elénk. Homeros istenei, a mint őket a költő lángszelleme szemünk elé tárja, nyíltan mutatkoznak olyan leírásokban, melyeket mindenki megérthet; ők szemünk láttára cselekesznek, előttünk beszélnek, ennek következtében azután, bár bizonyos halhatatlan fénykör övezi őket, közelebb állanak az emberiességhez. Hesiodos istenei ellenben, kik kevesebb drámaiassággal vannak színre hozva, sokkal titokzatosabbak s talán éppen ennek következtében sokkal nagyobbak; mentül meghatározatlanabb az alakjuk, annál alkalmasabbak szent borzadályt kelteni. Így van körülbelül a Prometheus mythosát tárgyaló egynéhány helyen, a melyek úgyszólván bizonyos anekdota-szerű jelleggel bírnak; összegyűlve látjuk őket valamely meghatározott dologgal foglalatoskodva. Egyébként mindenütt

¹ *Munkák*, 105.: Οὕτως οὖ τὴ πῇ ἔστι Διὸς νόον ἐξαλέασθαι. (Különben Homerosnál is Od. V. 137. . . . οὗ πως ἔστι Διὸς νόον ἀνιόχου οὕτε παρ᾽ἐλθεῖν . . . οὐδ' ἀλιῶσαι). A fordító.

titokzatos istenekként szerepelnek, de a kik minden fölött bizonyos féltékenykedő gondossággal őrködnék. Ez a láthatatlan jelenlétük meghatóbb, mint a nagyszerű leírások :

„Mert örök isteneink vigyáznak az emberiségre,
Csalfa ítéllettel hahogy egymást törbe kerítik
S mitse törődnek a mennybeliek torló boszujával.
Mert Kronides harmincezer öre vigyáz örökiglen
A viruló anyaföld térségén az emberi nemre,
S őrzik a szent jogokat s szemmel tartják a hibákat,
Fellegi fátyolban járván be az ős anyaföldet“.¹

Igazán jámbor, népies hit, melyre rá van nyomva bizonyos titokzatos rettegésnek bélyege. Az igaz, hogy itt inkább daemonokról, mint a szó szoros értelmében vett istenekről van szó. De magukat az isteneket is szakasztott így fogja föl a költő. Inkább az istenek nagy hatalma, mintsem személyisége az, mit a költő lépten-nyomon elibénk állít, és ez a hatalom éppen oly titokzatos, mint félelmetes :

„Telve bajokkal a föld, telidesteli bajjal a tenger ;
Baj s kórság leseleg mireánk éjjente-naponta ;
Kénye szerint tör ránk s bajokat ró mindenikünkre,
Csendesen és lopvást, — mert Zeus elvette a hangját“.²

Ha Zeus némákká tette a betegségeket, ez azért van, hogy annál jobban meglephessék az embereket. A hívő képzelme a valóságban nem tett mást, mint megszemélyesítette az ismeretlent azon istenben, a ki mindent

¹ *Munkák*, 249—255. v.

² *Munkák*, 101—104. v.

lát, de a kit nem láthat senki (πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμοῦς καὶ πάντα νοήσας).¹ Egy örökös bíró ez avagy ellenség, ki szüntelenül ráleseleg az emberi nemre az ő sötét helyének háttéréből. Hasonlít ez a dolgok titokzatos erejéhez, melyet nem lehet megfejtteni másként, mint csak amaz ütésekből, melyekkel untalanul kopogtat. És mindennek daczára ez a félig-meddig elvont istenség is úgyszólván mindig csak a mythologiai Zeus; csakhogy Hesiodos az ő lelkületének veleszületett gyermekdedségénél fogva önkénytelenül is egyszerűsíti a hagyományos hitet, és meg kell vallanunk, hogy az ő jámbor gyermekdedsége bölcséleti szempontból véve jóval felül emeli őt az ión vándordalososok leíró vallása fölé.

Íme, a másik jellemző vonás: ebben az egyszerűségben van valami különös komolyság. A hesiodosi hit komoly és gyakorlatias. Úgy látszik, hogy az iónoké, a nélkül, hogy kevésbbé őszinte volna, sokkal inkább ragaszkodott a külsőségekhez, sokkal nagyobb kedvét lelte a terjedelmes beszélgetésekben, sokkal fogékonyabb volt a szemeknek és a hallószerveknek nyújtott gyönyörűségek iránt. Askra földműves költőjében több a zárkózottság, nagyobb a mélység; az ő vallása szorosan összefügg életével, szinte maga-magától fordul az erkölcs felé. Tiszta és egyenes lelkű, inkább erélyes mint simulékony, az egyszerű és biztos fogalmakhoz ragaszkodó, többet törődik magával a cselekvéssel, mint a számító okoskodással; ilyen lévén, e vallását a maga egészében az igazságosság szolgálatának szenteli, mely az ő szemében egyenesen a társadalmi élet elengedhetetlen feltétele; erről az igazságról mondja Hesiodos, hogy:

¹ *Munkák*, 267 v.

„Ezt akará Kronides törvényül az emberi nemnek;
Néma halak, repülő madarak s a vadak sokasága
Egymást falják föl, miután jog nincs közepettök:
Ámde az emberi szív igazat s jogot ismer örökké
Legfőbb kincse gyanánt . . .”¹

Hesiodos istenei sem valami jóságos, sem valami engedékeny istenek, hanem mindenelőtt igazságosak, legalább a mikor a mythologiai monda nem ellenkezik e felfogással, és midőn személyes érdekeik nem játszanak bele a dolgok menetébe, vagyis átalán az élet közönséges körülményei között mindig ilyenek; már ez az egyetlen körülmény elég arra, hogy a költő az ő hitében megtalálja saját vigasztalása és lelki ereje bő forrását. Az ő műve szigorú erkölcsi intelem, párosulva a költői és vallásos érzélemmel, mely csak az olyan lélek mélyéről fakadhat föl ily buzgó forrásokban, a mely kételkedést nem ismer. Egy dolog mindenek fölött biztos előtte: a kik igazságosak és méltányosak, azokat kárpótolják az istenek és boldogulnak, de az erőszakoskodókat és esküszegőket utoléri az istenek sujtoló keze:

„Mert ki igazságot gyakorol s jól ismeri szivből:
Messzetekintő nagy Kronides áldást ad olyannak.
Ám ki hamis tanuként hamis esküt tenni nem áttal,
És hazudik s az igazságon súlyos sebeket vág:
Még ha utódja lesz is, hitvány lesz minden izinglen;
Míglen a jámbornak még gyermeke is derekabb lesz.”²

Ez a gondolat gyakran vissza-visszatér a *Munkák* folyamatán, mert hiszen éppen ez képezi Hesiodos erkölcsi

¹ *Munkák*, 276. s. köv.

² *Munkák*, 280. s. köv.

és vallási oktatásainak alapját. Ez az eszme nem tűr nála semmiféle ingadozást, semmiféle kibúvót, s innen van az ékesszólásnak bizonyos neme, a mely nála sajátos: ez az, a mi nála nem a gondolatok bőségéből születik, hanem egyetlenegy főelvnek túlnyomóságából jön létre, mely a soha nem ernyedő meggyőződés révén makacsul ránehezedik a költő figyelmére. Mi ugyanis a költő szemében a vaskornak, azaz az ő saját korának legsúlyosabb átka? Éppen az erőszaknak és hamis esküdőzésnek hatalmaskodása, az igazságosságnak durva megvetése. És mily biztos szemmel pillantja meg e körülménynek szörnyű következményeit:

„Nem leszen úgy a szülött szülejével, mint azelőtt volt,
 Sem vendég vendégével, se barát a baráttal,
 S nem szeret úgy testvér testvért, mint hajdan időkben.
 Nem becsülik kora vénségek küszöbén a szülőket
 Gyermekük, s gyűlölő szókat kell hallaniok majd;
 Nem remegik boszuját az egeknek az elvetemültek
 S meg se fizetnek öreg szüleiknek a fölnevelésért
 A gonoszok, hanem egymásnak jószágira törnek.
 Szótartás s a hív eskükötés nem lel becsülésre,
 Sem pedig a jószág: a gonoszt, az erőszakosat majd
 Megbecsülik: s az ököljog dönt, ha kihalt a szemérem.
 És a silány meri majd a derék embert legyalázní
 Durva szitokszókkal s hamis esküt tenni nem átal.
 Vészes visszavonás üt majd ki az emberiség közt
 S kárörvendve kaján szemivel kíséri szünetlen.
 Ekkor a széles Föld tereit tovahagyva Olympos
 Bércze fölé száll föl Nemesis meg a szűzi Szemérem;
 Bájos tagjaikat hósín fátyolba takarva
 Mennek a mennybeliek közzé, itt hagyva az embert;
 Itten alant csak a bú, csak a baj leszen lesanyarni
 Földi halandókat, — s gyógyír nem lesz bajaikra“.¹

¹ *Munkák*, 182—201.

Minden megvan ebben a sötét képben, és a költő elejétől végéig szenvedélyesen követi eszméjét. Eszméje szinte elemi erővel keríti őt hatalmába. A fékevesztett igazságtalanság s erőszak kénye-kedve szerint rohan czélja felé, mely nem más, mint a rombolás.

Az igazságtalanság tetszeleg magának az erőszakosságban és abban is leli meg büntetését. És a mint a költő csapást csapásra halmoz e képben, még pedig a hívő ember biztosságával, kinek meggyőződése szerint a gonoszság következményei éppen oly biztosak, mint maga a gonoszság: valamivel alantabb éppen oly rendületlen és föltétlen bizonyossággal írja le mindazok szükségszerű boldogulását, kik az igazságosságot kellő tisztelettel ápolják. A bajok felsorolásának itt megfelel az áldások előszámlálása:

„A ki pedig jól bán polgártárssal s idegennel
 És a jogosságnak soha át nem lépi hátárát:
 Boldog azon tájék s azon ország népe virágzik;
 Béke virít ottan. fiakat-nevelő, soha rájuk
 Háborukat nem küld Kronidés, a messzetekintő.
 Jogszerető emberfiakat sohasem gyötör éhség
 S boldogan élhetik el, valamit gonddal szerezének.
 Nékik a jó Anyaföld dúsan megtermi gyümölcsét,
 Makkot hullat a tölgy, közepén méhek raja zümmög.
 S szép juhaik sűrű gyapjok alatt görnyedve mekegnek.
 És az apára ütő fiakat szül a hitvesi hűség.
 Boldogság tölt el mindent, — és karsu hajókon
 Senkise bolyg, miután a mező meghoz maga mindent“.¹

Íme az a bizonyos, a legpontosabb arányosságig hajtott logika: minden lehető jó a jóknak, minden elgondolható baj a gonoszoknak. A tagolásnak ebben a biztos-

¹ *Munkák*, 225—237.

ságában és határozottságában van valami valódi hellén sajáttság. Maga ez a gyermekiesség különben ama sajáttság, mely a művet mindenkéül föltt érdekessé teszi: nagy gyönyörűséget nyújt, ha az ember bele tudja magát képzelni az ó-kori ember helyzetébe és ha élvezettel tudja hallgatni ez ember szavait, ki oly biztosnak érzi magát minden dolgában; az a dogmatikus tekintély, a melyvel erkölcsi felfogásának bélyegét mindenre ráüti, képezi jórészen művének szépségét, mert hiszen ez adja meg annak egységét.

Ha eszméi nem szárnyalnak is túlságos magasan, az érzelmek, melyek őt lelkesítik, erősek és őszinték, mint mindaz, a mi ebből a mesterkéletlen és egyszerű természetből fakad. Közel sem jár ahhoz, hogy lelkében az emberi típusnak olyan faja élne, mely előkelőség, nemes-ség dolgában a homerosi hőséhez volna fogható. Az ő buzditásaiban, intelmeiben nyoma sincs annak, hogy a léleknek legkiválóbb sajátosságai elemi erővel törnének elő, nyoma sincs a hősies elszántságra való felhívásnak. Az ő szemeiben a hadakozás gyűlöletes valami, melyet az ión vándordalososok oly szívesen énekeltek vala; ő úgy tekinti a háborút, mint átkot, melytől Zeus megkíméli azokat, kik tisztelik a jogot és törvényt (πóλεμος τε κακός και φόβος αίνης). Ha mégis szóba hoz olyan hősöket, kik Thebae és Trója falai alatt küzdöttek vala, ezt csak azért teszi, hogy emlékezetünkbe idézze, mily nyomorultul veszttek el.¹ Ő ugyan még „isteni férfiak” névvel illeti őket, ez azonban csak hagyományoszerű magasztalás, következöleg nem lehet valami nagy súlyt fektetni reá; tagadhatatlan ellenben, hogy műve folya-

¹ *Munkák*, 161—166.

mán sehol sem érezhető, mintha óriási szenvedélyeik iránt legcsekélyebb rokonérzést is tanusítana, vagy hadi kalandjaik iránt a legcsekélyebb lelkesülést is érezné. Kedves tárgya, melyet mindennél többre becsült, neki, az egyszerű szántó-vető embernek, nem a dicsőség, melyhez az ő életének vajmi kevés köze van, hanem a boldog megelégedettség. És ő ezt a boldogságot a maga gyakorlatias eszével és a valóért rajongó irányzataival úgyszólván egészen anyagiak alakban fogja föl; a bőség és nyugalom, semmi aggság, semmi gond és szenvedés: íme, ez teszi az ő szemében a boldogságot; az aranykört íme így rajzolja:

Gondtalanúl, örök istenként éltek vala ekkor,
Fáradalom nélkül s hírből sem hallva a gondot.
Vénség sem vala még ezidétt s örökifju tagokkal
Ellakomáztattak, bajokat vígan kikerülve . . .
És a halál szelid álmoként szállott szemekre.
Úsztanak a jókban s a mező önként hozza mindent
Megművelés nélkül, mi a szemnek-szájnak elég volt,
S csendesén éldeltek minden jót, mit csak a föld hoz¹.

Íme, igazi álmodozása annak a fáradt szántó-vetőnek, ki mindennapi munkájának súlyos terhe alatt előre éri a gyorsan beköszöntő vénülést, ki lépten-nyomon aggságoskodik silányul biztosított élhetőségén s ki számadása végén nem ismer semmi kívánatosabb dolgot sem, mint hogy éhségéhez mérten ehessék és szomszúságához képest ihassék, a nélkül, hogy testét el kellene csigáznia

¹ *Munkák*, 112—119. (Érdekes különben egybevetni Ovidius *a világ négy korszaka* leírásával s az olvasó látni fogja, hogy Vergiliuson s Tibulluson (Eleg. I. 10.) kívül még Horatius is átvett egy-egy gondolatot. A fordító.)

a nehéz napi munkával, lelkét megemésztiené a gondokkal. Ez megható, mert ez valóban emberi és őszinte dolog. Íme, ilyen érzelem vonul végig a költeményen. Ha Hesiodos mindamellett annyira eldicséri a munkát, ez nem azért van, mintha szeretné, sem pedig azért, mintha annak a keresztény felfogás szerint valami különös vallási és erkölcsi értéket tulajdonítana; a munka az ő szemében kemény szükségszerűség, melyet az istenek ráróttak az emberiségre; szükségszerűség, nem pedig próbáratevés; bosszúállás, nem pedig büntetés következménye. Ő szíve szerint részt vesz ebben a véghetetlen emberi nyomorúságban, a mely iránt oly eleven és kesergő érzést tud táplálni: „Telve bajokkal a föld, teldesteli bajjal a tenger“.¹ Soha, semmiféle pessimismus sem talált ennél szomorúbb képet, mint ez az egyszerűen nyilatkozó siránkozás, mely átöleli az egész világot. És Hesiodos mindennek daczára sem pessimista, mert hiszen szereti az életet és szenvedélyesen ragaszkodik egyik-másik örömhöz, melyekkel az élet még kecsegtetheti. Egyáltalán nem lévén kíváncsi a bölcselkedő fürkészésre, nem bocsátkozik annak hosszadalmas vizsgálgatásába, a mit neki ennek az emberiség nehéz életsorának eredetéről elmondottak. Egy vagy két monda, úgyszólván gyermekes mesék, melyek a képzelem mulattatására szolgálnak, neki már eleve is megadják a választ minden kérdésre; mindez elég arra, hogy őt és hallgatóit ki-elégítse. Az istenek maguk rendezték így a világ sorát, nem lázad hát föl már a világrend ellen és tisztelettel meghajol az istenek akarata előtt; tartózkodik a szemrehányástól és vádaskodástól, mert hisz mindez amúgy is

¹ *Munkák*, 101. v.: Πλεῖν μὲν γὰρ γαῖα κακῶν, πλεῖν δὲ θάλασσα.

kárba veszne; úgy tekintvén a dolgokat, a mint vannak, értelme s egész lelke a jelen és a jövő felé fordul. Íme, a való élet, melyet át kell élnünk; arról van szó, hogy erővel csikarjuk ki tőle azt, mit a maga jószántából megadni nem akar, t. i. egy kis jólétet, egy kis nyugalmas élıhetőséget; ennek elérésére pedig semmi egyéb eszközünk sincs, mint a szorgalmas munka. A mint aztán Hesiodos ezen eszmét egyszer megragadta, szívvel-lélekkel annak szenteli magát; és, a mint közönségesen történni szokott, dolga arra megy ki, hogy a mit oly erős meggyőződéssel ajánl, abban, legalább képzeletileg, önmaga is gyönyörüségét találja. Természetének veleszületett előkelősége, ráartisága és természetes erélyessége forognak itt szóban; nagyra becsüli azt, hogy van valami tisztesség, valami önérzetet nyújtó ebben a tevékeny, munkás életben, a mint viszont van valami szegyenletes a jövővel nem törődő dologtalanságban. Így aztán az ő tanácsai lassan-lassan fölérnek kerekednek az okoknak is, melyekkel őket igazolni törekszik. Egy még homályos, de már általános érvényű eszme fedezhető föl ama korlátolt gondolat mögött, a melyet élénk tár: az emberi méltóság érzetének eszméje ez, és az a büszke megelégedettség, hogy az ember a saját maga értelmének és akaratának erejével vívta ki boldogulását.

Ebből már most könnyen megértjük, miért jutott művének még azon részeiben is oly kevés hely a technikai utasítgatásoknak, a melyekben e tanácsoknak nagyobb szerepét vártuk volna. Az ellenség, melyet ő le akar verni, nem a tudatlanság, hanem a tétlenség kedvelése, vagy jobban mondva a csüggedés, az elkedvetlenedés érzete. Hesiodos sohasem forgott abban a kísértésben, mint például Vergilius, mikor az ő *Georgikon*

ezimű tanító költeményét szerkesztette, hogy egy szabályszerű szép költeményt alkosson, mely a szabályok teljes gyűjteményét képezze. Sőt még maga az a körülmény is kétséges, vajjon hitt-e a szó valódi értelmében vett földművelési tudomány létezésében. A mint az emberek az ő idejéig meg szokták vala művelni földjeiket, még az ő szemeiben is az látszott helyes eljárásnak, és ha nem idegenkedik is attól, hogy egyik-másik személyes tapasztalatát, megfigyelését alkalomadtán szabály alakjába öntse: bizonyára esze ágában sem volt, hogy ezeket valami rendszeres tárgyalás alá vegye. Az ő czélja, mikor a mezei munkákat sorról-sorra elmondja, egészen más természetű. Évszokról-évszakra megállapítja az elvégezendő mezei munkák sorozatát, s mint szemes felügyelőnek, gondja van rá, hogy mindenkinek jól szemei elé tárja teendőit, hogy kiki pontosan ismerje feladatát. Pontossága az ő erkölcsi czélzataiból fakad, mely az ő szemében mindennel fölér. Fölébreszti szántó-vetőjét kora reggel, elvezeti őt a mezőkre vagy az akolba, kezénél fogja, mikor azt hiszi róla, hogy szeretne kereket oldani, oda viszi őt a már megkezdett barázdához, megmutatja neki a befogott szekeret és az igában álló tulkokat és így szól hozzá: „Íme, a te dolgod; vetközzél neki és ne tarts semmit a forró napon végzendő munkától. A nyomorúság és lenézés vár rád, ha húzódozol a munkától, a jólét és a megérdemlett nyugalom öröme leszen osztályrészed, ha bevégzed barázdádat a mondottam időre.” Ilyen hangon van tartva művének a földművelésre vonatkozó minden szakasza, és éppen ezen a réven függ össze a legszorosabban az erkölcsi részszel: emez útjait egyengeti amannak. Az egyik részben fölállította elveit, a másokban útmutatást nyújt azok gya-

korlati alkalmazására, még pedig azzal a lángszellemű kitartással és erős meggyőződéssel, mely az ő böles tudományát oly eredetivé tudja tenni.

IV.

A költemény erkölcsi inspirációjának tanulmányozása közben már ki-kiemeltük annak néhány legszembeötlőbb s legmeglepőbb irodalmi érdemét. Van még mindenesetre néhány kiváló becses sajátsága, melyek fölött hallgatógon tovasiklani nagy méltánytalanság volna.

Ha minden egyes ember hangjának megvan a maga különleges, jellemző tulajdonsága, melynek segítségével ezer más ember hangja között is könnyen ráismerünk, azt is elmondhatjuk, hogy minden egyes igazi költőnek hangjában, kifejezésében van valami jellegzetes egyéni tulajdonság, melyet egyszer-másszor megkísérlenek utánozni, de a melyet igazában utólélni sohasem lehet. Hesiodosznak ezt a személyes, egyéni hangját a következő elemek alkotják meg: megvan benne bizonyos nyersesség, nyájasság, maró gúny, könnyűvérűség, keserűesség, komoly kecsesség, szóval az ellentétes sajátságok egész özöne, melyek néha-néha mind egyszerre törnek elő belőle. Megtalálható benne a pongyolaság és az ünnepiesség; egyszer a látó fenséges, máskor a földmíves egyszerű nyelvén szólal meg, s mindezen elem közé oda tud vegyíteni bizonyos fátyolozott érzékenységet, mely szívünkig s velőnkig hat. A zárkózott becsületesség, az erélyesség, uralkodó jellege az ő költészetének; de mily finom árnyalatok vannak ebben a becsületes

egyeneslelkűségben, mennyi ki nem fejezett dolog, melyek azonban meg-megvillannak azon szavak mögött, melyeket kifejez! Az ő költeményében minden rövidre van szabva, minden csak körülzárolt, kis körbe szorított csoportokra osztva, néha-néha csak töredékszerű tételes vesszorban kifejezve, mely mind megannyi külön vonás szerint tagolódik. Hesiodos egyáltalán nem terem nagy-szabású jeleneteket, mint a homerosi költők, nem bonyolít harcba hatalmas emberi szenvedélyeket, nem keresi különös kedvtelését bájos vagy rettető leírásokban. Vajjon azt jelenti-e ez, hogy hiával van az inventiónak, vagy talán lángész dolgában valami szegénységet árul el? Közel sem: egyszerűen csak összetömörít mindent. Hesiodos költészete nem terjeng hosszas, szép előadásokba, hanem e helyett apróbb darabokra gyűjti össze erejét s lelket önt a legjelentéktelenebbeknek látszó részekbe is. Az ő kezében a költői beszélgetéseknek minden egyes töredéke valami elevenséget és egyéni jelleget ölt magára, mely érdeklődésünket ébren tartja, mely megindít, vagy a mely gondolkodásra serkent bennünket; és éppen az ő eljárása révén, szinte a nélkül, hogy az ember észrevenné, mi úton-módon, még a kis dolgok is nagyoknak tűnnek föl, és még az alantabb járó gondolatok is, a mint úgy hirtelenében megnyilatkoznak, szinte ki nem fejezhető fenséges távlatokba engednek bepillantánunk. A mythicus alakok, melyekbe oly szívesen öltöztette az egykorú irodalmi szokás az erkölcsi gondolatokat s elveket, ezeknek a ritka és oly becses sajátságoknak értékes segédforrásokat szolgáltatnak. Az allegoriák és istenekre vonatkozó mondák szintén bővével szerepelnek a *Munkák* című költeményben. A legrövidebbek nem a legkevésbé kiválóak is egy-

úttal. Hesiodos nagyon jól bele tudja vinni ezekbe a csekélyebb terjedelmű szakaszokba is az ő egyeneslelkű, nemes érzelmeit, egész lelki világát, és éppen a fenségességnek ez a fajtája az, mely az ő művét legjobban jellemzi. Vajjon akadunk-e például e fajtából jobb valamire, mint a két Eris allegorikai mondájára mindjárt a költemény elején? A moralistának egyszerű megfigyelése képezi az egész allegoria alapját; a költőnek szemébe ötlött bizonyos hasonlatosság két, egymástól meg lehetsélesen elütő dologban; az egészséges versengés meg a gonoszindulatú féltékenykedés volt e két dolog. Mind a két érzelemnek ugyanegy az eredete, a vágy, melyet a boldogulásnak szemlélése és a szenvedéstől való ösztönyszerű idegenkedés támaszt bennünk; de az egyik természeténél fogva jóra, a másik pedig rosszra törekszik. Ezt a tapasztalati tényt a költő a maga módja szerint egy költött genealogia alakjában juttatja kifejezésre, mely igazán megindító, a mint mind a két érzelmet mythicus lényyné változtatva azon rangra helyezi, mely neki megfelel; és ebben a genealogiában csodálattal kell adóznunk mindamaz oly egyénies költői becses tulajdonságoknak, melyeket az imént jeleztünk; ezek a hang változatossága, a lángszellemre valló apróbb részletek, az ékesen szóló szavak, a való élet s mi mindennél több, az eszmének az a bizonyos természetes emelkedettsége, a melynek következtében valamely műremek megérdemli, hogy nagynak, fenségesnek mondassék:

„Mert hisz Eris nem is *egy*, hanem *egypár* jött a világra:
Egyik Erist dicsérve dicséri a józaneszű nép,
Szidja a másodikat, minthogy nem egyez meg amazzal:
Összetüzést, hadakat s bajokat hint szét e világon

S ártani tör; de nem is szeretik soha földi halandók;

Tisztelik őt mégis, mivel így végzék az egekben.

Sűrű sötét Éjből született elsőnek a másik;

Fellegeken lakozó Kronides küldé e világra

Földi halandókhöz, s indulata jobb amazénál,

Mert ez a resteket is munkára, dologra szorítja:

Mert a dologkerülő látván más boldogulását:

Szintén vetni siet s az ekét megfogja napestig

S rendezi viskóját, s verseng szomszédal a szomszéd,

Szerzeni látván őt: ily Eris mennybéli nagy áldás".¹

Ezt és ehhez hasonló részeket olvasván Hesiodosnál, eléggé érezhetjük, hogy az elvont eszméknek ez az allegorikus kifejezési módja semmiféle mesterkéeltséget sem árul el. Nincs benne kétség, hogy ezt az alakot nem maga Hesiodos teremtette; általánosan elterjedtnek kellett ennek lennie előtte és körülötte; az akkori idők általános szellemi állapotát jellemzi ez s egyúttal a gondolatvilág egy határvonalát jelzi. Hanem a mi azután már Hesiodosnak egyéni sajátosságát képezi ez alakban, az az ő képzelmeinek és érzelmeinek eleven-sége, a melylyel ezen allegorikai lényeket felfogja. Ennek a két Erisnek szinte drámai szerepe s drámai szenvedélyei vannak; szinte látjuk őket a világért versengeni; mikor valamely allegoria ennyire megelevenedik, igazában már nem is allegoria többé. Ha ezek a költött lények eszméket ábrázolnak, akkor legalább is más valamik, mint az ezen alakkal és névvel fölruházott eszmék: mi több, egyéni vonások, lobogó vagy gyengéd érzelmek vannak bennök, sőt megvan maga a jellem, egyszóval mindaz, mi a személyiséget megalkotja, és mindaz, mi az érdeklődést fölkelti.

¹ *Munkák*, 11—24.

Ezt a személyiséget Hesiodos, nagyon hűnek maradvá e tekintetben a hellén ösztönhöz, igen jól meg tudja alkotni néhány szóval, egy-két biztos és határozott körvonalú odavetéssel a nélkül, hogy valami szónoki túlzásra vagy erőlködésre szorulna. Vajjon egyszerű agyrém-e például az a két kecses hajadon, kiket egy főntebb idézett helyen szemeink elé állított s kik méltatlankodva hagyták el e világot, mely nem érdemi meg többé, hogy fölötte gondosan örködjének? Egyikök a szügies Szemérem, másikuk meg a méltatlankodó Nemezis; de mily kevésbé hasonlítanak ezek amaz elvont és hideg allegoriákra, melyekről a középkori költészet azt hitte, hogy belőlük még az iskola rovására is annyi kincset méríthet.

Semmiféle leleményeskedő leírások, semmiféle keresett célozgatások; semmi egyéb, mint egy pusztá látomány, kecses látománya a költőnek, még pedig a görög költőnek; oly egyszerű, mint bájos mozdulatoknak vázlata ez, a mint két istenség tovamenekül a levőgő körein sűrűen beleburkolódzva hőszinű, hosszú fátyolaikba; és ebben az egyszerű vázlatban is mily csodálatosan ki van fejezve az örökös száműzetés fölött érzett fájdalom, a zavartottsággal teljes bánat; mennyire kifejezi mindezt a két menekülő istennőnek az az előkelő s mégis oly nőies kézmozdulata, a mint arcukat sűrű fátyolukba temetik.

Dikének vagy az Igazságosságnak személyisége, mely szintén több ízben színre van hozva a *Munkák* első szakaszában, e tekintetben nem kevésbé figyelemre méltó. Ha Hesiodos belőle nagyon szabatos ábrázolatát akarta volna alkotni az általa személyesített elvont eszmének, az egész való élet és az egész költészet cserben hagyták volna őt. De a személyesített eszmének már pusztá neve elégséges volt szerepének jelzésére; és a költő

minden iskolásdiságra valló előítélet mellőzésével nem tesz mást, mint leírja Diké érzelmeit, és éppen ez által indít meg bennünket legjobban. Az emberi erőszakoskodásokat kell túrníe, szakasztott úgy szenved alattok, mint valami száználmas trójai fogolynő, ki bilincsekbe van verve s kit a durva kezek rútul bántalmaznak:

„Csalfa-csalárd itélet elől futván-fut az Eskü,
És az ütött, vonszolt Dikének jajszava hallszik
Dús sápokra leső bírák ha csalárdul ítélnék;
Sirva megyen Diké falukon vagy városokon át,
Felhőfátyolban, s boszusan sújt majd a világra,
Hol hamisan mérnek s kiűzők őt durva kezekkel“.¹

Még az olyposi, az isteni fényőzőn közepett is, mely körülözlőli őt, a költő szerint mindig megőriz valamit ebből az érzékenységből és kecsességből; a mint apja, Zeus mellé oda telepedik, szinte a Priamos mellett ülő Helenára emlékeztet bennünket:

„Szűz hajadon Diké Kronidestől jött a világra
S még az Olymposon is fenségben tisztelik őtet;
És ha gunyolni merik gonoszúl őt földi halandók:
Mennykövező Kronides mellé települ le azonnal
S hangos szóval eseng, hogy a bünt büntesse meg atyja“.²

Érdekes látni, mint törekszik a költő a pusztá képzelem-szülte dolgokat is úgy adni elő, mintha azok való-

¹ *Munkák*, 219—224. Ebben a képes előadásban némelyek egy kis hangzavart fűdöztek föl s azt hitték, hogy két, egymást fedő műnek az összekeveredését lehet benne megállapítani. (V. ö. Lehrs ezen helyre vonatkozó megjegyzését a *Quaestiones epicae* című műben). A magam részéről kevésbbé ütközöm meg ezen a kis hangzavaron; semmiesetre sem vitatható el, hogy a leírásnak egésze oly határozott körvonalakban hordja magán a hesiodosi jelleget, hogy a keveredés kérdése itt nagyon másodrendű kérdéssé válik.

² *Munkák*, 256. s köv.

ban létezők volnának, és mint esik bele a költő, a nélkül, hogy észrevenné, éppen ezen törekvése következtében abba a hibába, hogy az általa elmondott mythicus elbeszélésnek eredeti értelmét elhomályosítja. Pandora, teszem azt, a Prometheusról való mondában eredetileg nem lehetett egyéb, mint a gazdagságnak megszemélyesítése; legalább minden valószínűség szerint ez következik mind nevének jelentéséből, mind pedig magukból a dolgokból. Csakhogy Hesiodos nem sokat törődve az allegoriával, úgy dolgozta föl tárgyát, mint közönséges, egyszerű költészeti anyagot. Ő többre becsülte magát az elbeszélést annak rejtett jelentésénél, és a mikor hozzáfogott, hogy előttünk a fiatal Pandorát leírja, annyi asszonyias csábbal ruházta fel, hogy a nélkül, hogy talán maga is akarta volna, valósággal az asszony megszemélyesítésévé lőn; olyan eszmé ez, mely tisztább körvonallakkal jelentkezik majd a *Theogonia* folyamatán, de a mely csirájában már benne van a *Munkák* című költeményben is:

„Messze-hires Vulkán szaporán sárgás anyagot vőn
S szűzalakot formált, a miként Kronides szava szólott;
Diszt ada rá Pallas s gyönyörű szép övvel övezte;
Szép Charis istennők s a dicső Peithó szinaranyból
Csábos teste körül gyönyörű lánczot kerekített,
Széphaju Hórák meg koszorúval megkoszorúzták.
Bájos teste körül mindent Pallas igazított,
Hókebelébe pedig híradó Hermes maga rejtett
Hizelgő csali lágy szókat s csábbalteli szívet,
Úgy, a miként magasan-dörgő Kronidés is akarta.
A híradó Hermes pedig elnevezé eme szűzet
Pandóranak, a mért valamennyi olymposi isten
Dús adományt adogat vala néki, bajára a Földnek“.¹

¹ *Munkák*, 256 – 264.

Úgy látszik, hogy a világ korszakairól szóló monda szakasztott ily változásokon esett keresztül. Annyi bizonyos, hogy abban az alakban, a melyben most a *Munkák* folyamatán olvassuk, nem elégíti ki teljesen várakozásunkat. A korszakok általános alapeszméje elvitázhatatlanul a hanyatlás, az elfajulás gondolatán fordul meg, még pedig úgy a természeti, mint az erkölcsi elsatnyulásén, melynek minden egyes fejlődési, illetve hanyatlási foka a megelőzőből származik; csakhogy, nem tekintve a heroikus korszaknak beékelését, mely a dolgok természetes egymásutánját félbeszakítja, nem lehet tagadni, hogy a leírások hosszú lánczolatában van valami ide-oda ingadozás. Vajjon nem annak a következménye-e még mindez, hogy a költő képzelme szabadon bánt el a dolgokkal, a mennyiben kénye-kedve szerint rendezte el a régi adatokat, még pedig sokkal inkább saját egyéni benyomásai szerint, mintsem azok eredeti jelentésének szabatos figyelembevételével? A második korszaknak például, az úgynevezett ezüstkorszaknak, eredetileg még boldog korszaknak kellett lennie, mely mindamellettt különbözött az arany-kortól, még pedig az erő és fürgeség bizonyos csökkenése által. Hesiodos előtt legelső sorban ez a hanyatlás tünt föl és a mint ezt a gondolatot fejtegette ki az ő szokása szerint hatalmas és merész vonásokban, olyan leírást teremtett, a melyben egyszerre megvan a sajátságos szépség is, de megvan bizonyos homályosság is, a melynek hatása éppen olyan nagy, mint a mily homályos benne a monda eredeti jelentése. Gyermekkel benépesített világot tár elénk, de ezek a gyermekek elvénhedtek, kiknek még koruk sem hozza meg eszközét; ime, a hogyan Hesiodos képzelte a dolgot. Ebben a balgassággal és erőszakoskodásokkal föl-

eresztett hanyatlási korszakban micsoda hely marad azután a boldogság számára? És boldogság nélkül mivé válik a régi mythosnak általános jelentése?

„Második emberi nem, satnyább született e világra,

S jött az ezüstkorszak, valamint végzék az Olympon;

Nem vala már ez olyan, mint volt hajdant az aranykor:

Száz évig nevelék az anyák gondnal csemetéik,

Kik növekedtenek is, csak eszök nem nőtt vala vélök.

És mikor ifjakká nőttek s fiatal koruk eljött:

Csak rövid éltük volt, de kinos, hijjával az észnek;

Durva erőszakkal gyötörék egymást eme balgák

S a halhatlanokat tisztelni sehogy sem akarták;

Szent oltáraikon baromáldozatot sem adának,

Mint a halandóknak tisztos törvényei tartják.

Eltörlötte tehát őket Kronidés boszujában,

Mert nem tisztelték örök isteneink akarátját.“²

Különös kiváltság ez a moralista költő számára, ki még a mythologikus felfogások korának küszöbén él, hogy így olyan képeket van módjában alkotni, melyek érdeklik és lebilincselik a szellemet, a nélkül azonban, hogy ki is elégítenék. A gondolatnak homályossága és határozatlansága a festés hatalmas fényessége mögött, bizonyos fajtaját teremtik meg a titokzatos mélységnek, hol majd egy egész nemzedék századokon át azt a bölcseséget keresi, mely a homályban mindig kisiklik kezei közül.

¹ *Munkák*, 127. s. köv.

V.

De sem a mythosok szépsége, sem az erkölcsi buzditások értéke nem képezik főokait azoknak a fényes sikereknek, melyeket a *Munkák* elért vala. Ezt a nagy művet leginkább mint a mezei élet szép költeményét csodálták a görög és latin ó-korban, és főleg ezen a jogcímén nyeri meg ma a mi tetszésünket is. Mi a természet költészetét érezzük benne, mely nem teljes ugyan, sem egybe nem vág a mi természetköltészetünkkel, de eredeti és mélységes, és érzik rajta az ős anyaföld lehetének bizonyos illata, melynek zamatja épp oly gyönyörködtető, mint a milyen egészséges.

Már a homerosi vándordalósok is festették a természetet, csakhogy ők átalán nem másként nézték azt, mint fenséges megjelenésében; azok a tünemények, melyeket az Ilias hasonlatainak folyamatán legtöbb ízben szemeink elé tárnak, a következők: a meredek hegyek, melyek a hullámok fölött kiemelkednek, a szédítő hegyormok, a mint a felhőkoszorúk övezik őket, vagy a tiszta napsugarakban fürödnek; a zeg-zugos vad völgyek, hol merész vadászok üldözik a dühös fenevadakat, egyszóval olyan dolgok, melyek a képzelem elé hatalmas látványokat tárnak. Még maguk a megművelt mezőségek is a nagyszerűség leplébe vannak öltöztetve, mikor szemünk előtt rajzolják őket. Iónia hatalmas síkságai a mint elnyúlnak messze-messze a szemhatárig, és a mint a serény szolgák egész csapata dolgozik urok szemei előtt. Emlékezzünk csak vissza a szántás-vetés meg az aratás nagyszerű jeleneteire, a mint azok Achilleus pajzsának leírásában szerepelnek:

„Majd meg ugart formált, zsiros talajút, puha földből,
 Melyet a szántóvas háromszor forgata már meg.
 Rajt az igás marhát a vetők fel-alá noszogatták,
 És a ki végire ért a dülön s fordult az ekével:
 Egy kupa mézesbort nyújtott neki nyomban egy ember.
 A ki ivott: fordult s a barázdákat hasogatta
 S a nagy ugar végét vágott mielőbb utólérni;
 Úgy feketélt hátul az ugar, valamint csak a szántás,
 Bár szinaranyból volt: a remekmű oly csodaszép lőn.
 Rengő búzavetést formált ezután. Kezeikben
 Éles sarlókkal vágák a kalászt a kaszások
 Itt a kalász sűrű rendekben hullott le a földre,
 Ott meg a kéveköők zsuppal kötözik vala össze.
 Három kéveköő kötözött, hátul meg a markot
 Kis gyerekek szedték s hordták teli összenyalábbal
 Szüntelenül. A király csendben állott vala köztük
 Botjával keziben; szíve örvendett a csomóknak.
 Távol a cserfa alatt lakomát szerzetek a szolgák;
 Nagy tulkot vágtak hevenyén; ezalatt a fehérnép
 Hószinü lánglisztből habará nekik a nagy ebédet“.¹

Minden nagyarányú ebben a derült és békés leírásban. Az így felfogott természeti költészetben van valami hősies és királyi, mely csodaszerűen hozzáillik ez epopoeához. Az *Odysseia* folyamatán, mint már megjegyeztük, a dolgok egyszerűebbek. Eumaios aklai, az ő mezei lakóhelye, az udvar alacsony kőfala, a mint egészen benövik a vadkörtebokor ágas-bogas hajtásai, az a sanyarú élet, melyet tovább tenget félig vad örökös kutyaival, a tűz mellett töltött éjjel: mindez már családiasabb fajta életképet tár elénk, a melyben már közelebbről láthatjuk, milyennek kellett lennie körülbelül a görög paraszt életének. De ugyancsak itt még mindig

¹ *Ilias*, XVIII. é. 541—560.

közrejátszik az epopoea természetszerű fenségessége, és így a cselekvény menete, a szereplő személyiségek drámai fontossága, az érzelmek belevonása a részletes leírásoknak nem engednek többet, mint csak bizonyos mellékés fontosságot.

Egészen másként áll a dolog Hesiodos *Munkák* című költeményében. Itten a természet már nem pusztán háttér tere a képnek, sem pedig pusztán díszítése; a mezei élet magát a tárgyat képezi a költeménynek, és a természet a földmivessel egyetemben annak első alaprajzát alkotja. Egyébiránt sem az egyik, sem a másik nincs eszményesítve, mint az epopoeában volt. Nem tárul itt többé elénk a véghetetlen szemhatár, sem a terjedelmes birtokok nem nyúlnak a végtelenbe; hiányoznak a hatalmas körvonalú leírások, melyek a lélekben a fenségesség, a bőség és rend eszméit keltik föl. Most Askrában vagyunk, a Helikon tövében, hol, mint a költő mondja, sovány a szántóföld, melyet nyaranta a nap tüzes sugarai perzselnek, télen pedig a zord északi szelek fuvalata jegessé dermedt. Itt kemény munkával kell bajlódni, itt tűrni s szenvedni kell, itt az anyaföldből csak ügygyel-bajjal lehet kicsikarni valami bizonytalan kis élhetőséget, és csak nagy nehezen lehet itt védekezni az ártalmas ködök és az időjárás viszontagságai ellen. Ide járul, hogy Hesiodos földmivese nagyon szegény; szűk telken munkálkodó kisgazda, kinek csak egy pár igavonó barma van, ki maga furja-faragja össze kis szekerét, maga készíti kecskebőrből a testét fedő gunyát és csizmáit. Az ő kis szántóföldje szűkre van szabva s közelről sem hasonlít azokra a kövér, gazdag mezőkre amott a Hermos partjain . . . Távolság a költött világ mosolygó derűjétől, költünk a teljes valóság kellő közepébe

helyezkedik; engedjük meg azt az örömet, hogy köves-sük egy kissé nyomdokait.

Ha Hesiodos nem vala bölcselkedő költeményének meg bölcselkedő elemű szakaszaiban sem, annál erősebb okoknál fogva nem leszzen azzá művének ebben a részében. Ennek daczára művének teljes folyamatán sehol sem akadunk a természetnek titokzatos vagy isteneszmei felfogására; az ő költészetében nyoma sincs annak a magasan szállongó lelkesültségnek, melyre oly bővével akadunk Lucretius és Vergilius műveiben. Magok a természeti tünemények azok, melyek Hesiodosra benyomást gyakorolnak; a mi a tünemények belső, rejtett okait illeti, a mi azok belsőbb és mélyebb összhangjára vonatkozik, egyszóval, a mi arra tartozik, mi a közvetetlen érzékelhetőség határain túl esik — azzal ő édes-keveset törődik, és talán sejtelve sincs róla. Íme, a jelenségek egyik első tekintete, mely az ő számára egyáltalán nem létezik. Van egy második is, a melynek szintén legkisebb nyomára sem akadunk nála, és ez az álmadozó ábrándozás. Keresni a természetben valami megegyezést vagy ellentétet azokkal az érzelmekkel, melyek a természet szemlélésébe mélyedt ember szívében támadnak; élvezni a természet néma csendjét, gyönyörködni vidám derűjében, vagy vádolni őt a kegyetlen közönyösség bizonyos neméért; megcsodálni őt végül őszerejének erőszakos tombolásaiban vagy fenséges és mindent elnyugtató elsimulásában — mindez még csak távolról sem villan föl lelkében. És ez nem pusztán azért van, minthogy az ilyen módon való érzés inkább modern, mint ó-kori sajátság: hanem még ha akadnánk is ilyesmire a régi görög költőknél, biztosra vehetjük, hogy ez Hesiodosra nézve teljesen idegen dolog volna. Az ő gyakorlatias

érzése sokkalta erősebb, hogysen képzelmenek ily szerte-bolyongást engedne.

Az egyedüli dolog, mely az ő természetével egybevág, abban áll, hogy hűen kifejezze mindazt, mit valaha láttott, hallott vagy érzett. Mikor ezt teszi, a szó valódi értelmében vett görög ő a szabatosság, az éleselméjűség, a józanság révén, valamint a dolgok egyszerűsítésének művészete és a részletek ügyes megválasztása által. Sohasem található nála az érzelmek összevisszasága, sohasem azok túlságos áradozása. Minden dolgot megtud jelölni egy vagy két leíró vonással, melyekben csodálatos szabatosság nyilvánul. És a mi ezen szemléltetésnek érdekességét még csak emeli, az abban a körülményben rejlik, hogy e leírás nemcsak hogy írott tudományból nem ered, hanem a mástól való kölesöznésnek úgyszólván még nyomát sem látszik magán viselni: mindennek savát-borsát magának a költőnek személyes tapasztalata adja meg itten. Neki megvan a maga számára a csillagvizsgáló tudománya, afféle kezdetleges csillagászat, a melyet kétségtelenül részben másoktól sajátíthatott el, de a melyet mindenestre saját tapasztalatai erősítettek meg avagy egészítettek ki, mikor életét a szabad ég alatt élte le és untalanul kíváncsian megfigyelt mindent. A munka megkezdésének idejét hűségesen jelzi a pleiadok feltünése a szemhatáron; jól tudja, hogy miután negyven éjjelen át el voltak rejtve az emberi szemek elől, feltűnnek az éghatáron, „mikor már élesíteni kell az ekevasakat”.¹ Az állatok szokásainak, a növényvilág természetének családias ismerése egészen természetszerűleg csatlakozik a csillagok

¹ *Munkák*, 387.

járásának tudásához. Mindezen dologban megvan az ő biztos paraszt tudománya, mely a mindennapos megfigyelés, valamint a szüntelenül felújuló benyomások gyümölcse s melyet oly ügyesen tud felhasználni költészete számára. A kánikula vége, mely meg szokta hozni a legelső esős napokat, az ő szemében az a pillanat, hol az ember teste sokkal könnyebbnek, sokkal hajlékonyabbnak érzi magát, mikor egészen felüdül ettől a jótékony nedvességtől, mely a mindent letaroló forró nyarat nyomon követi; jól megjegyzi, hogy ekkor jó a fát vágni az erdőn, „mert ekkor a szű már nem igen veszi bele magát”.¹ Az ember lépten-nyomon el van ragadtatva, a mint a költőt mindarról az apró-cseprő dologról beszélni hallja, a melyekre különben soha ügyet sem szokott vetni. Ha a szántó-vetőt valami hátráltatta munkája elvégzésében, mondja, még az utolsó órában is helyreütheti hibáját, „mikor a kakukmadár először megszólal a tölgyfa lombjai között s gyönyörűséggel tölti el minden ember szívét a föld véghetetlen terein; csak-hogy akkor kíváncsi, teszi hozzá, hogy Zeus felhőiből harmadnapra szüntelenül megeredjen a zápor s hogy az esővíz se fölebb ne csapjon a tulok csülkénél, se pedig alatta ne maradjon”.² Vajjon nem elbájoló-e ez az apró részletesség? Azt a nagy figyelmet tanúsítja ez előttünk, mely minden kis dolgot is bizonyos jelentőséggel tud felruházni, melyek iránt mind ő maga, mind pedig hallgatósága érdeklődik s következőleg egyetlenegy kép háttérében ezernyi-ezer érzelmet tud feltámasztani, a mi voltaképen minden költészetnek lényegét képezi.

¹ *Munkák*, 416—420.

² *Munkák*, 486—489.

Itt egyúttal Hesiodos leíróképességének legjellemzőbb vonását érintjük. A mi neki valóban sajátása, az abban áll, hogy semmit sem ír le a nélkül, hogy benne mintegy önkénytelenül is, önnönmagát meg ne ismertesse: egyetlenegy szót sem ejt ki, hogy el ne árulná benne az embert. Hallgassuk csak, miként beszél a télről. Süvölt a téli szél, szüntelenül szakad a hóval vegyes téli eső:

„El ne feledd tetemed jól védeni testi gunyával,
Lágy köpönyeg védjen s chitonod verdesse bokáid;
Sűrű meleg bélést tétess a szövetnek alája,
Jól burkold be magad, nehogy átjárhasson a szellő
S megdermedve remegj testednek minden ízében;
Lábaidat tulkok bőréből lábbeli védje,
Jól göngyölve, belül sűrűen bélelve nemezzel.
És ha beáll a hideg, fiatal gödölyéknek a bőrét
Varrd meg ökörbéllel, s ha esőt hajt hóval a thrák szél:
Gúnya gyanánt vessed hátadra, fejedre pediglen
Tégy föl erős süveget s füleid jól védj az esőtől“.¹

Nyilvánvaló, hogy az a moralista, ki előadását így megszakítja a testi egészségre vonatkozó tanácsadások végett, nem olyan természetű költő, ki csak azért ír le valamit, mert a leírásban telik kedve; minden legkisebb vonás jellemző itten: maga az a verssor, hol a szövetnek erős kibélelésére ad tanácsot, erősen rávall Hesiodosra. Vajjon nem szakasztott így áll-e a dolog, mikor a tél után a nyarat írja le előttünk? Más költő azt ecsetelné előttünk, mi sívár képet tárnak elénk a ki-aszott mezők, mint menekülnek a nyájak a magas fák árnyékai alá, mint apadtak a nagy patakok vékonyka erecskékké. Ki ne ismerné Vergilius gyönyörű verssorait:

¹ *Munkák*, 536. s. köv.

Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
 Ardebat caelo, et medium sol igneus orbem
 Hauserat; arebant herbae, et cava flumina siccis
 Faucibus ad limum radiis tepefacta coquebant.¹

Csakhogy Hesiodos egy cseppet sem törődik azzal, mi történik Indiában, a melyet különben ő nem is ismer: neki a képzelme nem csapong el akkora messzeségbe; mindaz, mit elmond, az ő saját tapasztalata; a mit kifejez, mindaz saját megfigyelésein s átélt érzelmein alapul:

„Már ha virit a bogáncs s a tücsök letelepszik a fának
 Lombos gallyai közt s harsány szava szüntelenül szól
 Szárnya alatt a dologra való szép nyár idejében:
 Akkor a bor tüzesebb s a gidák is a leghusosabbak
 S csintalanabbak a nők, de a férfiunép kimerültebb:
 Térdeiket s fejüket hő Sirius égeti folyvást,
 Ernyed s bágyad a test a tüzes fényben; hanem ekkor
 Naxosi bort szüresölj, heverészve a szikla tövében
 S éldeljed kenyered kecskéi jó sűrű tejével,
 S erdőkön legelő tehenek jó gyenge husával
 S gyenge gidákéval, s fölibé szüresöld a vörös bort,
 Jó hűvös árnyékban, valamig kedvedre lakoztál.
 Arczoddal fordulj Zephyros hűvös szele ellen
 S a csobogó forrás üde habjaiból kimerítvén
 Három részt, elegyítsd a negyedrészt borral italnak^{a, 2}.”

Egy körülmény nagyon figyelemre méltó és kiválóan hellén sajátosságú; és az abban áll, hogy mindezekben az apró képecskében, melyek aprólékos vonásokból vannak összeállítva, ennek daczára is megvan az egységesség és az a tulajdonság, mit a festőművészetben stilusnak szokás nevezni. Ennek nagyon könnyű okát

¹ *Georgica*, IV., 425.

² *Munkák*, 582. s. köv.

adni: ez igénytelen, apró-cseprő dolgok egyike sincsen túlozva, mintha mindegyik önmagában véve akarna hatást kelteni; egyszerűen a való igazság vonásai ezek, a melyek együttvéve az általános és tökéletesen tiszta benyomás összességébe futnak össze; és ez a benyomás oly mesterkéletlen, oly igazán emberi s oly erővel teljes is, hogy az elemek finomsága daczára, melyekből össze van állítva, el nem vitatható tőle a fenség bizonyos neme.

Mindamellet az a kérdést vetheti föl az ember önmagának, mily fokig volt képes ez a különben oly szabatos, az érzelmek való igazsága iránt oly figyelmes költő valamely figyelemre méltó, nagyobb szabású egész mű alkotására? A *Munkák* folyamatán csakugyan nincs több egy helynél, a mely véleményünk szerint némi támasztó pontot nyujtana arra, hogy a fölvetett kérdésre megfelelhessünk, és ez a hely is egyike amazoknak, a melyek a legnagyobb mértékben kihívták a kritika által támasztott kétségeket; a Lenaion hónap leírásáról szándékom szólni.¹ Ez a leírás egy csodálatra méltó szakasszal kezdődik, hol a Boreas szélnek tomboló ereje van rajzolva:

„Lénaiont, a barom-sanyarót, a gonosz napokat ti
Félve kerüljétek, mikoron jég dermed a földön,
S bős Boreas fuvatán sok-ezernyi baj omlik a földre,
Hogyha lezúg a lovat-nevelő thrák föld tetejéről
Széles tengereken, hogy a föld zokog és sir az erdő:
Lombkoszorús tölgyet s vaskos sűgár fenyűfákat
Hegyszakadékba taszint lerohanva az ős anyaföldre,
S a sűrű erdőknek harsog minden zege-zugja;
Retteg a bős fenevad s has alá csavarintja be farkát“.

Íme, tagadhatatlanul a szó legnemesebb értelmében vett magasan szárnyaló költészet. De ez a magas szárnyalás

¹ *Munkák*, 503. s köv.

hirtelenül megszakad, és egy fölötte sajátságos hasonlatban a költő azt kérdi magától, mely állatok nem szenvednek a dermesztő hidegtől. A szarvasok s gimvadak fáznak, az ökör sűrű szőre daczára szintén fázik, a kecskék hosszú szőrét is átjárják a szelek s didergést okoznak; csak a juhokat védi jól sűrű gyapjuk. Mikor aztán a költő belebonyolult az apró részletezésbe, nem tud onnét többé kilábalni s a képek bizonyos zűr-zavarossággal vannak egymásra halmozva: ott van a botjára görnyedő agg, ott van a gyöngé testű hajadon, ki édes anyja mellett foglalatoskodik a tűzhelynél; azután egy sajátságos megfigyelés a tenger fenekén tanyázó polyp életére vonatkozólag, hol nem ragyog neki a nap-sugár; azután megint visszatér azon hatások elősorolására, melyeket a hideg minden élő lényre gyakorol. Alapjában véve maga ez az össze-visszaság a legkömolyabb érv, melyet ezen szakasz hitelessége ellenében támasztani szoktak; de viszont azt is el kell ismernünk, hogy ezen ok még távolról sem döntő súlyú. Minden íróra csak olyan kritikai szabályokat kell alkalmaznunk, a melyek az ő szemmeltartásával és az ő művei nyomán készültek. De a *Munkák* folyamatán semmi sem jogosít fel bennünket Hesiodosznak olyan tehetséget tulajdonítani, mely képes volna olyan terjedelmesebb leíró szakaszt szerkeszteni, hogy az minden ízében szorosan összefüggő legyen. Az ő főérdeme abban áll, hogy mindent meglát éles szemével s jól ki tudja domborítani az apró részleteket is; mikor ő ezeket csoportosítja, ez a csoportosítás, mint már fentebb megjegyeztük, mindig személyes érzelve, benyomása körül történik. De a szóban forgó helyen tőle jó távol eső dolgokról van szó, melyek mindennapi tapasztalatainak határain kívül esnek.

Mi meglepő van tehát abban, ha művészete itt bizonyos hiányokban leledzik, ha itt-ott ingadozik, és ha azon szép kezdet után több vagy kevesebb ügyességgel megint csak visszatér azokhoz az apró-cseprő dolgokhoz, melyekhez annyira ért s melyeket olyan jóízűen tud elmondani? A kritika, melyet a szóban forgó szakaszra szokás alkalmazni, megállja helyét, de vegyük figyelembe, hogy a kérdéses hely nem-hitelességének bizonyítása helyett egyszerűen nem helyezi kellő világitásba a Hesiodos költészetének egyik legjellemzőbb vonását.

VI.

Nincs már egyéb hátra, mint néhány szót mondanunk a *Munkák* című költeményről. Mint kell vélekednünk a nyelvezetről, melylyel a költő műve folyamatán él? Miben különbözik a homerosi nyelvtől? Melyek képezik jellegzetes sajátosságait?¹

A nyelvjárás, melyet Hesiodos az ő művében használ, nem valami sok tekintetben üt el a homerosi költemények nyelvezetétől: a régi ión-nyelvjárás ez, keverve ósdias alakokkal és olyan szókkal, a melyek bizonyára nem voltak egyebütt forgalomban, mint csak a költői nyelvben. Már föntebb jeleztük ennek a körülménynek az irodalmi chronológiára vonatkozó főfontosságát.²

¹ Hesiodos nyelvezetének tanulmányozására legjobb felvilágosításokat nyújt Rzach Alajos specialis dissertatiója: *Der Dialect des Hesiodos (Jahrbücher für classische Philologie, Fleckeisen, Pöhltsch, VIII. köt. 1876. Ezen dissertatio külön is napvilágot látott).*

² Hozzátehetjük itt, hogy grammatikai tekintetben Hesiodos nyelve nagyobb fejlődési fokot mutat, mint Homeros nyelve. A magára-térő névmás harmadik személye például, mely Homeros

Mindamellett az aeol elemnek nagyobb szerep jutott a *Munkák*-ban, mint a homerosi költeményekben. Itten tényleg némely, sokkal határozottabban kifejlődött aeol jellegű szóalakra bukkanunk, a milyenek Homeros nyelvezetében még teljesen idegenek.¹ Különös, hogy ezek a szóalakok nem igen találhatók még a boeót nyelvjárársban, már a mennyiben az előttünk a feliratokból s egyéb hagyományok révén ismeretes; inkább az ázsiai aeol nyelvjáráshoz tartoznak azok.² Az ember szinte hajlandó volna ebben a körülményben annak a váratlan hagyománynak megerősítését látni, mely Hesiodos családját az Ázsia partjain elterülő Aeoliához fűzi; de úgy hiszszük, hogy ez csalódás volna: valamely költő ugyanis nem a maga, hanem hallgatói nyelvjárásán szokott szólni. Az igazság abban áll, hogy a boeótiái nyelvjárásoknak a Hesiodos korabeli egymáshoz való viszonyait ma még nagyon is kevésbé ismerjük arra, hogy ilyen csekély számú adatokból oly határozott következtetéseket vonni jogunk volna.

Az aeol nyelvjárás ezen elemeihez hozzájárul s közéje vegyül még a *Munkák* folyamatán bizonyos dór nyelvjárási elem is, melynek még nagyobb szerep jut majd a *Theogonia* című költeményben.³ Ezt a körülményt

előtt még idegen, úgy látszik, nála már eléggé szerepel még magában a *Munkák* című költeményben is; v. ö. Rzach, 427. l.

¹ Αἶνῃμι pl. αἰνέω helyett, *Munkák*, 683. Ἀρώμεναι e helyett, hogy ἀρωῦν, 22. Ἀψιν e helyett, hogy ἀψίδα 426. Τριήκοντων a τριήκοντα helyett. 696. Μελιῶν a μελιῶν helyett 115. (V. ö. Rzach. 465. l.).

² Rzach, 464–65. lap, Ahrens után (*Verhandlungen der Göttinger Philologenversammlung*, 1852., 73. s köv. lapokon).

³ Az első declinatio pluralis accusativusa a rövid végződéssel: δεινὰς ἀήτας 675. v.; μετὰ τροπὰς ἡελίου, 564. és 663. v.; a többes

nagyon szellemes módon fejtették meg: joggal úgy tün-
tették föl, mint a delphibeli nyelvnek Hesiodos nyelveze-
tére gyakorolt hatása kétségtelen bizonyítékát.¹ Mi csak
azt hiszszük, hogy ez a nagy befolyás éppen oly mér-
tékben érvényesült a *Munkák*, mint a *Theogonia* című
költeménynyel szemben. Föntebb már megmutattuk, hogy
a jóslatok föltétlenül egyik mintája gyanánt szolgáltak
annak a moralista költőnek, a kinek ezt a művet kö-
szönhetjük: semmi meglepő sincs abban, ha a költő
elég tekintélyeseknek tartott némely dórismusokat a
követésre, melyekre maga a jósló istenség nyújt vala-
neki példát.

A mi már a szók megválasztását és színezetét illeti,
úgy látszik, hogy a *Munkák* című költemény nyelvezete
sokkal népiesebb, sőt talán mondhatnók, sokkalta falu-
siasabb jelleget tüntet föl előttünk, mint a nagy ión
költemények nyelvezete. Ennek oka egyrésről a ter-
minus technicusok tekintélyes számában rejlik, melyeket
maga a tárgy természete tőn szükségessékké. De azon-
kívül a költő személyes kedvtelése is nyilvánul a kissé
nyersebb hangú kifejezésekben, melyek az ő gondola-
tait erővel teljesebbekké és tömörebbekké teszik. Azt
mondja például, hogy a munka elérkeztének idejét je-
lentő darukiáltás „szívét marja az igrás marha nélkül
levő földmivesnek“ (*Κραδίην ἔδακ' ἀνδρὸς ἀβούτεω* 451. v.);
nincs benne kétség, hogy valamely homerosi vándor-
dalos sohasem élt volna hasonló kifejezéssel. Nagy
kedve telik az olyan szókban is, melyek aprólékos, leíró

számú harmadik személyeknek régies végződése a történeti idők-
ben: ἔδοδον. 139. v.; a dór sarkszámnév: τίτορα, 698. v. (Rzach,
465. lap).

¹ Ahrens idézett műve 75. lapján.

sajátságokkal bírnak. A kenyér például, melyet a béresgyereknek adjon a gazda „négyvágású és nyolczszögletre osztott kenyér legyen“ (ἄρτον . . . τετράτροπον, ὀκτάβλωμον, 442. v.). Szerkeszt a saját használatára néhány összetett szót is, melyek arra szolgálnak, hogy segítségökkel tisztán és körülírás nélkül fejezzen ki egyes összetett fogalmakat is (485. v.: ὀψαρότης a ki nagyon lassan dolgozik; πρωτηρότης, az, a ki a munkára való időszaknak mindjárt elején hozzálát munkájához). És nemcsak az anyagi dolgok jelölésére használ ilyen szabatos kifejezéseket, hanem szakasztott így bánik el az erkölcsi fogalmakkal is. Bizonyos erélyes tömörséggel és elevenséggel adja vissza őket, a mely csak az ő sajátossága. Az olyan szó, mely képek fölkeltésére alkalmas, természetyszerűleg jó ajkára: „A szántó-vető — így szól — vonja egyenesen barázdáját, ne tekintessen körül szomszédjaira, hanem merüljön munkájába szívvel-lélekkel“. ¹ Vajjon nincsen-e ebben a szellemes beszéd-módban egyszerre festői és érzelmi elem? És mikor azt ajánlja, hogy a földmives ne szegődtessen magához valami nagyon fiatal szolgálégényt, a népies nyelvnek milyen finom érzékével alakít át egy különben közkeletnek örvendő kifejezést, hogy elénk állítsa azt a suhanczot, kinek esze inkább a korával járó mulatozásokon csüng, a helyett, hogy istenigazában neki látna munkájának: „A nagyon fiatal szolgálégény esze untalanul pajtásai után ténfereg“. ² Hesiodosnál lépten-nyomon találkozunk a stilusnak emez elevenségével, mely valóban rávall az

¹ *Munkák*, 444.: Μήκετι παπταίνων πρὸς ὁμήλικας. Ez az ige homerosi, de az alkalmazásban, melyben itt Hesiodos használja, van bizonyos merészség és egyénies jellemző sajátág.

² *Munkák*, 447.: Κουρότερος γὰρ ἀνὴρ μεθ' ὁμήλικας ἐπτοίηται.

igazi költőre. Nagy dolgokat tud alkotni egyszerű eszközökkel, mint minden nagy művész; az ő kezei között a legközönségesebb szók is szemléletesekké, kifejezőkké válnak éppen azon eljárásnál fogva, melylyel őket gondolataihoz alkalmazza. Ha például be akarja nekünk mutatni a serény földmivesnek szépen megérett és bőséges aratását, kit az istenek védelmükbe vettek: nem úgy jár el, mint teszem Vergilius, ki megmutatja az aranykalászkokat, melyek a végtelen rónaságon hullámszerűen, mert az ily nagyarányú képek ő előtté egy kissé szokatlanok; e helyett egyetlen, az ő egyéniségének bélyegét teljesen magán hordó verssorban, egy elvont, egy kissé talán esetlen, vagy egy-két egyszerű, de nagyon festői szóval szemeink elé tárja a sűrű gabnaszárakat, a mint a telidesteli kalászkok súlya alatt görnyedeznek:

ὦδὲ κεν ἀδροσύνην στήχευες νεύομεν ἔραζε.¹

Másik jellemző vonása a hesiodosi nyelvnek, hogy gyakran szeret egy-egy közvetett gondolatfordulatot, egy-egy szellemes körülírást alkalmazni, a miben könnyű rátalálnunk a görög népnek sajátos kedvtelésére, melynélfogva szeret kifejezéseiben bizonyos dévajkodó, csipkedő fordulatokkal, a nyelvnek szörszálhasogató finomságaival élni. A helyett például, hogy egészen egyszerűen így szólana: „Ha így és így teszel, majd megtöltheted amphoráidat dús gabonával“ — jobban szereti a dolgot bizonyos gondolatfordulattal, közvetve értésünkre adni: „Ezen módon — így szól — kitisztogathatod amphoráidból a pókhálót.“² Itt nem pusztán a kép tet-

¹ *Munkák*, 473.

² *Munkák*, 475.

szett meg neki, hanem maga-magának is nagy gyönyörűsége telik benne, mikor olyan dolgot tud mondani valamely másik helyett, mely vele szoros viszonyban van, hogy az egyikkel a másikat kitaláltathatja. Ugyanezen eset áll például egy más helyen, hol más költő így szólana: „Ha csak immel-ámmal látsz a dolognak, sovány aratásra számíthatsz” — íme, ő e helyett milyen kifejezéssel él: „Ha majd neki fekszel az aratásnak, csak itt-ott szedhetsz föl egy-két kalászt, és csak por fedí majd hátadat, mikor kévéidet összekötözöd”.¹ A nyelvnek ezek az aprólékos mesterfogásai a homerosi nyelv-hagyomány előtt teljesen ismeretlenek, és még különben fárasztókká is válhatnának, ha a költő nemesak okkalmóddal használná őket; ellenben ha csak alkalmilag él velök az író s olyan költeménybe illeszti be őket, melynek nyelve általán olyan józan és annyira zamatos: az ilyen fordulatok annál nagyobb vonzó-erővel ruházzák föl a művet.²

A szólásmódok szerkezetét tekintve, a hesiodosi költészet, úgy, a mint az a *Munkák* folyamatán jelentkezik, nem rendelkezik a homerosi költészetnek sem nagy arányaival, sem hajlékonyságával, sőt el lehet mondani, hogy nem is igen törekszik ezekre a sajátságokra. A hesiodosi költészet kedvteléssel űzi a magvas, velős

¹ *Munkák*, 480.

² Itt még csak néhány talánszerű kifejezésre akarunk utalni, a milyen például a „három lábbon járó halandó” e helyett, hogy ezt mondaná: az öreg ember (533. v.); a „esont nélkül való állat” a polyp jelzésére (524. v.); az „ötágú fa” azaz a kéz, (743. v.). Nem bizonyos ugyan, hogy a helyek, a hol előfordulnak, Hesiodostól származnak-e, de semmi olyas nincs bennök, mi az ő előadási módjával egybe nem vágna.

mondásokat, s ezeken kívül, a mi még voltaképen megérdemli ezt a nevet, a közmondásszerű kifejezés az, melyet úgyszólván untalanul szemei előtt tart, és a lehető legszorosabban közeledik az effajta kifejezések felé. Igen ritkán, vagy egyáltalán nem fordulnak elő nagy szenvedélyek, mozgalmas kifejezések; rövidre szabott szólásmódok, tömörek, hangzatosak: ezek a sajátságok azok, melyek kiválóan alkalmasak a közepes magasságban járó lelki állapotok szolgálatában állani; azután egy-egy ellentét, szórövidítések, mind olyan tulajdonságok ezek, melyek a gondolatot eredetiséggel és jellemző vonásokkal ruházzák föl.¹ A költői nyelvnek ilyenén való kezelése nevezetes fejlődési fokot jelöl a görög nép irodalmának történetében: szinte kézzel foghatjuk e körülményben az epopea és a morális elegia között levő csodálatos átmenetet s a jövő távolságából már szinte előre érezhetjük a próza megszületését.

VII.

A *Munkák* című költeményhez még egy bizonyos számú költői mű csatlakozik, melyet az ó-kor átalán Hesiodosznak szokott tulajdonítani; ma már nem vagyunk abban a helyzetben, hogy azok eredetét vagy származási idejüket megjelölhessük vagy csak bővebben meg is vitassuk. Ezen költeményeket többnyire csak címök

¹ Quintilianus, X., 1., 52.: Raro assurgit Hesiodus . . . ; tamen utiles circa praecepta sententiae, levitasque verborum et compositionis probabilitas: daturque ei palma in illo medio genere dicendi.

szerint ismerjük, vagy csak töredékeik révén van róluk tudomásunk; sőt e töredékek is helylyel-közzel elég gyanusak, vagy nem támaszkodnak eléggé szavahihető tanubizonyságokra. És ha néha pusztá címöknél egyéb sem maradt belőlük, ennek daczára már maguk a pusztá czímek is fölötte érdekesek, mert azon irodalmi műfaj fontosságára és elterjedtségére engednek következtetnünk, melynek típusát csak az imént tettük tanulmányunk tárgyává.

A szóban forgó költemények legfőbb jellemző sajátága abban áll, hogy azok mindegyike bizonyos utasításokat, elveket s szabályokat tartalmaz. Egynémelyikök bizonyos művészetek elveinek s eljárási módjainak előadását tartalmazza: valóságos fejtegetések, értekezések voltak azok, következőleg többé-kevésbbé szakasztott másai voltak a *Munkák* ama szakaszainak, melyek a földművelésre és hajózásra vonatkoznak. Mások meg az erkölcsi buzdításoknak, intelmeknek egész sorozatát foglalták magukban; így hát közvetetlenebbül ugyanazon költemény első részéhez csatlakoztak, még pedig azon részéhez, melyet *Exhortatiók* vagy *Intelmek* névvel jelöltünk meg.

Nem kell semmi meglepőt találnunk abban, ha mindjárt eleinte két oly művel találkozunk, melyek tárgyát a divinatio képezte; ezek az *Ornithomanteia* és a *Csodás jelekhez szolgáló Kommentárok*. Föntebb már jeleztük annak a naptári szakasznak, mely a *Munkák* egy részét képezi, a jósok tudományához való viszonyát. Pausanias úgy szerepelteti Hesiodost, mint ki jóslási tudományát az akarnaniabelieknél tanulta volna.¹ Ezek bevezetvén

¹ Pausanias, IX., 31.

őt a látók tudományába, megírta a jóslás különböző nemeivel foglalkozó költeményeit, vagyis más szóval azt a két költeményt, melyeket az imént említettünk.¹ A madarak viselkedéséből való jóslás és a csodás jelekből való jövendőmondás lévén az ó-kori jóstudománynak két főalakja, ezen két tanítóköltemény fejtegetései kiegészítették egymást. Mindaz különben, a mit róluk tudhatunk, csak annyiból áll, hogy az *Ornithomanteia* néha hozzáfüggesztetett a *Munkák* című költeményhez s úgy volt szokás tekinteni, mint ezen költemény kiegészítő részét.²

Nem sokkal többet tudhatunk az *Astronomia* című költeményről sem. Igaz, hogy ezt a költeményt illetőleg fenmaradt néhány, az ó-kori íróknál szétszórt asztrológus monda. De meg kell jegyeznünk, hogy ezek az elbeszélések legtöbbször egyszerűen Hesiodosznak vannak tulajdonítva, még pedig a legcsekélyebb részletes fölemlítése nélkül annak a műnek, a melyből kölcsönöztek; igen könnyen lehetséges, hogy más költeményekhez tartoznak, nevezetesen a *Katalogusokhoz*.³

¹ Ἐπιμαντική, Pausan., *ibidem*. Ezt a két szót félreértésből különválasztották s azt hitték, hogy két különálló költeményt jelentettek; ezt az értelmezést azonban fényesen megezáfolta Marckscheffel idézett műve 173. s köv. lapjain.

² Úgy látszik, Rhodosi Apollonios volt az első, ki az *Ornithomanteiát* véglegesen elválasztotta a *Munkák*-tól. Proclus scholionja, *Munkák*, 824. v.: Τοῦτοις ἐπάχρουσι τινες τὴν Ὀρνιθομαντείαν, ἣτινα Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος ἀθετεῖ. Marckscheffel azt tette föl, még pedig nem minden valószínűség nélkül, hogy az *Ornithomanteia* és a *Munkák* egymáshoz való kapcsolása eme költemény következő legutolsó sora révén történhetett:

ὄρνιθας κρίτων καὶ ὑπερβασίας ἀλυσίνων.

³ Kallimachosnak Aratos *Phaenomenái*-ra írt egyik epigrammája (Epigr. XXIX.) erre a költeményre látszik célozni, de nem nevezi

Ez a három mű kétségtelenül többé-kevésbbé értekező természetű volt. A *Chiron szabályai* című egészen más természetű vala. Semmi sem hasonlíthatott jobban a *Munkák* első részéhez, mint ez az egészen morális természetű költemény. Pausanias tudósítása révén ismeretes előttünk (IX., 31.), hogy azon szabályok s oktatások gyűjteményét tartalmazta, melyeket Chiron kentaurus adott ifjú növendékének, Achilleusnak. Eleje föntmaradt korunkig:¹

„Ha bölcs lenni akarsz, eme dolgot véd be szivedbe:
Bárhonnan ha belépsz házad belső zugolyába:
Add meg a tiszteletet legelőbb örök isteneinknek,
Mint eleink szokták...”

Ezen hely alakjából nyilvánvaló, hogy a kentaurus úgy volt itt feltüntetve, mint ki szavait az ifjú hőshöz intézte vala. Ezen költött adat bizonyára nagyon alkalmas volt arra, hogy sokat elvegyen eme szabályok természetes szárazságából, a mennyiben drámai elemet vegyített kö-

meg a költeményt név szerint, és nagyon jól vonatkozhatnék egyszerűen a *Munkák* astronomiai részére is (Marckscheffel, 195. l.). Hesiodos *Astronomia* vagy *Astrologia* című költeményéről nincs másutt határozott említés, mint Athenaiosnál (XI., 491., C), az idősebb Pliniusnál (Hist. nat., XVIII., 25.), de egyikök sem ismeri el hitelességét; továbbá említést tesz róla Plutarchos (Pythiae Oracula, 18.), Tzetzés (Chil., XII., 169. s köv.), valamint a *Munkák* scholiastája (382. v.). Ezen tanubizonyságok egyike sem származik korábbi időkből, mint a római korszakból. Mindamellet föltételezhető volt, hogy itt aránylag eléggé későbbi keletű műről volt szó, melyet a *Munkák* öreg költőjének nevével hoztak összeköttetésbe. Müller Otfried úgy tekintette (Prol. ad Myth. pag. 193.), mint az alexandriai korszak idejéből való művet.

¹ Pindaros scholionja, *Pyth.*, VI., 19.

zék; kár, hogy semmiféle töredék sem maradt fenn, mely módot nyújtana nekünk ezen elem fontosságának méltatására. Minden körülmény arra enged következtetni, hogy e költemény felől nagyon sokat tartottak az ó-korban. Pindaros is tett rá czélzást: „Azt mondják, hogy hajdan a hegyek között Philyra fia tanácsokat adott a szülőtől megfosztott ifjú Achilleusnak, hogy az istenek közül mindenekelőtt Kronos fiát tisztelje, a mennykőnek és villámnak félelmetes urát; továbbá, hogy a világ teremő urainak adja meg a tiszteletet és hódolatokat, a mint azokat az örökkévaló törvények rendelik vala“.¹ Aristophanes ugyanezen költemény néhány helyét parodiává torzította; egy másik komikai író pedig, névszerint Pherekrates, nem kevésbbé tiszteletlen módon utánozta.² Végül Quintilianus úgy idézte még, mint a melyre a nevelési kérdésekben tekintély gyanánt hivatkozhatni.³ Byzantiumi Aristophanes alexandriai grammatikus előtt senki sem vonta kétségbe, hogy nem Hesiodos volt annak szerzője.⁴ Ezt a hitelességi kérdést manapság már teljesen képtelenek vagyunk eldönteni.

Annyi bizonyosnak látszik, hogy *Chiron szabályai* hasonlóan, mint az *Ornithomanteia*, az ó-korban a *Munkák*-hoz ragasztattak, és hogy az így csoportosított különböző költemények együtt alkottak egy hesiodosi költeményekből álló egészet.⁵ Kétségtelenül ez a költői gyűjtemény volt az, mint a legnagyobb valószínűség szerint fel szok-

¹ Pindaros, *Pyth.*, VI., 19.

² Bachmann, *Anecd. Graeca*, II., pag. 385. (Didot, *Aristophan. Fragm.*, XVIII.).

³ Quintil., *Inst. orat.*, I., 1., 15. V. ö. Isokr., ad Nicocl., 43.

⁴ Ugyanazon hely.

⁵ Pausanias, IX., 31.

ták tételezni, hogy erre a gyűjteményre alkalmazták a *Nagy Munkák* című elnevezést (Μεγάλα Ἔργα).¹ Mindenesetre céltalan dolog felvenni, hogy volt az ó-korban még egy más, ugyanilyen című hesiodosi költemény, mely a földművelésre vonatkozott, és sokkal terjedelmesebb volt a *Munkák*-nál.²

Csak megemlékezés kedvéért említünk itt még föl címünk szerint néhány állítólagos költeményt, melyek sohasem léteztek, vagy a melyeknek soha semmi közük sem volt az ó-kori epikus költészethez. Ilyenek a következők: *A világ körútja* (Γῆς περίοδος), az *Istenek beszélgetései* (Θεῶν λόγοι), Az Énekek (ᾠμοί), A phoenikiai történetek (Φοινικικά), A beszósásokról (Περὶ τρυχῶν),³ De hagyjuk ezeket a képzelemszülte dolgokat, hogy áttérhessünk a genealogikus költemények tanulmányozására, melyek a hesiodosi költészetnek második nagy alakját képezik.

¹ Athenaios, VIII, pag. 364.

² Ez a vélemény, melyet itt elvetünk, pusztán csak néhány helytelenül értelmezett szövegre van alapítva; lásd e tárgyra vonatkozólag Marckscheffel kitünő értekezését, idézett műve 202—215. lapján. Nincs benne kétség, hogy ha ily költemény valóban létezett volna, gyakran találkoznánk emlegetésével és határozottan megkülönböztették volna a *Munkák*-tól.

³ Eme félreértések vagy képzelem-szülemények valószínű történetére vonatkozólag v. ö. Marckscheffel idézett műve 197. s köv. lapjait.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A Theogonia és a genealogikus költészet.

Foglalat.

- I. A genealogikus költészet fogalma. — II. A *Theogonia* elemzése. A költemény alapvető egységessége. A szerző általános czélja. A mű keltére vonatkozó conjecturák. Valószínű bővülései. — III. A *Theogonia* költészeti értéke. A költemény versezete és nyelvezete. — IV. Hesiodosnak tulajdonított egyéb genealogikus költemények: a *Katalogusok*, a *Nagy Eoiai* című költemények stb. — V. Hesiodos-féle kis epopeák.

I.

A Hesiodosnak tulajdonított költemények gyűjteményében a genealogikus költésnek éppenséggel nem jutott kevésbbé fontos szerep, mint a praktikus költészetnek. Emez a bölcsesletnek közelgő beköszöntését jelezi, amaz pedig a történettudomány első szárnypróbálgatásának közeledtét sejteti. Az egyikben a mind jobban növekedő gondolkodás kutatni kezdi az életszabályokat, a másikban pedig az idők rendjének megállapításán fáradozik.

Mondottuk már, miben állott az összekötő kapocs ezen

költészet és a hymnus-költészet között. És vajjon hogyan szakadt el ez utóbbtól? Bizonyára legnagyobb része volt ebben a nöttön-növekvő történelmi szellemnek. A hymnus-költészetben a genealogiák csak alárendelt szerepet játszottak, de végül bekövetkezett azon idő, mikor az a szükséglet, melynek megfeleltek vala, elég erős lőn arra, hogy a genealogiai elemeknek is külön irodalmi műfajjá kell vala alakulniok. Az ióniai epopoea, mely annyira bővével volt a remek elbeszéléseknek, pusztán magában véve nem volt képes kielégíteni ama vágyakat, melyeket a multak megismerése iránt tápláltak; ez a költészet kétségtelenül bizonyos drámai és megindító módon ábrázolt egyes eseménycsoportokat, új életre támasztott sok hires-neves személyiséget: de nem mutatta be sem a hagyományok eredetét, sem a családok nemzedékről-nemzedékre való leszármazását. A jó rend és szabályosság élenk érzetét, mely a hellén szellemet más népekétől mindenha megkülönböztette, a régi dolgoknak ez a részleges föltámadása nem volt képes többé kielégíteni: mentül jobban megszorodtak s bonyolódtak a mythosok és mondák, annál égetőbbé vált azok rendezésének kérdése. Ezen rendezési műnek véghezvitele volt tulajdonképen a genealogikus költészet legfőbb feladata.¹

Ennek tehát következőleg az elbeszélő epikai költészet oldalán kellett fölsarjadnia, melynek kiegészítésére szolgált. Alapjában véve ez is még mindig ugyanaz a

¹ Ama vágy, melynek igényeit ezen költészetnek ki kell vala elégítenie, eredetileg még Platon idejében is megtalálható a spartaiaknál. Hipp. maj., pag. 285.: Περὶ τῶν γενῶν τῶν τε ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κατοικήσεων, ὥς τὸ ἀρχαῖον ἐκτίσθησαν αἱ πόλεις, καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας ἥδιστα ἀκροῶνται.

költészet volt, csak alakja volt különböző. Majd mint a helyi krónika egy neme, kizárólag egyetlenegy törzshöz vagy néhány szomszédos törzshöz ragaszkodott, majd pedig általánosabb hellén érdekeket ölelvén föl, fölül mert emelkedni egyes kerületek előítéletein és emlékein és arra vállalkozott, hogy valamennyi isteni és emberi mondát nagy egészekbe foglalva csoportosít, úgy hogy azokat az egész Görögország magáénak vallhassa. Ennek az ugyanazonos irodalmi műfajnak ez a két alakja úgy-szólván egyenlően van képviselve abban a gyűjteményben, melyről most vagyunk szólandók; de nagyon valószínűnek látszik, hogy ezen költemények között a két legfontosabbnak egyúttal a legkiválóbbnak is kellett lennie; ez a kettő a *Theogonia* és a *Katalogusok*; az előbbi az istenekre, az utóbbi a hősökre vonatkozik; még pedig azért kellett éppen ezeknek a legfőbb szerepet vinniök, mert úgy az egyik, mint a másik a legnagyobb mértékben tükrözteti vissza ezt az igazi panhellenikus jelleget.

A *Theogonia* páratlanul állott: ez ránk nézve typusa gyanánt szolgál a genealogikus költészetnek. Kevés irodalmi művet vitattak meg ennél jobban. Mondjuk ki mindjárt itt, hogy ezen mű kellő méltánylásának szempontjából a Hesiodos felől a megelőző fejezetek révén alkotott véleményeknek nem kell valami túlságos mértékben befolyásolniok az olvasó ítéletét. Valóban, a *Theogonia* teljességgel különbözik a *Munkák*-tól, sem a szerző főtárgya, sem szerkesztési modora, sem eszejárása nem vág egybe a *Munkák* költőjéével. Látni fogjuk, hogy mindjárt kezdetben maga-magát különbözteti meg Hesiodostól, a mennyiben egészen úgy szerepelteti magát, mint ki amannak művét folytatja. Teljesen független

költő lévén, mindamellett vizsgáljuk őt személyes művében, minden előítélet nélkül arra nézve, hogy benne olyan vonásokat találjunk, melyek nem az övéi.

II.

A *Theogonia* mai alakjában egy kevésbé nagyobb terjedelmű, mint a *Munkák*, de nem oszlik, mint ez utóbbi költemény, bizonyos kisebb számú csoportokra, a melyek mindegyikének külön-külön nevet lehetne adni. Ez a költemény egy hosszú elősorolásból áll, melynek valamennyi része egyenlő fontossággal bír. Egyetlenegy szakasza van, mely mindjárt első tekintetre kiválik az egészből, és ez a bevezetés. Mindjárt eleinte ezt tevén tanulmányunk tárgyává, úgy vázlatosan egy kis bepillantást tehetünk az egész költemény történetébe.

Talán senki sem akad már manapság, ki ne lenne tisztában ezen bevezetés valódi természetével; ez a bevezetés az 1—115. versig tart; egymástól nagyon elütő szakaszok gyűjteménye ez, melyeknek eredetét nem egykönnyen lehet meghatározni. A mi bennünket illet, úgy hiszszük, hogy három fő fejlődési fokot találhatunk benne, a melyeket valószínűséggel vissza lehet állítanunk eredeti alakjukba; a hátralevő rész egymást fokonyként követő hozzátoldásokból áll, a melyek meghatározását még csak meg sem lehet kísérleni a nélkül, hogy a szöveg kezüknél ne lenne.

Ha ezen három fejlődési rétegnek legrégebbikét különválasztjuk, azt a költőt fogjuk benne látni, ki magamagát szerepelteti; az ő saját bizonyágtétele közvetet-

lenül világot vet előttünk úgy a saját személyiségére, mint kitűzött céljára vonatkozólag.¹

„Kezdjük az ős Helikon Múzsáival ezt a dalunkat,
Kik Helikon szentelt magasán laknak valamennyen
S gyenge bokáikkal kékszín forrás vize mellett
Zeus oltára körül tánczot roznak vigadozva“. — (1—4.)
Hésiodost hajdan gyönyörű dalolásra taníták
Báránycái mikor Helikon töviben legelésztek,
Mignem az istennők ímígyen szóltak vala hozzám,
Paizstartó Kronides hajadon lánykái, a Múzsák:
„Együgyű pásztornép, kik csak hasatokra ügyeltek:
Mink a hamis dolgot kiszínezzük tiszta valóra,
Mig ha úgy óhajtjuk, megmondjuk a tiszta valót is“ —
Így szóltak Kronides igazat-mondó szüzi lánya,
És a babérfáról sűrű-lombos gallyat adának;
És a csodás ággal szent szózat szállt kebelembe,
Hogy zengjem, mi letűnt s valamit hoz még a jövőndő.
És hogy a mennybeliek sarját fiuról-fira zengjem,
És dalaim végén s elején őket se feledjem“ — (22—34.)
Üdv Múzsák! Ihlessetek óh édes-szavu dalra,
Zengjetez isteneink szentelt sarjárul ihletve,
Kik származtak a Föld öliből, kik a csillagos égből,
Kik sűrű éjjelből, kik a zúgó tenger öléből“. — (104—107.)²

¹ Az a rendszer, melyet mi itt fölállítunk, kétségtelenül még hosszadalmasabb igazolásra szorulna. De az ilyen kérdésben nem az a fontos, hogy az ember föltétlen szabatosságot érjen el, mert ez a szabatosság sohasem lenne más, mint csak látszólagos. Itt főleg csak arról van szó, hogy meg tudjuk különböztetni a három fő-eszmét, a melyet véleményünk szerint ebben a bevezető rész alapeljárásában felfedezni lehetséges. A mi a három fejlődési fok meghatározását s visszaállítását illeti, az mindenestre csak conjecturalis valami, következésképp többféle combinatiót is megenged, melyek kisebb-nagyobb eltérésekkel mind megállhatnak egymás mellett.

² Ez az exordium ma három különálló darabból van megalkotva (1—4., 22—34. és 104—107. verssorokból). Az elkülönző helyeket gondolatjellel jeleztük, hogy annál jobban szemébe tűn-

Ebben a fölötté egyszerű bevezetésben mindaz megvan, a mi véleményünk szerint az eredeti alapvető bevezetést magában véve képezhette. A költő, bárki legyen is különben, úgy tünteti föl magát, mint valamely kinyilatkoztatót, kit egyenesen a Múzsák sugallata lelkesít. A küldetés, melyet tőlük nyert vala, az ő lelki szemei előtt szakasztott olyan, mint a milyennel hajdanta Hesiodost megbízták; és ezt a hasonlóságot nyomban meg is fejthetjük: mind a két költő egyszerű földművesekhez és pásztornéphez intézi szavait, kik egész nap el vannak foglalva az anyagi megélhetés gondjaival, s mind a kettő azon fáradozik, hogy egyszerű hallgatóival megértesse a költészet isteni nyelvét, de a mely költészet egyedül a való élet igazságára van alapítva. Hesiodos a munkára és igazságosságra tanította hallgatóit; utódának az a szándéka, hogy az istenek leszármazásait mondja el nekik! Egyik felől az erkölcs, a másik oldalon meg a vallás, két oly dolog, mely az örök bölcseségre irányítja a tekinteteket; íme, milyen értelemben fűződik a *Theogonia* a *Munkák*-hoz. Ezen bevezetés után nyomban kezdetüket veszik az istenek genealogiái.

Ha az irodalmi művek iránt való köteles tekintet a vándordalosok előtt ismeretes valami lett volna, ez a bevezetés is mindig megmaradt volna olyannak, mint az imént olvastuk; csakhogy semmi sem volt előttük valami idegenebb, mint az ilyen érzés. Mikor a költemény szerzője letűnt az élők sorából, a másik vándordalosnak az az ötlete támadt, hogy megváltoztatja a bevezetést.

jenek az olvasónak. Három különböző eszmecsoporthoz van itt, a miből könnyen megmagyarázható, hogy nem volt nehéz közéjük ékelni az újabb szakaszokat; de a három csoport egészen természetes folytatását képezi egymásnak.

És vajjon minő szándékkal? Az első költő maga-magáról beszélt; ez a körülmény vajmi kevésbé érdekelte utódját. Valamely bájos költői alkotás sokkal előnyösebbnek tűnt föl előtte; úgy képzelte, szebb lesz magukat a Múzsákat léptetni a színre s azt tételezni föl, hogy ők maguk voltak azok, kik ezt a költeményt előadták; ennek köszöni eredetét egy másik, új bevezetés, a melynek számára azonban minden lelkiismereti furdálás nélkül átkölesönzi elődje bevezetéséből mindazt, mit céljával egybevágónak talál; megismétli a régi, alapvető bevezetés sorait, mikor így szól:

„Kezdjük az ős Helikon Múzsáival ezt a dalunkat,
Kik Helikón szentelt magasán laknak valamennyen,
S gyenge bokáikkal kékszin-forrás vize mellett,
Zeus oltára körül tánczot roznak vigádozva“. — (1—4.)

Azután pedig így folytatja tovább:

„Harmat-testeiket Permessosban lefüröszték¹
S Olmaios vizein vagy a Lóforrás üde habján
S szent Helikon tetején tánczot roptak vigádozva,
Bájosat és kecseset, s a mező dobogott a ropástól,
Innét fölkerelkedve sűrű felhőtakaróban
Szálltak az éj szárnyán bűvös dalukat megeresztve.
Pajzstartó Kronidest zengték bűvölő dalaikban
S argosi szent Hérát, ki aranyсарujában odább lejt.
S pajzstartó Kronides lányát, ragyogószemű Pallast
S ijjas Apollónt is s nyilázó szűz Artemis istent“. (5—14.)

¹ Az időknek eme fölcsérélése, mely fölött már annyit vitatkoztak, véleményem szerint ezen módon egész természetesen magyarázhatóvá válik. Az első verssorok (jelen időben) előadják a Múzsák szokásait, melyeket rendes körülmények között űznek; a következő sorok pedig azon különálló részleges jelenetre vonatkoznak, a melyet a költő maga szerkeszt. (Innen kezdve elbeszélő idők vannak használva ἐνεποιήσαντο, ἐπεῖρρώσαντο stb. A fordító.)

Ezután egy hangzatos és ragyogó felsorolás következik, az istenek első felvonulása, kik királyi tündöklő fény-özönben vonulnak el szemeink előtt. A theogoniai felsorolás, vagyis az a rész, mely a költemény testét alkotja, egész természetességgel csatlakozik azután az előzményekhez.¹ Azután befejezésül ugyanazon költő az ő szokott hallgatóságához intézi szavait, t. i. a fejedelmekhez és törzsfőnökökhöz, és utószó alakjában hódolatot hoz nekik, hol a Múzsák ismét megjelennek, mint megjelentek vala a mű elején levő fényes fictióban:

„Így dallottanak ők, az egekbe' lakó szüzi Múzsák,
Mind a kilencz, valakik Kronides magzatjai voltak:
Melpomené s Kleió s Euterpé s szüzi Thaleia,
Terpsichoré s Erató s Polyhymnia Uraniával
S Kalliopé, ki legeslegtiszteltebb vala köztök,
Mert a dicső fejedelmeket is kísérni szokása.
Mely fejedelmi fiút tisztelnek Zeus ivadéki
És születésénél kegyesen arczára mosolygnak:
Nyelve fölé neki szent s édes harmatszemet öntnek,
Ajkaírók azután mézédeseen ömlik a szózat,
És tisztelve tekint rá népei apraja-nagyja,
Hogyha igazsággal törvényt teszen és a gyűlésben
Perlekedő feleket ha kibékít böles szava által“. (75—87.)

Így szállottanak ők az Olymp csúcsára vigadva
Isteni dallással. Dalaiktu az ős Anyaföld is
Visszhangzott s kecsesen hallszott lábaik dobogása
Fellegeken lakozó atyjokhoz a mint hazatértek;
Széles egekben övé a tüzes villám meg a dörgés,
Hogy Kronos ősz atyját leveré s örök isteneinknek
Szétosztá szerepök s megadá, mi megilleti őket“. (68—74.)

¹ Föl kell tételeznem, hogy a 21-ik verssor után nyomban következett a tulajdonképen való *Theogonia*, még pedig a csekély módosítás a 11-ik verssorról.

Ἵμνον δ' ὡς πρῶτιστα χάος γένετ' . . . κ, τ, é.

Nagyszerű befejező szakasz ez, melyben a keces látomány egy komoly és fenséges képben végződik, mely az egész költeményt összefoglalja.¹

Íme, most már két önálló szakaszt választottunk el a zűrzavaros gyűjteményből, mely tanulmányunk tárgyát képezi. Van még egy harmadik is, mely egyúttal utolsó, a melyet elég pusztán jeleznünk, mert ez a mai szövegben érintetlenül áll; egy énekből áll ez, mely a Múzsák tiszteletére van szerkesztve (36—67. v.). Leiró hymnus, mely a Múzsák hangjának szépségét s azt az elbűvölést magasztalja, melylyel a halhatatlanokat elbájolják; megénekli továbbá születésüket és az Olympos hegyén való tartózkodásukat. Ez a darabka teljesen független mindattól, a mi megelőzi, mind pedig attól, a mi utána következik. Maga-magában is egy teljes, harmadik beve-

¹ A második dalos műve mindamellett egy bevezető és egy befejező részt foglal magában. A bevezető részt a mai állapotában levő költemény 21 első verssora képezi; az epilogust pedig a 75—87. és a 68—74. verssorok alkotják. Müller Otfried volt az első, ki rájött, hogy ezek a 68—74. verssorok okvetetlenül valamely epilogusnak töredékeit képezik. Én emez epilogust teljesebbé teszem, a mennyiben hozzácsatolom még a 75—87. verssorokat is, a melyek segítségével aztán a Múzsák daláról szóló fictio a befejezésben is sikerülten emlékünke idézi a Múzsákat. Ezen verssorok áthelyezése természetsszerűleg megmagyarázható azokból a hozzátoldásokból, a melyeket a királyokról szóló szakaszhoz toldottak a 87-ik verssor után. Ha ez az epilógus ide van helyezve, annak oka abban keresendő, hogy a *Theogonia* jókor megszűnt, hogy úgy fejezzük ki magunkat, határozott véggel bírn, mert az újabb és újabb genealogiák hozzácsatolásával minden korlátozás nélkül tovább nyújtották. Ekkor aztán okvetetlenül össze kellett állítani az elején az epilogust vagy az epilógusokat, melyeket közönségesen használtak, azon különböző bevezetések mellett, a melyek szintén szokásban voltak.

zetést képezett, mely nagyon alkalmas volt a *Theogonia* szavaló előadásának elejét képezni; és mivel nemcsak úgy állítja elénk a Múzsákat, mint a kik csak az isteneket éneklik meg, hanem a hősöket és óriásokat is ünneplik (50. v.), jogosan következtethetjük, hogy különösen alkalmas bevezetésül szolgált, mikor ugyanegy szavaló előadásban összefoglalva adtak elő bizonyos számú részeket a *Katalogosok*-ból vagy valamely *Gigantomachiá*-ból a szó szoros értelmében vett *Theogoniá*-val együttesen.¹

Ezen három költői bevezetésnek a mai bevezetésben történt egymás mellé való helyezése már eléggé mutatja, mennyi mindenféle viszontagságon kellett átesnie a szóban forgó költeménynek. Kisértsük meg mindamellett némely részeiben, vagy legalább magában ebben a theogoniai elősorolásban ezen változások nyomait fürkészni.

Az első bevezetés költője, Hesiodos tanítványa az, ki véleményünk szerint a költemény testének főszerzője gyanánt tekintendő. Maguk az ő verssorai már megismer tették őt velünk. Egyszerű ember ő, ki hűen ragaszkodik az ősi hagyományokhoz s ki meg van győződve a Múzsáktól eredő küldetése felől, melyet minden erejével megvalósítani törekszik; költészete nem hajhászsa a ragyogó vagy drámai fictiókat, hanem egyesegyedül az

¹ Igen valószínűnek látszik, hogy ez az ének néha külön is szakítottatott a *Theogoniá*-tól, a melynek utána foglalt helyet, és hogy különálló hymnus gyanánt is előadhatták. Ily föltevést alkotott felőle Müller Otfried (*A görög irodalom története*, I., 187. l.), még pedig Plutarchos nyomán (*A két bölcse beszélgetése ebéd közben*, XIV., 1.): Ἐκ τούτου σπόνδας ἐποιησάμεθα ταῖς Μοῦσαις καὶ . . . συνήσαμεν . . . πρὸς τὴν λόραν ἐκ τῶν Ἡσιόδου τὰ περὶ τὴν τῶν Μουσῶν γένεσιν.

igazság szolgálatában áll. A genealogiák egy mérhetetlen láncolata ragadja meg lelkét, még pedig nem egyszerű emberi genealogiák, hanem maguknak az isteneknek leszármazási ágai: az égnek istenei, a vizeknek istenei, a földnek és hegyeknek istenei, az ős hajdannak és a jelenkornak istenei; egy szóval minden időknak és minden helynek istenei, a századok láncolata és a mindenség véghetetlensége tárulnak föl lelki szemei előtt. És vajjon ő érzéketlen marad-e ezen eszményi tekintet nagyszerűségével szemben, mely magát költeményének tárgyát képezi? Bizonyára nem; de nem lehet tagadni, hogy a rend és szabatosság iránt való nagy gondoskodás uralkodik fölötté. Mindenekelőtt a mit legfőbb céljának kitűz, az nem egyéb, mint a hűséges osztályozás; az istenek szemlélésében elmélyedni, avagy őket leírni, nem az ő kenyeré; neki egészen más feladata van, olyan feladat, melyet maga választott s melyet szeret, és ez nem áll egyébből, mint az istenek felsorolásából és csoportosításából. Ennek természetes következménye, hogy egy-egy epizódra ritkán bukkanunk, hanem annál nagyobb az összehalmozott nevek sokasága; családokra következő családok szerepelnek itt, mind rangja szerint sorolva törzsfejeik köré, és hűségesen megtartva rangjukat ebben a különös fajta mythologikus felvonulásban. Értsük meg jól, mit akart a költő, mert ez az a cél, mely zavartalan szabatossággal van nyomról-nyomra követve; ez a körülmény magyarázza meg ennek a különös költeménynek egész szerkezetét s ez képezi benne a nagyszerűség elemeit.

Valamely fölsorolást nem szokás elemezni; de ha ez az előszámlálás jól megszabott utat követ, ki lehet benne jelölni az átalános irányt. Ennek megvan a maga sza-

bályozó elve, a maga sajátos és állandó útja-módja, saját szokásai; ime, e dolgok jelzését szándékozunk röviden megkísérteni.¹

Legelőször is tehát, mi az a benső törvény, hogy úgy mondjuk, a mely szabályozza az istenek ezen felvonulását? Nincs benne több egynél, még pedig az, mely az időrendből magából áll. Korszakról-korszakra követvén a költőt, tekintetünket a legrégibb istenekről a legkésőbbi korbeliekre fordítjuk. Csakhogy ezekben az annyira telezsúfolt generációkban, hol ugyanegy atyától és ugyanegy anyától néha egész csoport más isten származik, midőn valamennyi fítestvér együttesen vala megnevezve, később a maga során és rendjén még mindegyik visszakerül mint családfő; és a ki ezelőtt néhány pillanattal még össze volt keverve a saját korabeliekkel: most amazoktól különválva jelenik meg szemeink előtt, de már körül van véve ivadékaitól. Így tehát a testvérek sorban követik egymást, mígnem generációjuk teljesen ki van meritve. Minden egyes családfő háta mögött egy egész tömött csapatja vonul el az isteneknek, itt az Éjjel gyermekei, távolabb Thaumaszak vagy Phorkyszak fiai és leányai, tovább megint mások és ismét mások, sűrű,

¹ A *Theogoniá*-t részletesen s magyarázó és kritikai módon elemezte Schömann: az ő *Opusculái*-nak egész második kötete ennek a költeménynek van szentelve. Bővebb felvilágosításokat nyújt Berg is művében: *A görög irodalom története*, továbbá azon művek, melyeket ezen fejezet bevezető jegyzeteiben idéztünk. A *Theogonia* elemzésére vonatkozó táblát találunk abban az atlasban (8. és 9. l.), melyet Bouché-Leclercq esatolt Curtius Görög irodalomtörténetének fordításához. Azonkívül meg kell még említenünk J. D. Guigniaut művét, *De la Theogonie d'Hésiode*, Paris, 1835. és J. Girard már idézett művének egy fejezetét: *Sentiment religieux en Grèce* (l. I., c. 11.)

tömött csapatokban, melyek sietve vonulnak el előttünk a nélkül, hogy egymással összekeverednének. A főelv, mely a mű egészében uralkodik, érvényre emelkedik annak részeiben is: a maga során és rendjén minden egyes csapat ismét felosztódik, még pedig mindenkor egy és ugyanazon elv szerint. Vajjon szemünkbe ötlík-e az általános törvénytől való valamely látszólagos eltérés? Vizsgáljuk csak meg figyelmesebben; úgyszólván mindig szemeink elé fog kerülni az eleinte rejtekben maradt igazi ok. Az a csoportozat, mely nem látszik a maga helyén valónak, szorosan csatlakozik valamely fontos összefüggésnél fogva egy fiatalabb csoportozathoz; ez az, a melylyel, hogy úgy fejezzük ki magunkat, belép a történetbe; és íme, ez az oka, miért kapcsolta őket össze a költő. Az ő általános rendszere egyenesen haladó és egyszerű, de minden merevség nélkül. Tudományos szerkesztő ez a költő, ha úgy tetszik, vagy talán még jobban az isteni hadseregnek mintegy hadvezére, távoli őse Xenophonnak, ki egykor majd annyi nemes ízléssel írja le a katonai szép csapatmozdulatokat s kifejlődéseket; és ez a költő is, mint majdan utódja, ha különös előszeretettel ragaszkodik a rendszeresség és arányosság szenvedélyéhez: mindenkor igazi hellén módra ragaszkodik hozzá, melyben mindig megvan a hajlékonyság és a szellemesség.

A dolgok kezdetén három alapvető legfőbb lény szerepel. Ő előttük, rajtuk kívül a multban semmi sem létezik még, mert hiszen ők maguk képezik a kezdetet; ennél hátrább sem a hellén képzelem, sem a hagyomány nem hatolhat. Minémű ezen három lény? A Chaos, vagyis valószínűleg az üres tér, Gaia vagy a Föld, végül Eros vagy a Szerelem. Erosnak átálán nincs utóda; Chaos

csak rövid időn át adott életet utódoknak; tulajdonképen csak Gaia igazán termékeny. Az első nemzedékek alkotják a világot; egész kosmogonia látható vázlatosan ezekben a röptében odavetett kijelentésekben; a földi tömeg szerveződik, a világosság elválnak a sötétségtől, az égbolt kibontakozik a megszülető hegyek fölött, a tenger nyugalmasan elhelyezkedik mélységes ágyában. Mindmegannyi titokzatos, egy szóval sem ecsetelt tünetmény ez szemeink előtt, de mind benne van foglalva s mintegy fátyol mögött sejtetve egy-egy kifejezéssel teljes elnevezésben, milyenek az Erebos és a Nyx, Aether és a Hémera, Uranos és a Pontos.¹ (116—132.)

Ezután veszi kezdetét a szó szoros értelmében vett végtelen kifejlődése a generációknak. Íme azok, kik Uranostól és Gaiától származnak: a Titánok, a Kiklopsok s Hekatoncheirot. Itt egy epizód is van, t. i. a Titánok föllázadása atyjok, Uranos ellen. Mi lett ennek voltaképen a következménye? Erről szó említés sincs téve. Vajjon a szó szoros értelmében vett égi lázadás-e ez, egy új hatalom, mely a régi hatalmat fölváltja? A későbbi idők mythológiája így értelmezi, de maga a költő egy árva szót sem tesz erről. Az ő Uranosa nem valamely világ ura, sem az ő Kronosa nem valamely trónbitorló. Egészen híven az ő névtárszerű művéhez csak úgy futtában felhozott egy ősrégi, szükséges mythost, és a nélkül, hogy fejtegetését tovább üzné-füzné, tovább folytatja útját. Nyx és Pontos lezármazási ágával új sorozat fejeződik be: a világ-

¹ A Hesiodos-féle Kosmogoniáról v. ö. H. Flach, *Das System der hesiodischen Kosmogonie*, Leipzig, 1874. Th. H. Martin, *Mémoire sur la cosmographie grecque à l'époque d'Homère et d'Hésiode*, 1874.

egyetem elsőszülöttei kimerítették termékenységüket. (132—336.)

Ez a Titánok, Okeanos, Hyperion, Krios és Koios, azután Kronos sorozata. Ha Japetos egyelőre el van mellőzve, ennek oka abban rejlik, hogy az ő családi ága egyedül csak a villámokat szóró Zeus ellen, Kronos fiai közül a leghatalmasabb ellen szerencsétlenül átküzdött viaskodásai révén lőn nevezetessé. Engedjük, hogy a költő megismertesse velünk a Kronidéseket, és mikor majd Zeus fog uralkodni a világ fölött, Japetos fiai szintén sorra kerülnek.

Úgy látszik, hogy a Kronidésekkel (453.) a dolgok új rendje veszi kezdetét. A kezdetleges istenek után, kiknek oltárai sohasem voltak, azon istenek következnek, kiknek tiszteletét megünnepelték valamennyi görög városban. Az imént pusztán költészeti mythologia volt szemünk elé tárva s íme, most olyan áll előttünk, mely alapját képezi magának a közös, nyilvános hitnek. De vajjon erről a nagy változásról, mely ránk nézve oly fontos, volt-e tudomása magának a költőnek is? Semmi különbséget sem tapasztalhatunk sem a hangban, sem az előadási módban; sehol semmi észrevétel, a mely megállítaná útjában a szellemet, semmi, még a legcsekélyebb nyoma sem olyasminek, mi fölébresztené a gondolkodást a költő lelkében. A hajdankor isteneiről, istennemzedéket istennemzedékre sorolva, egyszerűen átment az ő korának isteneire — íme, ennyiből áll egész eljárása. A kritikusok szellemesen feloszthatják műveit és neki tulajdoníthatják a nagy korszakokra való felosztás első gondolatát: e tekintetben az ő gondolata homályban marad; vagy egyáltalán semmit sem tudott minderről, vagy pedig semmi kifejezést sem adott annak, a mit

tudott vala. De legalább meg fog-e állani néhány pillanatra, hogy részletesen elmondja nekünk Zeus történetét? Az elbeszélésnek pusztá elkezdése már elég neki. Zeus megmentetvén anyja, Rhea által, felnövekszik Kréta szigetén a nélkül, hogy atyja, Kronos reája ismerne. Mikor bátorrá és vakmerővé növekedett, felszabadította leigázott testvéreit és visszaadta a Kyklopsoknak a szabadságot. Ezek meg viszont hálából megajándékozták őt a villámmal, a melynek segítségével uralkodik a világ fölött. Ha volt-e küzdelem Kronos és fia között, erről a költő egy árva szót sem teszen. A Zeussal történt emez esemény az egész mythikus történetnek legkimagaslóbb nagy ténye: az ember szinte meglepetve látja tehát, hogy mi minden nagyobb zaj és fontoskodás nélkül történteti ezt a költő s hogy az egész elbeszélés mily kevés fontosságúnak tűnik föl az ő szemeiben.

Ekkor aztán ismét Japetoshoz vezet bennünket vissza (507.). Az ő családfája az emberiség sorsát szemlélyesíti, még pedig egyszerre fenséges és tragikus módon. A Titánnak négy fia a következők: Atlas, Menoitios, Prometheus és Epimetheus; mind a négy nagy ellensége Zeusnak, kik ellene föllázadtak s kiket ő keményen megbüntetett; ezek a mythosok telve vannak ránk nézve vonzó vonásokkal s bizonyos elevenség ömlik el rajtuk a merész és sejtelmes érzelmek révén. Vajjon mért nem tépi szét még itt sem a hesiodosi költészet az ő vezető szalagját? Hisz ime itt volna a legjobb alkalom arra, hogy magasröptű szárnyalásra lendüljön. De vagy nem mer magasan szárnyalni, vagy hogy egyáltalán nem is ért hozzá. Jobban, mint valaha, bezárkózik az ő sajátos, szimmetrikus tömörségébe; csak néhány szó, mint a jól ismert régi mondák futólagos összefoglalása, ez az egész,

a mit a négy fítestvér mindegyikének sorsához oda fűz. Pusztán csak Prometheus mondája van egy kissé bővebben kifejtve; de vajjon maga ez a bővebb kifejtés is hozzája tartozik-e az alapvető legrégibb *Theogoniá*-hoz? Részben talán igen, de a maga egészében semmi esetre sem; ha egy kissé figyelmesebben szemügyre vesszük, nyomban eléggé észrevehetjük, hogy ez a rész kétszeres toldáson esett át, akár a *Munkák*-éhoz hasonló szakasz segítségével, akár a parasita reflexiók révén történt legyen e dolog.¹

Honnan van hát az, hogy ez a genealogiák költője, a nemzedékeknek nemzedékekből való szivós leszármaztatója a maga névtárával, most hirtelenül szakítani látszik az ő legfőbb elvével? A Titánok leszármazási ágai be vannak végezve. Uranos gyermekei között már csak kettő vala, t. i. Themis és Mnemosyne, kikről eddig még egy szóval sem tett említést. Úgy az egyik, mint a másik majd csak későbbben fognak szerepelni Zeus feleségei között. Vajjon miért nem ismerteti meg velünk közvetlenül Zeus és Héra szülötteit, úgymint Arest, Athenét, Hephaistost, kik szintén helyet nyertek az Olymposon?

Kisértsük meg még itt ezt a dolgot jól megérteni. Alapjában véve, ha a költő elbeszélésének menetét az idő sorrendje szabályozza, ez mindig egy másik, alattomban oda értendő eszme segítségével történik, a mely többé-kevésbé meghatározza a nevek és epizódok megválasztását. Ez az eszme, a mely a műben eddig még homályos volt, itt most már sokkal világosabban bonta-

¹ Eléggé valószínű, hogy a legrégibb szakasz az 534-ik verssorral végződik. Az az elősorolás, mely előtte van, teljes egészet képez és maga-magában is kielégítő.

kozik elő. Mikor a költő szívvel-lélekkel a mult elbeszélésébe mélyed, a jelen az, mi folyton szemei előtt lebeg. Abban a pillanatban, mikor művét szerkeszti, a világegyetemet békésnek képzei maga előtt, a mint az már olyan istenekkel van benépesítve, kik Zeus uralmába beletörődnek s az ő fensőbbisége alatt uralkodnak. Ezek az istenek maguk között egyenlőtlenek: szükséges, hogy az ő történetük számot adjon mindegyiküknek attributumáról és hatalmuk fokozatáról. A világegyetem bizonyos tekintetben Uranosnak és Gaiának ősrégi, eredeti öröksége; ez a családi vagyon idővel, nemzedékről-nemzedékre szállva, szétforgácsolódik a gyermekek gyermekei, a mindig növekvő, megszámlálhatatlan utódok között. Történnek barátságos osztozkodások is, de van elég pereskedés is; vannak nyugodt rendezkedések, de merülnek föl erőszakoskodások is. A *Theogonia* nem egyéb ennek a gyakorlatias boeótiainak szemeiben, mint egy nagy családnak s egy nagyon határolt uradalomnak eszményiesített története. A határozott vége oda üt ki a dolognak, hogy valamennyi isten, bármennyire különböztek legyen is egymástól természetre és jellemre, alakra és hatalomra nézve, abban állapodott meg, hogy kiki elfoglalja a saját helyét: de mindez nem ment végbe némely zajos perlekedés nélkül, a melyekbe aztán a villám bömbölése is beleharsogta eligazító szavait, de nagyon helyénvaló, hogy a költő elmondja, hogyan s miként történt mindez.

Két nagy esemény állapította meg véglegesen Zeus uralmát: a Titánokon aratott győzedelme és a Typhoeus nevű szörnyetegnek összezúzása. Ha a genealogiák itt egy kis időre megszakadnak, ez csak azért történik, hogy helyet szorítsanak ennek a kettős drámának; de

mindennek daczára sem zökkenünk ki az istenek családi történetének menetéből, mert hisz maguk között történik, hogy egymást leverik, vagy hogy egymással szövetségre lépnek.

Végül még magában a drámában is meglehetősen megmarad a mi költőnk annak, a mi kezdetben vala. Nem a tusakodás az, mi őt érdekli, hanem ennek rovására előnyt ad az alkudozásoknak. Az ő *Titanomachia*-ja¹ nem teljes elbeszélése, mint várnunk lehetne, azoknak a harcoknak, melyeket a Titánok az istenek ellen vívtak vala. Vajjon miért eme tusakodás? Költőnk erről mélyen hallgat; szakasztott ily keveset törődik azokkal a nagy sorsfordulatokkal, melyek tíz évnyi idő folyama alatt mentek végbe: pusztán egyetlen dolog foglalja el őt s ez a végső kifejlődés, vagyis Zeusnak a Hekatoncheirekkel kötött szövetsége és az a győzelem, mely ennek a szövetségnek következménye. Mindig a végső eredményre irányulván összes figyelme, itt is olyannak találjuk őt, a milyennek mindenütt. Briareos, Kottos és Gyges, kiket Kronos hajdanta elzárt vala, Zeus által visszanyerték szabadságukat; a felszabadítottak és felszabadító között azután szövetség jött létre. Ezután a döntő ütközetre kerül a sor, mely nem sokára a Titánok leveretésével végződik; majd az ő tulajdonképen való legyőzőik, a három Hekatoncheir, bebörtönözik őket a Tartarosba. Az elbeszélés folyamatán egy ragyogó szakasz válik ki, még pedig a Zeus személyes beavatkozásának remek darabja (687—712. v.); de vajjon ez hozzája tartozik-e az alapvető, eredeti compositióhoz?

¹ Midőn ezt a szakaszt így rendezzük el, egyáltalán nem szándékozunk különszakítani a költemény többi részétől.

Ehhez mindenesetre sok kétség fér. Vajjon meg lehetett-e már ez a hatalmas megnyilatkozás az ősrégi theogoniai költészetben is?¹

Tekintsünk végig amúgy röptében ama zavaros leíró részlet fölött, mely ennek az elbeszélésnek folytatását képezi a költemény mai alakjában (721—819.). Úgy látszik, a Tartaros neve, hova a Titánokat az imént zárták, felébresztette egy egész sereg költőnek képzelő erejét, vagy legalább egy csomó rendezőnek feltámasztotta minden igyekezetét, kik e helyen a leíró szakaszoknak valóságos gyűjteményét hordották össze. Íme, itt van a Tartaros (721—745.), melynek rajzolásához minden látszat szerint egyszerre az egész világ hozzáfogott; itt van Atlas tartózkodási helye (746—766.); ott van Hades lakása, a mint az alvilági kutya őrizi, mely senkit sem enged onnan kimenekülni (767—774.); ott van végül a Styx folyó leírása, az ezüstszlopoktól tar-

¹ Az ezen epizód valóságára ellen felhozott legsúlyosabb ellenvetés abban áll, hogy ez a rész rosszul vág egybe a költemény hátralevő részével: itt úgy tűnik föl, hogy Zeus a villámmal dönti el a győzedelmet, de viszont a villám nem új fegyver az ő kezei között, és ennek daczára úgy van a dolog odaállítva, hogy a háború tíz esztendő óta húzódik. Ha Zeust ez a fegyver teszi legyőzhetetlenné, akkor miért nem győzött hát előbb? Miért kellett a Hekatoncheirekhez folyamodnia? Így maga ezek szerepe is céltalanná válik; de az előadás további folyamán minden jel arra vall, hogy ellenkezőleg a Hekatoncheirek eme szereplése döntő körülményként volt felfogva. Ide járul, hogy ez a szakasz, mely magában véve nagyon szép, nem olyan, mint az elbeszélés többi része: ez sokkal inkább a hatást tartja szem előtt. Köchly úgy tekint, még pedig a legnagyobb valószínűséggel, hogy e részt olyan költő ékelte közbe, ki Zeus szerepét nagyobbítani akarta, melyet az első elbeszélő a Hekatoncheirek kedvéért nagyon is föláldozott s rövidre szabott.

tött sziklabiltozat s ez alkalomból egyúttal fel vannak említve egyes részletek az istenek esküiből (775—806.); végül ott van egy név nélkül való helynek leírása, hol a legnagyobb meglepetésünkre ismét a Titánokkal találkozunk, kiket csak az imént láttunk a Tartarosba zárni; kétségtelenül ennek közelében „az Okeános mélységes fenekén“ Kottos és Gyges, az utolsó összemérkőzés győztese (811—819.). Semmi sem hasonlít kevésbé a költemény szorosan tervszerű rajzához, melyet a műben eddig lépten-nyomon világosan kivehettünk, mint ennek a résznek hiányos, laza összefüggése. Teljesen világos, hogy itt többé már nem a *Theogonia* költőjével van dolgunk. Azt lehetne talán mondani, hogy egy kezdeményező merész ember jókora rést ütött ezen az emléken, hogy oda egy saját izlése szerint való diszitést szoritson bele; aztán jött húszt más, kik az ő példáját követve, kiki a maga során és rendjén mindenféle új és új anyagot tömött bele ebbe a tátongó és folyton-folyvást növekvő hasadékba. Manapság már senki sem vállalkozhatnék bizonyos vakmerőség nélkül annak a kimutatására, hogyan került ez vagy amaz a rész a költeménybe.

Ha képzeletünkben ezt az egész szakaszt kiszakítjuk a költeményből, a gondolatok természetes sorrendje ismét helyreáll. Zeus a Titánok lázadása daczára is tovább fentartja feltétlen uralmát, a melyet magának megszerzett vala. Egy második lázadás azonban még nagyobb veszedelembé bonyolítja őt (820—868.). Maga Gaia lázít föl ellene egy borzasztó szörnyeteget, Typhoeust, a kiben minden látszat szerint a fergetegek szörnyű ereje van megismerélyesítve. A helyzet alapjában véve ugyanaz, mint megelőzőleg vala, csak a körülményekben vannak

eltérések; de ennek a hasonlatosságnak nem szabad bennünket meglepnie a *Theogonia* szerzőjének részéről, ki egyike a legrendszeresebb és az arányossághoz szívvél-lélekkel ragaszkodó költőknek. Ha az elbeszélés a mai alakjában távolról sem elégíti is ki igényeinket, arra mégis alkalmasnak látszik, hogy ha segítségével már egészen nem állíthatjuk is helyre az egész költeményt, legalább arról képezhetünk világos fogalmat, milyennek kellett valamikor lennie. Gaia világra hozza ezután Typhoeust, kit a költő leír előttünk (820—835.). A szörnyeteg föltámad Zeus ellen és meg is dönti erejét, ha véletlenül az isten nem gondoskodik valami megelőző védelmi eszközről (835—838.). Ennek az itt kijelentett védelmi eszköznek leírása nyomtalanul eltűnt ugyan, de az elbeszélés hátralevő szakaszaiból könnyűszerrel kitalálhatjuk. Zeus kiszabadítja a Kyklopsokat, mint megelőzőleg kiszabadította a Hekatoncheirokat, és viszonzásul megkapja tőlük a villámot.¹ Ezzel fölfegyverkezve megfékezi és végveszedelembé dönti ellenségét (852—868.).² A vészthozó szeleknek genealogiája (869—880.), kik Typhoeusnak sarjadékai, arra emlékeztet bennünket, hogy ennek az epizódnak különösen egy genealogiai műben van fontos szerepe.

Ezen két győzelem után Zeus a király és teljes

¹ Ez a dolog az, melyet föntebb, a 141. vers mellett már említettünk.

² Az alapvető, legrégibb elbeszélésnek ez a szükségszerű visszaállítása multhatatlanul föltételezi, hogy néhány verssornak e kellett vesznie, másoknak pedig alkalmatlan helyeken beékeltetnie. Egyik-másik ilyen verssor a *Titanomachiából* van kölesönözve (846 = 695., 848 = 681.); mások pedig az alapvető elbeszéléshez tartozhattak. A mi ennek a fenekestül való felforgatásnak okát illeti, az nyilvánvalóan hasonlít ahhoz, a mely a *Titanomachiá*-ba

biztonságban érzi magát uralma tekintetéből. Ez a költő előtt a legkinálkozóbb alkalom, hogy elmondja nekünk a legutolsó olymposbeliek születésének történetét (881—929.). Zeus egymásután frigyesül s nejévé lesz Metis, Themis, Eurynomé, Demeter, Mnemosyne, Létó és legvégül Héra. Gyermekének nevei a következők: a Hórák, a Párkák, a Charisok, Persephone, a Múzsák, Apollón és Artemis, Hébé, Arés és Ilithya. Ezenkívül pusztá magában adott létet Athenének, valamint Héra szintén egyedül Hephaisztosnak. Íme most már az egészen teljes Olympos. Az alapvető legrégebb költeménynek okvetetlenül itt kellett végződnie.

De mi van hát azzal a körülbelül száz sorra rúgó verssel, mely a mai Theogoniának végső szakaszát képezi? Nyilvánvaló, hogy ez a végső hozzátoldás, vagy talán jobban mondva a hozzátoldások végső sorozata. Mindjárt az elején szerepelni látunk egy olyan kiegészítésfélet, mely az istenek genealogiáihoz tartozik (930—962.), csak hogy ebben a kiegészítésben hiába keressük azt az annyira meglepő rendet és szabályosságot, mely az egész költeményen végig vonul. A költő itt már csak úgy vaktában botorkál és egy zűrzavaros felsorolásba bonyolódik, a melynek egy jórészét már maguk az alexandriai kritikusok elvetették. Itt a Halha-

mint láttuk, beletoldatott egy egész epizódot. Itt is nagyobbítani akarták Zeus szerepét s ő neki saját magának óhajtották tulajdonítani győzedelmének érdemét, és ezen czélból kihagyták a Kyklopsok belaatkozását. Az az isten, ki lépten-nyomon valamely idegen segítségre szorul vala, még kielégíthette az alapvető költő igényeit; de valamivel később már megbotrántkoztak volna annak láttára, hogy a főisten oly kevésbé képes saját maga erejéből eligazítani a maga dolgát.

tatlanok mellett már egyes halandók is szerepelnek, milyenek Semele, Alkmene, Ariadne, Medea. Sőt itt még egy Helios-féle leszármazási ággal is találkozunk, a mely, ha tényleg alkotó részét képezte volna az alapvető, legrégebbi *Theogoniá*-nak, bizonyára nem itt szerepelt volna, hanem közvetlenül a Hyperion leszármazási ága után (371—374.).

Ezután egy *Herógonia* következik (964—1022.), ama frigyessülések felsorolása, melyekre halhatatlan istennők és halandó emberek léptek vala. Hogy ez a szakasz aránylag sokkal későbbi időkből származik, ma már úgyszólván egy szívvel-lélekkel el van ismerve.¹ Ezekből az egyesülésekből születtek a hősök. Itt már a szó szoros értelmében vett Theogonia mesgyéjéről átlépünk a heroikus genealogiák mezejére. A költemény két utolsó verssora arra vall, hogy a *Katalogus*-ok, melyekről majd későbbben fogunk beszélni, eredetileg össze voltak fűzve az istenek származásainak sorozatával, még pedig éppen ennek az összekötő szakasznak a segítségével; már itt helye van abbéli hiedelmünket kifejezni, hogy ezt a szakaszt egyenesen azzal a szándékkal szerkesztették, hogy e két rész összekapcsolására szolgáljon.

III.

Egy dolog kézzelfoghatólag kidomborodik a megelőző elemzésből és ez abban áll, hogy a *Theogoniá*-t nem szerkeszthették lassan-lassan, bizonyos hosszadalmas és sokak által gyakorolt közreműködés segítségével.

¹ Marckscheffel, *idézett művében* 90. s köv. lapokon.

A különböző részek szoros összefüggése sokkal is szilárdabb szerkesztésen és sokkal szigorúabban keresztülvitt határozott terven nyugszik, hogysem ki ne kelene jelentenünk, hogy a mű egy szerzőtől származik. Lehetetlen volna megérteni, mint létezhetett volna olyan egymást követő költőnemzedék, mely ennyire alá tudta volna magát vetni egyetlenegy szerkesztési módnak, és mely ennyire tudott volna alkotásaiban ugyanahhoz az egy főelvhez ragaszkodni a nélkül, hogy képzelme sohasem bírta volna őt útjáról jobbra vagy balra letéríteni.¹

Hozzá kell még tennünk, hogy magában véve a szakaszok mindegyike elég csekély arra, hogy önálló művet alkosson. Csak úgy van bizonyos értékük és erejük, ha egy nagy egészben vannak összefoglalva, mint ez a költemény mai alakjában tényleg így is van. A felsorolt családfák némelyike magában véve teljesen jelentéktelen volna, ha t. i. különszakítanók azoktól a részekről, melyeknek kiegészítésére szolgálnak; így például Krios leszármazási ága három verssorból áll, Koiosé hétből; de úgy az egyik, mint a másik elengedhetetlenül szükséges a Titánok genealogiájának egészében, a mely ügyszólván az egész költeményt betölti. Végül maga ezen

¹ A *Theogonia* alapvető egységességének kérdését legfőként Schömann következő művének alapján lehet tanulmány tárgyává tenni: *De compositione Theogoniae, Opusc., tom. II., pag. 479—509.*; továbbá Köchly művében: *De diversis Hesiodae Theogoniae partibus*, Zürich, 1860., habár úgy az egyiknek, mint a másiknak végső következtetéseit a magunk részéről nem tartjuk elfogadhatóknak. A betoldásokra és hézagokra vonatkozólag szintén bővebb felvilágosításokat nyújt Schömann műve: *De interpolationibus Theogoniae, Opusc., tom. II., pag. 425—464.*, továbbá Götting, *Praefat.*, pag. XXXIX; v. ö. különben szintén Fick, *Hesiods Gedichte*, pag. 6—42., ki hite szerint visszaállította „az igazi *Theogoniát*“.

leszármazási ágak parallelismusa megfejthetetlen volna, ha azt nem tételeznők fel, hogy egy szervező értelmes fő osztotta be valamennyit; ha így nem állana a dolog, lépten-nyomon összeütközésekre, ellenmondásokra, zavarokra bukkannánk; bizonyos nevek ugyanegy időben több, különböző genealogiára is vonatkoznának, mások pedig, melyek elengedhetetlenül szükségesek, sehol sem volnának találhatók. Az istenvilág, úgy, a mint a *Theogonia* élénk tárja, egy szép és nagyszámú hadsereg alakjában tűnik föl szemeink előtt, a mely mintegy szemlére való kivonulás végett van ily remekül elrendezve; minden egyes csoport a maga illő helyén van itten és csak azt foglalja magában, a mit magában foglalnia okvetetlenül szükséges; hogyan lehetne tehát elfogadnunk, hogy ezek a csapatok, melyek innen is, onnan is csak lassan-lassan, fokozatosan verődtek volna együvé, önként meg tudtak volna valósítani egy ilyen szabatos rendszerességet?

De még mélyebben kell lebecsátkoznunk a dolgok mélyére. Teljesen elismerve a *Theogoniá*-ban a szellemes szervező művét, még talán azt is fel lehetne tételezni, hogy ez a művész megelégedett pusztán azzal, hogy a legrégibb költészetből, lett légyen az akár hymnus, akár monda, le-levágott egy-egy darabot, mely céljainak teljesen megfelelt s hogy egész működése esetleg nem állott egyébben, mint hogy ezeket a darabokat egymással összeillesztette. Vajjon a költemény elemzése kedvezhet-e ennek a föltevésnek? Nem habozunk kijelenteni, hogy a legkevésbé sem.

A *Theogonia* synthetikus és panhellenistikus jellege, úgy, a mint mindjárt eleinte kiemeltük, kézzelfoghatólag ellene mond ennek a föltevésnek; és ez a jelleg, a mit

jól meg kell jegyeznünk, nem kisebb fenséggel nyilatkozik az egyes részekben, mint az egészben. Vegyünk például egy olyan szakaszt, a mely a teljes egészből első tekintetre legkönnyebben kiszakíthatónak látszanék, értjük a Pontos genealogiáját (233—336.). Itt körülbelül úgy száz sorra rúgó versben úgyszólván teljes csoportozata áll előttünk mindamaz istenségnek avagy mythologikus személyesítéseknek, a melyek a tengerrel csak valamiféle viszonyban is állanak. Vajjon nem lehetne-e föltételeznünk, hogy ez itten magában véve teljes és eredetében tekintve önálló elbeszélés, és a melylyel szemben a *Theogonia* szervezője teljesen elégségesnek tartotta, ha szakasztott azon módra kebelezi bele a *Theogoniá*-ba, a mint van, és a mint ez a bekebelezés számos hasonló fajta elbeszéléssel szintén megtörtént? Gondolkozzunk csak egy kissé a dolgon. Annyi bizonyos, hogy könnyen elgondolhatjuk ezeknek a helyi mondáknak elkülönített, önállóan való tárgyalását, feldolgozását. Ha például egy ilyen csoportozatban bizonyos számú istenmondát találunk, a melyek eredetre nézve nagyon elütők, az egyik például boeótiiai vagy lokrisbeli monda volna, másutt megint thessaliai mondákkal találkozunk, tovább másutt ismét krétai regékre bukkanunk: akkor nagyon természetes dolog volna föltételezni, hogy ezen csoportok mindegyike csakugyan létezett volna mint önálló vallásos költészet, mielőtt még bekebeleztetett volna a nagy közös tömegbe. De vajjon így áll-e hát a dolog? Egyáltalán nem: az a csoport, melyet mi most tanulmányozunk, mindenféle eredetű istenségeket foglal magában. A mi benne mindamellett az egységességet képezi, az abban áll, hogy ezek az istenségek egytől-egyig a mindenségnek ugyanazon nagy

osztályához tartoznak: egyike ez a hellén Pantheon tartozékainak, és az egész Görögország hozzájárult annak benépesítéséhez. De azonkívül a *Theogonia* eme kis részében szakasztott úgy megvan a synthesis, mint annak egészében. Ez így lévén, ime mit tételez föl az az elmélet, mely most megvitatásunk tárgyát képezi. Annak elfogadását kívánja ez tőlünk, hogy egy bizonyos időpontban egy sereg költő akadt Görögországszerte, kiknek egyidejűleg hirtelen az jutott eszükbe, milyen haszonnal járna egy ilyen theogoniai összeállítás; és azután, a nélkül, hogy összebeszéltek volna, olyan jól megértették egymást s felfogták egymás terveit, hogy az egyikök ezen főelv szerint összecsoportosította a tenger isteneit, egy másik az égi isteneket, ismét egy másik a szelek isteneit, és így tovább; ilyen föltételek mellett azután nagyon könnyű volt megalkotni a teljes *Theogoniá*-t: az épületváznak minden egyes gerendája jól ki volt faragva, most elég volt őket egyszerűen összeilleszteni. De bizonyára az olvasó is azt gondolja velünk együtt, hogy szintén elégséges egy ilyenfajta elméletnek minden egyes részét egyszerűen összeilleszteni, hogy az egész mindjárt össze is omoljon.

De semmi habozás sem lehetséges ebben a lényeges pontban. Okvetetlenül létezett egy költő, bárki lett legyen is különben, ki a *Theogoniá*-t a maga egészében megfogalmazta, még pedig mint összefüggő fejtegetést, s ki meg is valósította ezt a gondolatát abban a költeményben, melyet ma bírunk. Egyszer csak összegyűjtött képzelmében minden istenmondát, minden hagyományt, melyek előtte ismereteseek valának; összehasonlítgatta, bírálgatta őket; azután ízlése szerint válogatott bennök, s ebből a zűrzavaros anyaghalmazból meritve rendszeres

költői művet alkotott, melynek minden egyes része összefüggésben áll egymással. Nyilvánvaló, hogy az ilyen munka nem lett volna lehetséges, ha egyidejűleg elő nem készítettett volna egyrészről a szellemi mozgalmak által, másrészről pedig a részleges kísérletek bizonyos számának segítségével. De sem ezek a kísérletek nem ismereteseek előttünk, sem ezeket a szellemi mozgalmakat nem bizonyítják olyan tények, melyeket idézni módunkban állana. Szemeink előtt áll egy komoly, nemes törekvés és egy fölötte figyelemre méltó eredmény; hogyan jött létre akár az egyik, akár a másik? Erre a kérdésre nem tudunk megfelelni. El kell ismerünk a mű nagyszerűségét, de egyúttal le kell mondanunk arról, hogy a közvetetlen előzményekről fel bírjuk lebbenteni a fátyolt. De legalább nem szabad a kérdést még homályosabbá tennünk az által, hogy a *Theogonia* szerzőjének bölcséleti eszméket tulajdonítunk, a melyeknek bélyege egyáltalán nincsen ráütve alkotására. Ha valahol, úgy itt kell ügyelnünk az óvatos, kellő korlátok között tartott mértékre, mert egyenlően téves volna akár azt állítani, hogy a szóban levő költő teljesen bölcselő, akár azt bizonyítgatni, hogy semmi áron sem az.¹

Annyi bizonyos, hogy az ő alapeszméjében, mely a mythologia egységesítésében és egyszerűsítésében áll, tagadhatatlanul van valami bölcséleti elem; az egység felé törekedni mindig annyi, mint a tudomány felé törekedni. Azonkívül az is elvitázhatatlan, hogy a

¹ Azon irányzatra nézve, mely a Theogoniában bölcséleti elemeket keres, egymástól nagyon elütő vélemények kerültek napvilágra. V. ö. nevezetesen Schömann, *Opuscula* II., 464. s köv. lapokon; Flach, *System der hesiodischen Kosmogonie*, pag. 8.; J. Girard idézett műve 33. s köv. lapjain.

genealogiák eme véghetetlen elvonulásának háttérében többé vagy kevésbbé világosan meg-meg lehet pillantani a világ fokozatos szervezkedésének alapeszméjét. Kezdetben a költő szerint nem létezik más két dolognál; ez a két dolog nem más, mint az anyag és a végtelen űr, egyik a lényeg, másik pedig a létezés föltétele. Ő még egy egyesítő elemet csatol hozzájuk, és pedig Erost.

Igaz, hogy későbben erről minden látszat szerint megfelelkezik; de már maga az a körülmény, hogy éppen így az elején nevezte meg, igen nagy fontossággal bír. Eros, ki valamennyi istennemzedék előtt való, valamennyiök fölött uralkodik; nem egyéb ő, mint mythikus megszemélyesítője az élet egyik legnagyobb törvényeinek. Fogadjuk el, ha úgy tetszik, hogy ez az eszme eredetileg nem magától a költőtől származik, hogy ő már egészen megalkotva vette át, és hogy talán csak félig-meddig fogta föl értelmét, de még akkor is az a dolog vége, hogy itt már tagadhatatlanul egy megszűlni kezdő bölcsélet nyomaival állunk szemben, a melynek befolyása bizonyos fokig már érezhető rajta. Egy fénysugár csillámlik föl előttünk, azután ismét eltűnik. Az ember önkéntelenül is azt kérdezi magától, vajjon nem tud-e a költő sokkal többet, mint a mennyit mondani akar, vagy ellenkezőleg, nem olyan dolgokat ismét-el-e, a melyek egy részben kisiklanak kezei közül?

És e tekintetben műve folyamán elejétől végeig így áll vele a dolog. Az ő költészete fátyolhoz hasonlítható, a mely mögött már ragyogó bölcseséget sejtethetünk, csakhogy ezen fátyol nagyon sűrű és gazdagon van díszítve különböző himzésekkel, és nem lehet tisztába

jönni azzal, hogy az a hang, mely leírja előttünk azt a színi jelenetet, melylyel föl van ékesítve, a világosság oldaláról jön-e felénk, vagy az árnyékoldal felől jut-e hozzánk. Uranos megcsónkítása, a Titánok leveretése, Zeusnak Typhoeus végleges leveretése után való határozott győzedelme: mindemez egymást követő nagy esemény a világ fejlődésének azon legfőbb fokait látszik jelképezni, a mely az erőszakosságoktól a béke, a zűrzavarból az összhang, a sötétségből a világosság felé halad.

És mindennek daczára, ha magából ebből a fejlődésből a fejlődésnek egy főirányelvét akarnók megállapítani, véleményünk szerint úgy tünnék föl a dolog, mintha nagyon is messze akarnánk menni. Ha a költőnek erről világos tudata volna, micsoda szándékkal igyekeznék azt rejtegetni? Ha az ily gondolatok belecsökönyösödnek az ember lelkébe, akkor ott uralmat is gyakorolnak. Ha tehát e gondolatok a *Theogonia* folyamatán kifejezetlenül maradnak, vajjon nem onnét van-e ez, hogy homályosak maradtak az értelem előtt, mely őket elgondolta? Ne mondjuk tehát, hogy a költemény egységessége azon rendszer fejtegetésén alapszik, melynek alapját a fejlődés gondolata képezi; nem, hanem egyszerűen a genealogiák egymásutánjában keresendő ez az egység; csakhogy ezekben a genealogiákban már egy olyan lappangó bölcelet rejtőzik, a melyet a költemény fölhasznált céljaira.

Sőt mi azt hisszük, hogy éppen ebben kell keletkezésének okát is keresnünk. Semmi sem nagyobb tévedés, mint úgy képzelni el magának a *Theogoniá-t*, mint valamely vallásos szertartási művet, melynek rendeltetése abból állana, hogy a vallásos szertartásokhoz hym-

nusokat szolgáltatasson.¹ A költemény folyamán sehol sem találkozunk a szó valódi értelmében vett vallásos elemmel. Szinte kézzelfogható, hogy a költemény oktatásra, nem pedig erkölcsi épülésre van szánva. A tudásvágy szükségessége hozta őt létre, és ennek a szükségletnek való megfelelést tűzte ki megoldandó feladatául.

Mielőtt a költeményt olvasták volna, előbb okvetetlenül szavalva is elő kellett adatnia, mint valamely epikai dalnak, még pedig ugyanazon közönség előtt és ugyanazoknak az értelmezőknek. Innen azok a hozzátoldások és átdolgozások, a melyekről, mint hiszszük, elemzés közben elég világos képet adhattunk. Mentül nagyobb tekintélyre tett vala szert, annál nagyobb volt a kísértés azokra nézve, kik előadták, hogy más költeményekből egy-egy töredéket toldjanak bele, vagy akár saját alkotásaikkal is ki-kiegészítgessék. És így kellett a dolognak folynia mindaddig, valamig a költemény véglegesen megállapított szövege megalakult, vagyis talán egészen a Pisistratidák koráig.²

Mindezek az észrevételek bizonyos megközelítő módon meghatározzák a *Theogonia* keletkezésének idejét. Mondottuk már fentebb, hogy ez a keletkezési idő nem esik egybe Hesiodossal és hogy későbbre esik ezen költő idejénél. Pausanias forma szerint való bizonyossága nyomán (IX., 31.) a Helikon vidékein lakó boeótok nem ismertek el egyebet Hesiodos hiteles műve gyanánt, mint

¹ Ennek a véleménynek adott kifejezést Göttling az ő *Prolegomená*-iban, melyeket Hesiodos kiadványához mellékel. (V. szakasz). Ez a vélemény azonban átalán nagyon kevés hitelre talált.

² Történt is csakugyan czélzás erre a Pisistratos által véghez vitt műveletre, azon alkalomból, mikor Plutarchos műveiben Hesiodos költeményeiről esik szó: *Theseus Élete* 20. fejezetében.

pusztán a *Munkák* címűt. Ha meggondoljuk azt a nagy versengést, a melyet minden egyes görög város kifejt vala, hogy magának követelje azt a nagy dicsőséget, hogy ő látta először megszületni a nagy költői alkotásokat, bármit szólhattak is hozzá, nem lehet tagadni, hogy ennek a tiltakozásnak valósággal van valami számbavehető súlya. A *Theogonia* eleje pedig olyan értelemben véve, mint azt fentebb eredeti alakjába visszaállítani megkísérlettük, e tekintetben még határozottabb bizonyítékokat szolgáltat. Az, a ki ezt a bevezetést szerkesztette, a költemény szerzőjének is vallja magát és Hesiodostól meg is különbözteti magát: valóban erőszakot kellene követnünk magán a szövegen, ha annak más értelmet akarnánk tulajdonítani. Az ő szólás-mondási módja azt is megérteti velünk, hogy ő reá nézve Hesiodos dicsősége már többé-kevésbé mélyen rejlik az idők rétegeiben, és hogy szándéka azt ismét megújítani. Egyébiránt semmi sem egyeztethető meg jobban a valószínűséggel. Ez elvont eszméket alkotó képesség sokkalta fejlettebb a *Theogonia*, mintsem a *Munkák* folyamán; lépten-nyomon érezzük, hogy amott közelebb állunk a tudomány első szárnypróbálgatásaihoz. És mindennek daczára is lehetetlen a *Theogoniá*-nak sokkal későbbi keletet tulajdonítanunk. Pusztán csak azoknak van joguk megengedni, hogy e költemény csak lassan-lassan alakult meg, a kik egyúttal azt is vitatják, hogy e költemény tisztán csak valamely rendezőnek műve gyanánt tekintendő. Megczáfolván az előbbi véleményt, alattomban értetődve elvetettük a másodikat is. Ezen istenek genealogiáiban akkora gyermekies hiszékenység és felfogás nyilvánul, hogy nem engedi azt föltételeznünk, miszerint ez az annyira figyelemre méltó szerkesztési

kísérlet sokkal későbbben jöhetett létre a Kr. előtt való nyolczadik századnál. Pisistratos munkálkodásának csak annyiból kellett állania, hogy a szöveget átvizsgáltatta, a mi kétségtelenül még sokkal kisebb jelentőségű volt, mint a homerosi költemények szövegének megállapítása. A két eset egyikében sem képezheti kérdés tárgyát sem az újjáteremtés, sem pedig az újjászervezés.

IV.

A megelőzőkből szinte önként következik, hogy a *Theogoniá*-ban olyan szerkezeti szépség rejlik, a melyet azon mélységes eszmének köszön, melyből létezésének forrása fakad. Komor, fenséges szépség ez, a melyet még a görögök minden valószínűség szerint élvezni tudtak, de a mely a latinok érzékét már nem bírta magára vonni s a melynek élvezése a jelenkori emberre nézve még több nehézséggel jár. „Hesiodos költészetének legnagyobb része — így szól Quintilianus — nem áll egyébből, mint pusztá nevek felsorolásából”.¹ Nyilvánvaló, hogy a ki így beszélt, nem talált nagy gyönyörűséget Hesiodos költészetében s mi is úgy hisszük, hogy korunkban sem akadna számos olvasó, ki hasonló módra nem vélekednék.

De ki kell mondanunk, hogy ezek a nevek, melyek ránk nézve csekély jelentőségűek és következőleg egyhangúak: tele voltak élettel s elevenséggel a költőre és hallgatóira nézve.

¹ Quintilianus, X., 1., 52.: Magna pars ejus in nominibus est occupata.

Mindenik név ezer és ezer emlékre emlékeztette őket, ezer és ezer sejtelmes érzelmet fakasztott lelkükben s a legkülönbözőbb képzeteknek egész seregét támasztotta föl elméjükben. Különben is gyönyörűségüket lelték abban, ha így csoportosítva láthatták isteneiket; ez a mesterkéletlen és összhangzatos rendszeresség, mely az isteneket családok szerint osztályozza vala, bizonyos szellemi szükséglet kielégítésére szolgált. Kellemes dolog volt érezni, hogy ezentúl az istenek jobban megismerhetők, hogy a mythológiának véghetetlen birodalmán most már könnyebben át lehet tekinteni s hogy benne most már minden fáradság nélkül el lehet igazodni. Az olyan valóságban, melynek szent könyvei egyáltalán nem valának, ez a költemény bizonyos tekintetben olyanféle szolgálattot tett a hívőknek, a melyet valamely kinyilatkoztatott szövegtől várhattak volna. Ez a költemény nagy világossággal és szabatossággal tanította meg őket számtalan oly dologra, melyek már régóta foglalkoztatták képzelmüket. És függetlenül az általános rendszerességtől; a neveknek ez a fölötte ügyes elrendezése minden egyes versben, a csoportosításokban nyilatkozó leleményes arányosság, a mássalhangzóknak finom változatossága a fősorolásokban, az állandó jelzők választékossága és ragyogó fénye, szóval, az apróbb művészetnek mindez a csinja-binja, a melyekre mink ma már úgyszólván ügyet sem vetünk: mindez nagy mértékben gyámolította az ő emlékezetüket, mindez bizonyos becsességet kölcsönzött előttük még a legaprólékosabb dolgoknak is.¹

¹ Dionys. Halikarn., *Az utánzásról* II., c. 2. (Usener). Ἡσίοδος μὲν γὰρ ἐφρόντισεν ἱδρονῆς δι' ὀνομάτων λειότητος καὶ συνθέσεως ἐμμελοῦς.

Bármily idegenszerű is előttünk már természetszerűleg is az effajta érzelmvilág, mégis elképzelhetjük azt magunknak, ha többre nem, legalább néhány pillanatra. Mikor a költő, teszem azt például, elősorolja Nereus ötven leányát: vajjon pusztán a nevek sorozatai-e ezek a versek, a melyek oly érdekesen vannak megszerkesztve, hol egymás után szép sorjában megjelennek a tengernek ezen kecses lakói a maguk kifejezéses jelzőivel?

„Dóris meg Panopéia s a szépséges Galatéia,
Hippochoé meg Hipponoé rózsás karaikkal
S Kymodoké, ki a ködszinű tengernek habos árját
És haragos viharok rohamát könnyen lecsitítja
Kymatolégével s vele még kecses Amphitrité,
Kymó s Eióné s Halimédé szép koszorúkkal,
Glaukonomé, a mosolyszerető, meg Pontoporeia,
Pulynomé s szép Autooné meg Lysianassa,
Éuarné, az alakra kecses s arczára varázsló”.¹

És így következnek sorjában valamennyien az ő hangzatos és átlátszó neveikkel, a melyeknek értelme elmosódik minden fordításban, himpora, bája lekopik minden érintésben; sorról-sorra követik egymást, vagy helyesebben mondva úgy tűnnek föl, mintha lágyan siklanának tova a költészetnek tiszta, ringó hullámain, a mint csakugyan a költő is tovasiklóknak képzei őket; tündéres, hófehér, lenge lényeknek ezer csillogó habjain ama vizeknek, a melyeket laknak. Szakasztott így megyen ez tovább számos helyen a hatáskeltés ezer és ezer változatában: itt bővülő látományokat idéz föl a költő, amott megint szomorú és borzalomkeltő alakokat:

¹ *Theogonia*, 250—259.

„Pephrédó, az a hosszuruhás, Enyó a veressel
 S a Gorgók, kik a tengereken túl messze lakoznak,
 Messze Nyugatra, holott szép Hesperidák dala zendül,
 Stheinó s Euryalé s a kinok-gyötrötte Medúza“.¹

Mindehhez tegyük még hozzá az ismert mondákra vonatkozó czélzásokat, az újabbkeletű és érdekkeltő oktató-sokat, az epizódszerű regéléseket; mindmegannyi érdeket keltő elem ez, a melyek mi reánk már alig tesznek valamelyes hatást, de a melyek azidétt hatalmas felindulásokba hozták a gyermeteg és hívő kedélyeket. Mindezek a dolgok egyszerre hatván, el lehet képzelni, mekkora elragadtatást kellett gyakorolniok egy ily költemény révén. Elejétől végeig egy isteni álmadozás folyt le a hallgatók lelkében, olyan álmadozás, mely telve volt valósággal. Ott látták megszületni és nagyra nőni az istenek ezen fenséges családjaít, és szellemük különböző képessége szerint többé-kevésbbé meg tudták pillantani a mythosok alatt mindazt, a mi azok mögött az ember és a világ megismerésére vonatkozólag a valóság magyába burkolva rejtőzött. A *Theogonia* reájok nézve ugyanegyidejűleg csodaszerű látvány és szakadatlan sugalmazás vala: a képzelem, az érzelem és az elme élessége egyenlően megtalálta ott a maga tekintetbevételét.

Helylyel-közzel a mythosok eme mélységes értelme eltűnt a mese leple alatt, de viszont helylyel-közzel olyan világos és átlátszó maradt, hogy közvetetlen megértése semmi néven nevezendő nehézségbe sem ütközött. Emlékezzünk csak vissza például az Éjjel második lezármazási ágára. Nemde, az egész szakaszon véges-végig vonul az emberi élet világfájdalmas felfogása?

¹ *Theogonia*, 273—277.

A vak sötétségből természetszerűleg a bajok borongós és sötét alakjai jönnek elő, a betegség, az aggodalmak, valamint a gonosz vágyak, a rosszság, melyet elszenvetünk és a melyet elkövetünk:

„A keserű Végzet s Parkák is az Éj ivadéki
 És a Halál s Álom s Álomképek seregestül;
 Mindeme sarjat az Éj egyedül, maga hozta világra.
 Majd Mómost meg a Gyötrődést szülé e világra
 Hesperidákkal együtt, kik a zúgó tengereken túl
 Őrzik az almákat s aranyalma-hozó csemetéket.
 Ő szülé Nemezist, valamint a parázna Szerelmet
 S terhes Öregséget s a keményszivű csalfa Czivódást“.¹

Ennek a felsorolásnak még zavarosságában is megvan a maga bája; a bajok között itt-ott valami jó, a szomorú képek között helyenként vidámabb eszmék is vannak: ez is szakasztott mása az ember élete sorának és már előre is felhívja a gondolkodást.

Mindezen észrevétel a genealogiákra vonatkozik, melyek a költemény alapját képezik. De a hosszadalmas felsorolások mellett nem szabad megfeledkeznünk némely, különös figyelemre méltó, epizódyszerű szakaszcsoportokról, a melyeknél egyéb értékekre is találunk s a melyek a mai kor olvasójára nézve is megközelíthetőbbek.

Ezek az elbeszélések sokkal jobban érzik a népies jelleg, mint a homerosi költemények hasonló szakaszain. A homerosi dalosok a nagy művészet csodaszzerű érzékével már kezdettől fogva fel tudták áldozni valamely elbeszélésben a másodrendű, mellékes cselekményeket; úgy látszik, ők gyorsan át tudtak siklani az előleges

¹ *Theogonia*, 211—225.

fejtegetéseken; és mindezt azért tették, hogy azután a döntő, nagy jeleneteket drámai segédforrásuk révén mentül ragyogóbb fénynyel tudhassák megvilágítani. De a *Theogonia* tekintetében már nem így áll a dolog. A költő a nép azon embereire emlékeztet, kik valamely fontos dolognak bevezető részeit szegről-végről sokkal nagyobb részletességgel mondják el, mint magát a dolgot; mint az ilyen embereknek, öneki is tövéről-hegyére el kell mondania mindazt, a mit erről vagy amarról az oldalról hallott a tulajdonképen való esemény előtt, és valamint azok a nép emberei, a mi költőnk sem tudja másképp elmondani dolgait, mint ha személyiségeit beszélteti. Költőnk ezen gyermekiességének szakasztott úgy megvan a maga bája s kedvessége, mint megleszen ez majd később Herodotosnál is. Ez a mesterkéletlenség úgy az egyiknél, mint a másiknál telidesteli van eleven-séggel és világossággal. Az igaz, hogy itt az elbeszélések veszitenek valamit az ő méltóságukból; a pusztá mesélgetés külső színezetét öltik magukra; csakhogy ezekben a regélgetésekben bizonyos barátságos természetesség és igazság rejlik, melyek az egymástól legelütőbb mythologiai inventiókat is összekötik előttünk s majdnem teljesen hihetőkké teszik számunkra:

„Föld és Ég ivadéakai közt a Titán-ivadék volt
 Legfélelmetesebb, de az atyjok utálta szivéből
 Kezdetűl. Ha egy-egy a világra került vala köztük:
 Elrejté valamennyiöket, nem eresztve a fényre
 Föld mélységeiből, s e gonoszságban tele kedve,
 Miglen a Föld keserűn zokogott terhes kebelében
 S körmönfont cseleket gondolt végül ki magában:
 Szürke-fehér ragyogó fémet termelt vala menten,
 És a kemény fémből sarlót alakítva imígy szólt
 Nagy boszuságában ivadékit harezra tüzelve:

„Szörnyű apátoknak s nekem édes gyermekeim ti!
 Szóm ha fogadjátok, nemzötökön im boszut álltok;
 Mert hiszen ő volt az, ki először tesz vala rosszat“.
 Így szólott, de azok félelmökben remegének
 S hallgattak, valamíg titkos-tervű Kronos így szólt
 Bátorodó szívvel busuló szülejére tekintve:
 „Édes anyám, e gonosz tettnek majd végire járok,
 És gonosz, elvetemült nemzönkkel mitse törődöm,
 Mert hiszen ő volt az, ki először tesz vala rosszat“.
 Így szólott, míg azős Anyaföld örvende szívében
 S elvezeté sarját a leső-hely titkos utára
 S jól megszöve eselét, a kemény sarlót neki adta“.¹

Az esemény többi része, vagyis Uranos megcsonkítása, már csak néhány szóval van elmondva. Ebből legvilágosabban kivehető, hogy a költő mennyivel inkább keresi a világosságot, mintsem a drámai érdekkeltést; ő itt már inkább történetíró, jöllehet a történet előtt s még inkább krónikás, mint történetíró. Ő pontosan meg akarja határozni mindennek szerepét: és ő ezt bizonyos fajta könnyűvérűséggel teszi, a mely élénk ellentétben áll az elbeszélt események természetével, és egyetlenegy olvasó sem fog akadni, ki nem érezné azt, a mi már magában ebben az ellentétben létrehozza azt a csipős ízt.

A milyennek láttuk költönket az imént abban az elbeszélésben, szakasztott olyannak találjuk majd ismét a Titánok és az istenek harczainak rajzolásában. A mint már fentebb is felhívtuk rá a figyelmet, még itt sem a tárgynak drámai része, vagyis magának a viaskodásnak előadása képezi azt az elemet, mely leginkább magára vonná költőnk figyelmét. Ő nála ez a leírás csak nagyon

¹ *Theogonia*, 154—175.

rövides leszen; a mihez ő ragaszkodik, hogy tövéről-hegyére meg akarja nekünk magyarázni, az annak az eszmének a kifejtése, mely az istenekben támadt, hogy t. i. miként folyamodnak segítségért Kottoshoz, Briareushoz és Gygeshez; az a szerződés-kötés ez, melyet ők ezekkel a félelmetes szövetségesekkel kötöttek; egy szóval a költő itt is, mint előbb, nem annyira magát az eseményt rajzolja előttünk, hanem inkább azt, a mi a voltaképen való eseményt megelőzi; tanuivá tesz bennünket a Zeus és a három Hekatoncheir között végbenemő beszélgetésnek, a mint csak az imént tanuivá tőn a Gaia és gyermekei között történt találkozásnak; Zeus szól az óriásokhoz:

„Halljátok szavaim, ti, kiket Föld s Ég hoza létre,
Hadd mondjam meg, a mit szívem megmondani serkent:
Már nagy idők múltak, hogy így egymással hadakozva
Nap-nap után küzdünk uralom s diadalnak okáért,
Mink a Kronos-sarjak s a Titánság isteni népe:
Nyújtsátok ki tehát karotok s győző nagy erőtök
Mint a Titán népség ellenfele, vérviadalra.
És ne feledjétek, mi barátság fűz vala minket
Hozzátok, mikoron segedelmünkkel kivezettünk
Börtönötökből, a hol rabláncz kinezott a vak éjben“.
Szólt, mire válaszként a dicső Kottos meg emígy szólt:
„Felséges Kronidés, ismert dolgokra figyeltetsz;
Jól tudjuk, mi nagy ész s bölcsesség van te szivedben
S hogy te valál minekünk szörnyű bajaink elűzője,
Szörnyű bilincseinkből te valál, a ki megszabadított,
Sűrű sötét éjből te hozál fel a napsugarakra
Felséges Kronidés, mikor oly kínokban epedtünk:
Háladatos szívvel s okosan megszöött hadi tervvel
Vérengző viadalt vívunk a titáni hadakkal
S győzni fogunk *néktek* vérengző, szörnyű tusában“.¹

¹ *Theogonia*, 644—663.

Alantabb kezdetét veszi a döntő ütközet. Valamely homerosi dalos dehogy szalasztotta volna el az alkalmat, hogy hasonló körülmények között le ne írja nekünk a csatára készülöket, különösen kiemelve egyet-egyet mind a két fél közül, és beleöntve az ő párbeszédeikbe és az ő cselekedeteikbe a szenvedélyek egész izzó háborgását. És ime, a mi költőnkél mivé zsugorodik össze minden: mindössze a világegyetem lángbaborulásának ecsetelése jelzi a szörnyű csaták következményét. A költő néhány, erővel teli verssorban tárja elénk a megrendült és fenekestül felkavart égnek és hegyeknek képét. Ő csak nagy arányokban látja a dolgokat és ugyanúgy fejezi is ki őket, még pedig több erővel, mint változatossággal. A szóbőség cserben hagyja, de rendelkezésre áll a képzelem hatalmas ereje és a kissé nagy hanggal dolgozó nagyszerűség, a mely eszközökkel élénk hatást tud elérni:

„Szörnyű csatájok alatt bömbölt a tengerek árja,
Az Anyaföld recsegett, a nagy ég dőngetve dübörgött;
Megrendült legalant rohamukra az ormos Olympos
És lehatott zajogások a Tartaros éjsűrűjébe.
Úgy rengett a világ lábuk szörnyű dobogásán,
Rettenetes viadalban a mint egymásra nyilaztak
S egymás ellen a mint gyilkos dárdát suhogattak.
Csillagos égre hatott föl a két ellen riadása
Nagy csatalármával, mikor egymást harcra tüzelték“.¹

A homerosi szép leírásokban a költő egészen eltűnik;

¹ *Theogonia*, 678. s köv. A megelőző elemzésben úgy tüntettük föl ezt a szakaszt, mint a melyről valószínű, hogy későbbben toldották a darabhoz. Csakhogy itt mi a *Theogoniá*-t úgy tekintjük, a hogyan tényleg van és a szép betoldások is nagyban hozzájárulnak az egész mű irodalmi szépségének emeléséhez.

itt azonban nem mernők megkockáztatni azt az állítást, hogy ugyanúgy áll a dolog. Ez kétségtelenül abból fejthető meg, hogy ennek a helynek a szerzője, mikor erre a leíró és drámai hatású jelenetekre törekedett, egy kissé eltért az ő közönséges szokásaitól és természetétől.

A mi már a *Theogonia* nyelvezetét illeti, a mennyiben összevetjük a *Munkák* nyelvezetével: úgyszólván semmi különleges, feltűnő sajátságokra sem bukkanunk, kivéve talán azt a körülményt, hogy a *Theogonia* folyamatán a dór alakok használata egy kissé jobban előtérbe nyomul.¹ Szókincse kevésbbé változatos, kevésbbé eredeti. Olyan különbség ez, mely könnyen megmagyarázható a tárgyak különbségéből. Az idő keltére nézve kevésbbé régi levén mint a *Munkák*, a *Theogonia* a hagyomány révén sokkal közelebb áll a legrégibb, alapvető hymnusköltészethez. Semmi meglepő sincs tehát abban, ha úgy szerkezetében, mint nyelvezetében némely dolgokat megtartott ennek sajátosságaiból. A mi benne különös figyelemre méltó, az a költői szólásmódok egyöntetű alkalmazása. Annaira érezhető ez, hogy némely kritikus e jelenséget a versszakos szerkesztés rendszerének tudja be.² Az ő véleményük szerint az alapvető költemény a verscsoportok egész sorozatából alakult volna, és ezek a versszakok csak később mentek volna keresztül szá-

¹ Rzach, idézett műve 465. l.

² Sötbeer, *Versuch die Urform der Theogonie nachzuweisen*, Berlin, 1837. Gruppe, *Über die Theogonie des Hesiod*, Berlin, 1841. G. Hermann, *De Hesiodi forma antiquissima*, 1844. (Opusc. tom. VIII.). A. Köchly, *De diversis Hesiodae Theogoniae partibus*, Zürich, 1860. (Opusc. philol., tom. I.). A. Fick, *Die ursprüngliche Sprachform und Fassung der hesiodischen Theogonie*, 1866. (Beitr. z. Kunde d. indo-germ. Sprachen, XII., 1—2.).

mos változáson, még pedig a betoldások révén. Már az a körülmény, hogy ezt az elméletet szörnyű nehéz a költemény minden egyes részére ráerőszakolni, magában véve is elég annak elvetésére; és mégis ezzel ellenkezőleg a kritikusok egyik legmerészebbikét, Köchlyt arra sarkalta, hogy még egy második, az elsőnél is merészebb és bonyodalmasabb conjecturát állítson föl. Ő úgy gondolta, hogy a félig-meddig már elmosódott versszakos rendszer helyett két, egymás fölé helyezett rendszert lehet találni a *Theogonia* verselésében; a költemény szerinte először három-három versszakos alakban volt szerkesztve; később ezek a három-három versszakos sorok egyik a másik után olyan átdolgozáson mentek keresztül, hogy öt-öt soros versszakokat képeztek volna, még pedig kétségtelenül ugyanazon időben, a mikor hozzájuk még egyéb öt-öt soros versszakokat is toldottak volna: kétszeres munka volt ez, a melyet a költemény továbbfejlesztésekor félreismertek és úgyszólván félig tönkretettek, mikor t. i. a végleges rendezés megtörtént. Csakhogy véleményünk szerint ez valóságos játékláz a combinációkkal, olyan kritikus képzelmenek szülötte, ki előtt semmiféle szellemes dolog sem látszik vakmerőnek. De meg kell vallanunk, hogy maguk ezek a föltevések is lehetetlenekké váltak volna, ha a *Theogonia* verselésében nem lett volna meg kezdettől fogva bizonyos egyhangúság. Benne a költői fordulatok, szólásmódok untalanul ugyanabba az egy öntőmintába vannak belevetve, és mintegy önnönmaguktól úgyszólván állandóan ugyanegy mérték korlátai között vannak tartva. Valószínű, hogy ezen mérték magában a költő gondolkodásmódjában leli alapját: ez a költő egy kissé rövid lélekzetű és alkotásának mindegyike természetsszerűleg egy-egy fel-

soroló szakasszal végződik, a mely egyáltalán sohasem lép túl három vagy öt verssornak határán. Azok a mesterséges versszakok, melyeket neki tulajdonítanak, a valóságban nem egyebek bizonyos, önként alakult gondolatsoportoknál. Sőt mindenesetre még ennél is tovább lehet menni. Ez az önkéntelen egyhangúság helylyelközzel nagyon könnyen erőt vehetett az olyan költőn, ki kézzelfoghatólag szinte rajongott minden dologban az arányosságért és szabatosságért. A mit ő művének egyes helyein így akaratlanul s a nélkül vitt véghez, hogy csak eszéágában is lett volna: lehet, hogy azután, műve némely szakaszában talán szándékosan gyakorolt, különösen az olyan helyeken, hol már maga az előadás természetete hozta magával a hasonlójajta elrendezést.¹ Csak az erőltetett és merev föltevési rendszereket kell az effajta kérdéseknél kárhoztatnunk, a melyek arra csábítgatják az embert, hogy magát a szöveget erőszakkal megbolygassa; mindaz az elmélet, mely számba veszi a költő saját egyéni szabadságát s szándékainak valószínű különféleségeit, hasonló esetekben egytől-egyig elfogadható.

A megelőzőkből már eléggé kiviláglik, hogy a *Theogonia* minden irodalmi értékeése daczára sem helyezhető ugyanegy rangba a *Munkák*-kal. De azért az irodalomtörténetben nem kevésbbé fontos szerepet játszik, mint ez utóbbi. Sokkalta jobb itéletet lehet majd föléle alkotni a genealogikus költemények ama nagy számának segítségével, a melyek körülötte természetszerűleg csoportosulnak, és a melyekről még szándékunk néhány szóval megemlékezni.

¹ Ilyen teszem azt Zeus házasságkötéseinek felsorolása (886—929.), hol maguknak a tényeknek arányos volta természetszerűleg megkívánja a költői forma arányosságát is.

V.

A Theogonia után ezen irodalmi műfajban egyetlenegy költeményt sem ünnepeltek hajdan annyira, mint a *Katalogoi* címűt, a mely költemény azonban ma már elveszett és csak néhány rövid töredéke jutott el korunkig. Már fentebb elmondottuk, miért nem lehetett a *Katalogoi*-t a *Theogoniá*-tól elválasztani. Mind e két nagy művet ugyanaz a szellem lengi át, és ugyanaz a módszer vitte a főszerepet mind a két mű megalakulásánál. Egyrésről ott volt csoportosítva Görögország valamennyi istene családonként, emitt meg másrésről hőseik voltak összefoglalva mindannyian. Eme *Katalogoi* költője szakasztott úgy, mint a *Theogonia* szerzője, bátran fölējök emelkedett a helyi versengéseknek és nagy szabados-sággal egybegyűjtötte a szétszóródott helyi mondákat, még pedig olyan módon, hogy ez a gyűjtemény bizonyos tekintetben anyakönyvét képezze az egész görög nemzetnek.

Ennek a dicsőséges felsoroló névtárnak egyik nagyon érdekes vonása az a kitüntetés, melyet a mű szerzője a hősnőkkel szemben tanusít. Ha a szóban forgó művet gyakran ezzel a névvel nevezték, hogy *Katalogoi*,¹ vagy a Hősök *Genealogiá*-ja,² helylyel-közzel ezen a néven is

¹ Strabon, I., pag. 42. Casaubon. Eustath. *Odyss.*, pag. 1484., l. 65.; *Ilius*, pag. 13., 44. Phavorin., *Eclog.* pag. 361., 9. A *Herakles Pajzsa* című költemény tartalma, III. schol. *Ilias*, II., 336. stb.

² Proclus, *ad Hesiod.*, pag. 4., Gaisford. Tzetzes, *Exeg. Il.* pag. 126., *ad Lycophr.*, 176., 284., 393.

szokták emlegetni, hogy a *Nők Katalogos*-a,¹ és Pausanias bizonyos tekintetben meg is magyarázza ezt a címet, midőn ezen *Katalogoi* című művet „a nők tiszteltére írt epopoeának“ nevezi.² „Hesiodos — így szól Maximos Tyrios, elősorolja a hősök nemzedékeit, elkezdvén az asszonyokon s mindig hűen elmondván, hogy mindenikök melyik anyától született vala.“³ Nincs benne kétség, hogy ez a figyelemre méltó nemzedék-felsorolás helyi használatokra volt szánva, a melyekre vonatkozólag azonban a kíváncsú felvilágosítások manapság már nem állanak rendelkezésünkre.⁴ A felsorolás Pandorával vette kezdetét, Prometheus nejével, ez volt a költő szerint az, ki valamennyi nagy hellén néptörzsnek szülőanyja vala. Az ő unokája, Hellen volt tényleg közös ősatya az egész nemzetnek. Ő tőle látták, hogy úgy fejezzük ki magunkat, a párhuzamos genealogiák hosszú sorozatán át leszármazni azon eponymos hérosokat, kik a különböző tribusokat képviselték; nagyszerű tényezete ez egy hatalmas népnek, egy a végzet által meghatározott talajon. Nincs benne kétség, hogy szakasztott úgy, mint a *Theogonia* folyamán történt, itt is egymás után következtek ezek a genealogiák, még pedig vala-

¹ Pausan., I., 43. és III., 24. Schol. Ven. *Ilias*, XIV., 200.; *Odyss.*, I., 98. Diomed. pag. 480. ed. Putsch, Proclus és Tzetzes: *ad Hesiod.*, pag. 9 et 19 Gaisf. Suidas s. v. Ἡσιόδου.

² Pausan., I., 9. és IX., 31. V. ö. Servius, *ad Vergil. Aeneid.*, VII., 268.

³ Maxim. Tyr. *Dissert.* XXXII., 4.: Τῶν ἡρώων ἀπὸ γυναικῶν ἀρχόμενος καταλέγει τὰ γένη, ὅστις ἐξ ἧς ἔφυ.

⁴ V. ö. mindamellett Polybios XII., 5. Úgy látszik, hogy a *Katalogoi*-ban néha a patronymikus neveket metronymikus nevekkel cserélték föl. Lásd Schol. *Iliadis*, XI., 749. és Eustathios, *Ilias*, XXII., 638.

mely egyszerű és állandó elv szerint; és valamint abban a másik költeményben, úgy itt is meg-megszakította helyenként ezt a felsorolást valami kis elbeszélés, rege, mely megmagyarázta, hogyan szorította ki helyéből egyik törzs a másikat.¹ Lehetséges, hogy ezen elbeszélések egyike-másika még hosszabb terjedelemben is nyulhatott. Tudjuk például, hogy egyikük az Argonauták hajóskalandjára vonatkozott, és a fenmaradt töredékek révén még ma is módunkban van megállapítani, hogy ez az esemény terjedelmes részletességgel vala elmondva. De míg ezekben az elbeszélésekben a hesiodosi epopoea meg tudta őrizni az ő sajátos jellegét, alapjában el-ütven a homerosi epopoeától, ez inkább arra törekedett, hogy jobban tanítsa a közönséget, mintsem annak szívét megindítsa.

A *Katalogoi* című költemény a régiek tanubizonysága szerint előttünk ismeretlen keletű időben négy, vagy talán öt könyvre osztatott fel.² Nem tudjuk, vajjon ez a felosztás megfelelt-e a genealogiák bizonyos régi, alapvető csoportosításának, vagy nem volt-e pusztán csak a grammatikusok mesterséges műve. Annyi legalább mégis bizonyos, hogy a negyedik könyv semmiesetre sem tar-

¹ Ilyen például a rhodosi Apollonios scholiastája által idézett töredék, I., 156. (fragm. XVI. Marekscheffelnél, XLIV. Göttlingnél). Periklymenos átalakulásait adja elő, és nyilvánvalóan halálának elbeszélésével folytatja. Ugyanezen scholiasta (I., 124.) megismeret bennünket Peleusnak és Akaste nevű nőnek történetével: csak hogy ezt a történetet Pindaros scholiastája szerint (*Nem.*, IV., 95.) Hesiodos beszélt el és egy töredéke még manapság is megvan. (Fragm. XXI. Marekscheffel, CX. Göttling.) Ehhez számos hasonló töredékre bukkan az ember, ha egy kissé végig szalad a *Katalogoi* töredékein.

² Marekscheffel, pag. 104.

tozott az eredeti, alapvető műhöz. Ez tényleg különálló költemény volt, melyet a régiek a *Nagy Eoiai* vagy csak az *Eoiai* név alatt szoktak idézni (Ἡοῖαι vagy Μεγάλαι Ἡοῖαι)¹ Ehhez a különös névhez azon a réven jutott, hogy minden egyes nagyobb szakasznak ez volt a bekezdési formulája. A költemény nem volt egyéb, mint azon nők elősorolása, kik szerelmi viszonyban valának a halhatatlanokkal; és a szerző, miután segítségül hívta a Múzsákat, hogy eszébe juttassa eme minden nő között a legkiválóbb és legszebb nők neveit, ily szavakkal folytatá mindig: „Ilyen volt Alkmene . . .“ azután tovább: „Ilyen volt még . . . (ἡ ὄη) . . .“ Az *Eoiai* mindenesetre annyiban is hasonlított a *Katalogoi* című költeményhez, hogy benne is túlnyomó volt az a szerep, melyet a nőknek tulajdonítottak vala; csakhogy két lényeges jellemvonásban mégis különbözött tőle. Mindjárt először is, a helyett, hogy igazi hellén, rendszeres genealogiákat nyújtott volna, csak egy kis számú thessaliali és boeotiai mondára terjeszkedett ki; legalább ennyiben áll az, mely minden valószínűség szerint természetes következménye annak a körülménynek, hogy a töredékekben emlegetett öt nő, Alkmene, Koronis, Mékioniké, Kyréné és Antiope vagy Thessaliához, vagy pedig Boeótiához tartoznak vala. Másodsorban pedig e költemények folyamán sokkal na-

¹ Nincs benne kétség, hogy az *Eoiai* című költemény nem képezte negyedik könyvét a *Katalogoi*-nak. Határozottan kivüláglik ez a *Herakles Paizsa* című költemény egy helyének tartalmából, a mely szerint ennek a kis költeménynek elejét a *Katalogoi* negyedik könyvéből vették volna kölesön; csakhogy ez a bevezetés, a mint már alakja is elárulja, egy *Eoiai* című költemény. (Ἡ ὄη προλιποῦσα δόμος . . .) Mindenesetre megvolt az azonosság is az *Eoiai* és a *Katalogoi* negyedik könyve között.

gyobb tér jutott az elbeszéléseknek. Erre nézve világos ítéletet alkothatunk magunknak azon töredék révén, mely Alkmene Eoiai — szakaszából van kölcsön véve s mely manapság a *Herakles Paizsa* című kis költemény bevezető részét képezi. Nyilvánvaló, hogy a genealogiai eszme a nélkül, hogy az Eoiaitól teljesen idegen volna, mégsem birt benne ugyanakkora fontossággal, mint a *Katalogoi*-ban.

Ma már nem állanak rendelkezésünkre a jólétesültség mindazon elengedhetetlen eszközei, melyek akár a *Katalogoi*, akár az *Eoiai* keletkezési idejének vagy eredetének meghatározására okvetetlen szükségeseek volnának. Mindaz, mit e tárgyra vonatkozólag mondhatunk, annyiból áll, hogy ha a töredékekben található történeti vonatkozások nem későbbi idők folyamán toldattak be a költeménybe, akkor jogunkban áll a költemény keletkezési idejét a legnagyobb valószínűséggel a Kr. e. VII-ik századba helyezni.¹

Ezen genealogikus epopoeákhoz többé vagy kevésbbé közvetetlenül csatlakozik még néhány kisebb költemény, a melyeket az ó-kor felvett szokása szerint szintén Hesiodosznak szeret vala tulajdonítani, amennyiben reá nézve az egész irodalmi műfaj képviselője Hesiodos lőn.

Ilyen kisebb költemény mindjárt a *Herakles Pajzsa* című, a mely korunkig is fenmaradt. Ez úgy körülbelül ötszáz verssorra rúgó kis költemény, a melynek eleje

¹ Bővebb felvilágosítást kaphatunk e tárgyra vonatkozólag Marekscheffelnél a 135. lapon; csak hogy nem szabad szemet hűnyünk azon körülmény előtt sem, hogy ezek itt mind megoldhatatlan kérdések, hol meg kell elégednünk a valószínű, de még mindig eléggé tapogatózó meghatározásokkal.

az *Eoiai* címűből van kölcsönözve.¹ A költemény lát-szólagos tárgya Heraklesnek Kyknos, Ares fia ellen vívott harcza, ki Thessaliának Pagasai nevű városánál a delphii templomnak szánt áldozatokat rabló kézzel megtámadta; valóságban pedig úgy látszik, hogy a költő legfőbb czélul Herakles paizsának leírását tűzte ki maga elé. Ez a leírás (141—319. v.) adta meg aztán nevét az egész költeménynek; szinte kézzelfogható, hogy az egész költemény az *Iliasban* foglalt Achilleus pajzsának leírását akarja utánozni. Az egész költemény magán hordja az epikai költés hanyatlásának bélyegét; ebben már az utánzás helyettesíti az inventiót. A pajzsak leírása verejtékes és zűrzavaros munka eredménye; vaskos eszközökkel mindenáron a nagyobb hatást hajhászta; a költő szörnyűséges alakokkal akarja bennünk a borzadalom érzetét feltámasztani, holott e szörnyetegek nem bírnak egyebek lenni, mint gyűlöletes vagy nevetséges lények. Czéljátévesztett dolog volna, ha az effajta művekben is szakasztott úgy meg akarnók állapítani a régi vagy az újabb keletű részeket, mint az előző költeményekben tettük vala. Nincs benne kétség, hogy ez a kis költemény is áteshetett a toldozgatásokon; de minden csűrés-csavarás nélkül ki kell jelentenünk, hogy a mi benne régi, átalán egy fikarcnyival sem ér többet az újabb keletű részeknél. Mi egy olyan rhapsódosnak művét látjuk e költeményben, ki az *Eoiai* nagy sikerétől csábítatva, ki-

¹ Argum., III.: Τῆς Ἀσπίδος ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ δ' Καταλόγῳ φέρεται μέγρε: στίχων ν' καὶ ζ'. De szembeszökő volna ez még e nélkül a bizonyosság nélkül is. De legalább ennyire is nagy előnyünk van annak alapos bebizonyítására, hogy a *Herakles Pajzsa* nem egyike az *Eoiai*-nak, a mi különben már magából a költemény természetéből is eléggé kiviláglik.

szakította e költemény elejéből az Alkmenére vonatkozó bevezető részt s ezen a töredéken aztán fölépítette a saját maga-alkotta művét saját izlése szerint, még pedig félig elbeszélő, félig leíró elemekből.

E helyen még csak föl akarjuk említeni a következő című költeményeket: *Kéyx Násza*, *Peleus és Thetis Epithalamiuma*, az *Idaioi Daktyloi* (Ἰδαῖοι Δάκτυλοι) címűeket; pusztá czimek ezek, a melyek egyébként előtünk teljesen ismeretlen költeményeket jelölnek. *Theseus lemenetele Hadeshez* és a *Melampodia* címűek már egy kissé érdekesebbek, főleg azon a réven, hogy belőlük már jobban megfejtethjük, miért helyezték ezeket is a hesiodosi költemények sorozatába. Igen valószínű, hogy ezen elbeszélés szerzője, bárki lett legyen is különben, midőn Theseust és barátját, Peirithoost az Alvilágban szereplőkként ábrázolta,¹ az *Odyssseia* emlékeire gondolt vissza, és hogy az előkelő megholtak felsorolása bizonyos hasonlóságot alapított meg ezen költemény és a *Katalogoi* között. A *Melampodia* eléggé terjedelmes költői mű volt; legalább is három énekre volt felosztva.² A mint czime is mutatja, a híres jós, Melampus volt benne a legfőbb személyiség. Ő mellette a heroikus kornak még egyéb híres látói is ott szerepeltek; ilyenek voltak: Mopsos, Amphilochos, Kalchas, Tiresias. A látóknak ilyen egységes elbeszélésben történt ez a csoportosítása kétségtelenül bizonyos vallásos, sőt talán oktató színezetet kölcsönzött a költemény némely szakaszainak; innen magyarázható, miért tulajdonították ezt is Hesiodosnak, a *Munkák* szerzőjének. Az epizódok,

¹ Pausanias, IX., 31.

² Athenaios, XI., pag. 498., A., B.; XIII. p. 609. E.

melyeket belőle ismerünk, Kalchas halála,¹ Tiresias megkérdezése Zeus és Hera által,² Proitos király leányainak megőrülése,³ mindamellettt arról tesznek tanubizonytságot, hogy nem valamely értekezésfélével van dolgunk. Néhány, fenséggel és szomorúsággal teljes verssor, hol Tiresias, miután már az emberek hét nemzedékén át élt vala, hosszú élete miatt panaszkodik, megérdemli, hogy e helyen is fölemlítsük:

„Zeus atya, legfőbb úr — így sóhajtott az öreg jós —
Mért nyujtád éltem fonalát ily hosszúra nékem,
Óh szemeim minek is látják tisztán a jövőndöt . . .
Nem jutalom nekem az, hogy ilyen hosszan huzom éltem
És élek, valamíg hét öltő hull el a földről“.⁴

A költő, ki e szerepet megteremtette és ez érzelemnek oly szépen, mesterkéletlenül adott vala hangot, semmiesetre sem szolgált rá az elfeledtetésre.

Sajnos, hogy az igazi költészet már csak nagy ritkán lehetett meg ezekben a genealogikus költeményekben s valószínűleg még ritkábbá vált azon arányban, a mint a próza beköszöntése mind jobban és jobban közeledett. Ha manapság is rendelkezésünkre állanának az effajta művek, a melyeknek most csak czímeit ismerjük, vagy

¹ Strabon, XIV., pag. 642. Cas.

² Apollod., III., 6., 7.

³ Apollod., II., 2., 2.

⁴ Talán senki sincs, kinek e sorok olvasásánál eszébe ne jutnának azok a verssorok, melyeket Alfred de Vigny az ő Mózesének szájába ad, ki már belefáradt nagy hivatásába s a halál után eped, mely folyton-folyvást fut előle:

Nagy Ég! Soká huzám hatalmas életem;
Engedd örökre már lehúynyi két szemem.

a melyek már teljesen letűntek szemeink elől: ezen gyűjtemény legfőbb érdekessége kétségtelenül abban állana, hogy világosan megmutatná nekünk, hogy mily lassú átmenettel alakult ez a historikus mythologia mind jobban és jobban mythologiai történetté. Az első logographosok természetszerűleg következtek az utolsó költők után, és biztosra vehetjük, hogy ezen átmeneti időkben a költőknek okvetetlenül hasonlítaniok kellett a logographosokhoz. Elégedjünk itt meg azzal, hogy pusztán egy-két pillantást vessünk az úgyszólván teljesen ismeretlen művek sorozatára.

A Hesiodosnak tulajdonított genealogikus költeményeken kívül az ó-kor még igen tekintélyes számú hasonló művet ismert. — A *Náupaktosi Énekek* (Ἦναι Νηπιάκτια) nevüket szerzőjüknek, Karkinosnak szülőföldjéről vették. Úgy látszik, hogy ebben a költeményben elég nagy szerep jutott az Argonauták vállalatának. Pausanias¹ állítása szerint ez a költemény is, szakasztott úgy, mint a *Katalogoi*, szintén „a nők tiszteletére szerkesztett mű volt“. — A miletosi Kerkops *Aigimios* című költeménye valószínűleg az öreg *Aigimios* király többé vagy kevésbbé történeti alapú mondájára vonatkozott; ezt az öreg királyt a dór tribusok úgy tekintették, mint legrégibb őseit. Számunkra nem maradt fenn egyéb az egész költeményből, mint néhány töredék, melyek legnagyobb része Ió mondájára vonatkozik.² — Korinthos-

¹ Pausanias, X., 38.

² Az *Aigimios*t majd Hesiodosnak, majd miletosi Kerkopsnak szokták tulajdonítani; csak hogy Hesiodos könnyen legyőzhette Kerkopsot, míg a kevésbbé híres-neves Kerkops egyáltalán nem győzhette le Hesiodost; különben jobb módszernek látszik előnyt adni a legkevesbbé híres művének tartani. Kerkops különben isme-

nak is megvolt a maga epikus költője, még pedig Eumelosnak, Amphilytos fiának személyében, a Bacchiadák híres családjából; ő a VIII-ik század második felében élt. Azt az epikai alkotást, melyet neki tulajdonítanak, közönségesen *Korinthiaka* (Κορινθιακά) névvel szokták illetni. A mennyiben a töredékek révén felőle ítéletet alkothatunk, Korinthos mesés történetének összefüggő elbeszélését foglalta magában első királyi sarjaitól, Helios utódaitól kezdve. Úgy látszik, a költemény jellegét a legtisztábban az a cím határozza meg, melyet e mű költőjének, Eumelosnak egyik magyarázója ad; ő ugyanis a *történeti költő* nevet adja Eumelosnak. Hozzá kell még tennünk, hogy a *Korinthiaká*-t prózába is átírták, még pedig minden valószínűség szerint a következő században. Azon pillanattól fogva, midőn a költészet a történelem módjára az események pontos lánczolatához kezd vala ragaszkodni, ránézve a verselés többé nem volt egyéb fölösleges ruhánál, a melyet a legelső alkalommal édes-örömet levett magáról, mint fölösleges terhet.¹ —

retlen, kit nem szabad összetévesztenünk az ugyanazon nevű Pythagoras-követővel. Egy monda azt tartja (Diog. Laërt. II., 46.) hogy versengett Hesiodossal. Bizonyára a feldolgozott tárgyak hasonlósága adott alkalmat a versenyről szóló monda keletkezésére; az *Aigimios*-nak némely pontban okvetetlenül találkoznia kell vala a *Katalogoi* című költeménnyel. Tudjuk, hogy legalább két könyvet foglalt magában (Schol. Apollon. Rhod. IV., 816.; Staph. Byzant. Ἀθανάτις). Kilencz töredék maradt fenn belőle. Történeti szempontból az a legnevezetesebb ránk nézve, mely a néptörzseket három csoportban megtámadó dórok felosztására látszik célozni (Müller Otfried, *Dórok*, I., 29. l.).

¹ Eumelosra vonatkozólag: Schol. Apoll. Rhod. I., 146.; Szt. Jeromos, *Chron.*, Ol. III., 2. és Ol. IX., 4. Cyrillus, *Contra Jul.* p. 12., B. Alexandriai szent Kelemen *Strom.*, I., p. 144., Syl-

A mit Eumelos tett vala Korinthos érdekében, ugyanazt tette hazájáért, Lakedaimoniáért, Kinaithon. Ez a költő, ki kortársa volt Eumelosnak és Arktinosnak, kit főntebb a cyclikus költészethez tartozó *Oidipodia* révén már említettünk vala, az ő *genealogiá-it*¹ valószínűleg a nyolczadik század közepe táján alkothatta. Egyébiránt bizonytalan, mi volt légyen a költemény pontos czíme. Négy töredék maradt fenn belőle korunkig, a melyek révén sejtenünk lehet, hogy szerzője visszament egészen az Atridákig, avagy talán még tovább is, és innen kezdve sorolta sorra Sparta és Messene királyainak genealogiáit; sőt eljutott volna egészen Kréta királyainak genealogiáihoz szintén.² — Samosi Asios jóval ismertebb elégiái

burg; Pausan., II., 1. — Schol. Pind. Olympiac. XIII., 74.: Εὔμηλος τις ποιητὴς ἱστορικός (cf. Tzetzés, ad *Lycophr.* 174.). — A *Korinthiaka* prózai átirása: Pausan., II., 1.; igen jól értelmezett és commentált hely Marckscheffelnél. — Eumelos még egy hasonló fajta epikai költeménynek volt szerzője: e mű az *Europeia* című, amelynek okvetetlenül *Europe* kalandjaira kellett vonatkoznia (Schol. Ven. ad *Iliad.*, VI., 131.); Pausan. (IX., 5.) így nevezi e költeményt: τὰ ἔπη τὰ εἰς Εὐρώπην. Ezen kívül még egy *Bugonia* címűt is tulajdonítottak neki; ezt a költeményt Varro említi föl (*de re rustica*, II., 5.), de ma már ennek még tárgyát is lehetetlen meghatározni. Ezenkívül volt még egy költői verseny is közte és Arktinos között a *Titanomachiá-ra* és Troizeni Hagiassal a *Visszatérések-re* vonatkozólag. (Schol. Apoll. Rhod. I., 1165.; Athen., VII., pag. 277. Schol. Pind. *Olymp.* XIII, 31. a szöveg correctiójával). Végül Eumelost ismerték el egy *Prosodikus Ének* szerzőjeül; ez a költemény azon ünnepies küldöttség számára volt szánva, melyet a messenebeliek Délosba küldöttek vala; számunkra is fenmaradt belőle egy töredék, mely két hatméretű verssorból áll. (Pausan., IV., 4. és IV., 33.)

¹ Pausan., II., 3. és IV. 2.

² Különböző hagyományok Kinaithónnak tulajdonítanak még ezenkívül egy *Theogonia*, *Herakleia* és egy *Kis Ilias* című köl-

révén, mintsem epikai költeményei által. Emlékezzünk meg itt mindamellett az ő genealogikus költeményéről, a melynek úgy czíme, mint tárgya eléggé homályba van burkolva.¹ — Orchomenosi Chersias, kinek művei már Pausanias idejében elvesztek vala, fejezze be nevével ezen előszámlálásunkat.²

Könnyű belátni, hogy valamennyi költői műfaj között a genealogia lévén minden emberre nézve a legkönnyebben megközelíthető, okvetetlenül ezt is művelték a legnagyobb mértékben. Pusztán csak több türelem kellett hozzá, semmint szellem és lángész. Ha valaki egy kissé értett a szerkesztés meg a verselés csinja-binjához, meg ha eléggé ismerte a helyi mondákat: ez már biztosított számára némi sikert. Csakhogy ezek, kik más időkben, más körülmények között igazi költők lehettek volna, kétségtelenül jobbnak tartották hallgatni, mintsem jeles tehetségeiket ilyen közepes, alantjáró dologra pazarolni. Sem a képzelő erő, sem a szép gondolat nem nyilvánulhatott ezekben a hosszadalmas és egyhangú előszámlálgatásokban. Még akkor is, mikor a történetírás már megszületett, ezek a költői termékek legnagyobb-részt feledésre lőnek kárhoytatva, minthogy nem védte őket semmiféle igazi érték. A VII-ik és VI-ik századok folyamán átírták őket prózába; későbbben, mikor kizsák-

teményt. (Schol. Apoll. Rhod. I., 1357.; Szent Jeromos, *Chron.*, ol. V., Schol. Vatic. ad Euripid. *Troad.*, 821.; Tzetzes, *Exeg. Iliad.*, 45., 10.

¹ Pausan., IV., 2.; II., 6.; VII., 4. V. ö. II. köt. 158. l.

² Pausan., IX., 38. Ennek tulajdonították Hesiodos siriratát. Kétségtelenül ez az, kit a *Hét Bölcs Lakomája* című munka szerzője az ő személyei között szerepeltetett vala (c. XIII.).

mányolták belőlük mindazt, a mi hasznavehetőt tartalmaztak, mikor a krónikairók hasznukra fordították adataikat: akkor megvetőleg félrelökték, és a melyek nem lőnek a pusztulás martalékaivá, csak csupa érdekességek révén léteztek még s csak régiségkutatók, a tudósok és könyvkedvelők bírtak róluk tudomással.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A z e p i k a i k o r s z a k v é g e .

Bibliographia.

Kéziratok. — A *Hymnusokat* és a *Batrachomyomachiát* illető kéziratokra vonatkozólag bő felvilágosításokat tartalmaznak Baumeister Prolegomenái, melyek az alább említendő *Hymnus* kiadásához, továbbá a *Batrachomyomachia* kritikai kiadásához vannak mellékelve, de leginkább A. Gemoll *Hymnus*-kiadványa előszava. A kéziratok közül egyike a legjobbaknak a Firenzében levő *Laurentianus* XXXII. 45., I. Baumeister. De az általános osztályozás még eddig vita tárgyát képezi. A Moszkvában volt kézirat (*Moscoriensis*, ma Leydenben) a XIV-ik századból való; ez csak a *Demeter*-re vonatkozó hymnust őrizte meg számunkra (lásd alább a 413. lapon); ez látszólag a legkifogástalanabb, de nem a leghűebb az alapvető szöveghez. Úgy látszik, hogy sok olvasásmód, mely csak neki sajátja, a betoldásoknak köszöni eredetét. Van azonkívül még három kézirat Párisban, melyek a Hymnusokra vonatkoznak (2763., 2765. és 2833. A., B., C. Baumeisternél, a XVI. és XIV. századból valók); kettő Milanóban a XV-ik századból (*Ambrosiani* D. és S. Baumeisternél); végül kettő a Vatikán-

ban (*Palatinus*, 179. a XV-ik századból és a *Reginensis* 91. ugyanazon időkből).

A *Batrachomyomachia* a kéziratokban rendszerint az *Ilias*-hoz és az *Odysseia*-hoz mellékelve található. De pusztán csak az aránylag eléggé későbbi keletű kéziratokban szerepel, hol a legpongyolább módon van átírva. Ezek a kéziratok Baumeister szerint mind egy alexandriai őstypusból veszik eredetüket. E pontra nézve manapság legjobb útbaigazításokat nyújt Ludwig., *Batrachomachiae archetypus* és *De codicibus Batrachomachiae* a *Berliner philolog. Wochenschrift*, 1895., 20-ik füzet lapjain.

Kiadások. Lásd Baumeister idézett művét. A *Hymnusok a Batrachomyomachiával* és az *Epigrammákkal* együtt nyomtatásban legelőször Firenzében jelentek meg 1488., még pedig a homerosi költemények editio princeps-ében Demetrius Chalkondylas által. — A valamire való első correctiók H. Estienne-től származnak, Páris, 1566. és 1588. — A XVII-ik és XVIII-ik századból elég lesz csak megemlíteni Barnes, Ernesti és Wolf nevét. A *Demeter-hymnust*, melyet 1780-ban fedeztek föl, legelőször D. Ruhnken adta ki Leydenben 1782-ben. Szintén főlemlítést érdemel, még pedig gazdag s terjedelmes jegyzeteinél fogva az a kiadás, mely eredetét Ilgennek köszöni; ő ugyanis Halleban 1796-ban kiadta a *Hymnusokat*, a *Batrachomyomachiát* és az *Epigrammákat*. A mi századunkban a *Hymnusokat a Batrachomyomachiával* együtt kiadta A. Matthiae, Leipzig, 1806.; a *Hymnusokat* és az *Epigrammákat* God. Hermann, Berlin, 1806.; a *Hymnusokat*, az *Epigrammákat*, a *Töredékeket* és a *Batrachomyomachiát* Fr. Franke. Leipzig, 1828. (3-ik kötete a G. Dindorf és Fr. Franke *Homeri carmina*

kiadásának); továbbá kiadta Bothe (*Homeri carmina*, tom. VI., Leipzig, 1835.), továbbá Dindorf a Didot-féle gyűjteményben (*Homeri carmina*, Paris, 1837.). Külön kell idéznünk G. Baumeister kiadványait (*Batrachomyomachia*, Göttingen, 1852., *Hymni* kritikai apparatussal és jegyzetekkel, Leipzig, 1860.); ez a tudós egymaga többet tett a *Hymnusok* eredeti szövegének megállapítására vonatkozólag, mint összes elődei mind összevéve. Az A. Pierron-féle Odysszia (Paris, 1875.) a második kötet végén szintén magában foglalja a *Batrachomyomachiákat*, a *Hymnusokat* és az *Epigrammákat*; Baumeister műve itt is sokszor van idézve és felhasználva.

Az utóbbi években igen fontos javításokkal járult ezen költemények szövegének helyesbitéséhez Abel Jenő (*Homeri hymni, epigrammata, batrachomyomachia*, Leipzig, 1886.). A. Gemoll (*Die homerischen Hymnen*, Leipzig, 1886., igen becses és értékes kritikai és magyarázó commentárral); végül A. Goodwin (*Hymni homerici*, Oxford, 1893.).

Foglalat.

- I. Az epikai korszak vége. Az úgynevezett homerosi *Hymnusok*. Az *Epigrammák*. — II. A *Batrachomyomachia*; a *Margites*. — III. A görög szellem az epikai korszak végén.

I.

Elérkeztünk az epikai korszak végéhez. De jól meg kell jegyeznünk, hogy mikor az eposz letűnik Görögországban, egyedül az irodalmi műfaj az, mely kimerül, de nem a nép szelleme, mely gyengülni kezd; ellen-

kezőleg, ez utóbbi ifjúságának teljes erejében és teljes tetőpontján virul. Ha szakít a hosszadalmas elbeszélésekkel, ez csak azért van, hogy új szárnyalásnak lendüljön az elégia, az iambos és a lyrikus költészet terén. A hellén fának életnedve oly bőséges, milyen soha sem vala még: lassan-lassan újabb, kisebb ágakat növeszt; ezekből ismét újabbakat és újabbakat sarjaszt, melyek aztán nemsokára egy hatalmas, nagyszerű tenyészetet fakasztanak életre.

Ezen változásnak okait majd későbbben magyarázzuk meg, mikor majd az újabb irodalmi műfajok keletkezését hozzuk szóba. De mielőtt ebbe a tanulmányba belefognánk, meg kell kísérlenünk mindazt röviden összefoglalni, a mit eddig elmondottunk. Körülbelül négy évszázadnyi időtartamra lehet becsülnünk azt a korszakot, melyen az imént áttekintettünk. Ezen négy évszázad alatt mit tanult vala Görögország? Mekkora előhaladásokat tett az irodalom művészetében és a gondolkodás világában? E kérdésekre megfelelően, még jobban fogjuk méltányolni tudni azon irodalmi művek magas becsét, a melyeket az imént tanulmányoztunk s már előre is könnyebben össze tudjuk fűzni azokkal, a melyek utánok következnek.

Csak a legritkább mesterművek azok, melyek valamely nép lelkére mélységes, maradandó hatást gyakorolnak; de leginkább a középfajta művek azok, melyek segítségével azokat a hatásokat mérlegelni lehet. Íme, miért oly becsesek reánk nézve azok a gyűjtemények, melyeket *Homerosi Hymnusok* név alatt ismerünk. Egyik hymnus sem hasonlítható össze irodalmi érték tekintetében akár az *Ilias*, akár az *Odysszia* legrövidebb énekével, egyik sem közelíti meg sem a *Munkák* eredeti értékét,

sem a *Theogonia* széles eszme körét. De ha az ember tanulmányozta a *Ilias*-t és *Odysséiá*-t, a *Munkák*-at és *Theogoniá*-t: ezekben a hymnusokban újra megtalálja azon költészet véghetetlen fényének visszaverődő ragyogását. Olyan költői művészet nyilatkozik ezekben, mely egyenesen, közvetlenül a megelőző költemények példáiból fakad. Bizonyos, mesterségesen szerzett tökéletesedés egy neme ez, bizonyos örökölt kiválóság egy fajtája, mely a leghatározottabb módon tesz tanubizonyságot egy csodaszerű nagy mult mellett.

Azon hymnusok száma, a melyekről most beszélünk, szám szerint harmincznégyre rüg; ezek közül öt van, a melyek valóságos epikai alkotások, tizenkilencz pedig rövidebb terjedelmű, melyek közül egyik-másik éppenséggel csak néhány sorból áll.¹ A mi rendeltetésüket illeti, úgy látszik, valamennyié ugyanaz volt.² Mintegy előjátéku vannak ezek a hymnusok szerkesztve, még pedig azon epikai szavakat szem előtt való tartásával,

¹ Minden, a *Hymnusokra* vonatkozó kritikai kérdés legelőször Baumeister Ágost, azután pedig A. Gemoll kiadásában tanulmányozandó. Hogy mikor állították össze ezen Hymnusok gyűjteményét, nem tudjuk biztossággal. A régiek tanubizonyságai csak annyira engednek következtetnünk, hogy kimondhatjuk, miszerint Augustus idejében már volt egy hymnus-gyűjtemény, melyet Homerosnak tulajdonítottak. (Diod. Siculus, I., 15.; III., 65.; IV., 2.); ezt a gyűjteményt többször szokták idézni; így: Schol. Pind. *Pyth.* III., 14. Schol. Nicand. *Alexipharm.*, 130. és Schol. Aristoph., *Madarak*, 578. Később azt beszélték, hogy Homeros e hymnusokat Neontichosban szerkesztette (Pseudo-Herodotos, *Homeros élete*, 9.); olyan állítás, melynek eredetét bajos felkutatnunk.

² Világosan van ez jelezve azon formulák által, a melyek legtöbb ilyen hymnus végső soraiban olvashatók; így a XXXII., 18.: Σὺ δ' ἀρχόμενος — így sóhajt a költő az istenhez hymnusa végén — κλέα φρωτῶν — ἄσσομαι ἡμιθέων, ὧν κλείουσ' ἔργματα ἁοιδοί. V. ö.

melyek akár valamely egyszerű gyülekezetben, akár pedig költői versenyeken mentek végbe. Szokásuk volt a vándordalosoknak és rhapsódosoknak mindig segítségül hívni valamely istent, mielőtt költeményeik szavaló előadásához hozzáfogtak volna, ez néha a Múza volt, gyakran pedig azon isten, kinek ünnepét ülték, midőn ezen epikus szavalatok részét képezték az ünnepiességek sorrendjének. Főleg ez utóbbi szokás az, melyre a mi hymnusaink általán vonatkoznak. Így összegyűjtve a görög panegyriszek névtárának egy nemét szolgáltatják nekünk, a mely ünnepeken a költészetnek nagy szerep jutott. E hymnusokat olvasva, gondolatunkban egymásután oda képzelhetjük magunkat Delos szigetére és Delphibe, Eleusisba és Klarosba, a Cyprus szigetén levő, meg az Athén közelében való Salamisba; jelen vagyunk ott azokon az ünnepiességeken, melyeket Apollón, Demeter, Aphrodite, Athene vagy Hephaistos tiszteletére ülnek, és még egy sereg más szertartáson. Egyetlenegy isten sincs, kinek meg ne volna a maga hymnusa, egyetlenegy város sem akad, melynek meg ne volna a maga ünnepe, egyetlenegy nagyobb szabású gyülekezet sem megyen a nélkül végbe, hogy a költészetnek ne volna benne szerepe. Az epopoea itt mutatkozik be igazán a maga lüktető életerejében és uralkodó hatalmában, itt, eme papjainak és hívőinek körében, itt fejti ki dicsőségének legragyogóbb fényét, szakasztott úgy, mint Aischylos vagy Sophokles tragoediája Athén

XXXI., 18. Hasonló formulák: II., III., IV., V., VI., VII., IX., X., XIII., XVIII., XIX., XXV., XXVII., XXVIII., XXIX., XXX., XXXIII. A VI., XI., XV., XX., XXIV. hymnusok végén a költő vagy epikus dalának sikeréért vagy éppen a versenyen való győzedelméért esedezik.

színházában. Nyomról-nyomra követjük Európa tájairól Ázsia vidékeire, keresztül-kasul a Cycladokon át, a mint mindenütt riadó tapssal fogadják és hullámzó tömegeket von maga után. Egy-egy költői prologos így elvitáztatlan tanubizonyságává leszen annak a nagy uralomnak, a melyet az epikai költés gyakorolt, és nekünk is módot nyújt, hogy világosabban elképzelhessük magunknak.

Jóllehet, ezek a hymnusok mindmegannyian egyedül az istenekről szólanak, egyetlenegy sem akad közöttük, mely szertartásszerű jelleget tárna elénk. Mindaz, a melyeknek nagyobb jelentősége van, valóságos epikai elbeszélés, a többiek pedig leggyakrabban ugyanolyan fajtájú elbeszélések töredékei. Körülbelül csak öt van közöttük, a melyek több-kevesebb bizonyossággal az orphikus befolyások nyomaira engednek következtetnünk.¹ A többi valamennyi közvetetlenül csatlakozik vagy a homerosi hagyományhoz, vagy a hesiodosi emlékekhez, vagy pedig helylyel-közzel egyszerre mindegyikhez.

Finomság és ragyogó kecsesség dolgában egyik sem válik ki annyira a hymnusok közül, mint a *Delosi Apollón tiszteletére írt Hymnus*;² ez a gyűjteményben is az

¹ Ezek a következők: a VIII., XIV., XXX. (Pierron kiadásában a XXI.), XXXI. (ugyanannál XXII.) és a XXXII. (ugyanannál a XXIII.) számú hymnusok.

² A *delosi Apollónra* szóló I. hymnust, mely e kéziratokban össze volt zavarva a *pythiai Apollónra* írt II. hymnussal, legelső ízben Ruhnken választotta szét (*Epist. critic.* I. p. 77.); azóta ez a felosztás, jóllehet több oldalról megtámadták, általános érvényre emelkedett. Didot kiadásában (*Homeri carmina*) a két hymnus még egybe van egymással olvasztva egy költeménynyé ezen általános czím alatt εἰς Ἀπόλλωνα. — A. Gemoll ismét hátulról kerültte meg a dolgot (*Die Hom. Hymnen* 111. s köv. lapokon) és annak

első helyet foglalja el, meg amúgy is a legnagyobb figyelemre méltó. Arra levén rendeltetve, hogy a delosi ünnepiességek fényét emelje, tárgyát az isten születésének magasztalása képezi, a mint e születés a választott szigeten végbemegy. Semmi sem hiányzik ebből a kis költeményből, hogy a legkiválóbb mesterművek közé soroljuk, kivéve talán az inventió hatalmas voltát. Mindaz a kitünő tulajdonság, melyet az epopoeának hosszú időn át gyakorolt sikere a vándordalosok körében kifejtethetett vala, e költeményben akkora összhangzatossággal van egyesítve, hogy szinte természeteseknek látszanak. Világos és előkelő képek, melyek nemes egyszerűséggel vannak rajzolva s duzzadnak az életerőtől, melyek ragyogóan emelkednek ki a fényesség dolgában velük vetekedő alapból. Az istenek szépeknek és fenségeseknek vannak benne feltüntetve; a költő minden erőlködés nélkül tudja őket csoportosítani vagy különválasztani, mint valamely domború művű csoportozatot a templom oromzatán; úgy látszik, hogy a szerkesztés művészete nála már ösztönszerűvé vált, mely minden egyes dolgot önkéntelenül is érvényre képes emelni:

„Nem feledem s meg is énekelem nyilazó nagy Apollónt,
Már lépéseitől a kinek fél mindenik isten
S trónjáról valamennyi feláll, ha közelgeni látják
S messzelövé színezüst-íjját ha lövésre feszíti:
Csak Létó marad ott villám-szerető Kronidésnél,
Hogy leajozza ezüstíjját s elzárja tegezzét

bebizonyítását kísérlette meg, hogy az egész nem lehetett két különálló hymnusra szétbontani. Nagyon tudományos érvelése mindamellet nem döntő, és személyes következtetései is elég homályba vannak burkolva.

S válláról s keziből elvett nyilát felakasztja
 Nagy Kronidés aranyos termében, a hol szinarany-szeg
 Áll ki az oszlopból; őt meg trónjára vezette;
 Majd nektárt hozatott Kronidés szinarany-poharában
 S megkínálta fiát; oda ült azután valamennyi
 Mennybeli istenség; Létó szive vert az örömtől,
 Mert ily messzelövő daliás sarjat szüle hajdan.“¹

Ez a szép, világos, átlátszó költészet mindarra ráhinti ragyogó sugarát, a mit csak érint: mikor elvonultatja szemeink előtt azon szigetek és hegyfokok neveit, melyek fölött ijjas Apollón uralkodik, úgy érezzük, mintha minden magaslatra, minden csúcsra egy-egy ragyogó sugarat lövellene. Jól ért különben ahhoz is, mint kell személyeibe lelket lehelnie. Bájos részlet az is, mikor Létó könyörgő szavakat intéz Delos szigetéhez, hogy adjon neki valami kis menedéket, hol sarjait világra hozhassa (51—60.); a sziget válasza hasonlóan megkapó részlet (62—82). Itt-ott olyan részek akadnak, hol az érzelmek oly igaz, mint egyszerű kifejezésében a legválasztékosabb és a leggyermekiesebb sajátságok találhatók. Azután könnyedén, elevenen azzal a leíró bájjal, mely csak költőnk sajátsága, bemutatja nekünk az istennőket, a mint a gyermekisten születésére összegyülekeznek; egész kis drámát tud csinálni Létó fájdalmaiból és Iris ide-oda küldetéséből s jövés-menéséből; és végül, mikor a szülés pillanata elérkezik, a legbájosabb képekkel ékesíti föl elbeszélését; egyszerre minden mosolyogni és fényben tündökölni látszik:

„Átölelé a sugárpálmát s térdével a gyenge
 Rét fűvére borult; nevetett örömében a rétség,

¹ *Delosi Apollónra I.*, 1—13.

És a nagy istennők örömlükben ujongva-ujongtak,
 Hogy napfényre jutott az ezüstíjjas nagy Apollón.

— — — — —
 Nyomban a széles föld terein járdalt nagy Apollón
 Ő az aranyfürtös, ki nyilat nagy-messze repíti.
 Nagy csoda közt nézték is az istennők valamennyen . . .
 És Delos szigetén a virágok aranyhime díszlett,
 Mint tavasz évadján a bokorköszorúzta hegyormon
 Sok-sok ezernyi virág lepi el sűrűn a mezőket.¹

Szinte lehetetlen nagyobb tetszelgéssel kedvét lelteni az ő szép leírásaiban, mint a mi költőnk teszi. Úgyszintén a költemény vége felé is ugyanazzal a könnyedséggel csapong el tárgyától, mint a hogyan fentebb előadta, és maga fölött az ünnepiesség fölött állíttatja meg gyönyörködtetve szemeinket; az összesereglett iónokra irányozza tekintetünket, kik valamennyi szigetsoportról összegyülekeztek e helyre s végül a delosi viruló hajadonok tánczkarában gyönyörködtet, kiknek egyúttal jóindulatukba ajánlja saját költői jó hírnevét:

„Most isten veletek! Soha el ne feledjetelek engem . . .
 És ha nagy utak után valamely vándordalós egykor
 Hozzátok téved s eme kérés röppen el ajkán:
 „Szép szüzek, ki az a költő, a kiért ti rajongtok
 És a kinek dalain szívetek legtöbb tüzet érez?”
 Akkor tik kecsesen karban mondjátok e választ:
 „Egy vak férfit él sziklás-bérezes Chios alján,
 Majd a kinek dalait valahán legtöbbször tekintik,
 Én meg a ti híretek távol földekre viszem szét,
 Hogyha utam népes nagy városokon viszen által,
 S mert igazat szólok: szavaim hívésre találhatnak.”²

¹ Hymn. in Apollinem 117. s köv. megszakításokkal.

² In Apollinem, 166—176. Ez a bájjal teljes istenhozzád mutatja, hogy ezt a hymnust valamely chiosi homerida szerkesztette. Thukydides még magát Homerost ismerte föl benne (III., 104);

Ha ezen, aránylag csekély terjedelmű munkánál hosszasan időztünk, ennek oka abban rejlik, hogy ez a költemény az egész hymnus-költészetnek czimeit a legfényesebben foglalja magában. A többiek tárgyalásával már sokkalta rövidebben végezhetünk.

Már jóval kevesebb kecsesség és gyönyörűség található a *Pythiai Apollón* tiszteletére írt hymnusban, mely az Apollón által Delphiben alapított jóshely dicsőségét magasztalja. Itt nemcsak az az eset áll, mint valamennyi hymnus-költőnél, hogy a szerző utánozza a nagy epopeát, a melyből kölcsön veszi a fordulatokat, a kifejezéseket, a tárgyalási módszert, hanem ennek írója nyomról-nyomra követi a megelőző hymnust. Sokkal kevésbé szabad, kevésbé hajlékony lévén, mint elődje, mereven ragaszkodik a helyi mondákhoz, az etymologiai magyarázatásokhoz és az ősrégi hagyományokhoz; ő már sokkal inkább történetíró, inkább magyarázgató s éppen ennek következtében sokkal inkább hesiodosi, mint az imént Baumeister nagyon helyesen megjegyezte. És ennek a hymnusnak költője is, mindennek daczára, teljes mértékben rendelkezik a művészet minden segédforrásával és ugyanazon hagyományokba van belemerülve.¹

hasonlóan a *Homeros és Hesiodos versenye* szerzője. Nincs benne kétség, hogy ez a költészet, hol az utánczás a tökéletesség ekkora fokára van emelve, nem tarthatik sokkal későbbi időkre, mint maga az *Iliás*. Egy másik, az ó-korban szintén föltöbb elterjedt vélemény szerint az a vándordalos, ki magát itt chiosi lakos gyanánt tünteti föl, nem lett volna más, mint chiosi Kynaithos (Schol. Pind., *Ném.*, II., 1.), ki a 69-ik Olympiasban élt (504—501.). Ez a nagyon is kései kelet sok oldalról megtámadásnak volt kitéve, még pedig nem minden ok nélkül.

¹ Néhány aránylag későbbi keletű földrajzi vonatkozás, a milyenek például Európa és Peloponnesos nevei (73., 74.: 112., 113.)

Fölöttébb nagy kár, hogy a *Hermes tiszteletére* írt III-ik hymnus nem jutott el korunkig másképp, mint a gyökeres változtatások és hézagok miatt nagyon megromlott állapotban. Félig komoly, félig tréfás elbeszélése ez Hermes gyermekkorának; az egész költemény szigorúan az idő egységességéhez van tartva az események csoportosítása következtében. Az összes események néhány óra alatt történnek benne, és e néhány óra alatt Hermes a világra jön a Kyllene hegyén, a czitharát is feltalálja, majd meg elcseni Apollón marháit Thessaliában, azután eltereli őket Arkadiába, védekezik a korholások ellen, melyekre pedig jól rászolgált, megvédi ügyét Zeus ítélőszéke előtt, végül pedig kiengesztelődik testvérével, Apollónnal, még pedig a kölesönös elnézés révén. Az egész dolog könnyed, szellemes módon van elbeszélve, mely teljesen hozzáillik a tárgy természetéhez. A szerző különösen abban remekel, hogy el tudja találni a szabatos és részletes leírásokat, ügyesen ért személyeinek színrehozatalához és beszéltetéséhez. Az előadásában található homályosságok legnagyobb részét úgy látszik, a szöveg megrongált állapotának kell betudnunk. Egyes elbeszélő és költő, de az elbeszélő felülkerekedik benne a költőn.¹

241, 252, 254. v) arra engednek következtetni, hogy ez a hymnus nem származhatik fölötté régi időkből; de viszont szükségképen előbbi időből való az 548-ik évnél, mikor Delphi első templomának leégése történt, az egyedüli, melyet ismer. (Pausanias, X., 5.). V. ö. Baumeister, pag. 117.

¹ Baumeister azt a megjegyzést tette, hogy a *Hermes tiszteletére* írt hymnus nem lehet nagyon régi eredetű, mert a Homeros által csinált héthúrú czithara, mely a hymnusban említve van, minden valószínűség szerint ismeretlen volt a görögökre nézve a

A IV-ik számú, *Aphrodite tiszteletére* szóló hymnus ragyogó könnyedsége miatt szakasztott mása a *delosi Apollónra* irt hymnusnak. Azt beszéli el nekünk, hogyan szerette meg Aphrodite istennő a trójai Anchisest, ki azután Aeneas anyjává tevén őt. Ha olvassuk, vagy rövidebb előadást, vagy több változatosságot kívánnánk tőle; a költemény egyébként már tárgyánál fogva is fölötte figyelemre méltó, és nagyon sok beszélgetést tartalmaz, melyekben nagyobb szerep jutott az elbeszélésnek, mint az érzelmeknek. Választékos és bőszavú elbeszélővel van itt dolgunk, kit a már hosszú időn át hajlékony nyá, simává lett költői művészet egy pillanatra sem hagy cserben. Egy dolognak hiányát mégis nagyon érezzük benne, és ez az elmélyedésből eredő erőteljeség, mely bizonyos fokig egyesegyedül képes azt a természetes nekilendülést pótolni, mely a lángszellem szülte szokott lenni.¹

A vallásos komolyság külső alakjában minden epikai jó hagyomány új életre látszik támadni azon hymnusbán, mely a nagyobb hymnuszok között az utolsó helyet foglalja el, értjük a *Demeter tiszteletére* irt IV-ik számú

VII-ik század előtt. Ezen okra támaszkodva úgy vélekedett, hogy a költeményt a 40-ik Olympias táján szerkeszthették (620—617. Kr. e.). Hermann hasonló következtetésre jut, még pedig okoskodását a versmértékek sajátosságaira alapítva (*Orphica*, pag. 689.): az egész eljárás egyébként már magában véve is nagyon merész.

¹ Úgy látjuk, hogy Müller Otfried véleményünk szerint túlbecsülte ezt a költői művet. Ő azt tételezte föl, még pedig nem minden valószínűség nélkül, hogy e hymnust Aeneas valamely királyi sarjának dicsőítésére írhatták. (196. v.). Időkelte ismeretlen s úgy látszik, erre nézve ninesenek is komoly számba vehető feltevések.

hymnust.¹ Gyönyörű elbeszélés, remekül elrendezve, mely tisztán, világosan bonyolítja le szemeink előtt Proserpina elraboltatásának drámáját. Demeter anyai fájdalomnak hatalmas képe uralkodik az egész költeményen; ezen kép köré vannak művészileg csoportosítva az attikai eleusisbeli mondák. Az a magasztalás, mely a mysteriumokat tárgyalja, a költemény helyi eredetére látszik vallani s ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy származását nem kell sokkal tovább felvinni a hatodik századon túl.²

A hymnusok ezen gyűjteményében már nem is akarjuk a többit különösebben fölemlíteni, mint csak a VII-iket, a mely Dionysoshoz van intézve s tyrrhéniai kalózzokkal megesett kalandjára vonatkozik, továbbá a XXIX-iket, mely Pán isten tiszteletére íratott. Számos hymnus, melyekről semmit sem mondunk, nem egyebek pusztá invocatióknál. Az, a mit ezek a hymnusok összevéve tanusítanak, nem egyéb annak megmutatásánál, hogy az epikai korszak végének költői mennyire megtöltötték fejüket az ő költő-elődeik nagy műveivel. Ezek is szakasztott úgy gondolkodtak, úgy beszéltek, mint azok a régi költők, hasonlataikat és képeiket úgy használták, mint olyan dolgokat, melyek ezentúl már az egész világ közös tulajdonát képezik; a régi epopoea lön

¹ Ezt az ó-korban Pausanias idézte (I., 38.; II., 14.; IX., 30.) ugyan, de csak egyetlenegy kéziratban szerepel, melyet Moszkvában fedezett fel 1780-ban a hellenista Christian-Frederic-Matthaei. Lásd e tárgyra vonatkozólag Matthaei levelét Ruhnkenhez (M. Hignard tétele a *homerosi hymnusok fölött*, függelék).

² A kézirat szövege a vége felé némely hézagokat mutat. Bizonyos változások, a melyeket a szövegben itt-ott észre lehet venni, egyáltalán nem igazolják azokat a merész föltevéseket, a melyeket e költemény szövegének eredeti állapotára vonatkozólag fölállítottak.

eszméik forrása, belőle merítették érzelmeiket és kifejezéseiket.

Ugyanezen észrevételek rájuk illenek ama kis költői művek sorzatára is, melyeket *Epigrammák* néven rendszeren hozzájuk szoktak csatolni a homerosi nagy költeményekhez. Ez a tizenhét darab ott szerepel Homeros amaz életrajzában, melyet tévesen Herodotosnak tulajdonítottak; úgy vannak ezek ott felhozva, a mint többé vagy kevésbbé szorosan összefüggenek a költőnek költött életkörülményeivel. De annyi szinte kézzelfogható, hogy az elbeszélést csinálták az epigrammok kedvéért, nem pedig az epigrammákat az elbeszélés kedvéért. Ezek ugyanis már sokkal előbb léteztek. Valószínűnek látszik, hogy ez epigrammáknak legalább is nagyobb-része az epikai kor végére esik és hogy maguk a rhapsódosok szerkesztették őket különböző alkalmakra. A kymebeliekre szóló panaszokat például (IV. Epigr.) minden valószínűség szerint valamely smyrnai vándordalos költöhetett, kit Kymé városában barátságtalanul fogadtak. Másoknak meg más eredetük van. Midas larissai sírirta (III. Epigramm) például nagyon híres darab volt az ó-korban, a melyet Lindos születettének, Kleobulosnak tulajdonítottak, ki, mint ismeretes, egyike volt a hét görög bölcsnek.¹ A Glaukos kecskepásztornak adott tanácsok (XI. Epigr.) igazi hesiodosi szabály színezetét hordják magukon. A samosi phratriára írt szép verssorok

¹ Ezt az epitaphiumot Platon is idézi (*Phedr.* 264. l.), különben Dio Chrysostomos (*Bat.* XXXVIII., pag. 120.), továbbá némi hézagossággal Longinus és Sextus. Diogenes Laertios (I., 89.) mondja, hogy e sírirtót sok ember, kik között Simonidest is emliti, Kleobulosnak tulajdonítja. Lásd *Poetae lyrici graeci*, Bergk, Simonid. fragm. 57.

(XIII. Epigr.) minden valószínűség szerint valamely nagyobb erkölcsi költemény töredékét képezik. A XIV-ik epigramm, melynek czime a *Sütőkemencze* vagy a *Cserép*, különös sajtószerű darab; Julius Pollux ezt egyenesen Hesiodosznak tulajdonítja. A szerző, bárki legyen is különben, Athene védelmét hívja föl a fazekasok műveire, ha azok őt szívesen fogadják; ellenkező esetben pedig elátkozza műveiket egy egész sereg gonosz szellem rombolására, a kiknek bizarr nevei ama különös bajok személyesítéseiből állanak, a melyek a fazekasipar műveit érni szokták. Ha a Hymnuszok úgy mutatták be nekünk képzeletünkben a rhapsódosokat, a mint epikai dalaikat a panegyriszek alkalmával elő-előadták: emez epigrammák egyike-másika úgy tárja őket elénk, a mint kóbor életük ezernyi apró-cseprő bajnak van kitéve, a mint egyik helyen ünnepiesen fogadják őket, a másikon meg semmi szíveslátást sem tanusítanak irántuk, a mint továbbá majd a kis emberekhez, majd a nagyokhoz fordulnak, a mesteremberekhez, kézművesekhez nem kevésbbé, mint a városok elöljáróihoz, vezető embereihez. Ezen értelemben a kérdéses epigrammák bizonyos érdekes kiegészítő vonásokkal járulnak ama kép megalkotásához, melynek igen nagy része az idők folyamán meglehetősen elmosódott vala.

II.

Semmi sem jelzi jobban az epikai alakoknak, a melyekről az imént beszéltünk, valóságos lenézését, mint a *Batrachomyomachia* néven ismert közepes költemény,

mely oly méltatlan ahhoz a jóhírnévhez, melylyel őt amaz idők varázsa körülvevé.¹

A költő a homerosi alakokat utánozva egy képzeletbeli nagy viaskodást beszél el, a mely az egerek és békák népe között ment vala végbe. Ne kérdezzük magunktól, milyen hát ezen költeménynek irodalmi értéke, mert hisz az ugyancsak édes kevés. Ha azt a czélt tűzné ki magának, hogy a hősöknek hatalmas nagy érzelmeit nevetségesekké tegye, akkor még érdeklődhetnénk ennek a kissé köznapias józan gondolkodásnak a rajongó lelkesedés és az eszményi törekvések ellen támadó lázadására iránt. Csakhogy mindebből semmi sincs; sem ez az eszme, sem valamely más, hasonló fajta gondolat nem lelkesíti e mű szerzőjét. Az ő munkája csak mulatozás, még pedig minden képzelemtől megfosztott mulatozás. És valóban egy helyén sem találjuk nyomát a költői inventiónak, kivéve azt a részt, hol a csatára kelők fegyverkezései vannak leírva; hasonló leleményesség tapasztalható a szereplők neveinek megválasztásában; végül a helyzetek, az epizódok, a párbeszédok, az istenek beavatkozása: mindez hűen utánozza az epopoeát. Hogy azonban költeményébe lelket, eleveniséget lehelhessen, szüksége lett volna a mi La Fontaine-ünk lángszellemére: csak az állatok szokásainak finom megfigyelése és a természeti dolgok iránt táplált élénk érzék amaz eszközök, melyek bizonyos gúnyolódó szellemmel párosítva képesek valamely hasonló műfajt sikeressé tenni; e helyett azonban *Batrachomyomachia* folyamatán min-

¹ A. Ludwich úgy vélekedik, hogy az igazi czime *Batrachomachia*; *Berlin. philol. Woch.* márcz. 24., 1894. Lásd különben ugyanezen kritikus művét ezen költemény kéziratára vonatkozólag, ugyanazon folyóirat 1895. f. 20-ik számában.

den bizonyos fajta mesterkélt bohózattá zsugorodik össze, a melynek eljárása oly egyszerű s átlátszó, hogy már mindjárt eleinte kifárasztja az embert.

Hozzá kell még tennünk, hogy a költő által használt nyelvezet minden egyéb, csak nem költői. Mind az, mi nem a régi epopoeából van kölcsön véve, mind az, a mi a költőnek magának sajátja, mint például a gondolatfordulatok, vagy mint a kifejezések, már úgyszólván teljesen megközelítik a prózát. Ez a legbiztosabb jele annak, hogy a költemény későbbi időkből származik. Legyen akár a káriai Pigresnek, Artemisia királynő fítestvérének műve, a mint két régi tanubizonyság hitetni szeretné, legyen akár valamely ismeretlen szerzőnek tulajdonított dolgozat: annyi bizonyosnak látszik, hogy semmi esetre sem írhatták előbb az epikai korszak végénél.¹

Az ilyen fajta mű bizonyára nem lehetett az egyedül való a maga nemében. Mikor már az epikai művészet közös használat országába tévedt, az efféle szellemi játszadozások sokkal is könnyebbekké váltak, hogy sem boldog, boldogtalan ne tett volna velök kísérletet s így számuk meg ne szaporodott volna. A régiek *παίγνια* néven különböző költeményeket idéznek, mint például *Kerkops* és *Epikiehlides* címűeket, és még másokat is, a melyek különben előttünk ismeretlenek, és a melyeknek már pusztá czímei is száraz és meddő vitatkozá-

¹ A *Batrachomyomachiát* Homerosnak tulajdonították Stathios, Martialis, Fulgentius és talán, bár némileg homályos kifejezésekkel, Philostratos és Theon sophisták. A *Herodotos rosszakarata* című értekezés írója, ki ott szerepel Plutarchos művei között, továbbá Suidas az ő Lexikonában azt mondják, hogy e költemény Pigres műve. — Szövege mód nélkül meg van rongálva és a kéziratok között is igen figyelemre méltó eltérések vannak.

sokra szolgáltatottak alkalmat. Mi itt nem időzünk velök hosszasan, mert vajmi édes kevés tanulságos dolog rejlik bennök; a *Batrachomyomachia* elég arra, hogy fogalmat alkossunk magunknak olyan irodalmi műfajról, a mely valóban igen kevés érdekeset nyújthat.

De nagyon kell óvakodnunk attól, nehogy ezekkel a jelentéktelen műalkotásokkal összezavarjunk egy olyan más művet is, melynek elveszte valóban nagyon sajnálatos dolog. A *Margités*-ről szándékunk szólani.¹ Aristoteles ítélete szerint ez a költemény a komoedia szempontjából tekintve ugyanolyan jelentőségű volt, mint az *Ilias* és *Odysszia* a tragoediára vonatkozólag.² Egy tréfás mulattató elbeszélésben, melynek tárgyát szerencsétlenségünkre nem ismerjük, főszemélyként ott szerepelt az a főhős, Margites, azaz a legnagyobb ostoba a szó igazi értelmében; erről a főhősről kapta az egész költemény is nevét.³ Egy verssor, melyet Platon tartott fenn számkra, épp oly erőteljességgel mint szellemességgel jellemzi a főhőst:

„Sok mindent tudá ő, de fonákul tud vala mindent“⁴.

Margites mind a mellett nem volt valami szellemtelen lény; a költő inkább úgy fogta őt fel, mint valami bizarr

¹ Lásd Welcker, *Cyclos* I., pag. 184. Göttling, *De Margita Homérico*, Jena, 1863.

² Arist., *Poet.*, cap. IV.: 'Ο γὰρ Μαργίτης ἀνάλογον ἔχει, ὡς περ Ἰλίας καὶ Ὀδύσσεια πρὸς τὰς τραγωδίας, οὕτω καὶ οὗτος πρὸς τὰς κωμωδίας. V. ö. különben az egész ide vonatkozó szakasszal.

³ Μαργίτης a μάργος-ból, mely annyi, mint ostoba. Eustath. pag. 1669.: τὸν ἀπὸ τοῦ μαργαίνειν, ὃ ἐστὶ μοραίνειν.

⁴ Platon: *Acib. sec.* pag. 147. B. és C.: Πόλλ' ἡπίστατο ἔργα, κακῶς δ' ἡπίστατο πάντα.

értelmű embert, ki telve van nagyra-törő vágyakkal és tökéletlen eszmékkel, de nincs meg benne a józan ítélőképesség és a gyakorlatias érzék.

„Az istenek nem teremtték őt sem paraszt embernek, sem mesterembernek, sem semmi néven nevezendő kézművesnek; nem volt ő semmire alkalmas.“¹

Hogy mit alkothatott-e költő, ki egyúttal moralista is volt, ebből a tárgyból, azt könnyen elgondolhatjuk, és személyének az ó-korban való híressége még jobban megkönnyíti elképzelnünk. A főhőst derűre-borúra úgy idézték, mint olyan ember típusát, ki mindent, a mit csak mivel, össze-vissza fonákul tesz, és még a legegyszerűbb dolgokban is nevetségessé válik.² Bármilyen legyen is a költemény cselekvénye, Margites benne úgy bandukolt át az életen, hogy minden kiálló kőbe belebeletűtötte lábát, és hogy fejével lépten-nyomon neki ment minden falnak; úgyszólván megtestesült mása volt Odysseusnak, természetesen ellentétes értelemben véve.³ Odysseusban a görög szellem már szemlélhetővé tette az emberi értelem mind ama kiváló sajátságát, melyekre a legnagyobb büszkeséggel gondolt: a lele-

¹ Aristoteles: *Eth. Nicom.*, VI. 7. és Alex. szt Kelemen: *Strom.*, I, pag. 121., Sylburg.

² Suidas s. v. *Μαργίτης*; Dio. Chrisost., *Orat.*, LXVI., Lukianos, *Hermot.*, 17.; *Schol. ad Philopseud.*, 3. Harpokration, *Μαργίτης*. Hesychios: *Μαργήτης* és *Μαργίτης*. (A *Μαργήτης* szóban talán valami czélzás rejlik a hős valamely nevetséges kalandjára). Dio. Chrysost. szerint (*Orat.* 53., §. 4.). Zenon bölcselel éppen úgy írt a Margites költeményről, mint az *Iliasról* és az *Odysseiáról*. Harpokration *idézett helyén* Kallimachos csodálkozásáról szól, melylyel ezen költemény iránt viseltetett.

³ Ügyefogyottságainak főbb vonásaira nézve lásd bővebben Kinkel, *Epic. graec. fragm.* 68. l. 4. és 5. fragm.

ményes, finom találékonyságot, a gyakorlatias józan ész, mely mindenre el van készülve; most pedig abban kereste kedvét, hogy egy másik főhősben a homlokegyenest ellenkező hibák összeségét szemlélhesse. A gúnyos elem, a melynek a régi epopoeában Thersites vonásai alatt még csak nagyon hálavány jelenségei mutatkoznak, most már teljesen kialakult, és a maga során-rendjén epikai sajátsággá lőn ebben az új előadási alakban, melyet most már egészen betöltött vala.

Éppen ezen oknál fogva semmi áron sem lehet elfogadni amaz állítást, mint az ó-kor elfogadta, hogy a Margites című költeményt az *Ilias* első szerzője írta volna.¹ A heroikus korszak nagy lelkesedésének korszakai nem amaz idők, melyek a szatirának kedveznének; mikor az emberek oly egy szívvel-lélekkel rajonganak a hősökért, nem szoktak egyszerre kényők-kedvők szerint leszálalni a közönséges és nevetséges dolgokhoz. Ennek a költeménynek egész szelleme, már a mennyire manapság kivenni módunkban áll, nyilvánvalólag azon korszakhoz tartozik, mely Hesiodos *Munkák* című költeményével veszi kezdetét s a melyben legfenségesebb fényben Archilochos ragyog. Merész és magvas realismus kezd már ekkor a költészetbe vegyülni. Ez el kezdett már szakadni a multban végbement dolgoktól, hogy a jelen idők szolgálatába álljon; az erkölcsi gondolkodás, elmélkedés hatalmas lendületnek indult és egészen új fajta csipősséget öltött magára; és mindeme dolog természet-szerűleg csatlakozott a merészen szárnyaló képzelemhez, mely most olyan elevenséggel lüktetett, mint soha az-

¹ Arist. *Poet.*, c. IV.; *Mor. ad Nicom.* VI., 7.: *Eudemoshoz*, V., 7. Platon: *Alcib. Sec.*, pag. 231. Plutarchos, Demosth., XXIII. etc.

előtt. Ilyen körülmények között született meg a Margites, és hogy annál jobban jelezze az epopoeának a szatirával való meglepő egyesülését, az a névtelen költő, ki e művet alkotá, összekeverte az iambicus versmértéket, a melynek virulása most kezdődött, a heroikus versmértékkel, mely már annyi mestermű révén lőn az ünnepelés tárgya.¹

III.

Ez a figyelemre méltó költemény, a mint így félhomályban néhány futólagos pillantást vethetünk reá, eléggé megmutatja nekünk, milyen állapotban volt a görög szellem az epikai korszak végével.

Görögország négyszáz év óta nap-nap után megtanult merészebben és erősebben gondolkozni. Gondolkodását egy hatalmas álmodozással, az epopoea ábrándozásával kezdette. Nagy volt ő e korszakban bátorsága miatt, istenei védelmezésének s ótalmának segítségével, fájának előkelősége révén és végül erejének kifejtése következtében. A dicsőség lángsugarainak ragyogó öve vette őt körül. Lelkének természetes állapota a heroismus vala, és életének nyomorúságai csak annyiban kerültek fel-

¹ Aristoteles *idézett helye*. Hephaestion, *Man.* pag. 112., Gaisford. Marius Victorinus, *Ars metrica*, I., II. és III. Az iambicus versmérték nem volt úgy keverve a *Margites*-ben a hexameterrel, hogy ez utóbbival szabály szerint váltakozó versszakokat képezett volna, csak helylyel-közzel keveredett közéje, minden egyéb szabály nélkül, mint a melyet a költő kénye-kedve hozott magával (Heph. *idézett műve*, pag. 119. Marius Victor., *idézett műve*, 113: I. Keil).

színre, a mennyiben a művészet és az igazság ezeket is megkivánták ezen heroismusnak valószínűvé-tevésére. Íme ennek az idealismusba való beleszeretésnek összehasonlíthatatlan typusa az *Ilias*. De a realismus árnyéka lassanként mind jobban és jobban ráborul erre a nagy fényre; a visio mind jobban közeledik a megfigyelő szemléléshez. Az *Odysszeiá*-ban már sokkal kisebb szerepet játszik a heroismus, valamint hogy a költői álmódzás is kevésbbé tiszta és kevésbbé magas benne; gyakorlatiasabb bölcselkedés, az élet igaz viszonyainak erősebb átérzése: íme a mik benne nyilatkoznak. Főhőse hosszas megpróbáltatásoknak lévén kitéve, kevésbbé bizakodik hatalmas erejének tudatában, hanem sokkal emberiebb megadással tűri végzete rendelkezéseit. És mind a mellett ezzel még nem mondottunk sokat. Hanem a *Munkák*-ban: íme itt már hatalmas és mélységes a változás. Ebben már elvész a heroikus életnek álmódzása; legfőlebb időről-időre ha megtörténik, hogy a költő itt-ott még sejteti velünk, a mint a távol lenge ködében még ott lebeg. A mi őt illeti, ő már szívvel-lélekkel a jelen dolgok hullámozásába merült, és ezekből a mindennapi jelen dolgokból sarjad föl az ő költészete; a mindennapi dolgok benyomásainak révén alkotja művét és az azokkal való küzdelem az, a melylyel lelkének teljes erélyével szembeszáll. Hatalmas benne az egyéni érzés; erős és makacs gondolkodást rejt ez magában, mely még magán a képzelő erőn is felülkerekedni törekszik. Igaz, hogy ugyanezen időben a heroikus költészet is él még a cyclus hosszú elbeszéléseiben, de már maga emez elbeszélések hanyatlása is eléggé tanuskodni látszik a mellett, hogy a közérzés már nincs teljesen ezen epikai költemények pártján. Kétségtelen,

hogy még mindig szívósan ragaszkodnak a mult események emlékeinek fentartásához, de mind jobban és jobban érvényre emelkedik az a törekvés, hogy a jelen időknak élhessenek. Ha a hesiodosi költészet eredetében helyi költészet is, azért nem kevésbbé általános módon fejezi ki a közös érzületet s gondolkodásmódot; a satirikus irodalomnak megszületése, a melynek legjellemzőbb típusa gyanánt a *Margites* tekinthető, már eléggé bizonyítja, hogy a hős helyét az ember foglalja el s hogy az álmodozásban való gyönyörködéshez mind jobban és jobban hozzá kezdik fűzni az ítélőképességet is.

Íme a mind határozatabb körvonalakban jelentkező irányzat, melynek eredménye nem lehetett más, mint az elbeszélő költészetnek az egyéni költészettel való helyettesítése. De nem volna szabad azt hinnünk, hogy a mint ez utóbbi megszületett, nyomban annyira kiszorította a másikat, hogy belőle semmit sem engedett volna tovább is életben maradni. Nemcsak hogy az epikai költészet tovább is folytatta életét az egész lyrikus korszak alatt sőt még azon túl is, még pedig a rhapsodosok szavaló előadásában, hanem még lépten-nyomon hatalmas befolyást is gyakorolt arra. Az epikai költészet volt az, mely bizonyos végleges módon megállapította a legfőbb mondákat; és ezek a legendák egyúttal magukban foglalták a megelőző századoknak úgyszólván minden történelmét és minden bölcseségét; szinte lehetetlen volt gondolkodni a nélkül, hogy szüntelenül mind erre is ne kellett volna gondolni; a jelen dolgok fölött alkotott ítéletek mindig magukban foglalták a mult eseményeivel való szüntelen összehasonlítást. Az epopoea emlékei voltak azok, melyekből a lyrai költészet a hősiesség eszményének különböző képeit kölcsön vette vala, akár

azt a czélt tűzte ki, hogy oktasson, akár, hogy korholjon, akár, hogy bátorságra tüzeljen; nagyon távol attól, hogy eme csodás elbeszélésekkel erőszakosan szakitszon: ellenkezőleg valósággal magáéivá kellett őket tennie, hogy a maga módja szerint feldolgozhassa.

És eme kézzelfogható és elismert befolyáson kívül még mekkora, mélyebben rejlő belolyást gyakorolt az epikai költészet egyéb műfajokra is? Hosszú évszázadokon át az eposz végezte a szellemek belső nevelését; ő töltötte meg a képzelő erőket szép és nagy képekkel, ő hozta forgalomba az érzelmeknek és eszméknek úgy szólván megmérhetetlen nagy mennyiségét, ő teremtett egy választékos és fenséges nyelvezetet. Mialatt a lyrismus még csak szervezkedni kezdett, Görögországszerte mind az az ember, ki érzékkel birt a költészet gyönyörűségei iránt, nem gondolkodott másképp, mint Homeros és Hesiodos által. A nekik tulajdonított költemények voltak azidétt az egyedül ismert irodalom. Mindenki híven őrizte emlékezetében az ő verseiket, mint a legegyszerűbb és legtisztább kifejezését mindannak, a mire az élet a már letűnt nemzedékeket megtanította vala. Nem az volt ez reájuk nézve, a mi reánk nézve, t. i. a költészetnek egy formája: hanem maga volt ez a föltétlen költészet. És ez a költészet volt tényleg minden: ez képezte a morális tapasztalatot, a történelmi tudományt, ez elégítette ki értelmi és aesthetikai igényeiket. Az epopoeában éltek, az epopoeából szitták úgy szólván lélekzetüket, abban laktak. Természetes, hogy a görög szellem kitűnő sajátosságai, melyek az epikai költést magát is létre hozták vala, most éppen magából az epopoeából meritették erejüket a nélkül, hogy annak világos tudatával birtak volna. Azok a lelkek, a melye-

ket át- és áthatott Homeros és Hesiodos költészetének szelleme, egyúttal át- és át voltak hatva ugyanezen révén a jórend, az összhangzat, az eleven szépség, az őszinteség, a választékos kellemesség és az okos bátorság érzetétől. A lyrai költészet, a mely eme két költő művei nyomán és műveiért alakult és szerveződött, nem lehetett más, mint amazoknak szakasztott mása.

ÖTÖDIK FEJEJET.

	Oldal
Az Odysseia. — A költemény elemzése. <i>Bibliographia</i>	1
Foglalat: I. Az Odysseiára vonatkozó kérdések önálló volta. Az első négy ének. — II. Az V—VIII. ének: Odysseus a phaeákoknál. — III. A IX—XIII. ének: Odysseus elbeszélései (<i>Ἀλκίνοῦ ἀπόλογοι</i>). — IV. A XIII—XVI. ének: Odysseus visszaérkezése Ithakába. — V. A XVII—XX. ének: Odysseus próbáratevései palotájában. — VI. A XXI—XXIV. ének: Odysseus bosszuállása.	5

HATODIK FEJEZET.

Az Odysseia megalakulása. — *Foglalat:* I. Az eredeti egységesség rendszere: Nietzsche és Müller Otfried. — II. Az önálló énekek rendszere: A *Telemachia*, *Odysseus elbeszélései*, a második rész énekei. — III. Kiséretek az alapvető csoportozatok visszaállítására: Köchly és Kirchhoff. — IV. Az Odysseia megszületése: az alapvető elem. — V. Az Odysseia kibővítése az elbeszélés folytatása útján. — VI. A költemény bevégezése 69

HETEDIK FEJEZET.

Szellem és művészet az Odysseiában. *Foglalat:*
I. A költemény terjedelme és arányai. A tárgy egységessége ;
a cselekvény menete. Az *Odysseia* kevésbé változatos, mint

az *Ilias*. — II. Az elbeszélés. Új jellemvonások; kevesebb mozgalmasság és több érdeklődés, A nagy jelenetek: a *Vihar*, a *Kérők halála*. A költemény általános hangja: a hasonlatok ritkasága, az elbeszélés valószínűsége és finomsága. Az ember és a természet; Eumaeos lakása. Képzelem. A természetes a csodálatosban: a Kyklops. — III. A személyiségek: Odysseus; jellemének költői és erkölcsi értéke; kimagasló szerepe a költeményben. — IV. Másodrendű személyiségek: Odysseus hozzátartozói, Telemachos, Eumaeos és Philoitios; ellenségei; a kérők. Legendaszerű személyiségek: Alkinoos, a vendéglátó király; Nestor és Menelaos. — V. A nők: Penelope, Arete és Helena; Nausikaa. — VI. Az istenek az Odysseában. Egyetértőbbek és erkölcsösebbek, mint az *Ilias*ban. A részletekben való eltérések: Athene szerepe. — VII. Az Odysseia nyelvezete

98

NYOLCZADIK FEJEZET.

Homeros és a Homeridák. *Foglalat:* I. Homeros életrajzai. — II. Valószínű története: az aeol- és az ión-elem. A chiosi Homeridák. — III. A homerosi költészet elterjedése. A dalosok. A Homeridák utazásai. A samosi Kreophylidák. — IV. A rhapsodosok. A homerosi költemények gyűjtése a különböző városokban. Lykurgos, Solon, Pisistratos. — V. A homerosi chronologia

158

KILENCZEDIK FEJEZET.

A cyclikus költészet. *Bibliographia* 203

Foglalat: I. A cyclus általános fogalma. — II. A cyclus trójai része. Miletosi Arktinos *Aethiopsis* és *Ilios bevétele* című művei. Lesches *Kis Iliása*, cyprusi Stasinos Kypriája. Hagias *Visszatérései*. Eugamon *Telegoniája*. — III. A thebai cyclikus-költők. A *Thébais*, az *Epigonok*, az *Oedipodia*. — IV. A többi cyclikus költemény: a *Titanomachia*, a *Danais*, az *Amazónok harcza*, *Minyas*, *Oechalia elfoglalása*. — V. Rhodusi Pisandros *Herakleida*-ja. A herosi Theogoniák

204

TIZEDIK FEJEZET.

Oldal

A hesiodosi költészet előzményei. <i>Foglalat</i> : I. A hesiodosi költészet lényegileg tanító költészet, mely a szárazföldi Görögország tulajdona. — II. A tanító-költészet elemei Hesiodos előtt: 1-ör genealogikus elemek, 2-or erkölcstani mythosok. — III. Apológok. Velős mondások. Technikus szabályok. IV. Hesiodos. A mondák és a történelem. — V. Mely időkben élt Hesiodos?	246
---	-----

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

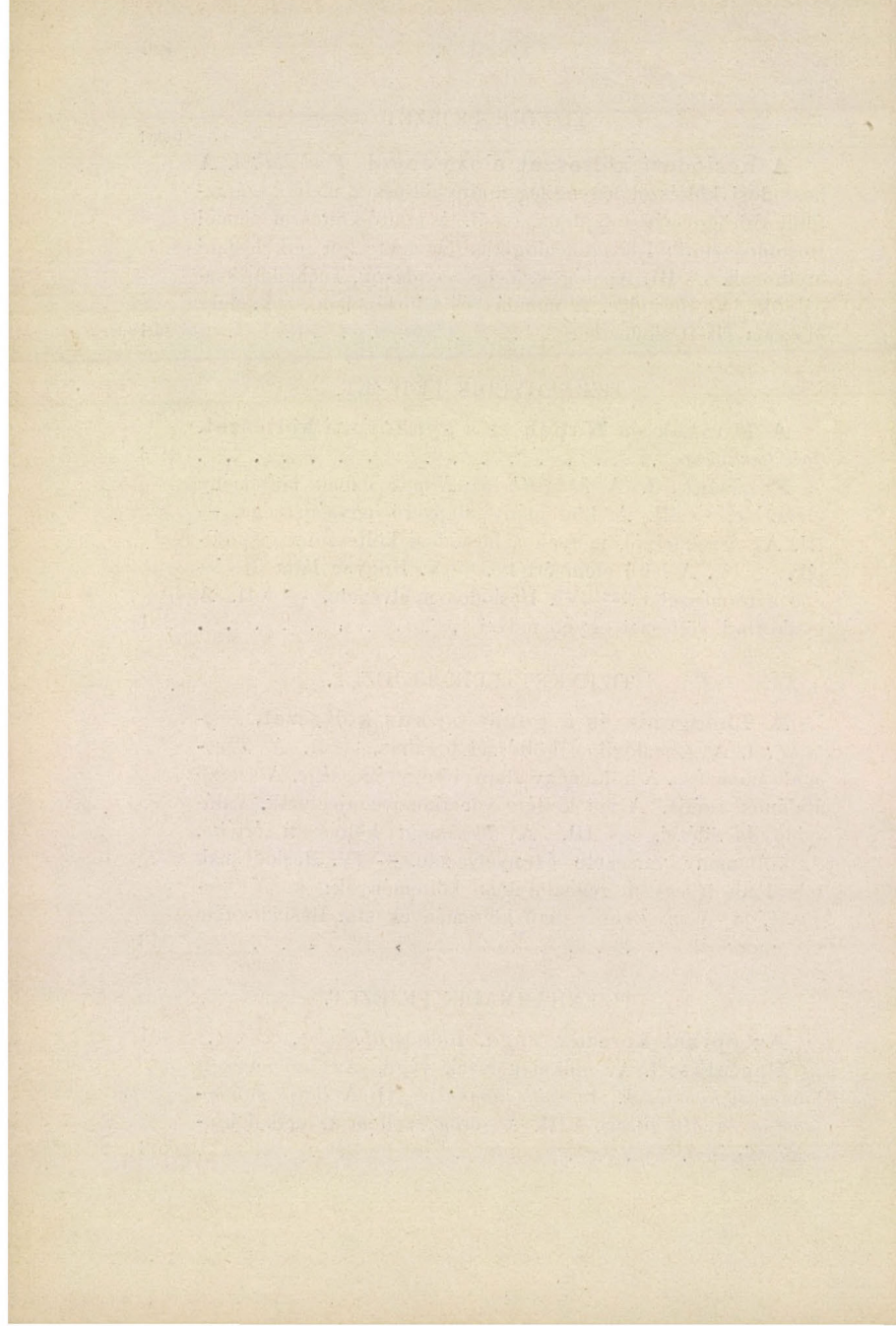
A Munkák és Napok és a gyakorlati költészet. <i>Bibliographia</i>	276
Foglalat : I. A <i>Munkák és Napok</i> című költemény elemzése. — II. A költemény alapvető egységessége. — III. Az érzelmekről, melyek a hesiodosi költészetet inspirálják. — IV. A leíró elem értéke. — V. Hogyan látta Hesiodos a természetet? — VI. Hesiodos nyelvezete. — VII. A gyakorlati költészet egyéb művei	281

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A Theogonia és a genealogikus költészet. <i>Foglalat</i> : I. A genealogikus költészet fogalma. — II. A <i>Theogonia</i> elemzése. A költemény alapvető egységessége. A szerző általános célja. A mű keltére vonatkozó conjecturák. Valószínű bővülései. — III. A <i>Theogonia</i> költészeti értéke. A költemény versezete és nyelvezete. — IV. Hesiodosnak tulajdonított egyéb genealogikus költemények: a <i>Katalogusok</i> , a <i>Nagy Eoiai</i> című költemények stb. Hesiodos-féle kis epopoeák	343
---	-----

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Az epikai korszak vége. <i>Bibliographia</i>	401
Foglalat : I. Az epikai korszak vége. Az úgynevezett homerosi hymnuszok. Az epigrammák. — II. A <i>Batrachomyomachia</i> ; a <i>Margites</i> . — III. A görög szellem az epikai korszak végén	403

Értelemzavaró sajtóhibák.

I. kötet.

XXXV-ik lap alulról	9-ik sor	Göthe	h. olv. Goethe.			
31	„	felülről 10	„	nejlődését	„	fejlődését.
31	„	„ 11	„	-foklat	„	-noklat.
38	„	alulról 12	„	θήσομαι igében	„	-θήσομαι igevégzetet.
80	„	felülről 15	„	költészetiünk	„	költészetiük.
96	„	alulról 9	„	θεογονίην	„	θεογονίην.
144	„	felülről 14	„	Thesis	„	Thetis.
185	„	„ 3	„	előre Zeus	„	Zeus előre.
209	„	alulról 12	„	mindaz	„	mindazt.
313	„	„ 2	„	τι νήθος	„	τι ἡθος.
321	„	„ 4	„	224	„	309.
325	„	„ 11	„	XXVI.	„	XXIV.
340	„	„ 13	„	107.	„	123.
343	„	„ 8	„	ez	„	az.
350	„	felülről 3	„	tehintetben	„	tekintetben.

II. kötet.

12-ik lap	alulról	2-ik sor	eszeágában sem h. olv. esze ágában sem.
43 „ „	felülről	9 „ „	Eumaoshoz „ Eumaeoshoz.
69 „ „	„	5 „ „	elmaradt a II. szám.
144 „ „	„	8 „ „	fiúsarjad h. olv. fiúsarjad.
154 „ „	alulról	13 „ „	köt „ két.
206 „ „	felülről	13 „ „	sen „ sem.
211 „ „	„	13 „ „	Ephesostól „ Ephesosból.
232 „ „	„	10 „ „	bosszuért „ boszuért.
240 „ „	„	1 „ „	X. „ IX.
266 „ „	alulról	2 „ „	két „ hét.
299 „ „	„	14 „ „	szüntelenül elé a teendő.
320 „ „	felülről	10 „ „	kinos „ kinos.
324 „ „	„	4 „ „	meg „ még.
354 „ „	alulról	8 „ „	Berg „ Bergk.

THE HISTORY OF THE

REIGN OF

CHARLES THE FIRST

BY

JOHN BURNET

OF

THE UNIVERSITY OF OXFORD

IN TWO VOLUMES

THE SECOND

VOLUME

1679

LONDON

Printed by J. Streater, at the Sign of the Gun, in St. Dunstons Church-yard

1679

By Authority

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.

W. B. S.